Sisukord

Autori eessõna

See lugu kasvas jutustades, kuni temast sai Suure Sõrmuse Sõja ajalugu koos pilguheitudega märksa iidsemaisse aegadesse. Ta sai alguse "Kääbiku" lõpetamise ja selle avaldamise vahel 1937. aastal; kuid ma ei läinud järjega edasi, sest tahtsin enne täiustada ja korda seada Vanade Aegade mütoloogiat ja legende, mis olid juba mõned head aastad kuju võtnud. Soovisin seda teha enese meeleheaks ning mul oli vähe lootust, et teised inimesed võiksid selle töö vastu huvi tunda, kuna see oli algselt puht-keeleteaduslik fantaasia ning sai loodud vaid selleks, et anda haldjakeeltele vajalik "ajalooline" tagapõhi.

Kui need, kelle nõu ja arvamust ma küsisin, minu "vähese lootuse" "olematuks lootuseks" parandasid, läksin oma kirjatöö juurde tagasi, julgustatuna lugejate soovist kääbikute ja nende seikluste kohta rohkem teada saada. Kuid lugu kiskus vastupandamatult vanema maailma poole ning kirjeldas selle lõppu ja kadumist veel enne, kui algus ja keskpaik olid ära räägitud. Too protsess algas "Kääbiku" kirjutamise käigus, milles leidus samuti mõningaid viiteid vanematele asjadele: Elrond, Gondolin, kõrghaldjad ja orkid, nagu ka kutsumata esile kerkinud vihjed sootuks kõrgemaile, sügavamaile või tumedamaile asjadele, kui pealtnäha paistis: Dulrin, Moria, Gandalf Surnumanaja, Sõrmus. Nende vihjete tähenduse avastamisest ning nende seotuse mõistmisest muistse ajalooga kooruski välja Kolmas Ajastu ja selle kulminatsioon Sõrmuse Sõjas.

Need, kes kääbikute kohta rohkem teavet küsisid, said seda viimaks, kuid nad pidid kaua ootama, sest "Sõrmuste Isanda" koostamine toimus vaheaegadega 1936. aastast 1949. aastani. Sel ajal oli mul palju kohustusi, mida ma ei tohtinud hooletusse jätta, ning palju muid huvisid õppija ja õpetajana, mis mind sageli kaasa haarasid. Viivitust suurendas muidugi ka sõja puhkemine 1939. aastal, mille lõpuks polnud lugu veel esimese raamatu otsani jõudnud. Järgneva viie aasta süngusele vaatamata leidsin ma, et ei saa seda tööd enam jätta, ning rühkisin enamjaolt öösiti edasi, kuni seisin viimaks Balini haua ääres Morias. Seal jäin ma tükiks ajaks pidama Alles peaaegu aasta hiljem jätkasin rännakut ning jõudsin 1941. aasta lõpul Lothlórieni ja Suure Jõe äärde. Järgmisel aastal panin kirja esimesed visandid kolmandast raamatust ning viienda raamatu 1 ja 3 peatükist ning peatusin seal, kus lõkendasid Anórieni märgutuled ja Théoden jõudis Haraorgu. Seal sai mu ettekujutus otsa ja mõtlemiseks enam aega ei olnud.

1944. aastal jätsin rahule lahtised otsad ja segadused sõjaga, mida olin kohustatud juhtima või vähemalt kirjeldama, ning sundisin ennast käsile võtma Frodo teekonna Mordorisse. Need peatükid, millest kujunes lõpuks neljas raamat, said kirjutatud ja saadetud järjeloona minu pojale Christopherile, kes viibis sellal Kuningliku Lennuväe koosseisus Lõuna-Aafrikas Sellegipoolest läks veel viis aastat, enne kui lugu oma praeguse lõpuni jõudis; selle aja jooksul vahetusid minu maja, minu tool ja minu kolledž ning kuigi need päevad olid vähem sünged, polnud nad ometi vähem töökad. Kui "lõpp" viimaks kätte jõudis, tuli kogu lugu uuesti üle vaadata ja suures osas tagantjärele ümber kirjutada. Ja ma pidin selle ise masinal trükkima ja ümber trükkima, kuna professionaalse kümnesõrmelise trükitöö hind käis mulle üle jõu.

"Sõrmuste Isandat" on pärast tema ilmumist lugenud paljud inimesed ning ma tahaksin selle kohta üht-teist öelda, viidates paljudele seisukohtadele või arvamustele, mida olen kuulnud või lugenud selle loo motiivide ja tähenduste kohta. Peamine motiiv oli jutuvestja soov proovida kätt tõeliselt pika loo kallal, mis köidaks lugejate tähelepanu, lõbustaks neid, rõõmustaks neid ning mõnikord erutaks või liigutaks neid sügavalt. Juhiks olid mulle vaid mu enese tunded sellest, mis on haarav või liigutav, ning paljude arvates oli see juht paraku tihti ekslik. Mõned, kes on seda raamatut lugenud või vähemalt sirvinud, on leidnud selle olevat igava, mõttetu või põlastusväärse; ning mul pole põhjust selle üle kurta, kuna mina olen samasugusel arvamusel nende töödest või kirjutamisviisist, mida nad ilmselt eelistavad. Kuid isegi nende vaatenurgast, kellele mu lugu meeldis, on selles paljugi ebarahuldavat. On ehk võimatu, et nii pika loo juures kõik kohad igaühele meeldiksid või et needsamad kohad igaühele vastumeelt oleksid, sest ma leian saadud kirjadest, et need leheküljed või peatükid, mis ühtede arvates on vigased, on teiste meelest eriti kiiduväärsed. Kõige kriitilisem lugeja, autor ise, leiab nüüd küllaga suuremaid ja väiksemaid vigu, ent kuna tal pole õnneks luba raamatut ei üle vaadata ega uuesti kirjutada, läheb ta neist vaikides mööda - välja arvatud ühest, mida on ka teised tähele pannud: see raamat on liiga lühike.

Mis puutub mingisse sügavamasse tähendusse või "sõnumisse", siis seda pole autor sinna sisse pannud. Raamat ei ole ei allegooriline ega päevakajaline. Too lugu ajas kasvades juured minevikku ning sirutas välja ootamatuid oksi, kuid selle peateema pani algusest peale paika Sõrmus, mille pidin paratamatult uue raamatu ja "Kääbiku" ühenduslüliks valima. Otsustav peatükk, "Mineviku vari", on üks loo vanemaid osi. See sai kirjutatud ammu enne seda, kui 1939. aasta aimdus oli saanud vältimatu hävingu ohuks, ning sellest punktist alates oleks lugu ikkagi sama rada pidi edasi arenenud, kui see häving oleks ka ära hoitud. Jutu allikaiks olid mõtted, mis olid mul kaua aega meeles mõlkunud või mõnel puhul ka varem kirja pandud, ning 1939. aastal alanud sõda või selle tagajärjed muutsid neis väga vähe või üldse mitte midagi.

Tõeline sõda ei meenuta muinasloolist ei oma käigu ega lõpu poolest. Kui see oleks tolle arengut inspireerinud või juhtinud, siis oleks Sõrmus kindlasti oma valdusse võetud ja Sauroni vastu ära kasutatud; seda poleks mitte hävitatud, vaid orjastatud, ning Barad-dûri poleks mitte purustatud, vaid

vallutatud. Saruman, kel ei õnnestu Sõrmust endale saada, oleks sel segasel ja reetlikul ajal leidnud Mordorist puuduvad lülid oma uuringutes Sõrmuseteaduse alal ning üsna ruttu omaenda Suure Sõrmuse valmis teinud, mille abil isehakanud Keskmaa Valitsejat välja kutsuda. Selles kokkupõrkes oleksid mõlemad pooled kääbikuid vihanud ja põlanud ning nood poleks isegi orjadena kuigi kauaks püsima jäänud.

Teisigi ümberkorraldusi oleks võinud sisse viia, vastavalt nende maitsele või vaadetele, kellele meeldib allegooria või päevateemadele vihjamine. Kuid mina tunnen siirast vastumeelt igasuguste allegooria vormide vastu ning olen seda alati tundnud, sestsaadik, kui ma sain küllalt vanaks ja ettevaatlikuks, et tema ligiolekut ära tabada. Ma eelistan rohkem nii tõelist kui väljamõeldud ajalugu selle mitmepalgelise kohandatavuse tõttu lugejate mõtete ja kogemustega. Arvan, et paljud ajavad "kohandatavuse" "allegooriaga" segamini; kuid üks neist peitub lugeja vabaduses ja teine autori ettekavatsetud üleolekus.

Autor ei saa oma läbielamistest muidugi täiesti puutumata jääda, kuid see viis, kuidas jutuidu kogemuste mullast toitu võtab, on väga keerukas, ning katsed seda protsessi määratleda on parimal juhul vaid küündimatute ja ebaselgete tõendite otsimine. Samuti on vale arvata (ehkki autori ja kriitiku eluea kokkulangevuse puhul on see võimalus loomulikult kütkestav), et mõlema jaoks ühise aja sündmused või mõtete liikumised olid tingimata kõige võimsamad mõjurid. Inimene peab tõesti isiklikult sõja varju alla sattuma, et selle ängi täielikult tunnetada, kuid aastate möödudes kiputakse tihti unustama, et noorena 1914. aastasse sattumine polnud sugugi vähem võigas kogemus, kui olla seotud 1939. aasta ja sellele järgnevaga. 1918. aastaks olid surnud kõik mu lähemad sõbrad peale ühe. Või kui võtta mõni vähem kurb teema: mõned arvavad, et peatükk "Maakond puhtaks!" peegeldab Inglismaa olukorda tol ajal, kui ma oma juttu lõpetasin. See pole nõnda. See on süžee loomulik koostisosa, sündmuste loogiline käik, mida Sarumani loomus muidugi omal kombel kujundas, aga sel pole vähimatki allegoorilist tähendust või vihjet päevapoliitikale. Lool on tõesti mingi kogemuslik põhi, kuigi napp (sest majanduslik olukord oli hoopis teine) ning palju kaugemas minevikus. Maa, kus ma lapsepõlves elasin, hävitati alatult enne mu kümnendat sünnipäeva - ajal, mil autod olid haruldased asjad (mina polnud ühtegi näinud) ja mehed ehitasid ikka veel linnalähedasi raudteid. Nägin hiljuti ajalehes pilti kunagise jõudsa veski viimsetest päevadest tema tiigi kõrval, mis oli mulle kunagi nii tähtis tundunud. Mulle ei meeldinud kunagi noore möldri väljanägemine, kuid tema isal, vanal möldril, oli must habe ja tema nimi ei olnud Punapää.

Tõlkija eessõna

Lugeja, kes on enne selle raamatu kättevõtmist teinud tutvust tema eelkäija "Kääbikuga", tunneb kahtlemata imestust ja võib-olla ka pahameelt, kui leiab vana hea Bilbo Bagginsi asemel äkki eest kellegi Bilbo Paunaste, auväärsete Tookide asemel Tukid, Rivendelli asemel Kaljulõhe ning mäekollide asemel hoopis orkid. Segadusse ei maksa sattuda: tegemist on täpselt nendesamade isikute ja paikadega, millest "Kääbikuski" juttu. Nimede muutmine on muidugi üks ebameeldiv ja ohtlik tegevus, sest see ei pruugi sugugi kõigile meeldida, aga kohe selgitan ka põhjusi, mis sundisid mind säärast avantüüri ette võtma.

Oma lisades "Sõrmuste Isanda" kolmanda osa lõpus kirjeldab isand Tolkien neid põhimõtteid, millest lähtudes ta pani Lääneraja Punase Raamatu ümber tänapäeva inglise keelde. Sealt selgub, et tavakeelt, mida kääbikud ning muu Keskmaa rahvas üksteisega suhtlemisel kasutasid, esindab täielikult inglise keel oma erinevate vormidega. Muud keeled, nagu näiteks haldjate, päkapike ja orkide omavaheline kõne, on jäetud tõlkimata. Sama kehtib ka koha- ja isikunimede ning mõnede terminite kohta: kääbikuile arusaadavad tavakeelsed nimed tõlgiti või mugandati inglise keelde, ülejäänud aga jäeti algupärasteks. Isand Tolkien põhjendab oma teguviisi sooviga teha sisse selge vahe kääbikuile nii koduse ja tavalise läänekeele vahel, mis oli nende jaoks sama loomulik, kui Tolkieni lugejaile inglise ning meile eesti keel, ja kõigi võõraste kõnepruukide vahel, mida nad oma rännakutel kohtasid. Muutmata kujul oleksid mõlemad nimed tundunud tänapäeva lugejale ühtviisi võõrad: näiteks haldjakeelne *Imladris* ja läänekeelne *Karningul* mis mõlemad teadupärast Kaljulõhet ehk inglastele Rivendelli tähendavad.

Need tavakeelsed nimed, millel otsene tõlkevaste puudus, mugandas isand Tolkien inglastele häälduspäraseks: näiteks *Lhūn* - Lune, *Tūk* - Took, *Bophîn* - Boffin. Sama loogikat järgides said neist eesti keeles Luun, Tukk ja Puhvin Ainus nimi, millele ma ei leidnud ühtviisi kõlaliselt ja tähenduselt sarnast vastet oli *Barandutin* ehk Brandywine, millest sai eesti keeles Kangevirre (selle nime saamislugu on kirjas 5. peatükis "Paljastatud vandenõu").

Kääbikute eesnimedega talitas isand Tolkien samal kombel. Tütarlastele antud lille-või kalliskivinimed tõlgiti ära, kuna erilise tähenduseta nimed nagu Bilbo, Frodo, Lotho, Tanta, Nina jne. jäid endiseks. Ainsa muudatuse tegi ta selguse huvides nime viimases tähes, kuna a-ga lõppesid kääbikute mehenimed ning o ja e-ga naisenimed. Mõnedes vanades perekondades kasutati veel iidseid kõrgelennulisi eesnimesid, mis sattusid perekonnanimega tihti naljakasse kontrasti, aga kääbikuid see ei häirinud Frangi ja gooti nimed, mida isand Tolkien nende mugandamisel kontrasti säilitamiseks kasutas, olen eesti aadlinimede puudumise tõttu endiseks jätnud.

Erandiks on siin keltipärane Meriadoc-Merry, millest sai Ilomac-Ilo, kuna Ilo algne hüüdnimi Kali tähendas läänekeeles 'lõbus, rõõmus', ehkki ta pärisnimi Kalimtac oli tolleks ajaks ammu tähenduse kaotanud. Samuti tuli ümber nimetada perekond Mängla: Juss ja Ahto olid algselt Ban ja Ran ehk *Banazîr* ja *Ranugad,* mis tulid omaaegsetest huudnimedest 'lihtsameelne' ja 'kodusistuja'. Eesti keeles said neist Tobajuss ja Ahjotagone.

Mäekollide puhul tuli teha vastupidine käik ning nood võikad elukad orkideks tagasi muuta, nagu Rohani rahvas ja teisedki neid nimetasid. Haldjakeeles oli üks taoline elukas *orch* ning mitu tükki *yrch*. Sugulassõna oli kindlasti ka *uruk* mustas keeles, kuigi nõnda kutsuti reeglina vaid suuri orkisõdalasi, kes tollal Mordorist ja Raudlinnast välja tungisid. Väiksemate suguvendade kohta tarvitasid eriti urukhaid nime *snaga* 'ori'.

Sõna *kääbik* eest võlgneme tänu emand Lia Rajandile, kelle väga andekas leid see oli: igatahes sobib see seletusega, mille isand Tolkien oma *hobbiti* tekkele annab.

Läänekeeles oli tolle pisikese rahva nimi *banakil* 'väikemehed'. Ent Maakonna ja Voore elanikud kasutasid enda kohta sõna *kuduk,* mida mujal ei tarvitatud. Ilomaci ülestähendustest saame siiski teada, et Rohani kuningas ütles nende kohta kūd-dūkan 'uruelanik'. Kuna kääbikute kasutatav tavakeele murrak oli lähedases suguluses rohirrimi keelega, on tõenäoline, et *kuduk* tekkis kulumise teel *kūd-dūkanist.* Viimase tõlkevaste oli isand Tolkienil *holbytla* ehk tänapäeva inglise keeles *hole-builder* 'uruehitaja', mis võinukski kuludes muutuda *hobbitiks.* Nii sai eestikeelse *kääbiku* Rohani vasteks *kaeviki* 'urukaevaja' ning kõik läks loodetavasti paika.

Ene Aru

Kolm Sõrmust haldjahõimul sinitaeva all
Seitse päkapikkudel maa kalmis kivikambreis,
Üheksale ülemaks on sureliku vald,
Üks kuulub Isandale, kelle võim on kangeim
Maal, mil nimeks Mordor, musta Varju all
Üks Sõrmus juhib neid, Üks leiab üles,
Üks Sõrmus toob nad kokku pimeduse süles
Maal mil nimeks Mordor, musta Varju all.

Proloog
1. PEATÜKK
Kääbikutest

See raamat räägib põhiliselt kääbikutest ning selle lehekülgedelt võib lugeja leida palju huvitavat nende iseloomu ja pisut ka nende ajaloo kohta. Lisateavet saab Lääneraja Punase Raamatu valitud lõikudest, mis on varem "Kääbiku" nime all välja antud. Too väljaanne koostati Punase Raamatu varasemate peatükkide põhjal, mille pani kirja esimene maailmakuulus kääbik Bilbo isiklikult ja millele ta andis nimeks "Sinna ja tagasi", kuna need jutustasid tema reisist Itta ja kojunaasmisest: seiklusest, mis kiskus hiljem kõik kääbikud selle Ajastu suurtesse sündmustesse, millest siin kõneldakse.

Siiski võib olla palju neid, kes tahavad sellest märkimisväärsest rahvast rohkem teada saada, kuna nad ei pruugi omada varasemat raamatut. Nende lugejate jaoks on siia kogutud mõningaid tähtsamaid märkusi kääbikuteadusest ning meenutatud lühidalt esimest seiklust.

Kääbikud on tagasihoidlik ja väga vana rahvas, mis oli endistel aegadel märksa arvukam kui praegu. Nad armastavad rahu ja vaikust ja hüva viljakat mulda: heas korras ja hästi haritud maakoht on nende lemmikpaik. Nad pole kunagi mõistnud ega armastanud masinaid, mis on keerulisemad kui sepalõõts, vesiveski või kangasteljed, kuigi nad käsitsesid tööriistu päris osavasti. Isegi vanadel aegadel pelgasid nad tavaliselt "Suurt Rahvast", nagu nad meid kutsuvad, ning tänapäeval hoiavad nad meie eest hirmuga kõrvale ja neid on üsna raske leida. Kääbikud on ergu kuulmise ja terava silmaga, ning kuigi nad kalduvad tüsedusele ega kiirusta ilmaasjata, on nende liigutused siiski kärmed ja osavad. Nad tunnevad juba ammusest ajast kunsti, kuidas vaikselt ja kiiresti kaduda tolle suure rahva koperdamise eest, keda nad kohata ei soovi, ning nad on oma kunsti nõnda kaugele arendanud, et inimestele tundub see nõiduslik. Kuid kääbikud pole tegelikult kunagi ühtki nõiakunsti õppinud ning nende tabamatus on puhtalt ametialase osavuse teene, mida pärilikkus ja harjutamine ning lähedane sõprus maaga on suuremate ja kohmakamate tõugude jaoks jäljendamatuks muutnud.

Nad on väike rahvas, pisemad kui päkapikud: mitte nii tursked ja jässakad, ehkki nad neist just palju lühemad ei ole. Kääbikute pikkus kõigub meie mõistes kahe ja nelja jala vahel. Tänapäeval kasvavad nad harva kolm jalga täis, kuid nende endi sõnul on nad kängu jäänud ja olid ennevanasti sihvakamad. Punase Raamatu järgi oli Brandobras Tukk (Möirahärg), Isengrim Teise poeg, neli jalga ja viis tolli pikk ning võimeline hobuse seljas ratsutama. Kõigi kääbikute ülestähenduste järgi ületasid teda vaid kaks vana aja kuulsamat isikut, kuid sellest iseäralikust asjaolust kõneldakse siin raamatus edaspidi.

Maakonna kääbikud, kellest need lood kõnelevad, olid oma rahu ja õitsengu päevil lustlik rahvas. Nende rõivad olid erksavärvilised, eelistatavalt kollast ja rohelist tooni; kingi kandsid nad harva, sest nende jalataldu kattis paks tugev nahk ning jalapealseid tihe krussis karv, mis sarnanes väga kääbikute pruunivärvi juustega. Seega oli kingsepatöö ainus amet, mida kääbikud ei pidanud, kuigi nende pikad ja vilkad sõrmed olid muidu igasuguse meisterdamise peale hakkajad. Nende laiad näod olid enamastipigem heasüdamlikud kui ilusad, särasilmsed, punapõsksed ning ablaste suudega, mis olid ühtviisi maiad nii naeru, söögi kui joogi peale. Ja naerda ning süüa -juua meeldis neile tihti ja südamest, kuna nad armastasid igal ajal väikesi nalju visata ning kuus korda päevas lauas istuda (kui neil selleks võimalus avanes). Kääbikud olid külalislahked ning vaimustusid pidudest ja kingitustest, mida nad lahkelt jagasid ning innukalt vastu võtsid.

On ilmselge, et kääbikud on hilisemast võõrdumisest hoolimata meie sugulased: märksa lähemal meile kui haldjaile või isegi päkapikkudele. Nad rääkisid juba vanast ajast inimeste keelt, kuigi omal kombel, ning armastasid ja vihkasid enamasti neidsamu asju, mida inimesedki. Ent meie täpne sugulusaste pole nüüd enam kindlaks tehtav. Kääbikute teke jääb kaugele Vanadesse Aegadesse, mis on nüüd kadunud ja unustatud. Ainult haldjad hoiavad veel alles tunnismärke tollest hääbunud ajast, aga nendegi mälestused on seotud vaid nende endi ajalooga, kus inimesi kohtab harva ja kääbikuid ei mainita üldse. On siiski selge, et kääbikud olid juba hulk aastaid vaikselt Keskmaal elanud, enne kui muu rahvas nende olemasolust teada sai. Ning kuna maailm oli lõpuks täis igasuguseid imelikke olevusi, ei omistatud sellele väikesele rahvale erilist tähtsust. Kuid Bilbo ja tema pärija Frodo päevil said nad äkki oma tahtest hoolimata niihästi tähtsaks kui kuulsaks ning ajasid Tarkade ja Vägevate nõukogud segadusse.

See aeg, Keskmaa Kolmas Ajastu, on nüüd ammu möödas ning mandrite piirid muutunud, kuid need alad, kus kääbikud tollal elasid, on kahtlemata needsamad, kus neid praegugi leidub: Vana Maailma loodeosas, Merest ida pool. Oma päriskodust ei teadnud kääbikud Bilbo eluajal midagi. Õpihimu ei olnud nende hulgas üldine (välja arvatud huvi sugupuu-teaduse vastu), kuid vanemate perekondade liikmete seas leidus siiski neid, kes kääbikute oma raamatuid uurisid ning vanade aegade ja kaugete maade kohta haldjatelt, päkapikkudelt ja inimestelt teateid kogusid. Kääbikute endi kirjapanekud algasid alles pärast Maakonna asutamist ning nende kõige muistsemadki lood ei ulatunud kaugemale Rännuaastatest. Legendidest ning nende iseäralikest sõnadest ja kommetest selgub siiski, et paljude teiste rahvaste kombel liikusid kääbikudki kauges minevikus lääne poole. Nende varaseimad lood heidavad pilgu aega, mil nad elasid Anduini ülemjooksu orgudes, Suure Rohelaane serva ja Udumägede vahel. Miks nad võtsid hiljem ette tolle raske ja ohtliku teekonna üle mägede Eriadori, ei ole enam kindel. Kääbikute endi allikad kõnelevad inimeste paljunemisest nende maal ning varjust, mis metsa peale langes ja selle pimedaks muutis, nii et metsa uueks nimeks sai Sünklaas.

Enne mägede ületamist olid kääbikud jagunenud kolme pisut erinevasse tõugu: karvasjalad, jässud ja võigunahad. Karvasjalad olid tõmmuma nahaga, väiksemad ja lühemad, ilma habeme ja saabasteta; nende käed ja jalad olid osavad ja kärmed ning elupaikadena eelistasid nad kõrgustikke ja künkanõlvu. Jässud olid jämedamad, toeka kehaehitusega; nende jalad ja käed olid suured ning nemad eelistasid lauskmaad ja jõekaldaid. Võigunahad olid heledama naha ja juustega, teistest pikemad ja saledamad ning armastasid puid ja metsi.

Karvasjalgadel oli muistsel ajal palju tegemist päkapikega ning nad elasid kaua aega küngastikes suurte mägede jalamil. Nemad asusid kõige varem lääne poole teele ning rändasid üle Eriadori Ilmarünkani välja, sellal kui teised alles Ürgmaal elasid. Nemad olid kõige tavalisem ja tüüpilisem kääbikutõug ning samuti arvukaim. Nad kaldusid teistest rohkem paiksusele ning säilitasid kõige kauem käikudes ja urgudes elamise iidse kombe.

Jässud jäid pikaks ajaks Suure Jõe Anduini kallastele pidama ning pelgasid inimesi vähem kui nende suguvennad. Nad järgnesid karvasjalgadele läände ning suundusid piki Valjuvee jõge lõuna poole; paljud neist elasid kaua Tharbadi ja Nõgimaa piiride vahel, enne kui uuesti põhja läksid.

Võigunahad, vähim arvukad, olid põhjapoolne haru. Nad said haldjatega paremini läbi kui teised kääbikud ning olid keeletundmises ja laulmises osavamad kui käsitöös; juba vanast ajast eelistasid nad kündmisele küttimist. Nemad ületasid mäed Kaljulõhest põhja pool ning jõudsid Härmalätte jõe äärde. Eriadoris segunesid nad ettejõudnud tõugudega, ent olles neist mõnevõrra julgemad ja seiklushimulisemad, said nad tihtipeale karvasjala või jässu sugukondade eestvedajaiks või pealikeks. Isegi Bilbo ajal oli tugevaid võigunahklikke jooni märgata selliste suurte perekondade juures nagu Tukid ja Pukivalla Isandad.

Eriadori läänemaadel, Udumägede ja Luunimägede vahel, leidsid kääbikud eest nii inimesi kui haldjaid. Tõepoolest, seal oli veel alles duunedaine, teiselt poolt Merd tulnud Läänesaare kuningate järglasi, kuid nad hääbusid kiiresti ning nende Põhja Kuningriigi maad jäid unarusse. Uustulnukaile jätkus ruumi küllaga ning peagi hakkasid kääbikud korralikke kogukondi asutama. Enamus nende vanimaist asulaist oli Bilbo ajaks ammu maha jäetud ja unustatud, ent üks esimestest ja tähtsamatest püsis ikka veel, ehkki aina kahanedes. See paiknes Voorel ja selle ümber laiuvas Laanemetsas, Maakonnast kuuskümmend versta ida pool.

Kahtlemata õppisid kääbikud just neil varastel aegadel tähed selgeks ning hakkasid kirjutama duunedainide moel, kes olid selle kunsti omakorda haldjatelt õppinud. Noil päevil unustasid nad ka keele, mida enne kõnelesid, ning võtsid üle tavakeele ehk läänekeele, mida räägiti kõigil maadel Arnorist Gondorini välja ning kõigil rannikuil Belfalasest Luunini.

Samas jäid neile alles ka mõningad oma sõnad, nagu ka kuude ja päevade nimetused ja suur hulk kaugest minevikust pärinevaid isikunimesid.

Umbes sellest ajast alates saab kääbikute muinasjuttudest ajalugu aastaarvudega. Sest see oli tuhande kuuesaja esimesel Kolmanda Ajastu aastal, kui võigunahkadest vennad Martšo ja Blanko Voorelt välja rändasid ning suundusid Fornosti kõrge kuninga (Nagu Gondori allikad teatavad, oli see Argeleb II, kahekümnes valitseja Põhja liinis, mis kolmsada aastat hiljem Arveduiga lõppes.) loal suure hulga kääbikute eesotsas üle pruuniveelise Baranduini jõe. Nad läksid üle Kivikaarte Silla, mis oli ehitatud Põhja Kuningriigi hiilgeajal, ning võtsid kogu maa jõe ja Kaugete Seljandike vahel endale elupaigaks. Kõik, mida neilt nõuti, oli Suure Silla ning ka kõigi teiste sildade ja teede korraspidamine, kuninga käskjalgade abistamine ja tema ülemvõimu tunnistamine.

Nii algas *Maakonna ajaarvamine*, kuna Kangevirde jõe (nagu kääbikud seda nimetasid) ületamise aasta sai Esimeseks Maakonna Aastaks ning kõiki järgnevaid sündmusi hakati arvestama selle järgi (Nii saab Kolmanda Ajastu aastaid haldjate ja duunedainide ajaarvamises leida sel moel, et daatumitele Maakonna ajaarvamise järgi liidetakse 1600.). Läänekääbikud armusid oma uude maasse esimesest silmapilgust, jäidki sinna ning kadusid taas inimeste ja haldjate ajaloost. Kuni seal veel kuningas valitses, allusid nad nime poolest temale, kuid elasid tegelikult omaenda pealike juhtimise all ega seganud end välisilma asjadesse. Fornosti all peetud viimasesse lahingusse Angmari Nõidkuningaga saatsid kääbikud oma kuningale appi mõned vibukütid; või nii nad vähemalt väitsid,

sest inimeste lugudes see ei kajastu. See sõda tegi Põhja Kuningriigile lõpu; kääbikud võtsid oma maa päriselt endale ning valisid oma pealike hulgast Taani, kes pidi kadunud kuninga võimu edasi kandma. Järgneva tuhande aasta jooksul jäid kääbikud sõdadest peaaegu puutumata ning kosusid ja paljunesid pärast Musta Surma (aastal 37. M.a.j.), kuni tuli Pikk Talv ja sellele järgnenud näljahäda. Sel ajal said tuhanded kääbikud hukka, kuid Suur Nälg (1158 - 60) oli selle jutu sündmuste ajaks juba kauge minevik ning kääbikud harjusid taas küllusega. Maa oli rikas ja helde ning kuigi see oli tükk aega enne kääbikute tulekut kasutamata seisnud, oli seda varem hoolega haritud ning kuningal oli seal hulk talusid, viljapõlde, viinamägesid ja metsi.

Kakskümmend viis penikoormat laius Kaugete Seljandike ja Kangevirde jõe vahel ning kolmkümmend põhja nõmmedest lõuna soodeni. Kääbikud nimetasid seda Maakonnaks, kui Taani valitsuse all olevat ala ja hea elukorraldusega piirkonda; ning selles kenas maailma nurgakeses elasid nad oma hästikorraldatud elu ja hoolisid üha vähem välisilma tumedaist asjust, kuni hakkasid arvama, et rahu ja küllus olid Keskmaal tavalised asjad ning kõigil mõistlikel kääbikuil oli nende peale õigus. Nad unustasid või jätsid tähele panemata selle vähesegi, mida nad teadsid Valvureist ning nende tööst, mis Maakonna pika rahu võimalikuks tegi. Nad olid tegelikult kaitse all, kuid ei tahtnud seda enam mäletada.

Ükski kääbikutõug polnud kunagi olnud sõjakas ning kunagi omavahel nad ei võidelnud. Vanasti pidid nad muidugi võitlema, et karmis maailmas ellu jääda, kuid Bilbo ajal oli see vaid väga ammune minevik. Viimast lahingut enne käesoleva loo algust ning õigupoolest ainsat, mis iial Maakonna piirides peeti, ei mäletanud enam ükski elav kääbik: see oli Roheliste Väljade Lahing, 1147 M.a.j., kus Brandobras Tukk lõi tagasi orkide sissetungi. Isegi ilmastik oli pehmemaks muutunud ning hundid, kes kunagi kibedail valgetel talvedel metsistunuina Põhjast siia tormasid, olid nüüd ainult vanaisa jutt. Need vähesed relvad, mis Maakonnas leidusidki, rippusid nüüd kolde kohal seina peal või seisid Suurkaeve muuseumis. Seda nimetati Krimplimajaks, sest kõike, millele kääbikud otsest kasutust ei leidnud, kuid äraviskamiseks liiga heaks pidasid, nimetasid nad *krimpliteks*. Nende eluasemed kippusid krimplitest päris ära ummistuma ning paljud käest kätte käivad kingitused olid just seda sorti esemed.

Heale ja rahulikule elule vaatamata oli see rahvas siiski kummaliselt sitke. Neid oli raske hirmutada või tappa, kui asi sinnamaale jõudis, ning võib-olla armastasid nad just sellepärast nii väga häid asju, et võisid vajaduse korral ka ilma nendeta hakkama saada ning murele, vaenlastele või tormile säärase visadusega vastu pidada, mis hämmastas neid, kes kääbikuid hästi ei tundnud ja nende vatsadest ning täissöönud nägudest kaugemale ei näinud. Kuigi kääbikud olid pika meelega ega küttinud lõbu pärast ühtki elavat olevust, tulid nad täbarast olukorrast vapralt välja ning võisid vajaduse korral ka relva kätte võtta. Nad lasksid vibuga hästi märki, sest nende silm oli terav ja käsi kindel. Ja seda mitte ainult vibu ja noole käsitsemisel. Kui kääbik maha kivi järele kummardus, siis oli targem kähku kaduda - paha peal olevad loomad teadsid seda suurepäraselt.

Kõik kääbikud elasid algselt urgudes, või nii nad vähemalt uskusid, ning tundsid end siiani säärastes eluasemetes kõige kodusemalt; kuid aja möödudes olid nad sunnitud ka teistsuguseid eluasemeid kasutusele võtma. Tegelikult pidasid Bilbo ajal Maakonnas sellest vanast kombest kinni vaid kõige rikkamad ja kõige vaesemad kääbikud. Vaeseimad elutsesid kõige lihtsamates üheainsa aknaga või hoopis valgustamata koobastes, mida võis tõepoolest paljalt urgudeks nimetada; jõukamad aga ehitasid endale vanade kaevete eeskujul päris toretsevaid elupaiku. Kuid selliste suurte ja hargnevate käigustike jaoks, mida kääbikud *koobitsateks* kutsusid, ei leidunud mitte igal pool sobivaid kohti ning seepärast pidid lauskmaal elavad ja paljunevad kääbikud hakkama endale maa peale peavarje ehitama. Isegi künklikel aladel ja vanemais külades, nagu Kääbikla ja Tukivere, või Maakonna pealinnas Suurkaeves Valgetel Seljandikel, leidus nüüd palju puu-, tellis- või kivimaju. Neid eelistasid eriti möldrid, sepad, köiepunujad ja vankrimeistrid ning teised ametimehed, sest isegi urus elades ehitasid kääbikud endale juba ammust ajast kuure ja töökodasid.

Talumajade ja lautade ehitamise komme sai alguse väidetavalt Sooniku elanike seas Kangevirde alamjooksul. Ida-kihelkonna kääbikud olid üsna suurt kasvu ja raskete jalgadega ning kandsid porise ilmaga päkapikusaapaid. Teatavasti pärinesid nemad suuremalt jaolt jässude hulgast, mida näitas ka nende lõugadel kasvav parraude. Ühegi karvasjala ega võigunaha näolapil polnud habemest jälgegi. Enamus Sooniku ning jõe idakaldale asutatud Pukivalla rahvast tuli Maakonda hiljem lõuna poolt. nende hulgas leidus siiani palju isevärki nimesid ja võõrapäraseid sõnu, mida mujal Maakonnas ei kasutatud.

On võimalik, et ehituskunst, nagu ka paljud teised kunstid, võeti üle duunedainidelt. Kuid kääbikud võisid seda ka otse haldjatelt õppida, kes inimsugu nende nooruses harisid. Kõrghaldjad polnud siis veel Keskmaad hüljanud ning elasid tollal lääne Hallides Sadamates ja mujal Maakonna läheduses. Kolm iidsel ajal ehitatud haldjatorni seisid senini Tornimägedel läänepoolsete soode taga. Kuuvalguses paistis nende kuma kaugele. Kõrgeim torn asus kõige kaugemal, seistes üksinda rohelisel kingul. Lääneraja kääbikud rääkisid, et selle tipust võis koguni Merd näha, kuid ükski kääbik polnud veel proovinud sinna üles ronida. Tegelikult olid vähesed kääbikud üldse Merd näinud või sellel seilanud ning veel vähesemad sealt tagasi tulnud oma tegudest pajatama. Enamus kääbikuist suhtus isegi jõgedesse ja väikestesse paatidesse sügava kahtlusega ning ujuda ei osanud neist kuigi paljud. Maakonna aastate edenedes rääkisid nad haldjatega üha vähem ja vähem, kuni hakkasid neid

tasapisi pelgama ega usaldanud enam hästi oma suguvendi, kel haldjatega pistmist oli; Merest sai neile hirmu teine nimi ning surma kehastus, ja nad pöörasid oma pilgud läänepoolsetelt mägedelt eemale.

Ehituskunst võis pärit olla nii haldjatelt kui inimestelt, kuid kääbikud kasutasid seda ikkagi omal kombel. Nemad ei armastanud torne. Nende majad olid harilikult pikad, madalad ja mugavad. Vanimad neist polnud midagi enamat kui *koobitsate* jäljendid: katuseks kuiv rohi, õled või turbapätsid ning seinad väljapoole kummuvad. See aste kuulus siiski Maakonna algusaegadesse ning kääbikute ehituskunst oli sestsaadik tublisti arenenud ning päkapikkudelt õpitu või oma leiutistega täiustatud. Ümarate akende ja isegi uste eelistamine oli peamine säilinud eripära kääbikute arhitektuuris.

Maakonna kääbikute majad ja urud olid enamasti suured ning neis elasid arvukad perekonnad. (Bilbo ja Frodo Paunaste olid vanapoistena erandid, nagu ka mitmes muus mõttes, näiteks haldjasõpradena.) Mõnikord elas mitu põlvkonda sugulasi (suhteliselt) rahulikult koos ühesainsas vanas ja käigurikkas häärberis, nagu näiteks Tukid Suurtes Koobitsates või Kangepukid Kanges Kojas. Igal juhul hoidsid kääbikud tihedalt kokku ning pidasid oma sugulussidemete üle hoolega arvet. Nad joonistasid lugematu hulga harudega pikki ja keerukaid sugupuid. Kääbikutega läbi käies on tähtis meeles pidada, kes on kelle sugulane ja mitmendast põlvest. Oleks võimatu selle raamatu lehekülgedele mahutada sugupuud, mis hõlmaks vähemalt kõige tähtsamate perekondade kõige tähtsamaid liikmeid neil aegadel, millest need lood räägivad. Lääneraja Punase Raamatu lõpus olevad sugupuud moodustavad omaette väikese raamatu ning kõigile peale kääbikute tunduks see äärmiselt igav. Kääbikud olid aga säärastest asjadest suures vaimustuses, kui nood olid täpsed: neile meeldis täita raamatuid asjadega, mida nad juba tundsid, ning panna need kirja selgelt ja arusaadavalt, et ei tekiks mingeid segadusi.

2. PEATÜKK
Piiburohust

Kääbikute juures on veel üks hämmastav asjaolu, mida ei saa märkimata jätta: nad imesid või hingasid läbi savi- või puupiipude sisse ühe taime põlevate lehtede suitsu, mida nemad kutsuvad "piiburohuks" või "leheks" ning mis tõenäoliselt on üks *Nicotiana* liike. Suur salapära ümbritseb toda iseäralikku kommet või "kunsti", nagu kääbikud seda nimetada eelistavad. Kõik, mis selle minevikust teada on, pani kokku Ilomac Kangepukk (hilisem Pukivalla Isand), ning kuna nii tema kui Lõuna-kihelkonna tubakas järgnevas loos oma osa mängivad, on isand Kangepuki märkused "Maakonna taimeteaduse" sissejuhatusest siin omal kohal.

"See," ütleb ta, "on kunst, mida võime kindlalt endi leiutiseks pidada. Millal kääbikud esimest korda suitsetama hakkasid, ei ole teada, kuna kõik legendid ja perekonnalood peavad seda iseenesestmõistetavaks; Maakonna rahvas on juba väga kaua mitmesuguseid taimi suitsetanud, nii hea- kui halvalõhnalisi. Kuid kõik allikad kinnitavad, et Tobold Sarvepuhuja Laialuhalt Lõuna-kihelkonnast kasvatas Isengrim Teise päevil, umbes 1070. aastal Maakonna ajaarvamise järgi, esimesena oma aias tõelist piiburohtu. Sellest piirkonnast tuleb siiani parim kodukasvatatud tubakas, eriti sellised sordid nagu Laialuha Leht, Vana Tobi ja Lõuna Täht.

Kuidas vana Tobi selle taime avastas, ei ole teada, sest ta ei avaldanud oma saladust surmatunnini. Ta teadis taimedest üpris palju, kuid ei olnud reisimees. Kõneldakse, et nooruses käis ta tihti Voorel, kuid ei läinud Maakonnast kindlasti mitte kaugemale. On täiesti võimalik, et ta just Voorel seda taime tundma õppis, kus see nüüdki künka lõunapoolsetel nõlvadel kenasti kasvab. Voore kääbikud väidavad, et nemad olid tegelikult esimesed piiburohu suitsetajad. Nemad väidavad muidugi, et tegid kõiki asju enne Maakonna rahvast, keda nad «asunikeks» kutsuvad; kuid sel puhul on nende väide minu arvates tõenäoliselt õige. Ning kindlasti levis ehtsa piiburohu suitsetamise tava just Voorelt viimaste sajandite jooksul päkapikkude, rajaleidjate, võlurite ja rändurite sekka, kes üle selle iidse teeristi sinna-tänna liikusid. Tolle kunsti kodu ja keskus asub Voore vanas kõrtsis, "Kepslevas Ponis", mida Katkujuure perekond aegade algusest saadik pidanud on.

Samas veensid paljude reiside kestel tehtud vaatlused mind selles, et meie maailmanurk pole mitte taime algkodu, vaid see tuli siia Anduini alamjooksult, kuhu selle minu arvates tõid üle Mere Läänesaare inimesed. Seda kasvab ohtralt Gondoris, kus see on viljakam ja lopsakam kui põhjas, kus seda kunagi metsikult ei kasva ja õitseb ainult soojades kaitstud kohtades nagu Laialuha. Gondorlased kutsuvad taime *lõhnavaks galenaseks* ning hindavad taime ainult õite aroomi järgi. Tollelt maalt on seda taime ilmselt Rohelist Teed mööda ülespoole toodud Elendili tuleku ja meie päevade vahele jäävade pikkade sajandite jooksul. Kuid isegi Gondori duunedainid möönavad, et piipudesse panid seda esimest korda kääbikud. Isegi võlurid ei tulnud selle peale enne meid. Kuigi üks võlur, keda ma tunnen, õppis selle kunsti ära kaua aega tagasi ning sai selles sama osavaks kui kõigis teisteski asjades, millega ta tegeles."

3. PEATÜKK
Maakonna elukorraldusest

Maakond jagunes neljaks veerandiks ehk kihelkonnaks, mida juba eelpool nimetati: Põhi, Lõuna,

Ida ja Lääs; ning need jagunesid omakorda valdadeks, mis kandsid seniajani mõne vanema juhtiva perekonna nime, kuigi selle loo toimumise ajaks ei leidunud neid nimesid enam ammugi ainult oma valla piires. Peaaegu kõik Tukid elasid ikka veel Tukivallas, kuid paljude teiste perekondade, nagu ka Paunastete või Puhvinite kohta ei pidanud see paika. Kihelkondadest väljapoole jäid Ida- ja Läänerajad: Pukivald ning Lääneraja, mis liideti Maakonnaga 1462. aastal M.a.j.

Sel ajal ei saanud Maakonnas rääkida mingist õigest "valitsusest". Perekonnad ajasid enamjaolt omaenese asju. Suurema osa nende ajast võttis toidu kasvatamine ja söömine. Muudes asjades olid nad tavaliselt helded ning mitte ahned, vaid rahulolevad ja mõõdukad, nii et maavaldused, talud, töökojad ja väikesed ärid püsisid muutumatuna läbi mitmete sugupõlvede.

Oli muidugi säilinud Fornosti või kääbikupäraselt Põhjalinna kõrge kuninga austamise komme. Kuid kuningat polnud enam tuhat aastat olemaski ning Kuningate Põhjalinna varemed olid rohtu kasvanud. Sellegipoolest ütlesid kääbikud metslaste ja selliste õelate olevuste kohta nagu trollid, et nemad pole kuningast kuulnudki. Kääbikud omistasid kõik oma peamised seadused vanaaja kuningale ning pidasid neist harilikult kinni oma vabal tahtel, sest need olid Reeglid (nagu nad ütlesid), niihästi muistsed kui õiglased.

On tõsi, et Tukkide perekond oli juba ammusest ajast väljapaistev, sest mõned sajandid tagasi läks Taani amet Vanapukkide käest nende kätte üle ning Tukkide perekonnapea oli sestsaadik nimetatud tiitlit kandnud. Taan oli Maakogu eestseisja ning samuti Maaväe ja Kääbikute Maleva pealik, aga kuna vardjad ja nõukogu tulid kokku ainult häda korral, mida polnud enam ammu juhtunud, siis tähendas Taaniamet tegelikult vaid aunimetust. Tuki perekonna vastu näidati siiski üles erilist austust, kuna see oli ühtaegu arvukas ja erakordselt jõukas ning võimeline andma igas põlvkonnas mitmeid tugevaid isiksusi, kel olid veidrad kombed ja koguni seiklushimuline temperament. Viimased omadused olid nüüdsel ajal pigem talutavad (rikaste puhul) kui üldiselt heakskiidetavad. Komme nõudis, et perekonnapead kõnetataks kui Suurt Tukki ning vajaduse korral lisataks tema eesnimele number: nagu näiteks Isengrim Teine.

Ainuke tõeline riigiamet Maakonnas oli tollal Suurkaeve (või Maakonna) Linnapea, kes valiti iga seitsme aasta järel leigo ehk jaanipäeva aegu Valgetel Seljandikel toimuval Vabal Laadal. Linnapea peaaegu ainsaks kohustuseks oli Maakonna pidupäevade puhul korraldatavate vastuvõttude juhatamine, mis toimusid üsna sageli. Postiülema ja Esimese Maavardja ülesanded olid liidetud Linnapea ameti külge, nii et tema juhatas nii Kulleri-teenistust kui Valvet. Need olid ainsad riigiametid Maakonnas ning kullerid neist kahest see arvukam ja töökam pool. Mitte kõik kääbikud ei olnud kirjaoskajad, kuid need, kes olid, pidasid pidevat kirjavahetust oma sõprade ja valitud sugulastega, kes elasid kaugemal kui pärastlõunane jalutuskäik.

Maavardjateks nimetasid kääbikud oma politseid, või õigemini lähimat vastet sellele ametile, mis neil oli. Muidugi ei kandnud nad mundrit (sellised asjad olid neile üpris tundmatud), vaid ainult sulge oma mütsi küljes, ning tegelikult olid nad enam heinavahid kui politseinikud, tegeldes rohkem paha peale läinud loomade kui inimestega. Neid oli Maakonnas kokku ainult kaksteist, kolm igas kihelkonnas, sisekorra hoidmise jaoks. Suurem rühm valvas Maakonna piire ja vaatas, et igasugused väljamaalased, olgu suured või väikesed, neile nuhtluseks kaela ei tuleks.

Selle loo alguse ajaks oli piirivahtide arv tublisti kasvanud. Tuli palju teateid ja kaebusi imelikest isikutest ja olevustest, kes piiril ringi luusivad: esimene märk sellest, et asjad polnud päris nii, nagu nad pidid olema ja olid alati olnud, välja arvatud vana aja lugudes. Vähesed panid seda märki tähele ning isegi Bilbol polnud veel aimu sellest, mida säärane asi ennustas. Kuuskümmend aastat oli möödunud ajast, mil ta oma mälestusväärsele reisile asus, ning nüüd oli ta vana isegi kääbiku jaoks, kellele sada aastat polnud mingi raugaiga; tema kaasatoodud varandusest oli veel suurem jagu alles. Kui palju või kui vähe, seda ei öelnud ta kellelegi, isegi mitte oma lemmiknõole Frodole. Ning leitud sõrmust hoidis ta ikka veel saladuses.

4. PEATÜKK
Sõrmuse leidmisest

Nagu "Kääbikus" öeldud, tuli ühel päeval Bilbo ukse taha suur võlur Gandalf Hall ning kolmteist päkapikku ühes temaga: ei keegi muu kui Thorin Tammiskilp, kuningate järeltulija, ning tema kaksteist kaaspagulast. Ühel kenal aprillihommikul 1341. aastal Maakonna ajaarvamise järgi asus Bilbo oma üllatuseks koos nendega teele, jahtima suurt varandust, milleks olid päkapikukuningate aarded Üksildase Mäe Erebori all, kaugel Idas teisel pool Orgu. Jaht oli edukas ning aardeid valvav lohe hävitati. Kuigi enne lõplikku võitu löödi veel Viie Väe Lahing, tapeti Thorin ja tehti palju kuulsaid tegusid, oleks too asi vaevalt hilisema ajaloo tähelepanu köitnud või läinud Kolmanda Ajastu aastaraamatutesse millegi enama kui märkusena, kui poleks olnud üht kõrvalist "juhust". Udumägede kõrgel kurul ründasid Ürgmaale suunduvat rännusalka orkid ja nõnda juhtuski, et Bilbo läks mõneks ajaks kaotsi mustades orkikaevandustes sügaval mägede all, ning seal pimedas ringi kobades sattus ta käsi põrandal lebavale sõrmusele. Bilbo pani selle tasku. Tol hetkel paistis see olevat paljas juhus.

Väljapääsu otsides läks Bilbo alla mägede juurteni, kuni ta enam edasi ei pääsenud. Käigu põhjas kaugel valgusest asus külm järv ning järve keskel kaljusaarel elas Guglunk. See oli vastik väike olevus: ta sõudis ringi väikese paadiga, kasutades aerude asemel oma laiu jalalabu, põrnitses

ümbrust oma kahvatult hiilgavate silmadega, püüdis pikkade sõrmedega pimedaid kalu ja sõi neid toorelt. Ta sõi kõiki elavaid olendeid, isegi orke, kui tal õnnestus neid kinni püüda ja ilma võitluseta kägistada. Guglunkil oli salajane varandus, mis oli tema juurde tulnud kaua aega tagasi, kui ta veel valguse käes elas: üks kuldsõrmus, mis tegi kandja nähtamatuks. See oli tema "kõrgeausus", ainus asi, mida Guglunk armastas, ning ta rääkis sellega isegi siis, kui tal asja ennast kaasaski ei olnud. Sest ta peitis sõrmust saare peal salaaugus, välja arvatud siis, kui ta jahile läks või kaevanduskäikudes orkide järele luuras.

Võib-olla oleks ta Bilbot kohe rünnanud, kui sõrmus oleks kohtumise ajal tema käes olnud; kuid seda polnud ning kääbik hoidis oma peos haldjanuga, mida ta mõõga asemel tarvitas. Et aega võita, kutsus Guglunk Bilbo mõistatusmängu mängima, öeldes, et kui tema esitab mõistatuse, mida Bilbo ära ei arva, siis tapab ta kääbiku ning sööb ära; kui aga Bilbo teda võidab, siis teeb ta nii nagu Bilbo soovib ja juhatab ta käikudest välja.

Kuna Bilbo oli pimeduses lootusetult ära eksinud, oskamata edasi ega tagasi minna, võttis ta väljakutse vastu ning nad esitasid teineteisele palju mõistatusi. Lõpuks Bilbo võitis, kuigi näiliselt rohkem hea õnne kui taibukuse läbi; sest lõpuks oli ta sunnitud küsimuse esitama ning ta hüüdis, tundes käes sõrmust, mille oli üles korjanud ja unustanud: "Mis mul taskus on?" Sellele ei osanud Guglunk vastata, kuigi arvas kolm korda järjest.

Asjatundjad on tänini lahkarvamusel, kas too viimane küsimus oli ikka harilik "küsimus" ja mitte "mõistatus" mängu rangete reeglite järgi, kuid kõik nõustuvad sellega, et küsimust heaks kiites ja ära arvata proovides sidus Guglunk end varem antud lubadusega. Bilbo sundis teda sõna pidama, sest talle tuli mõte, et too limane elukas võib teda alt tõmmata, kuigi säärased lubadused olid pühad ning neid võisid murda vaid kõige õelamad olevused maa peal. Ent pärast pikki pimeduses veedetud aastaid oli Guglunki süda must ning reetlik. Ta lipsas minema ja läks oma lähedal mustas vees asuvale saarele, mille olemasolust Bilbo midagi ei teadnud. Seal asus Guglunki teada tema sõrmus. Nüüd oli ta näljane ja tige, ning niipea, kui "kõrgeausus" temaga oli, ei pidanud ta enam ühtki relva kartma.

Kuid sõrmust ei olnud saarel; ta oli selle ära kaotanud ja sõrmus oli läinud. Tema ulg ajas Bilbole külmajudinad selga, kuigi too ei mõistnud veel, mis oli juhtunud. Kuid Guglunk hakkas seda aimama, ehkki liiga hilja. "Mis temal taskus on?" kriiskas ta. Tema silmade kuma oli nüüd nagu rohekas leek, kui ta kiirustas kääbikut tapma ja oma "kõrgeausust" tagasi saama. Sel hetkel mõistis Bilbo ohtu ja pistis mööda käiku punuma veest eemale, ning veel kord päästis teda õnn. Joostes pistis kääbik käe taskusse ja sõrmus libises tasakesi tema sõrme. Nii juhtuski, et Guglunk sööstis temast mööda ilma Bilbot märkamata ning tormas väljapääsu valvama, et "varas" ei saaks põgeneda. Bilbo järgnes ettevaatlikult Guglunkile, kes läks aina edasi, vandudes ja rääkides enesega oma "kõrgeausust", mille järgi lõpuks Bilbogi tõde taipas ning pimeduses lootma hakkas: ta oli ise selle imelise sõrmuse leidnud ning võis selle abil orkide ja Guglunki käest pääseda.

Lõpuks peatusid nad ühe märkamatu väljapääsu ees, mis viis kaevanduse madalama väravani mägede idaküljel. Seal tõmbus Guglunk ühte orba varjule, nuhutades ja kuulates, ning Bilbo tundis kiusatust ta oma mõõgaga tappa. Kuid kaastunne peatas ta käe, ning kuigi ta jättis endale sõrmuse, milles peitus tema viimane lootus, ei tahtnud ta seda ometi kasutada kui eelist ühe vaese olevuse tapmisel. Lõpuks, olles julgust kogunud, hüppas ta pimeduses üle Guglunki ning pages mööda käiku minema, teda jälitamas vaenlase viha- ja meeleheitekisa: "Varas, varas! Paunaste! Meie vihkame teda igavesti!"

On kummaline tõsiasi, et äsja kuuldud lugu pole mitte päris seesama, mida Bilbo algul oma kaaslastele rääkis. Nendele ütles ta, et Guglunk lubas talle *kingituse* teha, kui ta mängu võidab: aga kui Guglunk seda saare pealt tooma läks, leidis ta, et tema aare on kadunud. See oli võlusõrmus, mis talle ammu aega tagasi sünnipäevaks kingiti. Bilbo mõistis, et tegu on tollesama sõrmusega, mille ta leidis, ning kuna ta mängu võitis, oli see nüüd õigusega tema oma. Ent Bilbol oli kitsas käes ja seepärast ei lausunud ta leiu kohta sõnagi, vaid laskis Guglunkil end võidutasuks koobastest välja juhatada. Sel kujul on lugu kirjas ka Bilbo mälestusteraamatus ning ta pole öeldut kunagi ise muutnud, ka mitte pärast Elrondi Nõukogu. Ilmselt seisis asi nii kirjas ka Punase Raamatu algupärandis, samuti mitmetes koopiates ja ülevaadetes. Paljud ümberkirjutused sisaldavad teise võimalusena ka tõelist lugu, mis on kahtlemata pärit Frodo või Tobajussi märkmetest, kes mõlemad tõde teadsid, kuid ei tahtnud ilmselt midagi vana kääbiku enese kirjutatust välja jätta.

Gandalf hakkas Bilbo jutustuse tõesuses kohe kahtlema, kui ta seda kuulis, ning tundis sõrmuse vastu edaspidi suurt huvi. Lõpuks pinnis võlur Bilbolt siiski õige loo välja, ehkki pikk küsitlemine muutis nende sõpruse vahepeal päris pingeliseks; ent võlur pidas tõde tähtsamaks. Kuigi ta Bilbole nii ei öelnud, pidas ta tähtsaks ja rahutusttekitavaks ka seda, et vana hea kääbik polnud kohe algusest saadik tõtt rääkinud: see käis tema kommete vastu.

"Kingituse" ideegi polnud paljalt kääbiklik väljamõeldis. Nagu Bilbo tunnistas, tuli ta selle peale Guglunki juttu pealt kuulates, kuna too nimetas sõrmust mitu korda oma "sünnipäevakingiks". Ka seda pidas Gandalf kummaliseks ja kahtlustäratavaks, aga tõde ei saanud ta selles küsimuses veel palju aastaid teada, nagu käesolevast raamatust selgub.

Bilbo hilisemad seiklused võib siinkohal paari sõnaga kokku võtta. Sõrmuse abiga põgenes ta orkidest väravavahtide käest ning sai taas oma kaaslastega kokku. Ta kasutas sõrmust mitu korda oma otsinguil, peamiselt sõprade aitamiseks, kuid pidas seda nende eest saladuses, nii kaua, kui suutis. Pärast kojutulekut ei rääkinud ta sellest enam kellelegi peale Gandalfi ja Frodo ning Bilbo uskumist mööda ei teadnud mitte keegi Maakonnas sõrmuse olemasolust. Ainult Frodole näitas ta reisijuttu, mida kirjutas.

Oma mõõga, Astla, riputas Bilbo kamina kohale, ning oma imepärase rõngasrüü, haldjate kingituse lohe aarete hulgast, andis ta muuseumile, täpsemalt Suurkaeve Krimplimajale. Aga Paunaotsal lauasahtlis hoidis ta vana keepi ja kapuutsi, mida oli reisil kandnud, ning ilusa keti otsa riputatud sõrmus lebas tema taskus.

Ta saabus koju Paunaotsale viiekümne kahe aastasena, 22. juunil 1342. aastal M.a.j., ning Maakonnas ei toimunud selle ajani midagi märkimisväärset, kuni isand Paunaste hakkas tegema ettevalmistusi oma ühesaja ühekümne ühenda sünnipäeva tähistamiseks 1401. aastal M.a.j. Sealt algabki käesolev lugu.

MÄRKUSI MAAKONNA ÜRIKUTE KOHTA

See osa, mida kääbikud mängisid Kolmanda Ajastu lõpul toimunud suurtes sündmustes, mis tõid kaasa Maakonna liitmise Taasühendatud Kuningriigiga, äratas nende hulgas laialdase huvi omaenda ajaloo vastu ning paljud seni suuliselt edasi antud pärimused koguti kokku ja pandi kirja. Suuremad perekonnad tundsid Kuningriigi sündmuste kohta ka laialdasemat huvi ning paljud nende liikmed uurisid riigi vanemat ajalugu ja muistendeid. Neljanda Ajastu esimese sajandi lõpuks leidus Maakonnas mitmeid raamatukogusid, mis sisaldasid palju ajalooraamatuid ja ürikuid.

Suurimad neist kogudest olid ehk Tornialusel, Suurtes Koobitsates ja Kanges Kojas. Käesolev Kolmanda Ajastu lõppu käsitlev teos lähtub peamiselt Lääneraja Punasest Raamatust. Too tähtsaim Sõrmuse Sõja ajaloo allikas sai oma nime selle järgi, et seda hoiti kaua Tornialusel, Kenalatse perekonna kodus, kes olid Lääneraja Vardjad (Vt. Lisa B: annaalid 1451, 1462, 1482; ja märkus Lisa C lõpus, mida võib leida raamatu kolmandas osas «Kuninga tagasitulek».). Algselt oli see Bilbo isiklik päevik, mille ta endaga Kaljulõhele kaasa võttis. Frodo tõi selle tagasi Maakonda koos paljude lahtiste märkmelehtedega ning 1420.-1421. aasta jooksul M.a.j. täitis ta raamatu leheküljed oma jutustusega Sõrmuse Sõjast. Sellele lisas Bilbo lahkumiskingina kolm paksu punast nahkköidet, mida hoiti vististi koos ühes punases kastis. Neile neljale köitele lisati Läänerajal viies, mis sisaldas kommentaare, sugupuid ning paljusid teisi Vennaskonna kääbikliikmeid puudutavaid üksikasju.

Algne Punane Raamat ei ole säilinud, kuid sellest on tehtud palju koopiaid, eriti esimesest köitest, isand Tobajussi järglastele kasutamiseks. Tähtsaimal koopial on siiski teine elulugu. Seda hoiti Suurtes Koobitsates, kuid kirjutati Gondoris, tõenäoliselt Peregrini pojapojapoja tellimusel, ning viimistleti 1592. aastal M.a.j. (172. N.A.a.). Selle lõuna-käsikiri sisaldas järgmist märkust: Findegil, Kuninga Kirjutaja, lõpetas selle töö aastal IV 172. See on üksikasjalik koopia Minas Tirithi Taani Raamatust. Too raamat oli Kuningas Elessari tellimusel tehtud koopia Periannathi Punasest Raamatust ning selle tõi talle Taan Peregrin, kui ta IV 64. aastal Gondorisse vanaduspuhkusele läks.

Seega oli Taani Raamat esimene Punase Raamatu koopia ning sisaldas paljugi sellist, mis hiljem välja jäeti või kaduma läks. Minas Tirithis sai see juurde palju märkmeid ja parandusi, eriti nimede, sõnade ja haldjakeelsete osunduste osas; ning sellele lisati lühendatud versioon neist "Aragorni ja Arweni loo" osadest, mis Sõja ajaloost välja jäävad. Arvatakse, et täispika loo kirjutas Barahir, Kojaülem Faramiri lapselaps, veidi aega pärast Kuninga surma. Kuid Findegili koopia peamine tähtsus seisneb selles, et see sisaldab ka Bilbo "Tõlkeid haldjakeelest". Neid kolme köidet peetakse suurte oskuste ja hariduse näidisteks, mille omandamisel 1403. ja 1418. aasta vahel kasutas Bilbo kõiki elavaid ja kirjalikke allikaid, mis talle Kaljulõhel kättesaadavad olid. Aga kuna Frodo neid vähe kasutas, sest need puudutasid peamiselt Vanu Aegu, siis neist siin rohkem ei kõnelda.

Kuna Ilomacist ja Peregrinist said suurte perekondade pead ning samal ajal hoidsid nad sidet Rohani ja Gondoriga, leidus Pukivere ja Tukivere raamatukogudes palju sellist, mida Punane Raamat ei kajasta. Kanges Kojas hoiti mitmeid töid, mis käsitlesid Eriadori ja Rohani ajalugu. Mõnesid neist koostas või alustas Ilomac ise, kuigi Maakonnas tunti teda peamiselt tema "Maakonna taimeteaduse" ja "Ajaarvamise" järgi, milles ta arutles Maakonna ja Voore kalendrite suhete üle Kaljulõhe, Gondori ja Rohani omadega. Samuti kirjutas Ilomac uurimuse "Maakonna vanad sõnad ja nimed", näidates üles erilist huvi selliste "maakonna sõnade" suguluse vastu rohirrimi keelega, nagu *krimpli* ja vanad elemendid kohanimedes.

Suurte Koobitsate raamatud pakkusid Maakonna rahvale vähem huvi, kuid olid suure ajaloo seisukohalt sellevõrra tähtsamad. Ühtki neist ei kirjutanud Peregrin, kuid tema ja ta järglased kogusid kokku palju Gondori kirjutajate käsikirju: peamiselt Elendili ja tema pärijaid puudutavate lugude koopiaid või kokkuvõtteid. Ainult siin võis Maakonnas leida laialdasi materjale Nūmenori ajaloo ja Sauroni esilekerkimise kohta. Ilmselt pandi Suurtes Koobitsates kokku "Aastate lugu" (Sellest on esitatud lühikokkuvõte Kolmanda Ajastu lõpuni Lisas B, mida võib leida raamatu kolmandas osas «Kuninga tagasitulek».) koos Ilomaci kogutud materjaliga. Kuigi seal märgitud dateeringud on tihti oletuslikud, eriti Teise Ajastu kohta, väärivad nad ikkagi tähelepanu. On võimalik, et Ilomac sai abi ja

teavet Kaljulõhest, mida ta külastas rohkem kui ühel korral. Kuigi Elrond oli lahkunud, elasid seal veel kaua aega tema pojad koos mõnede kõrghaldjatega. Räägitakse, et Celeborn siirdus pärast Galadrieli lahkumist sinna elama, kuid pole teada see päev, mil tema viimaks Hallidesse Sadamatesse jõudis ja viimase elava mälestuse Keskmaa Vanadest Aegadest endaga kaasa viis.

SÕRMUSTE ISAND

Esimene Osa

SÕRMUSTE VENNASKOND

J.R.R. Tolkien

ESIMENE RAAMAT

1. PEATÜKK
Kauaoodatud pidu

Teade, et Paunaotsal elav isand Bilbo Paunaste korraldab oma ühesaja ühekümne ühenda sünnipäeva tähistamiseks eriliselt suurejoonelise peo, tekitas Kääbiklas palju kihinat-kahinat.

Kääbik Bilbo oli väga rikas ja väga iseäralik ning oli olnud Maakonnas kõneaineks juba kuuskümmend aastat, sellest ajast peale, kui ta nii kummalisel moel kadus ja ootamatult uuesti välja ilmus. Rännakutelt kaasa toodud aaretest oli saanud kohalik legend ja üldiselt usuti, kuigi mõni eakam ehk vastu vaidles, et terve Paunaotsa Künka alune on täis varandusest kubisevaid tunneleid. Ja kui sellest kuulsuseks veel ei piisanud, imestati tema kestvat nooruslikkust. Aja kulg ei näinud avaldavat isand Paunastele peaaegu mingit mõju. Üheksakümnesena oli ta üsna samasugune kui viiekümnesena. Üheksakümne üheksaselt hakati ütlema, et ta om "hästi säilinud"; ehkki "muutumatu" oleks rohkem täppi läinud. Oli neid, kes pead vangutades mõtlesid, et mõnel veab elus ikka ülearu hästi: pole õiglane, arvasid nad, kui keegi võis omada nii (nähtavasti) igavest noorust kui ka (väidetavalt) ammendamatut rikkust.

"Pill tuleb pika ilu peale," vangutasid kääbikud pead. "Asi pole õige ja see toob ainult häda kaela."

Siiamaani polnud aga hädad kaela tulnud, ja et Bilbo oli alati helde käega, andestas enamik kääbikuid talle nii ta veidrused kui ka priske varanduse. Bilbo polnud katkestanud läbikäimist ühegi oma sugulasega (Kotiküla-Paunasted muidugi välja arvatud) ning tal leidus palju austajaid vaestest ja alamatest peredest pärit kääbikute hulgas. Lähemalt aga ei sõbrustanud ta kellegagi seni, kuni hakkasid täisikka jõudma mõned ta nooremad sugulased.

Neist vanim ja ühtlasi Bilbo lemmik oli Frodo Paunaste. Bilbo määras ta oma pärijaks ja tõi poisi üheksakümne üheksa aastaseks saades Paunaotsale elama, purustades Kotiküla-Paunastete lootused sel moel lõplikult. Frodol ja Bilbol juhtusid sünnipäevad olema samal päeval, nimelt 22. septembril. "Sa tule õige minu juurde elama, Frodo-poiss," ütles Bilbo ühel päeval, "sest vaata, kui kena oleks meil siis oma sünnipäevi koos tähistada." Aastatelt oli Frodo siis veel kaksmeline - nii nimetasid kääbikud vastutustundetuid kahekümnendaid lapsepõlve ja täisea vahel, mis kääbikutel saabub kolmekümne kolmeselt.

Möödus veel kaksteist aastat. Ning kuigi Paunastete ühised sünnipäevapeod Paunaotsal olid alati olnud üsna vägevad, tundus nüüd kõigile, et sel sügisel on oodata midagi sootuks ebatavalist.

Pidi ju Bilbol saama täis ükssada ükskümmend üks aastat ehk teisisõnu 111, mis on üpris iseäralik arv ja väga auväärne iga ühe kääbiku kohta (vana Tukk ise oli jõudnud vaid 130-ni); Frodol aga täitus kolmkümmend kolm, 33, samuti tähelepanuväärne arv, sest see tähistab täisea saabumist.

Nii Kääbiklas kui Veeäärsel hakati kärmelt keelt peksma; kuulujutud tuleva sündmuse suurejoonelisusest levisid kulutulena üle Maakonna. Taas oli kõigil kõneaineks isand Bilbo Paunaste iseloom ja elukäik; vanemad kääbikud avastasid korraga, et kõige järele, mida nad tema kohta suudavad meenutada, valitseb meeldivalt elav nõudmine.

Kedagi ei kuulatud aga tähelepanelikumalt kui vana Mängla Ahtot - enamuse jaoks lihtsalt Vanatoid -, kelle põhiline jututuba asus väikeses "Luuderohu" kõrtsis Veeäärse tee ääres. Tema sõnal oli kaalu, sest juba nelikümmend aastat oli ta pidanud Paunaotsal aednikuametit, enne seda aga abistanud vana Urmest. Nüüd, kus tal endal juba vanadus kontidesse kippus, tegi suuremad tööd ära ta noorim poeg Mängla Juss. Nii isa kui poeg said Frodo ja Bilboga suurepäraselt läbi. Ise elasid nad samal künkal, Paunaveere tänav 3 Paunaotsa külje all.

"Kena oleku ja hästi viisaka jutuga härraskääbik on isand Bilbo, seda ma olen alati üteld," kuulutas Vanatoi. Selleks oli tal ka põhjust: Bilbo ei kõnetanud teda iialgi teisiti kui ainult "isand Ahjotagone" ja küsis alatasa nõu köögivilja kasvatamise asjus - kogu ümbruskonna rahvas (kaasa arvatud ta ise) pidas Vanatoid üheks suuremaks asjatundjaks "juurikate" ja eriti kartulite alal.

"Aga see Frodo, kes tema juures elab?" päris vana Nõukas Veeäärselt. "Nime poolest Paunaste,

aga üle poole, nagu räägitakse, Kangepukkide verd. Minul küll käib üle mõistuse, miks peaks mõni Kääbikla Paunastetest minema endale naist otsima kaugelt Pukivallast, kus nad on kõik natuke nagu metsapoole."

"Mis seal imet, et metsapoole," pistis vahele papi Kakskoib (Vanatoi üleaedne), "kui elad teisel pool Kangevirde jõge, on Vana Mets kohe õue all. See ju üks pime ja paha paik, kui pooltelgi juttudel tõepõhi all peaks olema, mis selle metsa kohta räägitakse."

"Tõsi mis tõsi," kiitis Vanatoi takka. "Pukivalla Kangepukid ei ela just päris Vana Metsa sees, aga isevärki on nad küll. Muudkui solberdavad paatidega tolle suure jõe peal - no mis kombed need sihuksed olgu. Pea see õnnetus niimoodi ei tule, ütlen ma. No see selleks, aga isand Frodo on küll igatepidi kena noor kääbik. Väga isand Bilbo moodi, ja mitte ainult väljanägemise poolest. Isa oli tal ju ikkagi Paunaste. Kena ja lugupeetav kääbik oli see isand Drogo Paunaste: ei old kellelgi tema kohta paha sõna ütelda, enne kui ta ära uppus."

"Uppus?" kostis korraga mitmelt poolt. Muidugi olid nad kõik nii seda kui hullemaidki jutte juba ammugi kuulnud, kuid kääbikuile omase kirgliku huviga suguvõsa-ajaloo vastu valmistusid nad kuulama veel kord.

"Nii räägitakse," kinnitas Vanatoi. "Asi oli sedasi: isand Drogo võttis naiseks vaese neiu Priimula Kangepuki. Noorik oli meie isand Bilbo ema poolt nõbu (tema ema oli vana Tuki kõige noorem tütar), aga isand Drogo oli isand Bilbo teise astme nõbu. Seega on isand Frodo talle nii esimese kui teise astme nõbu, sugulane iga kandi pealt, nagu üteldakse, kui te aru saate, mis ma mõtlen. Isand Drogo oli Kanges Kojas külas oma äia, vana isand Gorbadoci pool; pärast naisevõttu käis ta ühtelugu seal (eks ta armastand hästi süüa, ja vana Gorbadoci pool oli laud alati lookas); ja siis läks Kangevirde jõele paadiga sõitma ja uppuski ära koos naisega, kui vaene isand Frodo oli alles lapseohtu!"

"Mina olen kuuld, et nad läksid kuuvalgel pärast õhtusööki jõele ja et paat vajus põhja Drogo raskuse all," tähendas vana Nõukas.

"Ja mina tean, et naine tõukas Drogo vette ning et tema tõmbas naise endaga kaasa," lisas Punapää, Kääbikla mölder.

"Sul pole tarvis kõike kuulda võtta, mida sa kuuled, Punapää," kortsutas kulmu Vanatoi, kes möldrist üldiselt suurt ei pidanud. "Ei maksa siin midagi lükkamise ja tõmbamise koha pealt nii väga suud pruukida. Paat on üleüldse üks kipakas värk, isegi kui istud seal sees vagusi ega roni meelega õnnetuse sisse. Noh, igatahes jäi orvuke Frodo nüüd pidama, nagu üteldakse, nende isevärki pukimaalaste sekka. Aga eks ta kasvand ju üles sessamas Kanges Kojas, mis oli täpselt nigu mõni läbisõiduhoov. Pold sihukest päeva, kus vanal isand Gorbadocil poleks old vähemaste paarsada sugulast külas. Isand Bilbost oli see ütlemata kena, et ta poisi sealt ära tõi, tagasi korralike kääbikute sekka.

Aga nonde Kotiküla-Paunastete jaoks oli see ikka paras pauk küll. Eks nemad ihund Paunaotsa peale hammast juba tookord, kui Bilbo ära läks ja surnuks arvati. Aga võta näpust, tema tuleb tagasi ja kihutab nad välja; siis elab ja elab ja vanemaks jusku ei lähekski, antagu talle tervist edaspidigi. Siis ühekorraga on veel pärija kah platsis, paprid kõik korras ja puha.

Nüüd näevad Kotiküla-Paunasted Paunaotsa küll nõnnasama palju kui oma kõrvu, mina vähemaste loodan seda."

"Kuulu järgi olla seal üleval paras ports nodi kokku aetud," ütles keegi võõras, kes oli tulnud äriasjus Lääne-kihelkonnast Suurkaevest. "Künkatipp olla käike täis tuhnitud ja seal seista kulla- ja hõbedakirste lademes, ja juhveele kah, nagu ma kuuld olen."

"Siis oled sina kuuld mu'st rohkemgi," tähendas Vanatoi, "mina'p tea õhkagi miskitest *juhveelidest*. Isand Bilbo on küll helde käega ja ega tal puudust majas pole, aga käikude tuhnimisest ei tea mina küll mitte kõige vähematki. Isand Bilbo tagasitulekut ma nägin, see võis olla aasta kuuekümne eest, siis, kui ma alles noor olin. Vähekese enne seda hakkasin õpipoisiks vana Urmese juures (mu taadi nõbu), aga Urmes võttis mu appi Paunaotsale, sest maja müümise aegas vooris sealt läbi igasugu untsantsakaid ja kõik aed oli segi trambitud. Siis aga, ole sa lahke, tuleb keset seda möllu künkast üles isand Bilbo ise. Käekõrval ajas poni, ja sel oli seljas mitu üsna prisket kotti ja kirstu. Eks need old muidugist enamaste varandust täis ja võõralt maalt toodud, kus pidada kuulu järgi kulda hunnikus vedelema. Aga niipalju tal seda nodi kah pold, et mõne käigu annaks täis toppida. Minu poiss, Juss, tema teab neid asju veel paremini. Tema on seal nigu omas kodus. Hirmus maias vanade lugude peale, va poisinatt, kuulab aga isand Bilbo pajatusi, nii et söömagi pole õiete aega tulla. Isand Bilbo on talle kirjatarkust kah õpetand - ega tal sellega paha nõu ole, ärge üldse arvake, ja mina ise ka ei usu, et sest miskit paha tuleks.

"Või haldjad ja lohemaod!" ütlen mina talle teinekord. "Kapsad ja kardulad on meiesugusele tähtsamad. Kes topib oma nina suurte isandate asjadesse, sellele võib veel mõni suur pahandus kaela sadada," vaat nõnnamoodi ma talle ütlesin. Ja ütleksin mõnele veel," lisas ta, heites rõhuka pilgu võõra mehe ja möldri poole.

Kuid Vanatoil ei õnnestunud kuulajaid veenda. Juba liiga tugevalt oli noorema põlvkonna kääbikute pähe kulunud legend Bilbo rikkusest.

"Jah, aga küllap tassis ta pärast veel juurde," vaidles mölder, väljendades üldlevinud arvamust. "Ta käib tihti kodunt ära. Ja vaata, mis võõrast rahvast sinna kokku voorib: öösiti luusib ringi päkapikke, ja see vana hulkuv silmamoondaja Gandalf ja puha. Ütle sina, mis sa tahad, Vanatoi, aga see

Paunaotsa on ikka üks imelik koht ja elanikud ise veel imelikumad."

"Ja sina võid öelda, mis sina tahad, Punapää, aga sellest asjast ei taipa sina rohkem kui mina paadisõidust," andis vastu Vanatoi, kellele mölder muutus järjest vastumeelsemaks, "aga kui sinu arust Paunaotsa on imelik koht, siis võiks sihuksi imelikke kohti siinkandis rohkem olla. Mõni mees siitsamast lähedalt ei täiks sõpra kannu õllegagi kostitada, olgu ta uru seinad või selgest kullast. Aga Paunaotsal käivad asjad nigu kord ja kohus. Minu Juss ütleb, et kõik kutsutakse peole ja et kinki antakse, pane tähele, *kõigile* - ja veel selsamusel kuul."

Seesamune kuu oli september, nii ilus nagu iganes võis tahta. Paar päeva hiljem läks liikvele kuulujutt (küllap asjadega kursis oleva Jussi suust), et tuleb ilutulestik - ja veel säärane, mida Maakonnas pole nähtud sada aastat, aga võib-olla isegi kauem - vana Tuki surmast saadik.

Päevad möödusid ja See päev tuli aina lähemale. Ühel õhtul veeres Kääbiklasse veidravõitu vanker veidravõitu pakkidega ning ronis künkanõlvast üles Paunaotsale. Ehmunud kääbikud piilusid valgustatud uste vahelt välja ja vahtisid sõidukit ammulisui. Seda juhtisid võõramaalased, kes laulsid võõraid laule: pikkade habemete ja sügavate kapuutsidega päkapikud. Mõned neist jäidki Paunaotsale. Septembrikuu teise nädala lõpul sõitis üks kaarik päise päeva ajal läbi Veeäärse, tulles Kangevirde jõe poolt. Seda juhtis üksainus vanamees, kes kandis peas kõrget, terava tipuga sinist mütsi, seljas pikka halli mantlit, kaela ümber aga hõbedast salli. Vanamehe pikk hall habe rippus vööni, mütsiserva alt turritasid välja puhmas kulmud. Väiksemad kääbikulapsed jooksid vankri järel läbi terve Kääbikla ja veel üles künkalegi. Nad arvasid, et vankril on koorem tulevärgi-kraami, ja neil oli õigus. Bilbo ukse ees hakkas vanamees kraami maha laadima: kimpudesse seotud kõiksugu kujuga ja eri sorti rakette, igal peal suur punane G ja ϖ lisaks haldjaruuni ξ.

See oli loomulikult Gandalfi märk ja vanamees ise oligi Võlur Gandalf Maakonnas tuntud eelkõige oma tule-, suitsu- ja valguskunstide poolest. Tema tõelisest, tunduvalt raskemast ja ohtlikumast tegevusest polnud Maakonna elanikel aimugi. Nende jaoks oli ta lihtsalt veel üks suure peo juurde kuuluv "tõmbenumber". Sellepärast olidki kääbikulapsed nii põnevil. "G nagu Grand (grand - suur, vägev)!" hõiskasid nad, ja vanamees muheles. Gandalf käis Kääbiklas küll harva ega jäänud kunagi kauaks, kuid nägupidi tundsid teda kõik: siiski polnud ei lapsed ega ka vanemad, välja arvatud ehk vanavanemad, näinud tema nüüdseks juba minevikulegendiks muutunud tulevärke.

Bilbo, olles paari päkapiku abiga aidanud kogu kraami maha laadida, andis lastele mõned mündid - kuid kohalolijate suureks pettumuseks ei lennutatud õhku ühtki tulikonna ega raketti.

"Lipake nüüd," ütles Gandalf "Kõik tuleb omal ajal." Ta läks koos Bilboga sisse ja tõmbas ukse enda järel kinni. Asjatult vahtisid väikesed kääbikud veel veidi aega ukse taga ja vudisid siis minema tundega, et peopäev ei jõua küll ilmaski kätte.

Paunaotsal istusid Bilbo ja Gandalf väikeses toas lahtise akna all, mis avanes läänekaares asuvasse aeda. Hiline pärastlõuna oli päikesepaisteline ja rahulik. Lilled hõõgusid punaselt ja kuldselt: lõvilõuad ja päevalilled ning kressid, mis roomasid kõikjal üle mätasseinte ja piilusid sisse ümmargustest akendest.

"Su aed lausa särab ja sätendab," ütles Gandalf

"Jah," nõustus Bilbo, "ma armastan seda väga, ja kogu vana hea Maakonda nõndasamuti, kuid vajan siiski puhkust."

"Tähendab, sa tahad ikkagi oma plaani teoks teha?"

"Jah. Tegin kindla otsuse juba mitu kuud tagasi ega ole meelt muutnud."

"No hüva. Mis seal's ikka. Tee oma plaan teoks - aga tervenisti - ja ma loodan, et see tuleb kasuks nii sulle kui meile kõigile."

"Nii loodan minagi. Ma kavatsen igatahes neljapäeval pidutseda ning samuti maha saada oma väikese naljaga."

"Ei tea, kas mõni selle üle naerab ka? " vangutas Gandalf pead.

"Saame näha," ütles Bilbo.

Järgmisel päeval veeres veel vankreid mäest üles, ning aina veel ja veel. Ja kui esiotsa oligi mõnel torisemist, et "osta võiks ju ka kohapealt", siis samal nädalal hakkas Paunaotsalt nagu vihma sadama tellimusi igat liiki toitudele, tarbekaupadele ja nipsasjakestele, mida iganes leidus Kääbiklas, Veeäärsel kui ka mujal lähimas ümbruskonnas. Maad võttis rõõmus elevus: kääbikud hakkasid kalendris päevi maha kriipsutama ja piilusid ootusärevalt ukse poole, et kas juba ei tule postimees kutsega.

Oodata ei tulnud kaua; peagi voolas Künkalt alla kutsete laviin, mis ummistas Kääbikla postkontori ja mattis enda alla Veeäärse oma: kättetoimetamiseks tuli vabatahtlikke appi värvata. Neid vooris pideva jõena üles Künkale, kaasas kaardikesed sadadesse viisakusvormelitesse rüütatud sõnadega: "Tänan kutse eest, ma tulen kindlasti."

Paunaotsa väravale kinnitati sedel: VASTUVÕTT AINULT PEO ASJUS. Kuid isegi neid, kes tulid Peo Asjus või tegid lihtsalt sellise näo, ei kutsutud peaaegu kunagi sisse. Bilbol polnud aega: ta kirjutas kutseid, registreeris vastuseid, pakkis kingitusi ning tegi mõningaid ettevalmistusi ka eraviisiliselt. Gandalfi saabumisest saadik polnud ta ennast kellelegi näole andnud.

Ühel hommikul üles ärgates nägid kääbikud, et avar aas Bilbo välisuksest lõuna pool oli üleni täis

köisi ja poste telkide ning paviljonide püstitamiseks. Teeperve kaevati spetsiaalne sissekäik, samasse pandi paika ka laiad astmed ja suur valge värav. Üleüldist kadedust äratasid kolm kääbikuperekonda, kes elasid Paunaveere tänaval otse aasa serval ja jälgisid kõike toimuvat vaibumatu huviga. Vanatoi Mängla ei vaevunud enam aias töötegemist teesklemagi.

Hakkasid kerkima telgid. Üks paviljon sai iseäranis suur, nii suur, et aasal kasvav kõrge puu jäi selle sisse ja seisis uhkelt peamise söögilaua otsas. Puu oksad riputati täis laternaid. Veelgi lootustandvam kääbikute meelest oli aga aasa põhjanurka püstitatud hiiglaslik väliköök. Mitme versta kauguselt ümbruskonnast toodi kõrtsidest ja söögimajadest kohale terve hulk kokki, lisaks päkapikkudele ja muule Paunaotsal elavale võõra moega rahvale. Elevus tõusis haripunkti.

Kolmapäeval, peo eelõhtul, läks ilm pilve. See tekitas mõningast ärevust. Siis lõpuks koitis neljapäev, 22. september. Päike tõusis, pilved hajusid, lipud rulliti lahti ja pidu võis alata.

Tegelikult koosnes Bilbo Paunaste pidu tervest reast üksteisele järgnevatest lõbustusüritustest. Kutsutud olid praktiliselt kõik ümbruskonna elanikud - peale üksikute, kes juhuslikult olid jäänud kahe silma vahele, kuid katki polnud midagi, sest nad tulid nagunii ise. Palju rahvast oli kutsutud ka teistest Maakonna paikadest, mõned isegi väljastpoolt. Et isiklikult tervitada kõiki külalisi (kaasa arvatud kontvõõraid), seisis Bilbo ühe valge värava juures. Kingitusi said ta käest kõik ja mõned ka topelt - nimelt need, kes hiilisid ringiga peoplatsilt ära ja tulid siis teistkordselt väravast sisse. Kääbikutel on kombeks, et sünnipäevalaps jagab kinke teistele. Tavaliselt küll mitte väga kalleid ega ka mitte nii pillavalt palju kui seekord; üldiselt oli see kõigi arvates üks ütlemata meeldiv komme. Tegelikult oli Kääbiklas ja Veeäärsel aastaringselt peaaegu iga päev kellegi sünnipäevapidu, nii et kõik sealtkandi elanikud võisid loota kingitust vähemalt kord nädalas. Sellegipoolest ei tüdinud nad kinkide vastuvõtmisest kunagi.

Seekord aga olid kingitused midagi sootuks erilist. Kääbikulapsed kilkasid rõõmust, mõneks ajaks unustati isegi söömine. Selliseid mänguasju polnud nad elu sees näinud, sest need olid nii ilusad ja mõned vist koguni võluasjad. Suur osa oligi tellitud juba aasta tagasi ning toodud kaugetest paikadest, Mäelt ja Orulinnast - pesueht päkapikutöö.

Kui kõik külalised said tervitatud ja väravast sisse lastud, algasid laulud, tantsud, pillilood, mängud ning muidugi söömine ja joomine. Ametlikult oli söömaaegu kolm: lõunaoode, teejoomine ning pidulik lõuna- ehk õhtusöök. Lõunaoodet ja teeaega tähistas peamiselt asjaolu, et siis istusid kõik külalised lauas ja sõid ning jõid ühiselt. Muul ajal võis täheldada lihtsalt suurt hulka kääbikuid, kes kõik sõid ja jõid - vahetpidamata kella üheteistkümnest hommikul kuni poole seitsmeni õhtul, kui pidi algama tulevärk.

Tulevärgi korraldajaks oli Gandalf: ta mitte ainult ei toonud kohale kõik vajaliku, vaid kavandas ja valmistas ise ette ka eriefektid; ilunumbrid ja raketiseeriad pidid üles sööstma tema käest isiklikult. Ent ka rahvale jagati välja tulevärgimaterjali, nagu tulikonnad, paukkompvekid, säraküünlad, sähvarid, tõrvikud, päkapikulaternad, haldjapurskkaevud, tondihaugatused ja piksekärgatused. Töö oli oivaline: Galdalfi kunst täiustus iga aastaga.

Oli rakette, mis lendasid nagu mahedalt laulvad linnud, jättes endast maha sädemejoa. Puul, mille tüveks oli must suitsusammas, avanesid hetkega rohelised lehed, nagu ehtsad lehed kevadel, ning säravad oksad poetasid hõõguvaid õisi, mis magusat aroomi levitades kustusid just enne ülesvahtivate hämmeldunud nägudeni jõudmist; purskkaevujoana paiskus maapinnalt sädelevaid liblikaid, kes lendasid puuokstesse; värvilised tulesambad tõusid ja neist said kotkad, täispurjes laevad, lendavate luikede kolmnurgad; märatses punane piksetorm ja sadas kollast vihma; ootamatult vetrus sõjakisale sarnaneva ulgumise saatel üles hõbedaste odade mets, ja langes tagasi vette, sisisedes nagu tuhat hõõguvat madu. Ning siis viimane, spetsiaalselt Bilbo auks mõeldud üllatus, mis kääbikuid koledal kombel ehmatas, nagu oli olnudki Gandalfi plaan. Tuled kustusid. Taevasse kerkis hiiglaslik suitsupilv. See omandas kaugelt paistva mäe kuju, mis hakkas tipust hõõguma. Purskusid rohelised ja purpursed leegid. Siis lendas mäest välja lohe - mitte küll elusuurune, kuid väljanägemiselt täiesti nagu elus: lõugade vahelt vuhas tuld, alla vahtivad silmad hõõgusid punaselt: hirmsa möirgamisega tuhises lohe kolmel korral üle rahvahulga peade. Kääbikud laskusid kükakile, mõned surusid end kõhuli vastu maad. Lohe möödus tuulekiirul, tegi uperpalli ja lõhkes Veeäärse kohal kõrvulukustava kärgatusega.

"See on märguanne õhtusöögiks," kuulutas Bilbo. Ainsa hetkega lahtus hirm ja ärevus ning maaslamavad kääbikud hüppasid püsti. Kõigile oli valmis pandud oivaline õhtusöök - see tähendab kõigile peale nende, kes olid palutud erilisele perekondlikule söömaajale. Too viimane toimus puu ümber püstitatud suures paviljonis. Kutsutuid oli kaksteist tosinat (kääbikud nimetasid seda arvu ka üheks Grossiks, ehkki toda sõna ei peetud viisakaks pruukida) ning nad olid valitud kõigi Bilbo ja Frodoga suguluses olevate perekondade seast, peale mõnede eriti heade sõprade (nagu Gandalf). Nende hulgas oli palju noori kääbikuid, ja seda vanemate loal, sest kääbikutel polnud kunagi kombeks lapsi varakult magama sundida, eriti veel siis, kui oli loota tasuta õhtusööki. Väikeste kääbikute üleskasvatamine nõudis kopsakaid toiduvarusid.

Kohal oli palju Paunasteid ja veel rohkem Puhvineid, siis veel hulk Tukke ja Kangepukke, mitut-setut sorti Tõuke (sugulased Bilbo vanaema poolt) ja Mauke (Tukist vanaema liinis), ning valitud seltskond Urgasteid, Poldreid, Trakspükse, Mägramaju, Hüvakehi, Sarvepuhujaid ja Kõrkjalgu. Mõned neist olid Bilbole sugulased vaid väga kaugelt ja osa polnud enne seda jalgagi Kääbiklasse saanud,

kuna elasid kõrvalisemates maanurkades. Bilbo polnud unustanud ka Kotiküla-Paunasteid, kellest oli tulnud Otho oma naise Lobeeliaga. Nad ei sallinud Bilbot ja põlgasid Frodot, kuid said nii uhke kuldtindiga kirjutatud kutsekaardi, et keelduda oli lihtsalt võimatu. Pealegi oli nõbu Bilbo hulk aastaid õppinud kokakunsti ja tema roogadest räägiti ainult head.

Kõik sada nelikümmend neli kääbikut nautisid juba ette meeldivat õhtu polnud juba midagi parata). Küllap hakkab ta jälle korrutama oma niinimetatud luuletusi ja pärast paari klaasikest, nagu vahel juhtus, poetama vihjeid tobedatele seiklustele oma salapärasel reisil. Külalistel ei tulnud pettuda: see oli tõepoolest väga mõnus söömaaega, kõiki meeli kütkestav pidulik üritus - rammus, külluslik, mitmekesine ja kauakestev. Terve järgmise nädala polnud sealkandis peaaegu kellelgi asja toidupoodi, kuid katki polnud midagi: nagunii oli Bilbo pidusöök tühjendanud viimase kui poe, keldri ja aida mitme versta ulatuses.

Pärast pidusöögi lõppemist (kui nii võib öelda) järgnes Kõne. Selleks ajaks oli aga suurem osa seltskonnast juba leebemas meeleolus, selles õndsas seisundis, mida nimetati "viimase sopi täitmiseks". Kõik limpsisid oma lemmikjooke, nosisid oma lemmikhõrgutisi, ja nende hirm oli ununenud. Nad olid valmis kuulama mida tahes ja valjuhäälselt vaimustust avaldama iga kord, kui kõneleja hingetõmbeks peatub.

"Armas rahvas," alustas Bilbo tõustes. "Vaikust! Vaikust!" karjus seltskond ja jätkas üha, tahtmata nähtavasti omaenese nõudmist kuulda võtta. Bilbo lahkus oma kohalt ja ronis laternatega kaunistatud puu all seisvale toolile. Laternavalgus langes ta naeratavale näole ja säras kuldsetel nööpidel tikanditega kaunistatud vesti ees. Nii seisis ta seal kõikidele näha, ühe käega lehvitades ja teist püksitaskus hoides.

"Mu kallid Paunasted ja Puhvinid," alustas Bilbo taas, "ning Kangepukid ja Tukid, Tõugud, Maugud ja Urgasted, Sarvepuhujad, Poldrid, Trakspüksid, Hüvakehad, Mägramajad ja Kõrkjalgid."

"Kõrkjalad!" hõikas keegi vanem kääbik tagantpoolt vahele. Nimi Kõrkjalg sobis talle ülihästi: ta jalad olid tõepoolest suured, hästi karvased ja mõlemad laua peal.

"Kõrkjalgid!" kordas Bilbo. "Samuti mu head Kotiküla-Paunasted, tere tulemast viimaks jälle Paunaotsale. Täna on minu saja üheteistkümnes sünnipäev: ma saan ükssada ükskümmend üks aastat vanaks!" "Juhhuu! Juhhei! Palju õnne!" kisasid kääbikud ja kolkisid rõõmsasti söögilaudu. See Bilbo, arvasid nad, on täna lihtsalt suurepärane. Niisugune kõne meeldis neile väga: kõik oli lühike ja arusaadav.

"Loodan siiralt, et teil kõigil on niisama lõbus nagu minul endal". Kõrvulukustavad poolehoiuavaldused. Hüüded: "Jah!" (ning mõnelt poolt: "Ei!") Puhuti trompetit ja sarve, vilepilli ja flööti, ning veel muidki pille. Nagu öeldud, oli kohal palju noorukeid. Kisti muusikaliste paugutajate nööre, neid vallandus sadu. Enamusel võis lugeda märget "Orulinn", mis kääbikutele küll suuremat ei öelnud, kuid keegi ei kahelnud selles, et paugutajad olid oivalised. Neis peitusid muusikariistad - pisikesed, kuid täiuslikult viimistletud ning kaunikõlalised. Ühes nurgas lõid aga noored Tukid ja Kangepukid, kes arvasid, et onu Bilbo on lõpetanud (sest ilmselgelt oli ta öelnud juba kõik, mis vaja), kokku improviseeritud orkestri ja alustasid rõõmsat tantsuviisi. Kellukesed käes, hüppasid lauale isand Everard Tukk ja neiu Mesilill Kangepukk ja lõid lahti tingel-tangli - kena tants, mis sest, et üsna hoogne.

Kuid Bilbo polnud veel lõpetanud. Haaranud lähedalseisvalt noorukilt sarve, tuututas ta kolm korda nagu kopsud võtsid. Lärm vaibus. "Ma ei pea teid enam kaua kinni! " hüüdis Bilbo. Seltskond tõstis tunnustavalt kisa. "Kutsusin teid siia kokku asja pärast." Ta hoiakus ja hääles oli nüüd midagi sellist, et kääbikud muutusid tähelepanelikuks. Paar Tukki kikitasid kõrvu.

"Tegelikult kolme asja pärast! Esiteks, et öelda, kui ääretult kenad te kõik olete ja et ükssada ükskümmend üks aastat on liiga vähe elada selliste suurepäraste ja imetlusväärsete kääbikute seas." Valla pääses kiiduavalduste laviin.

"Ma ei tunne pooligi teie hulgast pooltki nii hästi kui tahaksin, ega armasta pooligi teie hulgast pooltki nii palju, kui nad vääriksid." See oli ootamatu ja üpris keerukas. Siin-seal plaksutati, enamus aga murdis pead, kuidas öeldut mõista ja mil viisil õnnestuks sellest välja lugeda meelitust.

"Teiseks, et tähistada oma sünnipäeva." Taas elas seltskond kaasa. "Ma ütleksin: MEIE sünnipäeva. Sest iseenesestki mõista on täna ka mu nõo ja pärija Frodo sünnipäev. Täna saab Frodo täisealiseks ja on valmis pärandit vastu võtma." Vanemate kääbikute poolelt kostis hõredat plaksutamist, noorte seast hõikeid: "Frodo! Frodo! Vana hea Frodo!" Kotiküla-Paunasted mõtlesid, otsaesine kipras, mida küll peaks tähendama "pärandit vastu võtma."

"Kahe peale kokku on meil aastaid ükssada ja nelikümmend neli. Niisama suur sai valitud ka teie arv, vastavalt sellele märkimisväärsele kogusummale: üks Gross, kui lubate." Vaikus. See oli ennekuulmatu. Paljud külalised ja eriti Kotiküla-Paunasted tundsid, nagu oleks neid kutsutud ainult selleks, et saada täis etteantud arvu, ja nende solvumisel polnud piiri. Nagu kaup. "Üks Gross, no kas sa kuuled! On ikka mats."

"Samuti tähistame täna, kui lubate mul korraks põigata vanema ajaloo radadele, seda päeva Esgarothis, mil ma vaadis sõites saabusin Pikkjärvele, ehkki tol korral ei tulnud sünnipäev mulle meeldegi. Siis olin ju kõigest viiekümne ühene ega omistanud sünnipäevadele erilist tähtsust. Bankett oli tookord küll oivaline, kuid mäletan, et mul oli kõva nohu, nii et suutsin vaid öelda: "Tädad teid südabest." Täna aga ütlen ma nagu kord ja kohus: Tänan teid südamest, et tulite mu väikesele peole."

Kangekaelne vaikus. Kõik kartsid, et nüüd pole pääsu ka laulust või luulepalast, ning nad hakkasid juba tasapisi tüdinema. Lõpetagu ometi ükskord see lobisemine ja öelgu toost! Kuid sünnipäevalaps ei hakanud ei laulma ega värsse ette lugema. Ta vaikis hetke.

"Kolmandaks ja viimaseks," hakkas Bilbo uuesti rääkima, "soovin ma teile midagi TEATADA." Nii valjusti ja ootamatult kõlas viimane sõna, et kõik, kes vaid suutsid, ajasid end toolil sirgu. "Kahetsusega pean teatama, et - kuigi, nagu ma ütlesin, on ükssada ükskümmend üks aastat olnud ääretult lühike aeg viibida teile meeldivas seltskonnas - on nüüd sellel LÕPP. Ma lahkun. OTSEKOHE. HÜVASTI!"

Nende sõnadega astus Bilbo toolilt alla ja haihtus. Sähvatas pimestav välk, nii et hetkeks sulgesid kõik silmad. Kui nad need uuesti avasid, polnud Bilbot enam kuskil. Sada nelikümmend neli kääbikut vahtisid juhmi näoga ringi ega saanud sõnagi suust. Vana Oodo Kõrkjalg koristas jalad laualt ja trampis neid vastu maad. Järgnes surmavaikus, ja siis, olles mitu korda sügavalt õhku ahminud, pääsesid kõigil Paunastetel, Puhvinitel, Kangepukkidel, Tukkidel, Tõukudel, Maukudel, Urgastetel, Poldritel, Trakspükstel, Mägramajadel, Hüvakehadel, Sarvepuhujatel ja Kõrkjalgadel keelepaelad korraga valla.

Väga maitselage nali tema poolt, ütlesid kõik üksmeelselt oma arvamuse, ning ainult täiendav kogus sööki-jooki võiks ehk korvata seltskonna ehmatust ja meelepaha. "Ta on hull. Kas ma'i öelnud!" ei väsinud kääbikud tol õhtul kordamast. Isegi Tukid (peale mõne üksiku) leidsid, et Bilbo käitus tobedalt. Esialgu oli enamus kindlalt veendunud, et tegu on vaid rumala naljaga.

Ent üks neist, kes selles algusest peale kahtles, oli vana Robi Kangepukk. Vaatamata soliidsele eale ja rängale kõhutäiele, oli ta mõistus terane nagu ikka ning ta ütles Esmeraldale, oma miniale: "Miskit on siin küll nihu, kullake! Minu arvates põrutas napakas Paunaste jälle kuhugi. Täitsa segane. Noh, aga mis meil sellest? Ega ta söögilauda kaasa võtnud." Ja ta hõikas Frodole, et lasku veinikann uuesti ringi käia.

Frodo oli ainus, kes kohalviibijaist polnud juhtunu kohta seni midagi öelnud. Vaikides istus ta Bilbo tühja tooli kõrval, tegemata välja märkustest ja küsimustest. Ta oli küll asjasse pühendatud, kuid leidis siiski, et nali kukkus päris hästi välja. Külaliste nördimust ja üllatust nähes suutis ta vaevu naeru tagasi hoida. Südamepõhjas aga vaevas mure, sest alles nüüd taipas ta, kui väga oli olnud Bilbosse kiindunud. Siis asus enamus seltskonnast uuesti sööma-jooma, lõksutades väsimatult Bilbo Paunaste endiste ja praeguste veidruste kallal; Kotiküla-Paunasted aga olid juba läinud, vahutades vihast. Frodol oli pidulistest kõrini. Käskinud veel veini lauale kanda, tõusis ta ja tühjendas omaenda klaasi vaikides Bilbo terviseks, ning lipsas siis paviljonist välja.

Mis aga puutub Bilbo Paunastesse, siis oli ta juba kõne ajal salamisi näppinud taskus oma kuldsõrmust: võlusõrmust, mida oli nii palju aastaid salajas hoidnud. Toolilt alla astudes pistis ta selle sõrme ja pärast seda ei näinud ükski Kääbikla elanik teda enam iialgi.

Kärmel sammul oma uruni kõndinud, seisatas ta hetke lävel ja kuulas muheldes paviljonist kostvat lärmi ning peohääli aasal. Siis astus ta uksest sisse. Võtnud seljast peoriided, voltis ta oma tikanditega kaunistatud siidvesti kokku, keeras krabisevasse paberisse ja pani kappi. Seejärel tõmbas ta kähku selga vanad pleekinud rõivad ning kinnitas vööle kulunud nahkrihma, mille küljes rippus lühike mõõk päevinäinud mustast nahast tupes. Lukustatud, koirohu järele lõhnavast sahtlist ilmus lagedale vana peakotiga mantel. Kuigi seda oli hoitud luku ja riivi taga nagu mõnd hinnalist aaret, oli rõivas tegelikult nii lapitud ja pleekinud, et algset värvi, mis võis ehk olla tumeroheline, polnud peaaegu enam kusagil järel. Lisaks olid nii mantel kui peakott talle suured. Nüüd läks Bilbo oma kabinetti ja võttis sügavast hoiulaekast vanadesse nartsudesse mähitud kompsu ja nahkköites käsikirja, lisaks veel suure koguka ümbriku. Kompsu torkas Bilbo mahukasse reisikotti, mis seisis sealsamas ja oli juba peaaegu täis. Ilusa keti otsas rippuva kuldsõrmuse libistas ta ümbrikku, pitseeris selle ja adresseeris Frodole. Ta asetas ümbriku algul kaminasimsile, kuid kahmas siis uuesti enda kätte ja pistis tasku. Samal hetkel avanes uks ja karmel sammul astus sisse Gandalf.

"Terekest!" kostis Bilbo. "Ma arvasin kohe, et küllap sina ka kuskilt välja ilmud."

"Rõõm leida sind taas nähtavana," tähendas võlur toolile istudes. "Tulingi selleks, et veel paar sõna juttu puhuda. Kuidas sulle tundub - kas kõik läks korda suurepäraselt ja täpselt nagu kavatsetud?"

"Aga muidugi," vastas Bilbo, "kuigi seda välku ma ei oodanud: ma päris ehmusin, teistest rääkimata. Väike täiendus sinu poolt, mis?"

"Just nimelt. Sõrmust oled sa ju kõik need aastad salajas pidanud ja õigesti tegid, seepärast tuli anda külalistele võimalus su äkilist kadumist millegagi seletada."

"Ja minu nali ära rikkuda. Igale poole pead sa ka oma nina toppima," naeris Bilbo. "Aga eks sa ise tea paremini, nagu alati."

"Jah - kui ma üldse midagi tean. Praeguse loo osas on mul küll üsna kohtlane tunne. See on nüüd siis lõpule jõudnud. Sina said oma naljaga maha, kõik su sugulased on ähmi täis ja solvunud ning kogu Maakond kajab veel üheksa, või pigem üheksakümmend üheksa päeva takkajärele. On sul võib-olla veel mõni vemp varuks?"

"Õigesti arvasid. Ma ju enne ütlesin, et tahaksin puhata, ja kaua. Arvatavasti jäängi puhkusele; vaevalt ma siia enam tagasi tulen. Ausalt öeldes ma ei kavatse tulla; kõik ettevalmistused selleks on

juba tehtud.

Ma olen vana, Gandalf. Välja see küll ehk ei paista, aga sügaval südamepõhjas tunnen ma ennast vanana. *Hästisäilinud*- või veel!" Bilbo turtsatas põlglikult. "Ma olen läbi kulunud, justkui *välja venitatud*, saad aru: nagu liiga suurele leivakäärule määritud võiraasuke. See pole õige asi. Mulle on vaja vaheldust."

Gandalf silmitses teda tähelepanelikult, silmis kummaline pilk. "Jah, küllap ongi," pomises ta mõtlikult. "Ausalt öeldes on see vist tõesti kõige õigem, mida sa teha saad!"

"Nii või teisiti, mu otsus on tehtud. Tahaksin jälle näha mägesid, Gandalf - *mägesid*; siis aga leida koha, kus saaksin puhata. Vaikuses ja rahus, kus pole uudishimulike sugulaste karja, ega neid neetud külalisi alalõpmata ukse taga. Ehk leian paigakese, kus saan oma raamatu valmis kirjutada. Ma olen juba lõpulausegi välja mõelnud: "... ja elas sealtpeale õnnelikult oma päevade lõpuni.""

"Loodetavasti elabki," naeris Gandalf, "aga keegi ei loe su raamatut, lõppegu see kuidas tahes."

"Oh, eks keegi ükskord ikka loeb, kunagi tulevikus. Frodo on juba lugenud, niipalju kui seal kirjas on. Kas sa hoiad Frodol silma peal, Gandalf?"

"Aga muidugi - koguni kaht silma, nii sageli, kui nad mul vabad on."

"Frodo tuleks muidugi ühes, kui kutsuksin. Ühekorra ta juba pakkus ennast kaasa, just enne pidu. Aga pole päriselt kindel - veel. Mina tahaksin enne surma näha kõnnumaad ja Udumägesid; tema aga on ikka veel kiindunud siinsetesse paikadesse, kus asuvad Maakonna metsad ja põllud ja jõekesed. Temal on siingi küllalt hea. Kõik, mis mul on, jätan ma loomulikult talle, peale mõne pisiasja. Loodan, et kõik läheb hästi, kui ta kord harjub oma käe peal elama. Ongi tal juba aeg iseenda peremees olla."

"Kas tõesti jätad kõik?" küsis Gandalf "Sõrmuse ka? Nii sai kokku lepitud."

"Nojah, muidugi, eks ta ole," kokutas Bilbo.

"Kus see sul on?"

"Ümbrikus, kui sa tingimata pead teadma," muutus Bilbo kannatamatuks. "Seal, kaminasimsil. Ah ei! Taskus hoopis!" Bilbo vaikis hetke kõheldes. "Kas pole imelik?" pomises ta siis endamisi. "Aga lõpuks, miks ka mitte? Miks ei võiks ta sinna jäädagi?"

Taas puuris Gandalf pilguga Bilbot, tema silmad välgatasid. "Minu arvates, Bilbo," ütles ta tasa, kuid tungivalt, "peaksid sa sõrmuse maha jätma. Või kuidas sa ise arvad?"

"Nojah - või siiski ei. Kui järele mõelda, siis parema meelega ma temast ei loobuks. Ja miks ma peaksingi? Miks sa mind üleüldse pinnid?" küsis Bilbo ja tema hääletoon muutus. See oli nüüd nördinud ja kahtlustav: "Alalõpmata õiendad sa mu kallal selle sõrmuse pärast; ükski muu asi, mis ma reisilt kaasa tõin, pole sind ilmaski huvitanud."

"Tõsi - aga ma lihtsalt pidin õiendama," tunnistas Gandalf "Mul oli vaja tõde teada saada. See on ülimalt tähtis. Võlusõrmused on - noh, võluväega; haruldased ja põnevad asjad. Su sõrmus pakkus mulle nii-öelda ametialast huvi ja teeb seda siiani. Tahaksin teada, kuhu see jääb, kui sa jälle rändama lähed. Ja mulle tundub, et sinu käes on sõrmus olnud juba piisavalt kaua. Sul ei lähe seda enam tarvis, Bilbo, kui ma just päriselt ei eksi."

Bilbo nägu tõmbus punaseks ja silmad lõid tigedalt läikima. Tema heasüdamlik nägu kalgistus. "Ei tea, miks mitte?" hüüatas ta. "Pealegi pole see üleüldse sinu mure, mida ma omaenda asjadega teen. Sõrmus on minu oma. Mina leidsin ta. Ta tuli ise minu juurde."

"Õigus, õigus," püüdis Gandalf teda rahustada, "ega sellepärast ei tasu veel vihastada."

"Sina ajad mind vihale," ütles Bilbo. "Sõrmus on minu oma, ütlen ma sulle. Minu oma. Minu kõrgeausus. Jah, minu kõrgeausus."

Võluri tõsine ja tähelepanelik ilme jäi muutumatuks, üksnes põgus võbelus ta silmade sügavuses andis tunnistust jahmatusest ja sügavast ärevusest. "Kõrgeaususeks on seda nimetatud varemgi," ütles ta. "Tõsi, seda ei teinud mitte sina."

"Nüüd nimetan mina. Miks ka mitte? Mis sellest, et Guglunk kord niimoodi ütles. Nüüd on sõrmus minu, ja mitte tema oma. Ja minu omaks ta jääbki."

Gandalf tõusis. "Sel juhul talitad sa rumalasti," lausus ta rangelt. "Iga su sõnaga saab see mulle üha selgemaks. Juba ülearugi on sõrmus su üle võimust saanud. Loobu temast! Siis võid ka ise minna ja jälle vaba olla."

"Ma teen, nagu tahan ja lähen nii, nagu mulle meeldib," jonnis Bilbo.

"Kuule, kuule, kulla sõber!" hüüatas Gandalf "Oleme sinuga kogu su pika eluaja sõbrad olnud, ja eks ole sa mulle ühtteist võlgugi. Võta aru pähe ja tee, nagu lubasid: jäta sõrmus maha!"

"Kui tahad seda endale, siis nii ütlegi!" karjus Bilbo. "Aga sa ei saa seda. Oma aaret ma ära ei anna, seda ma sulle ütlen!" Bilbo käsi kobas väikese mõõga käepideme järele.

Gandalfi silmad välgatasid. "Varsti on minu kord vihastada, " hoiatas ta, "kui ma sellist juttu veel peaksin kuulma. Siis saad sa näha Gandalf Halli tõelist palet." Astunud sammu kääbiku suunas, näis võlur kasvavat ning ta vari, suur ja ähvardav, täitis kogu väikese toa.

Raskelt hingeldades taganes Bilbo seinani, käsi kramplikult taskule surutud. Nii seisid nad mõne hetke teineteise vastas; õhk toas prigises pingest. Gandalfi ainitine pilk püsis kääbikul. Aeglaselt lõtvusid Bilbo käed ja ta hakkas värisema.

"Mis sulle nüüd äkki sisse läks, Gandalf? " pomises ta. "Sellisena pole ma sind kunagi näinud. Milles asi? Sõrmus on ju ometi minu oma? Mina leidsin selle, ja kui ma poleks seda endale jätnud, oleks Guglunk mu tapnud. Ma pole varas, öelgu Guglunk mida tahes!"

"Ma pole sind iial vargaks nimetanud," kostis Gandalf "ja varas pole minagi. Ma püüan sind abistada, mitte röövida. Tahan vaid, et sa jälle mind usaldaksid, nii nagu varem." Ta pöördus kõrvale, ja vari kadus. Gandalfoli taas vaid vana hall mees, köökus ja murelik.

Bilbo tõmbas käega üle näo. "Vabanda," ütles ta. "Mul oli nii imelik tunne. Tegelikult oleks see mulle ju kergenduseks, kui poleks enam vaja selle sõrmuse pärast südant valutada. Viimasel ajal ma ainult tema peale mõtlengi. Mõnikord tundub, et sõrmus jälgib mind nagu silm. Tead, mul on alati tahtmine seda sõrme pista ja kaduda; siis jälle muretsen, et kas ta ikka on kindlas kohas; võtan ühtelugu välja ja vaatan. Kord jätsin ta laekasse luku taha, aga ei saanud enne rahu, kui olin ta taskusse tagasi pannud. Miks, ma ei tea. Ja nüüd ei suuda ma end kuidagi kokku võtta."

"Siis usalda neid, kes suudavad," ütles Gandalf "Asu teele, sõrmus aga jäta maha. Loobu temast. Jäta sõrmus Frodole, küll mina poisi eest hoolitsen."

Üheks pingsaks silmapilguks lõi Bilbo kõhklema. Siis ohkas. "Hea küll," sõnas ta vaevaliselt, "olgu nii." Ta kehitas õlgu ja naeratas hädiselt. "Eks see olnudki kogu mu suure peo mõte: küllap arvasin, et kõigi nende sünnipäevakingituste jagamine muudab kuidagi kergemaks ka lahkumise sõrmusest. Lõpuks see päris nii ei läinud, aga kahju oleks lasta kogu suurt ettevalmistustööd raisku minna. Kogu mu hea nali läheks kaotsi."

"Ütleksin isegi, et kaotsi läheks ainus mõte, mida mina kogu selles pillerkaaritamises nägin," ütles Gandalf

"No hästi," ohkas Bilbo, "jäägu sõrmus siis Frodole, koos kõige muuga." Ta tõmbas sügavalt hinge. "Nüüd aga pean ma tõepoolest minema, enne kui veel kellelegi pihku jään. Kord juba jätsin hüvasti, narr oleks uuesti otsast alata." Nende sõnadega võttis Bilbo koti ja astus ukse poole.

"Miski on sul ikka veel taskus," märkis võlur.

"Näh, ja ongi!" hüüatas Bilbo. "Koos testamendi ja kõigi muude dokumentidega. Parem võta kogu kupatus enda kätte ja anna edasi. Nii on kõige õigem."

"Ei, ära sõrmust mulle anna," tõrjus Gandalf "Pane kaminasimsile. Sellega ei juhtu midagi, kuni Frodo tuleb. Ma ootan ta ära."

Bilbo võttis ümbriku ja tahtis selle kella kõrvale asetada, kuid käsi jõnksatas ja ümbrik kukkus. Kuid enne, kui ta kummarduda jõudis, oli võlur selle üles võtnud ja simsile pannud. Hetkeks kõverdus kääbiku nägu vihast. Siis korraga andis tigedus maad kergendustundele ja Bilbo puhkes naerma.

"Noh, ongi korras," ütles ta. "Nüüd ma lõpuks lähen!"

Koos astusid nad esikusse. Bilbo võttis varnast oma lemmik-jalutuskepi ning vilistas. Eri ustest ilmusid kolm päkapikku, kes olid tubades toimetanud.

"Kas kõik on valmis?" küsis Bilbo. "Pakitud, sildid peal?"

"Valmis," kostsid päkapikud.

"Noh, läki siis!" Ning Bilbo astus uksest välja.

Öö oli ilus, mustavas taevas säras tihedalt tähti. Pea kuklasse ajanud, nuhutas Bilbo tuult. "Kui tore! Tore minna uuesti päkapikkude seltsis rändama. Just seda olengi igatsenud, juba aastaid! Hüvasti!" hüüdis ta oma vana kodu poole vaadates ning tegi ukse suunas kummarduse. "Hüvasti, Gandalf!"

"Esialgu siiski nägemiseni, Bilbo. Ja ole ettevaatlik. Aastaid on sul juba küllalt, ehk leidub ka tarkust parasjagu."

"Küll ma juba ettevaatlik olen, ära minu pärast muretse! Tunnen end praegu paremini kui kunagi varem, sellega on isegi palju öeldud. Kuid aeg on käes. Lõpuks ometi saan paigalt liikuma," lisas ta ja ümises siis pimedusse, tasa, otsekui endamisi:

Tee otsatu mul minna on,
Kui uksest välja sammud sean.
Ta juba eemalt viipab mind
Ja mina kutset kuulma pean.
Tee juhatusel mööda maad
Ma tõttan, kuni seisan seal,
Kus mitu rada kokku saab.
Ja kuhu siis? Ei öelda tea.

Ta vaikis hetke. Ainsatki sõna poetamata keeras ta seejärel selja aasal põlevatele tuledele ja telkidest kostvale pidukärale, pöördus siis kolme kaaslase saatel aeda ning kiitustas mööda teerada künkast alla. Madalamalt kohalt üle heki hüpanud, oligi ta juba aasal ja kadus öösse, vaikselt nagu tuule sahin rohus.

Veidi aega seisis Gandalf paigal, vaadates talle pimedusse järele. "Nägemiseni, mu kallis Bilbo - kuni ükskord jälle kohtume!" pomises ta tasa ja läks tuppa tagasi.

Varsti pärast seda astus sisse Frodo ja leidis võluri pimeduses istumas, sügavalt mõtteisse vajununa. "Kas ta on läinud?" küsis Frodo.

"Jah," vastas Gandalf, "läinud, lõpuks ometi."

"Ma tahtsin - lootsin, see tähendab, kuni tänase õhtuni, et see on ainult nali," ütles Frodo. "Ehkki

südamepõhjas teadsin, et ta mõtles seda tõsiselt. Bilbol oli alati kombeks tõsiste asjadega naljatada. Kahju, et ma varem ei tulnud, oleksin jõudnud hüvasti jätta."

"Küllap ta tahtiski vaikselt minema lipata," lohutas teda võlur, "nii et ära sellepärast nii väga muretse. Ju tal läheb kõik hästi - nüüd. Ta jättis sulle midagi. Näed, seal!"

Frodo võttis kaminasimsilt ümbriku ja keerutas seda käes, kuid ei avanud.

"Selles on testament ja muud dokumendid," ütles võlur, "nii et nüüdsest oled sina Paunaotsa peremees. Ja lisaks leiad sa sealt kuldsõrmuse."

"Sõrmuse!" hüüatas Frodo. "Kas ta tõesti jättis selle mulle? Ei tea miks? Aga kui järele mõelda, siis võib ju seda ka tarvis minna."

"Võib, aga võib ka mitte," sõnas Gandalf "Mina sinu asemel seda ei tarvitaks. Hoia oma sõrmust saladuses, ja hoia hästi! Mina lähen nüüd magama."

Frodole kui Paunaotsa peremehele langes nüüd tülikas kohustus jätta hüvasti külalistega. Juba oli üle kogu aasa levinud sõnum ebatavalistest sündmustest, kuid Frodo ei öelnud midagi rohkemat kui: "Küllap hommikuks kõik selgub." Kesköö paiku hakkasid saabuma vedruvankrid, mis olid saadetud järele tähtsamatele külalistele. Pikas rodus veeresid need minema, peal täissöönud, kuid äärmiselt rahulolematud kääbikud. Vastavalt kokkuleppele, tulid seejärel aednikud kärudega ning vedasid ära need, kes ettekavatsematult kohale olid jäänud.

Öö möödus aeglaselt. Päike tõusis. Hulk aega hiljem tõusid voodist kääbikud. Tulid töölised ja hakkasid (korralduste kohaselt) ära koristama paviljone ja laudu ja toole, lusikaid ja nuge, pudeleid ja taldrikuid, laternaid ja lillekaste, toidujäätmeid ja konfette, mahaunustatud käekotte ja kindaid ja taskurätte, ning järelejäänud toitu (mida polnud palju). Siis hakkasid (ilma korralduseta) tulema Paunasted ja Puhvinid, Poldrid ja Tukid ja muu naabruses elav rahvas. Keskpäevaks olid end jalule ajanud kõige täissöönumadki ja Paunaotsale kogunes paras summ kääbikuid - kutsumata, kuid mitte ootamatult.

Frodo võttis külalisi vastu trepil, naeratades, kuid nähes välja üsna väsinud ja murelik. Öelda polnud tal palju rohkem kui enne. Kõigile pärimistele vastas ta lihtalt: "Isand Bilbo Paunaste on lahkunud; minu teada alatiseks." Mõned külalised palus ta sisse, kuna Bilbo oli jätnud neile "sõnumi".

Eeskojas seisis hunnikus pakke ja kompse, ka mõned väiksemad mööbliesemed, igal lipik külge seotud. Mitmetel umbes säärase sisuga:

"ADELARD TUKILE *päriseks*, Bilbolt", vihmavarju küljes. Adelard oli ära viinud mitmeid ilma lipikuta.

"DORA PAUNASTELE *kauaaegse* kirjavahetuse mälestuseks, tervitustega Bilbolt", suure paberikorvi küljes. Dora oli Drogo õde ja Bilbo ning Frodo vanim sugulane naisliinis, üheksakümne üheksa aastane; enam kui poole sajandi jooksul oli ta teele lähetanud hunnikute kaupa häid nõuandeid.

"MILO URGASTELE lootuses, et tal seda vaja läheb, B.P.-lt", kuldse sule ja tindipoti küljes. Milo ei vastanud kunagi kirjadele.

"ANGEELIKALE kasutamiseks, onu Bilbolt," kõverpeegli küljes. Angeelika oli noor Paunaste, kes ei väsinud end nägusaks pidamast.

"HUGO TRAKSPÜKSI kollektsiooni jaoks, ühelt annetajalt", raamaturiiuli küljes (mis oli tühi). Hugo oli usin raamatulaenaja, aga kaugeltki mitte nii usin tagasitooja.

"LOBEELIA KOTIKÜLA-PAUNASTELE *kingituseks*", hõbelusikate karbi küljes. Bilbo kahtlustas, et tema rännakute ajal oli üsna palju Paunaotsa hõbelusikaid Lobeelia saagiks langenud, ja viimane teadis seda suurepäraselt. Õhtupoolikul kohale jõudes taipas ta vihjet otsekohe, lusikad aga võttis kaasa sellegipoolest.

Need olid väljavalitud kingitustest vaid mõned. Bilbo pika elu jooksul oli Paunaotsale kogunenud palju igasugust kila-kola. Kääbiku-urgudesse kogunes kõikvõimalikke asju, põhiliselt kombe tõttu teha sünnipäevakingitusi.

Kingitused ei pruukinud alati olla uued; näiteks olid kogu ümbruskonna läbi rännanud paar-kolm vana*krimplit*, mille otstarvetki keegi enam ei mäletanud; Bilbo ise kinkis tavaliselt uusi asju ja hoidis saadud kingitused alles. Nüüd muutus vanas urus veidi lahedamaks.

Igal lahkumiskingitusel oli küljes sedel Bilbo enda kirjutatud sõnumiga, nii mõneski varjul torge või nali. Suurem jagu asju sattus muidugi sinna, kus neid taheti ja vajati. Hea päev oli vaesematel kääbikutel, eriti neil, kes elasid Paunaveere tänaval. Vanatoi Mängla sai kaks kotti kartuleid, uue labida, villase vesti ja pudeli võiet oma naksuvate liikmete määrimiseks.

Vanale Robi Kangepukile kinkis Bilbo suure külalislahkuse mälestuseks tosinajao pudeleid punast kanget Lõuna-kihelkonna veini, villitud veel Bilbo isa eluajal ja nüüdseks täielikult laagerdanud. Seepeale andestas Robi talle otsekohe kõik veidrused ja kuulutas juba pärast esimest pudelit, et toredamat poissi kui Bilbo pole üldse olemaski.

Frodole oli kõike jäetud küllaga. Loomulikult läksmd tema valdusse kõik suuremad ja hinnalised asjad, samuti raamatud. pildid ning enam kui piisavalt mööblit. Polnud aga ühtki sõna ega mingit märki rahast või kalliskividest: keegi ei saanud ainsatki penni, isegi mitte klaashelmest.

Õhtupoolik osutus Frodole väsitavaks. Kulutulena levis kõmu, nagu jagataks kogu majapidamine tasuta laiali; peagi oli Paunaotsa puupüsti täis kutsumata külalisi, keda ei saanud ka ukse taha jätta. Pakkide küljest kistud lipikud läksid segamini, puhkesid tülid. Sealsamas eeskojas püüdsid mõned oma kingitusi ära müüa või vahetada; oli neid, kes sokutasid hõlma alla asju, mis polnud neile määratud, ja üleüldse kõike, mis näis peremeheta või valveta. Teerada väravast majani oli ühe- ja kaherattalistest kärudest ummistunud.

Keset üldist segadust ja möllu saabusid Kotiküla-Paunasted. Frodo oli hetkeks lahkunud, jättes asjade valvamise Ilo Kangepuki hooleks. Kui Otho valjuhäälselt Frodot nõudis, kummardas Ilo viisakalt.

"Frodo puhkab, ta tunneb end halvasti," ütles Ilo.

"Peitu pugenud, tahtsid sa vist öelda," räuskas Lobeelia. "Aga meie tahame seda jõmpsikat näha ja leiame ta nagunii. Sedamoodi võidki talle öelda."

Ilo jättis Otho ja Lobeelia tükiks ajaks eeskotta, et neil oleks aega leida oma lahkumiskingitust, lusikaid. Nende meeleolu see teadagi ei parandanud.

Lõpuks juhatas Ilo nad töötuppa. Frodo istus laua taga, ees paberivirn. Ta nägi tõepoolest haiglane välja - võib-olla olid põhjuseks Kotiküla-Paunasted. Tõustes näppis ta midagi taskus. Siiski tervitas ta neid väga viisakalt.

Kotiküla-Paunasted olid sõjakas meeleolus. Alustuseks tahtsid nad võileivahinnaga (sõbramehe poolest) ära osta mitmeid hinnalisi esemeid, mis polnud sattunud kingituste nimekirja. Kui Frodo vastas, et saadaval on vaid esemed, mille kohta Bilbo on jätnud vastava korralduse, ütlesid nad, et kogu selles loos on midagi väga mäda.

"Sina igatahes said siit küll paraja noosi, see on üks mis selge," tänitas Otho. "Too õige see testament lagedale!"

Kui Bilbo polnuks Frodot lapsendanud, langenuks pärandus Othole. Nüüd luges viimane testamendi pahameelest turtsudes tähelepanelikult läbi. Tema õnnetuseks oli paber äärmiselt selgesõnaline ja täpne (kääbikute tavaõiguse järgi, mis muuhulgas nõuab, et testamendile kirjutaks alla seitse tunnistajat punase tindiga).

"Mokas kõik!" ütles ta siis naisele. "Mokas meie kuuskümmend aastat ootamist! Lusikad? Phäh!" Frodo nina all sõrmi nipsutanud, tümpsis Otho minema. Niisama lihtne polnud aga lahti saada Lobeeliast. Kui Frodo mõne aja pärast vaatama tuli, kuidas asjad edenevad, oli too ikka veel seal, toppides oma nina igasse nurka ja nurgatagusesse ning koputades läbi põrandaid. Kindlakäeliselt juhtis Ilo ta minema, korjanud enne ta vihmavarjust välja mõned teadmata kombel sinna kukkunud väikesed (kuid üsna väärtuslikud) esemed. Lobeelia näost paistis, nagu püüaks ta esitada mõnd tõeliselt jalustrabavat lahkumisrepliiki, kuid trepil ringi pöördudes suutis ta väljenduda vaid nõnda:

"Küll sa kord veel kahetsed, jõmpsikas! Ja miks sina kaasa ei läinud? Sinul pole siin üldse midagi asja, sina pole kellegi Paunaste - sina - sina oled Kangepukk! "

"Kas kuulsid, Ilo? See pidi olema solvang," märkis Frodo ust Lobeelia nina all kinni lüües.

"See oli kompliment," kostis Ilo Kangepukk, "ja järelikult ei vastanud tõele."

Siis tegid nad urule ringi peale ja kihutasid minema kolm noorukit (kaks Puhvinit ja ühe Poldri), kes keldri seintesse auke tagusid. Samuti oli Frodol väike kähmlus noore Santšo Kõrkjalaga (vana Oodo Kõrkjala pojapoeg), kes oli alustanud kaevamistöid uru suurimas sahvris, kuna tema arust kõmises põrand seal õõnsalt. Legend Bilbo kullast äratas nii uudishimu kui lootust, sest legendaarne kuld (saadud salapärasel, kui mitte lausa kuritegelikul viisil) kuulub teatavasti leidjale - kui lubataks vaid otsingud lõpule viia.

Saanud Santšost jagu ja visanud ta välja, vajus Frodo eeskojas tugitooli. "Nüüd paneme poe kinni, Ilo," ohkas ta. "Keera uks lukku ja ära kedagi sisse lase, tulgu või rammipalgiga." Ja läks, et kosutada end hilinenud tassi teega.

Vaevalt jõudis ta aga istuda, kui kostus tasane koputus eesuksele. "Küllap jälle Lobeelia," arvas Frodo. "Ilmselt mõtles enda meelest midagi vängemat välja ja tuli ütlema. Las ootab."

Ta rüüpas teed ega teinud väljagi, kui koputus kordus, seekord valjemini. Siis ühtäkki ilmus akna taha Gandalfi nägu.

"Tee lahti, Frodo, või ma löön su ukse sisse ja künka teisest küljest välja," ähvardas võlur.

"Gandalf! Üks hetk!" hüüdis Frodo ukse juurde tormates. "Astu sisse, astu aga sisse! Mina mõtlesin, et Lobeelia tuli tagasi."

"Siis annan sulle andeks. Aga ma nägin, kuidas ta sõitis just nüüdsama ponivankriga Veeäärse poole, niisugune nägu peas, et piim hapneks ära, kui ta pilgu alla satuks."

"Mina olengi juba üksjagu hapnenud. Tõesõna, äärepealt oleksin Bilbo sõrmust sõrme passinud. Oleksin tahtnud õhku haihtuda."

"Ära seda tee!" ütles Gandalf istet võttes. "Ole selle sõrmusega hästi ettevaatlik! Ma tulingi õieti selleks, et öelda sulle sõrmuse kohta veel paar sõna."

"Mida siis?"

"Kui palju sa juba tead?"

"Ainult seda, mis Bilbo rääkis - kuidas ta selle leidis ja kuidas seda kasutas - oma reisil, ma

mõtlen."

"Ja millist lugu sa siis kuulsid?"

"Muidugi mitte seda, mis ta rääkis päkapikkudele ja kirjutas üles oma raamatus. Varsti pärast seda, kui ma siia elama tulin, rääkis ta mulle, kuidas kõik tegelikult juhtus. Sina olevat ta käest kõik välja pinninud ja seepärast võivat ka mina teada. "Ärgu olgu meie vahel saladusi," ütles Bilbo, "aga ärgu jõudku see lugu ka meist kahest kaugemale. Sest nii või teisiti kuulub see sõrmus nüüd mulle."

"Kas pole huvitav," nentis Gandalf "Ja mida sa ise sellest asjast arvad?"

"Kas sa pead silmas seda, mis ta "kinkimise" kohta kokku luuletas? Õige lugu tundus mulle palju loomulikumana ja mina küll ei mõista, milleks oli tal vaja seda muuta. See pole üldse tema moodi. Minu meelest on see veider."

"Minu meelest ka. Kuid kellel juba kord sellised aarded käes on, sellega võib juhtuda veidraid asju - juhul, kui nad neid kasutavad. Olgu see sulle hoiatuseks ja manitsegu ettevaatusele. Sõrmusel võib olla muidki omadusi, mitte üksnes võime teha sind soovi korral nähtamatuks."

"Segane lugu," tunnistas Frodo.

"Mulle nõndasamuti," kostis võlur. "Minul tärkas huvi selle sõrmuse vastu alles hiljaaegu, pärast eilset õhtut aga eriti. Muretseda pole tarvis. Niipalju ma siiski ütlen, et mina sinu asemel kasutaksin seda võimalikult harva, kui üldse. Ma panen sulle igatahes südamele, et sa seda kasutades ei árataks kahtlusi ega annaks põhjust kuulujuttudeks. Ütlen veel kord: valva seda asjakest hästi ja hoia salajas!"

"Küll on salapärane lugu! Mida sa õieti kardad?"

"Ma pole selles isegi kindel, seepärast ei ütle ma praegu rohkemat. Võib-olla kuuled midagi siis, kui ma tagasi jõuan. Lähen teele otsekohe - nii et nägemiseni selleks korraks! " Gandalf tõusis.

"Otsekohe!" üllatus Frodo. "Mina lootsin, et jääd vähemalt nädalaks. Hädasti oleks su nõu ja abi ära kulunud."

"Kavatsesin jääda küll - kuid olin sunnitud ümber mõtlema. Võib-olla jään ära kauemaks, aga niipea kui saan, astun otsekohe sinu poolt läbi. Kui tulen, siis näeme! Lipsan siia vaikselt sisse. Avalikult ei tahaks ma Maakonnas enam eriti ringi liikuda. Olen siin praegu halvas kuulsuses. Nad räägivad, et ma olen tüütus ja rahurikkuja. Mõned ütlevad lausa välja, et mina olevat Bilbo minema nõidunud, või teinud midagi veel hullemat. Meie sinuga, et sa teaksid, olevat omavahel sobingusse astunud, et Bilbo varandusele käpp peale panna."

"Mis mõned!" põlastas Frodo. "Ütle siis parem juba otse, et Otho ja Lobeelia. Kui vastik! Heameelega jätaksin Paunaotsa kõige täiega neile, kui saaksin niimoodi Bilbo tagasi ja võiksin koos temaga maailma hulkuma minna. Üldiselt Maakond mulle meeldib, praegu aga tundub, et oleksin võinud ise ka minna. Ei tea, kas näen teda veel kunagi?"

"See huvitab mindki," ütles Gandalf "ja veel paljud muudki asjad. Nägemiseni siis! Hoia ennast! Küll ma välja ilmun, eriti siis, kui sa seda oodata ei oska! Nägemiseni! "

Frodo saatis ta ukseni. Veel kord viibanud, tõttas Gandalf üllatavalt kärmel sammul minema; Frodole aga näis, et vana võlur on tavalisest rohkem kühmu vajunud, nagu kannaks ta suurt koormat turjal. Peagi kadus mantlisse mässitud kogu tihenevasse hämarusse. Ning möödus palju aega, enne kui Frodo teda uuesti nägi.

2. PEATÜKK
Mineviku vari

Jutud ei vaibunud aga ei üheksa ega üheksakümne üheksa päeva pärast. Isand Bilbo Paunaste teistkordse kadumise üle lõksutati Kääbiklas ja õieti kogu Maakonnas vähemalt aasta ja üks päev, ja ka siis veel ei läinud kääbikuil see sündmus meelest. Sellest sai üks neid lugusid, mida kamina ääres istudes tavatseti rääkida noorukeile, ning viimaks muutus Hull-Paunaste, kel oli kombeks välgu ja pauguga kaduda ning pärast kulla- ja kalliskivikottidega välja ilmuda, armastatud muinaslootegelaseks, kes elas edasi ka siis, kui tegelikud sündmused olid ammu unustusehõlma vajunud.

Algul aga valitses ümbruskonnas üldine arvamus, et Bilbo, tuntud veidrik, oli viimaks päriselt hulluks läinud ja ära metsa jooksnud. Küllap oli ta kukkunud tiiki või jõkke ja leidnud traagilise, ehkki mitte päris ootamatu otsa. Süüdlaseks peeti enamasti Gandalfi.

"Jätaks see tobe võlur vähemalt noore Frodo rahule, see saaks ehk ennast sisse seada ja võtaks pisut kääbikuaru pähe," rääkisid kääbikud. Ning võlur jättis Frodo pealtnäha tõesti rahule ja nooruk jäi paika, ainult et kääbikuaru pähevõtmist polnud tema juures eriti märgata. Pigem kippus ta muutuma samasuguseks veidrikuks nagu Bilbo. Esiteks ei nõustunud ta kandma leinamärki, ning järgmisel aastal korraldas Bilbo saja kaheteistkümnenda sünnipäeva auks peo, mida nimetas "sajanaelaseks". Mis aga oli pehmelt öeldud, sest kutsuti kakskümmend külalist ja korraldati mitu söömaaega, kus kääbikute ütlust mööda sadas roogi kui rahet ja veini kui vihma.

Ning ehkki see algul mõnesid jahmatas, korraldas Frodo neid sünnipäevapidusid aasta-aastalt, kuni kõik sellega ära harjusid. Frodo ütles, et tema ei usu, et Bilbo on surnud. Kui mõni seepeale küsis, et kus ta siis on, kehitas nooruk vaid õlgu.

Frodo elas üksinda, nagu Bilbogi, kuid tal oli palju sõpru, enamjaolt noorte kääbikute osas (peamiselt vana Tuki järeltulijad), kes lapsepõlves olid olnud Bilbo lemmikud ja käinud tihti Paunaotsal. Nende hulgas olid Folko Puhvin ja Fredegar Polder; ent kõige lähedasemaks said Peregrin Tukk (ehk Punapõsk) ja Ilo Kangepukk (kelle tegelik nimi Ilomac tuli harva kellelegi meelde). Seltsis rännati Maakond risti ja põiki läbi; ning mõistlikuma rahva hämmelduseks nähti Frodot mõnikord öösiti tähtede valgel kodust kaugel mööda metsi ja künkaid uitamas. Ilo ja Punapõsk kahtlustasid, et Bilbo eeskujul külastab ka Frodo mõnikord haldjaid.

Aja möödudes hakati ka Frodo juures tähele panema "hea säilimise" märke; ikka näis ta ühtmoodi tervisest pakatav ja energiline, nagu oleks ta just äsja kaksmeeast välja jõudnud. "Küll mõnel ikka veab," öeldi tema kohta, päriselt imestama hakati aga alles siis, kui Frodo vanus lähenes juba soliidsele viiekümnendale eluaastale.

Pärast esimest ehmatust leidis Frodo ise, et polnud väga vigagi olla omaenda peremees ja aulik isand Paunaste Paunaotsalt. Mõned aastad elas ta üsna õnnelikult ega muretsenud eriti tuleviku pärast, ehkki kuskil alateadvuses kasvas märkamatult kahetsus, et ta polnud Bilboga kaasa läinud. Just sügiseti leidis ta end tihti uitamas asulaist kaugel ning unenägudes ilmusid talle kummalised mäed, ehkki ilmsi polnud ta mägesid silmagagi näinud. "Võib-olla lähen ka mina kunagi üle jõe," arutles ta mõnikord endamisi. Teine pool temast aga vastas alati: "Mitte veel."

Nii möödusid Frodo neljakümnendad eluaastad ja lähenes viiekümnes sünnipäev. Viiskümmend tundus kuidagi eriline (või halvaendeline): nimelt nii vana oli olnud Bilbo, kui sai teoks tema esimene seiklus. Frodo hing muutus rahutuks. Korraga tundus talle, et vanu radasid on juba liiga palju tallatud. Ta uuris maakaarte ja mõtles, mis võiks neist asuda väljaspool: Maakonna piiride taga laiutasid neil kaartidel peamiselt valged lagendikud. Järjest sagedamini uitas Frodo ringi üksinda, ta retked ulatusid ikka kaugemale ja kaugemale. Ilo ja teised sõbrad jälgisid teda ärevusega. Sageli nähti Frodot vestlemas võõramoeliste ränduritega, keda nüüd sattus Maakonda üha sagedamini.

Liikus kuuldus, et väljaspool Maakonda sünnib kummalisi asju, ning kuna Gandalf polnud juba aastaid nägu näidanud ega ühtki teadet saatnud, kogus Frodo ise uudiseid nii palju kui sai. Vahel õhtuti rändas läbi metsade haldjaid, keda tavaliselt sattus Maakonda harva; nad läksid läände ega tulnud enam kunagi tagasi. Ent nemad olid lahkujad ja Keskmaa oma muredega ei huvitanud neid enam. Kuid päkapikkegi liikus teedel rohkem kui tavaliselt. Ubi Maakonna kulges iidne Ida-Lääne maantee, mis viis Hallide Sadamateni, ja seda mööda olid päkapikud alati oma Sinimägede kaevandustesse läinud. Enamasti kuulsid kääbikud uudiseid kaugetest paikadest just nendelt - kui nad neid kuulda tahtsid; kuid päkapikud kippusid olema kidakeelsed ja tavaliselt kääbikud palju ei küsinudki. Nüüd aga sattus Frodole tihtilugu vastu võõra moega päkapikke kaugetest maadest, kes otsisid rahulikumat elupaika Läänes. Neid näis vaevavat mingi mure ning mõned sosistasid ärevalt Vaenlasest ja Mordorinimelisest maast.

Seda nime teadsid kääbikud üksnes tumedatest minevikulegendidest ning see lasus nende mälusopis nagu vari, pahaendeline ja rahutusttekitav. Kurjad jõud, kes Valge Nõukogu otsusega Sünklaanest minema aeti, olid ilmselt nüüd veelgi tugevamana oma vanades Mordori kantsides välja

ilmunud. Räägiti, et Must Kants olla taas üles ehitatud. Kurjuse võim levis sealt kõikjale ümberringi ning kaugemal idas ja lõunas möllasid sõjad ja kasvas hirm. Mägedes sigisid taas orkide karjad. Liikus ringi trolle, kes polnud enam kohtlased, vaid kavalad ja relvastatud hirmsate sõjariistadega. Vihjamisi aga sosistati veelgi hirmsamatest olenditest, ent neil polnud nimegi.

Tavalise kääbiku kõrvu ei ulatunud sellest muidugi palju. Siiski jõudis mingi kauge kaja isegi kõige tuimemate ja mugavamateni; neile aga, keda asjatoimetused viisid piirimaile, puutus silma kummalisi asju. Ühel kevadõhtul Frodo viiekümnendal eluaastal leidis Veeäärsel "Rohelise Lohe" kõrtsis aset jutuajamine, millest nähtub, et isegi sinna, Maakonna õdusasse südamesse olid imbunud kuulujutud, ehkki esialgu paljud veel lihtsalt naersid nende üle.

Kõrtsitoa ühes nurgas istus kamina ääres Mängla Juss, tema vastas möldri poeg Eedi Punapää; nende juttu kuulas pealt mitmeid teisi maal elavaid kääbikuid.

"Küll tänapäe kuuleb ikka imelikke asju," sõnas Juss.

"Ah," rehmas Eedi käega, "miks ei kuule, kui kuulda tahad. Aga vananaeste loba ja titejuttusid ma võin kodus ka kuulata, nii palju kui kulub!"

"Mudugist," nõustus Juss, "aga mine sa tea, võib-olla on mõnes jutus hoopis rohkem tõtt sees kui esiotsa paistab. Kesse neid ikka välja mõtleb? Võta näituseks lohemaod."

"No tänan väga," kostis Eedi. "Võta isi, kui tahad! Pisiksest peast uskusin mina kah lohejutte, aga praegu küll enam ei usu. Veeäärsel on üksainumas Lohe, ja seegi Roheline," lisas ta, saades kuulajailt tasuks tunnustava naerulagina.

"Olgu pääle," naeris Juss teistega kaasa. "Aga kuidas siis nende puulastega jääb, või nende hiiglastega, nagu öeldakse? Ühte siukest puust kõrgemat meest olla Põhjanõmmedel hiljaaegu nähtud."

"Kesse nägi?"

"Minu nõbu Alo näituseks. Tema teenib Mäetaguses isand Puhvini juures ja käib tihtilugu Põhja-kihelkonnas jahil. Tema nägi ühte oma silmaga."

"Tema ajab kägu, muud midagi! Sinu Alo näeb oma jutu järgi alati igasugu asju, siukseid ka, mida pole üldse olemaski."

"Aga too oli nii kõrge nagu jalakas, ja kõndis - iga samm kolm sülda pikk, ei tolligi vähem."

"No siis ei and see samm tal tolli ka välja! Ju ta ikka ehtsat jalakat nägi, mis see muud sai olla."

"Aga see *kõndis*, ütlen ma sulle; ja Põhjanõmmedel jalakaid ei kasva, mitte ühtainumastki."

"Siis ei saand Alo ju seda ka näha," ütles Eedi. Mõned naersid ja plaksutasid käsi; nähtavasti arvati, et seekord jäi Eedi sõna peale.

"Aga ikkagi," ei jätnud Juss jonni, "seda sa'i saa mitte salata, et teised ka peale meie Ahjoalose on näind imelikku rahvast Maakonnast läbi rändamas - läbi, pane sa tähele, sest suurem jagu saadetakse piiri pealt tagasi. Valvuritel pole ilmaski nii hirmsasti tööd old kui praegast.

Ja siis ma olen kuuld, et haldjad rändavad läände. Pidada minema sadamatesse, sinna Valgetest Tornidest veel edasi." Juss viipas ebamääraselt käega; ei teadnud tema ega ka keegi teine, kui palju maad oli Mereni vanade tornide juurest, mis kõrgusid Maakonna läänepiiri taga. Ent iidsetes juttudes räägiti, et sealkandis, kuskil eemal-kaugel asuvad Hallid Sadamad, kust mõnikord purjetavad merele haldjalaevad, et mitte iial enam tagasi pöörduda.

"Nad seilavad, seilavad, seilavad üle Mere, nad lähevad Läände ja jätavad meid maha," ütles Juss pooleldi leelutades ja kõngutas pead, kurvalt ning tõsiselt. Eedi aga naeris.

"Noh, siin pole küll miskit uut, kui vanaaja jutte uskuda. Ja mis meil sellega asja? Sõitku, kui tahavad! Ma vean kihla, et ei sina ega keegi teine Maakonnas pole neid näind."

"Noh, tea'nd," ümises Juss mõtlikult. Enda arvates oli ta kord Maakonna metsas haldjat silmanud ning lootis neid veel näha. Kõigist lapsepõlves kuuldud muinaslugudest tekitasid temas kõige rohkem meeleliigutust jutukatked ja pooleldi ununenud lood haldjatest, nagu kääbikud neid ette kujutasid. "Eks siinkandis ole ka neid, kes tunnevad Kaunist Rahvast ja neist uudiseid kuulevad," ütles ta. "Näituseks isand Paunaste, kelle juures ma töötan. Tema ütleb, et nad seilavad, ja küllap tema juba teab. Ja vana isand Bilbo teadis veel rohkem: alalõpmata ajasime temaga juttu, kui ma veel poisike olin."

"Need ju mõlemad peast põrund," ühmas Eedi. "Vähemalt vana Bilbo oli, ja Frodo kisub ka sinnakanti. Kui sa sealt oma uudiseid korjad, siis ei tule sul küll kunagi udujuttudest puudu. Noh, sõbrad, mina teen minekut. Teie terviseks!" Kummutanud kruusi, tümpsis Eedi uksest välja.

Juss istus ega öelnud enam midagi. Tal oli, mille üle mõelda. Esiteks nõudis palju hoolt ja vaeva Paunaotsa aed; kui ilm peaks selgima, tuleb homme kiire tööpäev Rohi lausa tuhises kasvada. Kuid tal oli mõttes muudki peale aiatöö. Pisut hiljem Juss ohkas, tõusis püsti ja läks.

Oli aprilli algus; taevas hakkas pärast tugevat vihmavalingut selginema. Päike vajus madalale, jahedast kahvatust õhtupoolikust oli kiiresti saamas öö. Esimesed tähed pilkusid taevas, kui Juss kõndis tasa ja mõtlikult vilet ajades läbi Kääbikla Künkast üles ja kodu poole.

Just siis, pärast pikka äraolekut, ilmus taas lagedale Gandalf pärast Pidu polnud ta kolm aastat ühtejärge nägu näidanud. Siis oli võlur korraks Frodo poolt läbi astunud, teda pika pilguga tunnistanud, ja uuesti kadunud. Järgmised aasta-paar astus ta üsna sageli sisse, ilmudes ootamatult õhtuhämaruses ja kadudes sõnagi lausumata enne päikesetõusu. Oma toimetustest ja reisidest ta

rääkida ei armastanud, vaid päris selle asemel Frodo tervise ja tema tegemiste järele.

Siis ta külaskäigud äkki katkesid. Frodo polnud temast enam üheksa aastat midagi kuulnud ning hakkas juba arvama, et võlur ei tule enam kunagi tagasi ja on kaotanud igasuguse huvi kääbikute vastu. Aga sel õhtul, kui Juss koju jalutas ja hämarus maad võttis, kostis töötoa aknalt tuttav koputus.

Frodo tervitas vana sõpra üllatuse ja suure rõõmuga. Nad vaatasid teineteist tükk aega.

"Kõik kombes, mis?" sõnas Gandalf "Sa pole ka põrmugi muutunud, Frodo!"

"Ega ole sinagi," sai ta vastuseks; kuid omaette mõtles Frodo, et Gandalf on jäänud vanemaks ja muutunud murelikumaks. Ahnelt asus ta pärima uudiseid nii Gandalfi enda kui laias maailmas toimuva kohta, nii et vestlusse süvenenult istusid nad üleval hilise ööni.

Järgmisel hommikul pärast hilinenud einet istus võlur koos Frodoga töötoa avatud akna all. Koldes põles hele tuli, kuigi päike paistis soojalt ja puhus lõunatuul. Loodus oli kevadiselt värske, hiirekõrvul rohelus väreles nii põldudel kui puuokstes.

Gandalfi meeles mõlkus kevad ligi kaheksakümmend aastat tagasi, mil Bilbo oli Paunaotsalt välja jooksnud, taskurätti maha unustades. Juuksed olid võluril praegu ehk valgemad kui tollal, habe ja kulmud pikemad, samuti olid mured ja elutarkus vajutanud uusi kortse ta näkku, silmad aga särasid nooruslikult nagu ikka ning piipu tehes popsis ta suitsurõngaid endise tarmu ja lustiga.

Ta suitsetas vaikides; ka sügavalt mõttes Frodo ei öelnud midagi. Isegi hommikuvalgel tundis ta endal lasuvat Gandalfi toodud uudiste tumedat varju. Lõpuks katkestas Frodo vaikuse.

"Õhtul hakkasid sa rääkima kummalisi asju mu sõrmusest, Gandalf " ütles ta, "siis aga jätsid pooleli, kuna selliseid asju olevat parem arutada päevavalges. Kas poleks praegu paras aeg see jutt lõpuni rääkida? Sa ütled, et sõrmus on ohtlik, palju ohtlikum kui ma arvata oskan. Mil moel?"

"Mitmel," vastas võlur. "Sõrmus on kaugelt tugevam, kui ma esialgu üldse julgesin arvata, nii tugev, et saab lõpuks võimust iga sureliku üle, kelle valduses ta on. Siis läheb omanik sõrmuse valdusse.

Muistsel ajal sepistati Eregionis mitmeid haldjasõrmuseid, või võlusõrmuseid, nagu sina neid nimetad, ning kõik muidugi erinevad: osa võimsama, osa nõrgema väega. Väiksemad sõrmused olid vaid proovitööks kunstis, mis tollal polnud veel saavutanud täiuslikkust, ning haldjaseppade jaoks tühiasjad - ent surelikele minu arvates siiski kardetavad. Aga Suured Sõrmused ehk Võimusõrmused on tõeliselt ohtlikud.

Surelik, kelle valduses on üks Suurtest Sõrmustest, ei sure, ehkki ta ei kasva ega saa ka elu juurde, vaid lihtsalt kestab, kuni viimaks on iga minut ta elust vaid vaevarikas vindumine. Ning kui ta end Sõrmuse abil tihti nähtamatuks teeb, siis ta haihtub: muutub alatiseks nähtamatuks ja jääb kõndima musta võimu silma all, kes ööpimeduses Sõrmuseid valitseb. Jah, varem või hiljem - hiljem, kui ta alguses on tugev ja aus, ehkki need omadused ei jää püsima - varem või hiljem langeb ta musta võimu saagiks."

"Kohutav!" hüüdis Frodo. Taas järgnes pikk vaikus. Kostis vaid, kuidas Mängla Juss aias muru pügab.

"Kui kaua sa seda juba tead?" küsis Frodo lõpuks. "Ja kui palju teadis Bilbo?"

"Bilbo teadis vaid seda, mida sulle rääkis," kostis Gandalf "Kindlasti poleks ta pärandanud sulle nii ohtlikku eset, isegi kui mina lubasin su järele vaadata. Tema teada oli sõrmus üks väga ilus asjake ja vajalik siis, kui häda käes; kui midagi tunduski veider või liimist lahti, siis otsis ta viga enese juurest. Ta ütles, et pidas sõrmust viimasel ajal "ülearu tähtsaks" ja muretses alatasa selle pärast, aga ei osanud kahtlustada, et see on tingitud sõrmusest. Niipalju ta siiski märkas, et asjakesel on targem silm peal hoida: sõrmuse suurus ja kaal ei tundunud alati ühesugused; vahel kahanes või paisus ta arusaamatul kombel ning tihkelt sõrme panduna võis ootamatult ära libiseda."

"Jah, selles suhtes hoiatas Bilbo mind oma viimases kirjas," ütles Frodo. "Sestpeale kannan ma sõrmust keti otsas."

"Targasti teed," nõustus Gandalf "Kuid niikaugele ei jõudnud Bilbo kunagi, et oleks osanud sõrmusega seostada oma pikka eluiga. Seda pidas ta iseenda tubliduseks ja tundis seeüle suurt uhkust. Kuid temas tärkasid rahutus ja ärevus. *Õhuke ja väljavenitatud*, ütles ta. See tähendas, et sõrmus hakkas tema üle võimust saama."

"Kui kaua sa seda kõike tead?" küsis Frodo uuesti.

"Tean?" mõtiskles Gandalf "Ma olen teadnud palju sellist, Frodo, mida ainult Teadjatele on antud. Ent kui sa mõtled "tead selle sõrmuse kohta," noh, siis ütleksin, et ma praegugi veel ei tea. Viimane katse on veel tegemata. Aga ma ei kahtle enam, et aimasin õigesti."

"Millal ma hakkasin esmakordselt aimama?" püüdis Gandalf mälus sorides meenutada. "Mõelgem veidi - eks leidnud Bilbo oma sõrmuse just samal aastal, kui Valge Nõukogu kihutas tumedad jõud välja Sünklaanest, vahetult enne Viie Väe Lahingut. Mu südamele langes tollal vari, ehkki ma veel ei teadnud, mida kartsin. Mõtlesin tihtipeale, kuidas võis Guglunki kätte sattuda üks Suurtest Sõrmustest - sest see ta ilmselt oli, niipalju oli algusest saadik selge. Siis kuulsin Bilbo suust imelikku juttu, kuidas ta olevat sõrmuse "võitnud", ega suutnud seda uskuda. Kui lõpuks talt tõe välja pigistasin, taipasin kohe, et ta oli lihtsalt püüdnud näidata end sõrmuse täieõigusliku omanikuna. Täpselt nagu Guglunk oma "sünnipäevakingiga". Need valed olid ebameeldivalt sarnased. Ilmselt hakkas sõrmuse nurjatu võim otsekohe omaniku kallal tööle. See oli mulle esimeseks tõsiseks hoiatuseks, et midagi on viltu.

Rääkisin Bilbole tihti, et säherdusi sõrmuseid pole hea kasutada; aga see jutt ei meeldinud talle, vahel ta lausa vihastas. Rohkemat ei saanud ma midagi teha. Sõrmuse äravõtmine oleks asja veelgi halvendanud, ja nagunii polnud mul selleks õigust. Võisin ainult oodata ja vaadata. Oleksin muidugi võinud küsida nõu Saruman Valge käest, kuid ikka ja jälle hoidis miski mind tagasi."

"Kes on Saruman Valge?" päris Frodo. "Pole nagu varem kuulnud."

"Ega vist," ütles Gandalf "Kääbikutega tegelemine pole või õigemini polnud tema mure. Ent Teadjate hulgas on ta auväärsel kohal. Saruman on minu ordu pealik ja Nõukogu esimees. Ta teadmised on sügavad, kuid õnnetuseks on koos nendega kasvanud ka ta uhkus, ja vahelesegamist oma asjadesse Saruman ei salli. Kuid kõigega, mis puutub haldjasõrmustesse, olgu need suured või väikesed, tegeleb ainult tema. Kaua on ta seda asja uurinud, püüdes saada nende valmistamise ununenud saladuste jälile, kuid kui Sõrmused olid Nõukogus kõne all, rääkis ta meile, mida oli teada saanud, ja see aitas hajutada mu hirmu. Niisiis mu kahtlus uinus - ent ergult. Ma ootasin ja valvasin ikkagi.

Bilboga oli pealtnäha kõik korras. Aastad läksid. Muudkui läksid ja ei paistnud teda üldse puutuvat. Vananemisest polnud mingit märki. Taas langes vari mu südamele. Aga ma kinnitasin endale: "Eks olnud lõppudelõpuks pikaealised kõik tema emaliinis sugulased? Veel on aega. Oota!"

Ja ma ootasin. Kuni selle õhtuni, mil ta lahkus siit majast. Ta sõnad ja teod tekitasid minus hirmu, mida kõik Sarumani kõned kokku poleks suutnud leevendada. Sest siis viimaks teadsin, et tegutsema on asunud tumedad ja surmavalt ohtlikud jõud. Aastad, mis järgnesid, on mul enamasti kulunud sellele, et välja selgitada tõde."

"Ega sõrmus teda ometi jäädavalt ei kahjustanud?" kohkus Frodo.

"Ajapikku läheb see tal üle, eks? Kas ta saab nüüd ikka rahulikult puhata?"

"Tal hakkas otsekohe parem," sõnas Gandalf. "Kuid siin maailmas teab vaid üksainus Võim kõik sellest, kuidas toimivad Sõrmused ja mida nad suudavad; pole aga ühtki sellist võimu, mis teaks kõike kääbikutest. Teadjate hulgas olen mina ainus, kes nendega tegeleb: vähetuntud teadmisharu, ent tulvil üllatusi. Kääbikud võivad olla pehmemad kui või, mõnikord aga sitkemad puujuurikast. Vähemalt mõned neist, arvan ma, suudavad Sõrmustele vastu seista märksa kauem kui enamus Teadjaid võimalikuks peab. Mina usun, et Bilbo pärast pole vaja muretseda.

Muidugi oli ta sõrmuse omanikuks palju aastaid ja ka kasutas seda, nii et võib kuluda kaua aega, enne kui temast kaob sõrmuse jäetud jälg - enne kui näiteks selle nägemine pole talle enam ohtlik. Kuid praegugi võib ta edasi elada täiesti õnnelikult: lihtsalt jääda selliseks, nagu oli lahkumishetkel. Sõrmuse andis ta ära ju vabatahtlikult, ja see on väga oluline. Ei, kui sõber Bilbo kord sõrmusest oli loobunud, polnud mul enam tema pärast muret; sellest ajast alates pidin silmas pidama sind.

Bilbo lahkumise järel olen tõsiselt mures olnud sinu ja kõigi teiste kenade, tobedate, abitute kääbikute pärast. Maailmale oleks rängaks löögiks, kui Must Võim saaks oma valdusse teie Maakonna; kui kõik su lahked, rõõmsad, rumalad Poldrid, Sarvepuhujad, Puhvinid, Trakspüksid ja kõik ülejäänud, rääkimata naeruväärsetest Paunastetest, muudetaks orjadeks."

Frodol jooksis judin üle selja. "Aga miks?" küsis ta. "Ja miks on Mustal Võimul vaja selliseid orje?"

"Ausalt öelda," vastas Gandalf "usun ma, et seni - seni, pane tähele - on tal kääbikute olemasolu hoopis kahe silma vahele jäänud. Peaksid selle eest õnne tänama! Nüüd aga on muretud päevad läbi. Vaevalt, et ta teid eriti vajab - tal on palju ja märksa kasulikumaid teenreid - kuid nüüd, olles talle kord silma puutunud, ei lähe te tal enam iialgi meelest. Ja viletsad, orjadeks muudetud kääbikud on talle palju enam meeltmööda kui vabad ja õnnelikud kääbikud. On ju olemas ka säärased asjad, nagu tigedus ja kättemaks!"

"Kättemaks?" üllatus Frodo. "Mille eest? Ma ikka veel ei mõista, mis on sel kõigel tegemist Bilbo ja minu ja meie sõrmusega."

"Teiega just ongi," ütles Gandalf. "Veel ei aima sa hädaohu suurust; aga peagi saad kõik teada. Eelmisel korral siin käies polnud ma ise veel kõiges kindel; nüüd aga on tulnud aeg olla avameelne. Luba mulle hetkeks seda sõrmust."

Frodo võttis püksitaskust sõrmuse, kus see rippus vöö külge kinnitatud keti otsas. Vallandanud keti, ulatas ta sõrmuse aeglaselt võlurile. Äkitselt tundus asjake väga raske, nagu oleks sõrmusele vastumeelt, et võlur teda puutub, või oleks Frodol endal midagi selle vastu.

Gandalf tõstis sõrmuse silme ette. Näis, et see oli tehtud ehedast, paksust kullast. "Kas sa märke näed?" küsis võlur.

"Ei," vastas Frodo, "minu meelest pole sellel kunagi olnud mingeid märke, ega ka ainsatki kriimustust ega jälgegi kulumisest."

"Noh, vaata siis!" Frodo üllatuseks ja jahmatuseks viskas võlur sõrmuse äkitselt kaminasse, hõõguvate süte vahele. Kääbik ahhetas ja kobas tuletangide järele, kuid Gandalf hoidis teda tagasi.

"Oota!" käsutas ta, heites Frodole kiire pilgu oma turris kulmude alt.

Sõrmusega ei juhtunud midagi. Oodanud veidi, tõusis Gandalf püsti, sulges aknaluugid ja tõmbas akendele kardinad ette. Toas muutus pimedaks ja vaikseks, nõrgalt kostus väljast vaid murukääride plaksumist - Juss oli järjega aknale lähemale jõudnud. Võlur seisis hetke tulle vaadates, kummardus siis, tõstis sõrmuse tuletangidega koldest ning võttis kohe kätte. Frodo ahhetas.

"Pole üldse tuline," sõnas Gandalf "Võta!" Frodo peopesal tundus sõrmus paksem ja raskem kui

kunagi enne.

"Tõsta vastu valgust," käskis võlur, "ja vaata teraselt!"

Nüüd nägigi Frodo sõrmusel, nii seespool kui väljas, peeni jooni, peenemaid kui jätab kõige paremini teritatud sulg: tulejooni, ilmselt mingis voogavas kirjaviisis joonistatud tähti. Kiri sätendas silmipimestavalt, kuid näis siiski paistvat kaugelt, nagu suurest sügavusest.

pilt 01 lk 63

"Mina ei oska tulitähti lugeda," ütles Frodo, ning ta hääl värises.

"Muidugi mitte," vastas võlur, "aga mina oskan. Tähed on muistses haldjakirjas, sõnad aga Mordori keeles, mida ma siin lausuma ei hakka. Tavakeeles tähendaks see umbes järgmist:

Üks Sõrmus juhib neid, Üks leiab üles,
Üks sõrmus toob nad kokku pimeduse süles.

Need on ainult kaks rida salmist, mida haldjateadus kaua tundnud on:

Kolm Sõrmust haldjahõimul sinitaeva all,
Seitse päkapikkudel maa külmis kivikambreis,
Üheksale ülemaks on sureliku vald,
Üks kuulub Isandale, kellevõim on kangeim
Maal, mil nimeks Mordor, musta Varju all.
Üks sõrmus juhib neid, Üks leiab üles,
Üks Sõrmus toob nad kokku pimeduse süles
Maal, mil nimeks Mordor, musta Varju all

Hetke vaikinud, ütles Gandalf aeglaselt, madala häälega: "See siin ongi Isandasõrmus, Üks Sõrmus, mis neid juhib. See on toosama Üks Sõrmus, mille ta igiammu kaotas ja mille tõttu ta võim tublisti nõrgenes. Ta himustab seda väga tagasi - kuid *ei tohi* seda saada."

Frodo istus, liikumatult ja hääletult. Hiigelsuure sirutuva käena kerkis ta kohale hirm nagu tume pilv, mis tõuseb Idast ja ähvardab teda endasse mässida. "See sõrmus!" suutis ta vaid kogelda. "Kuidas, mil viisil see küll minu kätte sattus ? "

"Ah!" ütles Gandalf "See on väga pikk lugu. Algus ulatub tagasi Mustadesse Aastatesse, mida ei mäleta praegu enam keegi peale teadusemeistrite. Kui tahaksin sulle kogu loo ära jutustada, saaks kevadest enne talv, kui me lõpule jõuame.

Eile õhtul rääkisin, et on olemas Sauron Suur, Must Isand. Sinuni jõudnud kuulujutud ei valeta: ta on tõepoolest uuesti tõusnud, jätnud Sünklaane ning pöördunud tagasi oma iidsesse kindlusse, Musta Kantsi Mordorimaal. Seda nime olete kuulnud isegi teie, kääbikud, sest tumeda varjuna vilksatab see teie vanades lugudes. Iga kord pärast lüüasaamist võtab see vari uue kuju ja kerkib mõne aja möödudes uuesti."

"Miks pidi see küll juhtuma minu päevil?" vangutas Frodo pead.

"Minagi ütleksin sedasama," lausus Gandalf, "nagu kõik, kelle päevil sellised ajad kätte jõuavad. Aga see pole nende otsustada. Meie saame otsustada vaid selle üle, mida nende päevadega teha, mis meile antud on. Ning juba praegu, Frodo, hakkavad meie päevad hämarduma. Vaenlane kogub väga kiiresti jõudu. Mulle näib, et ta plaanid pole veel kaugeltki küpsed, aga valmivad üha. Meil läheb raskeks. Väga raskeks, isegi kui seda kohutavat juhust poleks olnud.

Vaenlasel puudub ikka veel midagi, mis annaks talle jõu ja tarkuse igasuguse vastupanu murdmiseks, viimaste kaitseliinide purustamiseks ja kogu maailma katmiseks teise pimedusega. Tal on puudu vaid see Üks Sõrmus.

Kolm kõige kaunimat Sõrmust peitsid haldjakuningad ta eest ära ja iialgi pole ta saanud neid oma puudutusega rüvetada. Päkapikkude Seitsmest on kolm sattunud tema kätte, lohed hävitasid ülejäänud. Üheksa andis ta uhketele ja suurtele surelike seast, püüdes nad niimoodi oma lõksu. Kaua aega tagasi langesid Üheksa Ühe võimu alla ja neist said Sõrmusevaimud, varjud tema suure Varju all, kohutavaimad ta teenrite seast. Kaua aega tagasi. Sellest on hulk aastaid möödas, kui Üheksat maailmas nähti. Kuid kes teab? Sedamööda kuidas Vari kasvab, võivad nemadki uuesti maa peale ilmuda. Kuid hüva! Ärgem rääkigem nendest, isegi mitte siin Maakonnas niisugusel ilusal hommikul.

Praeguseks siis on Üheksa tema valduses, samuti Seitsmest need, mis pole hävinud. Kolm on peidus seniajani. Kuid need ei tee talle enam muret. Tal on vaja vaid Üht, sest selle valmistas ta ise, see on tema oma, ning sinna sepistas ta sisse suure osa omaenda kunagisest võimust, et see Sõrmus võiks valitseda kõigi teiste üle. Selle läbi käsutaks ta uuesti kõiki Sõrmuseid, kus need ka ei asuks, isegi Kolme; kõik, mis nende abil on saavutatud, kaob olematusse, tema aga saab võimsamaks kui iial varem.

See ongi kõige kohutavam, mis võib juhtuda, Frodo. Ta arvas, et Üht pole enam olemas, et haldjad on selle hävitanud, mida nad oleksidki pidanud tegema. Ent nüüd teab ta, et see pole hävinud ning on

üles leitud. Niisiis otsib ta seda kõikjalt, suunates sellele kogu oma mõttejõu. See on ta suur lootus ja ta suur kartus."

"Miks, miks seda ei hävitatud?" hüüdis Frodo. "Ja kuidas Vaenlane selle üldse kaotada võis, kui ta oli nii tugev ja see oli talle nii kallis aare?" Ta pigistas kullast asjakese kõvasti rusikasse, nagu näeks juba praegu selle järele sirutuvat musta kätt.

"Sõrmus võeti talt jõuga," lausus Gandalf. "Noil ammustel aegadel suutsid haldjad tugevamini vastu hakata; ka kõik inimesed polnud veel neist võõrdunud. Haldjaile tulid appi Läänesaare Inimesed. Seda osa iidsetest lugudest tasuks veelgi meenutada, sest ka siis oli maailmas olemas lein, ja pimedus tihenes, kuid olid ka suur vaprus ja vägiteod, mis ei osutunud asjatuks. Ühel päeval ehk räägin sulle kõik, või räägib mõni teine, kes teab neid lugusid paremini.

Praegu aga on sul kõige rohkem tarvis teada seda, kuidas see asi sinu kätte sattus, ja seegi on pikk lugu. Sauroni võimu murdis haldjakuningas Gil-Galad koos Läänesaare valitseja Elendiliga, kuid mõlemad hukkusid sealjuures ka ise; Elendili poeg Isildur aga raius sõrme Sauroni käelt ja võttis Sõrmuse endale. Siis langes Sauroni võim, ta põgenes ja oli peidus määratu hulga aastaid, kuni tema vari Sünklaanes uuesti kuju võtma hakkas.

Sõrmus aga läks kaotsi Suure Jõe Anduini voogudes. Sest kui Isildur oma sõdalastega jõe idakallast mööda põhja poole marssis, varitsesid teda Rõõmuväljade juures mägedest laskunud orkid, kes surmasid peaaegu kogu ta rahva. Isildur hüppas vette, kuid ujumisel libises sõrmus ta sõrmest; siis nägid teda orkid ja lasksid ta nooltega surnuks."

Gandalf jäi vait. "Ning lebades seal, mustavas vees Rõõmuväljade juures," jätkas ta mõne aja pärast, "unus sõrmus rahva teadmisest ja mälestustest; isegi seda väikest osa tema ajaloost, mida sa nüüd kuulsid, teavad praegu vaid vähesed. Ka Tarkade Nõukogu ei suutnud enamat välja selgitada. Sellegipoolest usun ma, et tean nüüd, kuidas see lugu jätkus."

"Kaua aega hiljem, kuid siiski veel väga ammu, elas Suure Jõe kaldal Ürgmaa serval osavakäeline ja käratult kõndiv väikest kasvu rahvas. Küllap olid nad kääbikute tõust; võib-olla jässude isaisade sugulased, sest nad armastasid Jõge ning suplesid seal meeleldi või valmistasid pilliroost väikesi paadikesi. Nende hulgas leidus üks väga lugupeetud perekond, sest see oli arvukam ja jõukam kui teised, ning seda valitses pere vanaema, kes tundis hästi vanu pärimusi, niipalju kui neid sel rahval teada oli. Kõige uudishimulikum ja teadmishimulisem sellest perekonnast oli üks, kelle nimi oli Urglik. Teda huvitasid juured ja lätted; ta sukeldus sügavaisse tiikidesse, ta kaevus puude ja kasvavate taimede alla, ta uuristas käike rohelistesse kinkudesse ning lakkas vaatamast künkatippe või puulehti või õhus avanevaid lilleõisi: tema pea ja silmad olid suunatud allapoole.

Tal oli sõber nimega Varglik, kes oli tema sarnane, teravsilmne, kuid mitte nii kiire ja tugev. Ükskord võtsid nad paadi ja sõudsid jõge mööda Rõõmuväljadele, kus kasvas palju võhumõõku ja õitsvat roogu. Seal läks Urglik maale ja nuuskis ringi kaldal, Varglik aga jäi paati õngitsema.

Korraga haaras konksu suhu suur kala ja enne kui püüdja asjast arugi sai, oli kala juba tõmmanud ta paadist välja ja jõkke, päris põhja. Seal lasi Varglik nöörist lahti, kuna arvas nägevat jõepõhjas mingit säravat asjakest; hinge kinni pidades haaras ta selle pihku.

Siis kerkis ta puristades pinnale, juuksed vesikasve täis ja mudakamakas käes, ning ujus kaldale. Ja ennäe! Muda ära loputanud, leidis ta pihust ilusa kuldsõrmuse, mis säras ja sätendas päikeses ning rõõmustas leidja südant. Kuid Urglik oli kõike puu tagant jälginud; nähes sõpra sõrmust imetlemas, hiilis ta selja tagant ligi.

"Anna see meile, kallis Varglik," ütles Urglik sõbra õla taga seistes.

"Miks?" küsis Varglik.

"Sest täna on minu sünnipäev, mu kallis, ja ma tahan seda sõrmust," ütles Urglik.

"Pole minu asi," nähvas Varglik. "Andsin sulle juba kingituse, mis oli ülearugi kallis. Mina selle leidsin ja mulle ta jääb."

"Oi, kas ikka tõesti, mu kallis," lausus Urglik, haaras Varglikul kõrist ja kägistas ta surnuks, sest kuld säras nii kaunilt. Siis torkas ta sõrmuse sõrme. Mitte keegi ei saanudki teada, mis juhtus Varglikuga; mõrv leidis aset kodust kaugel ja laip sai kavalasti peidetud. Üksinda pöördus Urglik tagasi; ta leidis, et sõrmust kandes on ta oma perekonna jaoks nähtamatu. Selle meeldiva avastuse pidas Urglik enda teada; nii nuhkis ta välja teiste saladusi, et kasutada neid ära kavalal ning tigedal moel. Ta silmad ja kõrvad hakkasid tabama kõike, millega sai halba teha. Sõrmus oli andnud talle võimu, mis vastas ta loomusele. Polnud mingi ime, et keegi teda enam ei sallinud ja kõik sugulased püüdsid teda vältida (kui ta oli nähtav). Teda togiti jalaga ja ta hammustas vastu. Siis hakkas Urglik vargile ja käis ringi omaette pomisedes; aeg-ajalt kostus ta kurgust lurisevaid hääli. Seetõttu hakkas perekond hüüdma teda Guglunkiks ja needis ta ära ja käskis tal end sealt koristada; et rahu majja saada, kuulutas vanaema Urgliku perekonnast väljaheidetuks ning kihutas ta nende ühisest elupaigast minema.

Urglik rändas nüüd ihuüksi ringi ja nuttis pisut maailma kurjuse pärast; mööda jõge ülesvoolu minnes jõudis ta mägedest alla voolava ojani ning läks edasi mööda selle kallast. Sügavates hauakohtades püüdis ta oma nähtamatute sõrmedega kalu ja sõi neid toorelt. Ühel päeval, kui päike väga palavalt paistis, tundis jõehaua kohale kummarduv Urglik kõrvetust kuklas ning veepinna sädelus pani ta vesised silmad kipitama. See pani ta suuresti imestama, sest ta oli päikese peaaegu juba

unustanud. Siis tõstis ta viimast korda pilgu taevasse ja raputas päikese poole rusikat.

Kuid pilku langetades silmas ta kaugel eemal Udumägede tippe, mille alt oja alguse sai. Ning äkki välgatas peas mõte: "Nende mägede all oleks mul jahe ja mõnus. Oleksin seal päikese eest varjul. Mägede juured, need on vast tõelised juured; kindlasti on nende alla maetud suuri saladusi, milleni keegi veel kunagi pole jõudnud."

Niisiis ronis ta öösel üles mäkke ja leidis väikese koopa, kust voolas välja mustav oja; sinna puges Urglik ja vingerdas nagu tõuk mägede südamesse, nii et tast ei jäänud järele mingit mälestust. Koos temaga kadus varjudesse ka sõrmus ja isegi selle valmistajal, kui ta jõud taas kord ärkama hakkas, ei läinud korda sellest midagi teada saada."

"Guglunk!" hüüdis Frodo. "Ah Guglunk või? Kas tõesti seesama, kellega Bilbo mägede all kohtus? Milline jälkus!"

"Kurb lugu juhtus temaga, ütleksin ma," ohkas võlur, "mis oleks võinud juhtuda iga teisega, isegi mõne kääbikuga, keda ma omal ajal tundsin."

"Ei mina usu, et Guglunkil oleks midagi ühist kääbikutega, kasvõi kaudselt," tormitses Frodo. "Mis sulle veel pähe ei tule!"

"Ometi on see tõsi," vastas Gandalf "Kääbikute päritolust vähemasti tean ma rohkem kui teie ise. Mingit sugulust võib järeldada isegi juba Bilbo loo põhjal. Näiteks mõtteviisis on üsna palju sarnast, samuti mälestustes. Nad said teineteisest aru üsna hästi, palju paremini kui kääbik päkapikust, orkist või isegi haldjast. Juba see näitab midagi, et teineteise mõistatused tulid neile tuttavad ette."

"Seda küll," pidi Frodo möönma, "aga mõistatusi, mis sarnanevad kääbikute omadega, on ju teistelgi rahvastel. Ning kääbikud pole petised. Guglunk aga pettis algusest peale. Ta ei tahtnud muud, kui vaid Bilbo valvsust uinutada. Küllap tundis ta tigedat lõbu sellist mängu alustades, mis võidu korral võis ohvri talle hõlpsasti kätte tuua, ent ei seadnud teda ennast mingil määral ohtu ka kaotuse korral."

"Väga õige," nõustus Gandalf. "Ainult et minu meelest oli seal ka midagi enamat, mida sa praegu veel ei mõista. Isegi Guglunk polnud veel lõplikult kurjuse küüsi langenud. Ta oli osutunud sitkemaks kui isegi Teadjad oleksid arvanud - kääbikusarnaselt sitkeks. Väike sopike ta olemusest kuulus ikka veel talle endale ja sellest immitses läbivalgus, nagu läbi prao: valgus minevikust. Minu arvates talle isegi meeldis jälle lahket häält kuulda, mis tõi meelde mälestusi tuulest, puudest, päikesepaistest rohul ja muudest ammugi ununenud asjadest.

Kõik see muidugi ärritab järjest enam tema halvemat poolt, kuni ta sellest jagu pole saanud. Kuni mõni teine sellest jagu pole saanud." Võlur ohkas. "Kahjuks on temal selleks küll vähe lootust. Kuid ärgem öelgem ka, et üldse pole! Ei, seda mitte, ehkki ta oli sõrmust enda käes pidanud väga kaua, peaaegu niisama kaua kui mäletas iseennast. Sellestki oli palju aega möödas, kui ta sõrmust viimati kasutas. Kottpimeduses läks tal seda harva vaja. Ning kindlasti polnud ta veel "haihtunud". Ikka veel oli ta kõhn ja sitke. Kuid muidugi laastas sõrmus ta vaimu ja seda piina suutis Guglunk vaevu kannatada.

Kõik "suured saladused", mis ta lootis mägede alt leida, osutusid vaid tühjaks pimeduseks; enam polnud midagi leida, midagi peale hakata, talle olid jäänud vaid vastik hiilimine toidujahil ja tigedad mälestused. Ta oli omadega üsna läbi, sest vihkas pimedust, veelgi enam aga valgust; vihkas kõike ja kõiki, sõrmust veel kõige enam."

"Kuidas nii?" imestas Frodo. "Sõrmus oli ometi ta kõrgeausus, ainus asi, millest ta hoolis? Ja kui vihkas, miks ei visanud ta seda siis minema, või ei jätnud sinna ning läinud ise minema?"

"Sa peaksid ükskord mõistma hakkama, Frodo, kuna oled juba nii palju kuulnud: ta vihkas sõrmust ja armastas seda, nagu vihkas ja armastas iseennast. Ta ei saanud seda ära visata. See ei olenenud enam tema tahtest.

Võimusõrmus hoolitseb ise enda eest, Frodo. *Tema ise* võib reetlikult sõrmest libiseda, kuid iial ei saa temast loobuda kandja. Ülim, mida omanik teha võib, on hellitada mõtet, et annab selle kellegi teise hoolde - kuid sedagi ainult varases järgus, kui alles hakkab tundma tema pitsitust. Kuid niipalju kui mina tean, on Bilbo ainus, kel sõrmuse kogu ajaloo, vältel on õnnestunud jõuda mõtte hellitamisest kaugemale, on õnnestunud mõte ka teoks teha. Kuigi mina pidin teda seejuures tublisti aitama. Ja ikkagi poleks ta iial sõrmust lihtsalt maha jätnud ega minema visanud. Ei, asja ei otsustanud tookord mitte Guglunk, vaid sõrmus. Sõrmus ise hülgas tema."

"Mis - ja täpselt õigel hetkel, et Bilbo pihku sattuda?" imestas Frodo.

"Kas poleks mõni ork paremini sobinud?"

"See pole naljaasi," sõitles Gandalf "Mitte sinu jaoks. Kõige kummalisem seik sõrmuse kogu senises ajaloos on see, et Bilbo jõuab kohale täpselt õigel hetkel ja et kukkudes satub ta käsi kobamisi sõrmusele.

Tol korral tegutses rohkem kui üks võim. Sõrmus püüdis pääseda tagasi oma isanda juurde. Ta oli reeturlikult lipsatanud Isilduri sõrmest; saanud kinni vaesest Varglikust, kes kohe mõrvati, siis Guglunkist, kelle ta aegamisi hävitas. Nüüd polnud sõrmusel Guglunki enam vaja: Guglunk oli liiga väike ja vilets ega oleks tema omanikuna enam kunagi oma järvekesest lahkunud. Kuna Sõrmuse Isand oli taas ärkvel ja Sünklaanest hoovas ta tumedaid mõtteid, hülgas sõrmus Guglunki. Üles aga korjas ta see, kelle peale keegi iganes poleks tulnud: Bilbo Paunaste Maakonnast!

Siin toimisid mingid teised jõud, mil polnud Sõrmusetegija plaanidega mitte midagi ühist. Võiks öelda, et Sõrmuse *pidigi* leidma Bilbo, aga mitte selle sepistaja. Sellisel juhul *pidigi* see jõudma sinu kätte. See on üsna julgustav mõte."

"Ei ole," teatas Frodo, "kuigi ma pole kindel, kas ma sinust päriselt aru saan. Aga kuidas sa selle kõik Sõrmuse ja Guglunki kohta välja uurisid? Kas tõesti tead seda kõike kindlalt, või ikka veel ainult oletad?"

Gandalf heitis Frodole pilgu ja ta silmad välgatasid. "Ma teadsin palju juba varem ja olen teada saanud palju uut," vastas ta, "kuid ei kavatse oma tegudest ja toimetustest *sinule* aru anda. Elendili ja Isilduri ning Ühe Sõrmuse lugu tunnevad kõik Teadjad. Et sinu sõrmus on nimelt Üks, seda näitab juba üksi tulikiri, isegi kui poleks muid tõendeid."

"Ja millal sa selle avastasid?" katkestas teda Frodo.

"Aga loomulikult just praegu, siinsamas toas," nähvas võlur, "ainult et see avastus ei tulnud ootamatult. Ma jõudsin siia pärast rännakuid mööda tumedaid paiku ja pikki otsinguid, et läbi viia see viimane proov. See on lõplik tõestus ja nüüd on kõik selge, liigagi selge. Üsna raske oli küll mõista Guglunki osa, teda sõrmuse ajalukku sobitada. Alguses võisin tema kohta vaid üht-teist oletada, aga nüüd ma enam ei oleta. Nüüd ma juba tean. Ma sain temaga kokku."

"Guglunkiga?" Frodo hämmastusel polnud piire.

"Jah. See oli muidugi täiesti möödapääsmatu, ainult et varem ei leidunud selleks võimalust. Juba üpris ammu mõtlesin selle peale, nüüd aga lõpuks läks see korda."

"Noh, siis tead sa ilmselt sedagi, mis juhtus pärast Bilbo lahkumist?"

"Mitte eriti täpselt. Ma sain sulle rääkida vaid niipalju, kui Guglunk soostus mulle ütlema - ehkki mitte selliselt, nagu see tema suust kuuldus. Guglunk on valelik, tõde selgub ta sõnadest alles pärast hoolikat sõelumist. Näiteks ütles ta, et sõrmus on ta "sünnipäevakink", ja selle juurde jäigi. Ütles, et sai selle oma vanaemalt, kel oli palju sedasorti ilusaid asju. Mis on täiesti naeruväärne. Urgliku vanaema oli küll matriarh, omaette suurkuju, kuid et tal oleks olnud terve hulk haldjasõrmuseid, see on rumalus, ning et ta neid ära oleks kinkinud, see on vale. Ent vale, milles leidub terake tõtt.

Vargliku tapmine ei andnud Guglunkile rahu ja nii korrutas ta seda lugu enesekaitseks ikka ja jälle oma "kõrgeausussele", kui ta seal pimedas konti järas, kuni jäi ka ise peaaegu uskuma. See oli tema sünnipäev. Varglik oleks pidanud sõrmuse talle andma. See pidi olema kingitus, mis niimoodi äkki leitakse. See oli tema sünnipäevakink, ja nii ikka edasi ja tagasi.

Ma kuulasin ta juttu, kuni mul kannatust jätkus, kuid et nii tohutult tähtis oli teada saada tõde, pidin teda viimaks natuke pitsitama. Ajasin talle tulega hirmu nahka, kuni sain teada sündmuste tegeliku käigu, jupikeste kaupa, kuigi ta kord vesistas, kord lõrises mis kole. Ise ta arvas, et mõistmatuse tõttu on temaga halvasti ümber käidud. Aga pärast mõistatusmängu ja Bilbo pääsemise lugu ei tulnud talt enam midagi, peale tigedate vihjete. Miski oli tal meeles, mida kartis veel rohkem kui mind. Ta vandus endamisi pomisedes, et maksab kõige eest kätte. Küll nad veel näevad, kas teda ikka võib jalaga lüüa, koopasse kihutada ja siis veel paljaks röövida. Guglunkil, ütles ta, on nüüd ka häid sõpru, häid ja väga võimsaid sõpru. Nad aitavad teda. Küll Paunaste veel saab oma jao. See oli ta peamine mõte. Guglunk vihkas Bilbot ja needis ta nime. Veel hullem on aga see, et ta teadis, kust Bilbo oli tulnud."

"Kuidas ta seda teada sai?"

"Noh, eks nime öelnud Bilbo talle rumalast peast ise; kui aga Guglunk kord juba mägede alt välja tuli, polnud raske teada saada ka kodukohta. Oi jaa, ta tuli. Igatsus sõrmuse järele osutus tugevamaks hirmust orkide ja isegi valguse ees. Aasta-paari pärast tuli ta oma koopast välja. Näed, ehkki ta sõrmust ikka veel ihaldas, oli see lõpetanud oma hävitustöö; Guglunkile hakkas veidi elu sisse tulema. Ta tundis end vanana, kohutavalt vanana, kuid julgemana ning oli näljane kui hunt.

Valgust, mida andsid päike ja kuu, kartis ja vihkas ta endiselt, ning jääbki minu arvates vihkama, aga ta oli kaval. Ta leidis, et võib päeva- ja kuuvalguse eest peitu pugeda ja liikuda kiiresti ning vaikselt ööpimeduses, kuna ta külmkahvatud, helendavad silmad olid sellega harjunud, ning püüda väikesi hirmunud või ettevaatamatuid olevusi. Värske toit ja värske õhk aina kasvatasid ta jõudu ja julgust. Nagu võibki arvata, jõudis ta peagi Sünklaande."

"Ja sealt sa ta leidsidki?" päris Frodo.

"Ma kohtasin teda seal," vastas Gandalf "kuid juba enne oli ta Bilbo jälgi ajades laialt ringi uidanud. Raske oli talt midagi täpset välja pigistada, ta rohkem sõimas ja ähvardas kui rääkis. "Mis temal tasskus oli?" sisises ta. "Ega ta ütle, ei, mu kõrgeaususs. Vastik valevorst. Pole aus mäng. Tema pettis enne, just tema. Tema tegi sohki. Me oleks pidanud teda pitsitama, jaa, mu kõrgeausus. Me veel pitsitame teda, mu kõrgeausus!"

Niimoodi ta rääkiski. Vaevalt sa enamat kuulda tahad. Päev päeva järel pidin ta sisinat taluma. Aga lõrina ja ähvarduste vahele pudenenud vihjetest lugesin välja, et ringi hiilides oli ta sattunud viimaks Esgarothi ning isegi Orulinna tänavaile, aina kuulatades ja luurates. Eks jutud suurtest sündmustest levi tühermaal laialt, küllap oli nii mõnigi kuulnud Bilbo nime ja teadis ta päritolu. Me ei teinud oma seiklustest mingit saladust, kui me tagasi läände Bilbo kodukohta pöördusime. Guglunki teravad kõrvad tabasid üsna pea, mida vaja."

"Miks ta siis Bilbot edasi ei jälitanud?" ei mõistnud Frodo. "Miks ta ei tulnud Maakonda?"

"Jah, kohe jõuame ka selleni," jätkas Gandalf "Küllap Guglunk üritas. Ta suundus taas läände ja jõudis Suure Jõeni. Kuid siis pöördus kõrvale. Ei usu, et vahemaa oleks talle liiga pikk tundunud. Ei,

sihist kallutas teda kõrvale miski muu. Nii arvavad mu sõbrad, kes teda minu palvel jälitasid.

Esimestena sattusid ta jälgedele metshaldjad, ja üsna hõlpsasti, kuna siis olid jäljed veel värsked. Jälgi mööda läksid nad Sünklaande ja tulid tagasi, kuid kätte teda seekord ei saanud. Kogu metsas levisid hirmsad kuuldused, koledad isegi loomade ja lindude meelest. Metsamehed rääkisid, et on liikvel mingi uus õudus, koletis, kes joob verd. Ta ronib puu otsa, et kätte saada linnupesi, poeb urgudesse loomapoegadele järele; lipsab sisse avatud aknast, otsides lapsukesi hällist.

Ent Sünklaane lääneservas pöördusid jäljed mujale, metshaldjate aladelt välja, ning kadusid lõuna suunas. Siis tegin ma suure vea. Jah, Frodo, vea, ja mitte esimese; kuid kardan juba, et kõige rängema. Ma jätsin asja sinnapaika. Lasin tal minna, kuna tollal oli mul palju muud tegemist; samuti usaldasin ma tollal ikka veel Sarumani teadust.

See kõik juhtus aastaid tagasi. Oma tookordse eksimuse pärast olen läbi elanud palju süngeid ja ohtlikke päevi. Kui ma teda pärast Bilbo lahkumist uuesti otsima asusin, olid jäljed ammu jahtunud. Ning otsingud oleksidki jäänud asjatuks, kui mind poleks aidanud mu sõber Aragorn, meie päevade suurim rändur ja jahimees maailmas. Guglunki jahtides käisime koos läbi kogu tühermaa, kuid ilma lootuseta ning ka eduta. Lõpuks aga, kui mina olin otsinguist juba loobunud ja mujale siirdunud, leiti Guglunk üles. Mu sõber pöördus läbi suurte ohtude tagasi ja tassis tolle viletsa eluka endaga kaasa.

Mida ta vahepeal oli teinud, seda Guglunk meile ei öelnud. Ulgus ainult ja sõimas, et me olevat julmad ja järjest kostis ta kõrist kuglutusi ning kui me ta tõsiselt ette võtsime, hakkas ta vinguma ja vingerdama, hõõrudes oma pikki käsi ja lakkudes sõrmi, nagu teeksid need valu, nagu meenutaksid ammuseid piinamisi. Paraku ei jäänud mingit kahtlust: aeglaselt, salaja, samm-sammult, verst-verstalt oli ta hiilinud lõunasse, kuni lõpuks jõudis välja Mordorimaale."

Tuppa sigines rusuv vaikus. Frodole tundus, et ta kuuleb oma südametukseid. Ka õues oli kõik vaikseks jäänud. Jussi kääridki ei plaksunud enam.

"Jah, Mordorisse," kordas Gandalf "Häda meile! Mordor tõmbab ligi kõiki tigedaid olendeid ja Must Jõud pingutab kogu oma tahet, et neid sinna koguda. Oma töö oli teinud ka sõrmus, muutes Guglunki kutsele vastuvõtlikuks. Kõik sosistasid tollal Lõuna kohale kerkinud Varjust ja selle vihkamisest Lääne vastu. Need olidki ta uued võimsad sõbrad, kes pidid aitama kätte maksta!

Vilets lollpea! Seal sai ta teada palju, liigagi palju selleks, et kunagi veel rahulikku und leida. Ta hiilis ja piilus Mordorimaa piiridel, kuni pidi varem või hiljem tabatama ning kinni võetama - uurimise jaoks. Kardetavasti nii see sündiski. Kui ta leiti, oli ta juba kaua sealmail viibinud ning asutas tagasi pöörduma. Kindlasti selleks, et korda saata mõnd uut nurjatust. See aga pole nüüd enam oluline. Oma suurima nurjatusega oli ta juba hakkama saanud.

Jah, õnnetuseks sai vaenlane temalt teada, et Üks on taas leitud. Ta teab, kus Isildur langes. Ta teab, kust Guglunk sõrmuse leidis. Ta teab, et see on Suur Sõrmus, kuna see andis pikka iga. Vaenlane teab, et see pole üks Kolmest, sest neid pole haldjad kunagi kaotanud, pealegi ei talu need kurja. Ka mitte Seitsmest, või Üheksast, kuna nende asukoht on talle teada. Ta teab, et see on Üks. Ning lõpuks kuulis ta arvatavasti ka *kääbikutest ja Maakonnast.*

Maakond - võib-olla otsib ta Maakonda, kui juba ei teagi selle asupaika. Ma isegi kardan, Frodo, et kauaks märkamatuks jäänud nimi *Paunaste* on tema jaoks tähtsaks saanud."

"Kas pole kohutav!" hüüdis Frodo. "Lugu on palju hullem, kui võis arvata sinu vihjetest ja hoiatustest. Ütle, Gandalf parim sõpradest, mida ma peaksin tegema? Sest nüüd on mul tõsiselt hirm nahas. Kui kahju, et Bilbo ei löönud maha seda vastikut elukat, kui tal võimalus oli!"

"Kahju? See oli Kahju, mis peatas ta käe. Kahju ja Halastus: ära tapa vajaduseta. Ning ta on selle eest väärilise tasu saanud, Frodo. Olen kindel, et kurjus kahjustas teda nii vähe ja ta pääses selle küüsist vabaks seepärast, et tema omanikupõli niimoodi algas. Kahjutundega."

"Vabanda," lausus Frodo, "kuid minul on hirm, ja mul pole Guglunkist üldse kahju."

"Sa pole teda näinud," tähendas Gandalf,

"Ei, ega tahagi näha," kinnitas Frodo. "Ma ei mõista sind. Kas tõesti sina, ja ka haldjad, jätsite ta ellu pärast kõiki neid jubedusi, mis ta on korda saatnud? Nüüd pole ta millegi poolest parem orkist või ükskõik millisest vaenlasest. Ta on surma väärt."

"Väärt! Küllap ta on. Paljud, kes elavad, on surma väärt. Ja nii mõnedki, kes on surnud, vääriksid elu. Suudad sa neile elu tagasi anda? Kui ei, siis ära pilla nii kergekäeliselt ka surmaotsuseid. Isegi väga targad ei saa ette näha kõiki tagajärgi. Vaevalt, et Guglunk enne surma terveneb, kuid vähemalt võimalus selleks on tal olemas. Ning tema saatus on seotud Sõrmusega. Mu süda aimab, et tal on veel mingi osa etendada, kas hea või halb, enne kui kõik läbi saab; kui jõuab kätte see hetk, võib Bilbo halastus otsustada paljude saatuse, sealhulgas ka sinu enda oma, ja sugugi mitte viimases järjekorras. Kuid olgu sellega kuidas on, igatahes me ei tapnud teda; ta on väga vana ja väga vilets. Guglunk on vangis metshaldjate käes, kes kohtlevad teda kogu lahkusega, mis leidub nende targas südames."

"Ja ikkagi," ei jäänud Frodo rahule, "kui Bilbo ka ei tapnud Guglunki, poleks ta tohtinud sõrmust endale jätta. Ah, poleks ta seda ometi leidnud, ja poleks mina seda pärinud! Miks lasksid sa mul seda endale hoida? Miks ei sundinud sa mind seda ära viskama, või... või hävitama?"

"Miks lasksin? Miks ei sundinud?" osatas võlur. "Kas sa siis ei kuulnud, mida ma rääkisin? Võiksid pisut mõelda, enne kui midagi ütled. Kuid sellegipoolest: ära visata poleks ilmselt olnud õige.

Sõrmustega juhtub ikka ja alati nii, et nad leitakse. Halbades kätes oleks ta võinud põhjustada palju kurja. Halvimal juhul oleks Sõrmus võinud sattuda isegi Vaenlase kätte. Ja olekski kindlasti sattunud, sest see on ju Üks ning vaenlane paneb mängu kogu oma jõu, et seda leida või enda poole tõmmata.

Muidugi oli see sulle ohtlik, kallis Frodo, muidugi valutas mu süda sinu pärast. Kuid kaalul oli ju nii palju, et ma lihtsalt pidin riskima - ent ka siis, kui ma kohal polnud, jälgisid valvsad silmad Maakonda päev päeva kõrval. Kuna sa seda kunagi ei kasutanud, ei uskunud ma ka, et Sõrmus võiks sulle mingit püsivat mõju avaldada või sind kurja poole suunata, vähemalt mitte lähemal ajal. Ära unusta sedagi, et üheksa aastat tagasi, kui me viimati kohtusime, ei teadnud ma veel midagi kindlat."

"Aga hävitame siis nüüd selle sõrmuse, kui seda oleks pidanud tegema juba ammu, nagu sa ütled!" hüüdis Frodo. "Oleksid sa mind hoiatanud või sõna saatnud, oleksin ma tast lahti saanud!"

"Ah tõesti või? Mismoodi siis? Kas oled kunagi proovinud?"

"Ei. Aga ta võib ju haamriga laiaks taguda või üles sulatada."

"Proovi!" õhutas Gandalf "Proovi siinsamas!"

Frodo tõmbas sõrmuse taskust ja silmitses seda. Nüüd näis see puhas ja sile, ainsagi märgi või kriimuta. Kauni ja ehedana säras kuld; Frodo imetles selle värvi, küpsust ja ilu, ning ümaruse täiust. Imetlusväärne asjake, aare mis aare. Sõrmust taskust võttes oli ta tahtnud selle otsemaid visata kõige kuumemasse tulle. Nüüd aga ei suutnud ta seda teha, vähemalt mitte ilma seesmise heitluseta. Kõheldes vaagis ta sõrmust käes, püüdes meenutada kõike, mis Gandalf oli öelnud; suurivaevu sundis ta end tegema liigutust, nagu viskaks sõrmuse käest - kuid ainult selleks, et leida see jälle oma taskust.

Gandalf naeris kibedalt. "Nägid? Juba ei lase sinagi teda hõlpsalt käest ega tee talle halba. Ja ma ei saaks sind "sundida" - muidu kui jõuga, mis murraks su meele. Sõrmuse hävitamise juures ei ole meil jõust kasu. Raskeimgi sepahaamer ei jätaks talle vähimatki jälge. Seda ei suuda olematuks teha ei sinu ega minu käsi.

Sinu väike tuli seal kaminas ei sulataks isegi tavalist kulda. Selle sõrmusega ei juhtunud tules midagi, ta ei läinud isegi kuumaks. Kuid talle ei teeks vähimatki häda ka ükski Maakonna sepaääs. Võimetud oleksid isegi päkapikkude ääsid ja vasarad. On teada, et lohede suust purskuv tuli sulatab ja põletab Võimusõrmuseid, kuid lohesid, kelle tuli oleks niisama kuum kui vanasti, pole maailma enam jäänud; aga pole iial olnud ühtki - kaasa arvatud Ancalagon Must - kes oleks suutnud kahjustada Üht, Valitsevat Sõrmust, mille valmistas Sauron ise.

On ainult üks võimalus: üles otsida Turmalõhangud Orodruini, Tulemäe sügavustes ja heita Sõrmus sinna, kui sa tõesti tahad seda hävitada, et ta alatiseks oleks väljas Vaenlase käeulatusest."

"Ma tahan seda hävitada!" hüüdis Frodo. "Või, noh, lasta hävitada. Mina ise pole selline, kes võtaks ette hädaohtlikke retki. Ah, poleks ma Sõrmust iialgi näinud! Miks see minu juurde tuli? Miks just mina?"

"Niisugustele küsimustele pole vastust," kostis Gandalf "Kindlasti mitte tänu mõnele su erakordsele omadusele, mida teistel ei leidu, nagu näiteks silmatorkav arukus. Kuid kui sind kord on valitud, tuleb kokku võtta kogu oma tarkus ja hingejõud, niipalju kui sul neid leidub."

"Ah, kui mul neid ainult oleks! Sina oled tark ja võimekas. Kas ei tahaks sina seda sõrmust endale?"

"Ei!" hüppas Gandalf jalule. "Sellega muutuks mulle antud võim liiga suureks ja kohutavaks. Ning minu üle võtaks Sõrmus võimust veelgi rängemal ja hukatuslikumal moel." Võluri silmad välkusid, tema nägu valgustanuks nagu seesmine tuli. "Ära sea mind kiusatuse ette! Ma ei taha muutuda Musta Isanda enese taoliseks. Isegi siis, kui Sõrmus leiaks tee mu südamesse läbi kaastunde nõrkuse vastu, läbi tugevama soovi teha head. Ära sea mind kiusatuse ette! Ma ei tohi seda võtta, ka hoidmiseks mitte. Ma ei suudaks vastu panna soovile seda tarvitada. Mul läheks seda nii väga vaja. Mitmeidki suuri hädaohte ootab mind ees."

Gandalf astus akna juurde, tõmbas kardinad eest ning avas luugid. Tuppa hoovas päikesevalgus. Vilet ajades möödus akna tagant Juss. "Ja nüüd," ütles võlur taas Frodo poole pöördudes, "on kõik su enda kätes. Muidugi võid alati minu abi peale loota." Ta käsi langes Frodo õlale. "Aitan sind seni, kuni pead kandma seda koormat. Midagi peab aga ette võtma, ja üsna varsti. Vaenlane on juba liikvele läinud."

Järgnes pikk vaikus. Gandalf võttis jälle istet ja tõmbas piipu, nagu millegi üle sügavalt järele mõeldes. Ta silmad näisid suletud, kuid allavajunud laugude alt jälgis ta Frodot terase pilguga. Frodo põrnitses kaminas hõõguvat sütt, kuni see täitis kogu ta vaatevälja, nagu vahiks ta lõõmavasse kaevu. Ta mõtles ainuüksi kurikuulsaile Turmalõhanguile ja Tulemäe õudusele.

"Noh, lase kuulda!" katkestas Gandalf lõpuks vaikuse. "Millele sa mõtled? Kas oled midagi otsustanud?"

"Ei!" kohmas Frodo, pimedusest taas tegelikkusse tagasi pöördudes, ning avastas üllatusega, et väljas polegi pime ning et aknast paistab päikesevalguses kümblev aed. "Või siiski, jah. Niipalju kui ma aru sain, olen mina see, kes peab Sõrmust hoidma ja valvama, vähemasti praegu, mida ta mulle ka ei teeks."

"Ta ei tee muud, kui viib sind kurjusele lähemale, kuid aeglaselt, isegi üliaeglaselt, kui hoida teda

selle eesmärgiga," sõnas Gandalf.

"Ma loodan," vastas Frodo. "Kuid loodan ka, et varsti leiad sa ehk parema hoidja. Praegu paistab, et ma olen kogu oma ümbruskonnale lihtsalt ohuks. Ma ei saa Sõrmust endale pidada ja siia jääda. Peaksin lahkuma Paunaotsalt, lahkuma Maakonnast, jätma kõik ja minema." Frodo ohkas.

"Ma tahaksin Maakonda päästa, kui see on võimalik - ehkki tihtipeale paistavad siinsed elanikud mulle nii ütlemata rumalad ja tuimad, et mõnikord lausa mõtlen, et üks väike maavärin kuluks neile ära, või siis lohede sissetung. Nüüd aga arvan teisiti. Nüüd näib, et kuni on olemas Maakond, õdus ja turvaline, on ringiekslemist kergem taluda: vähemalt tean, et kuskil on olemas kindel jalgealune, ehkki mu enda jalad sinnaenam ei toetu.

Muidugi olen ma mõnikord mõelnud ka äraminekule, aga kujutlenud seda ikka mingi puhkusena, kus tuleb ette hulk põnevaid seiklusi nagu Bilbol või põnevamaidki, õnneliku lõpuga. Praegune lahkumine aga tähendaks minekut maapakku, hädaoht igal pool varjuna kannul. Ja kui ma lähen Maakonda päästma, pean minema üksi. Praegu tunnen end väga väikesena, nagu tolmukübe tuules ning - meeleheitel. Vaenlane aga on nii tugev ja hirmus."

Ehkki Frodo seda Gandalfile ei öelnud, süttis kõneldes ta südames palav soov järgneda Bilbole - järgneda talle, ja võib-olla ta üleski leida. See soov oli nii tugev, et varjutas isegi hirmu: peaaegu oleks ta tormanud välja ja mööda teed minema - kasvõi mütsita, nagu Bilbo kunagi ammu ühel samasugusel hommikul.

"Mu kallis Frodo!" hüüatas Gandalf. "Kas pole teie, kääbikud, ühed hämmastavad olendid, ja ma ei väsi seda kordamast! Kui teid kuu aega uurida, siis tundub, et oled teada saanud kõik, mida üldse võimalik teada saada, kuid saja aasta pärast võib teie juures ikka veel ette tulla selliseid üllatusi, et hoia ja keela. Sellist vastust ma küll ei oodanud, isegi sinult mitte. Kuid Bilbo ei eksinud enda pärijat valides, ehkki ei tajunud tookord veel selle valiku tähtsust. Küllap on sul õigus. Kauaks ei või Sõrmus enam Maakonda peitu jääda; nii enda kui teiste pärast tuleb sul siit lahkuda ja Paunaste nimi maha jätta. Selle nime all elada on ohtlik, nii Maakonnas kui väljas tühermaal. Reisimiseks leiame sulle mõne sobivama. Kui oled lahkunud, võid näiteks esineda kui isand Mäeall.

Aga sa ei pea ju minema ihuüksi. Igatahes mitte siis, kui tead kedagi, keda võid usaldada ja kes tahab seista su kõrval - ja keda sa ka ise meeleldi kaasa võtaksid, vastu tundmatutele ohtudele. Kuid kaaslast otsides mõtle hoolega järele! Vali hoolikalt sõnu, isegi sõpradega rääkides! Vaenlasel on palju luurajaid ja palju viise pealtkuulamiseks."

Gandalf vakatas, nagu kuulatades. Korraga märkas Frodo, et kõik on väga vaikseks jäänud, nii toas kui õues. Külg ees, hiilis Gandalf akna juurde. Siis äkitselt tegi ta hüppe ning pistis käe õlani aknast välja ja allapoole. Keegi krooksatas, ning üles kerkis Mängla Jussi kähar pea, üks kõrv võluri haardes.

"Tohoh, mu habeme nimel!" üllatus Gandalf. "Ah et Mängla Juss? No mida sina seal õige tegid?"

"Käigu su habeme käsi ikka hästi, isand Gandalf!" kostis Juss. "Midagi ma'i teind! Või tegelt näpsisin siinsamas akna all natuke rohtu, saad aru." Tõenduseks korjas Juss maast murukäärid ning torkas need Gandalfile nina alla.

"Ei saa," sõnas Gandalf karmilt. "Sellest on tükk aega möödas, kui ma viimati su kääre kuulsin. Kui kaua sa seal juba oma kõrvu teritad?"

"Kõrvu teritan, isand? No anna andeks, aga mina küll ei saa aru, mis sa sellega öelda tahad. Mul pole viiligi käepärast!"

"Ara mängi lolli! Mida sa kuulsid ja miks sa meid pealt kuulad?" Gandalfi silmad välkusid ja kulmud tõmbusid harjastena turri.

"Isand Frodo, peremees!" piiksatas Juss hädiselt. "Ütle, et ta mulle kallale ei tuleks! Ära lase tal mind miskiks elukaks moondada! Mu vanamees ei elaks seda üle. Ausõna, peremees, ega ma paha pärast!"

"Ei tee ta sulle midagi," rahustas Frodo teda vaevu naeru tagasi hoides, ehkki ka ise jahmunud ja hämmingus. "Gandalf teab niisama hästi kui mina, et ega sa paha pärast. Ainult vasta ta küsimusele, aga ausalt!"

"Jah, isand," hakkas Juss kõnelema, alguses pisut kobamisi, "eks ma nüüd kuuld küll ühte-teist, millest ma suurt ei jaga, nagu vaenlasest, sõrmustest, isand Bilbost ja lohedest, tulemäest ja - haldjatest, peremees! Ma lihtsalt pidin kuulama, ma'i saand sinna miskit parata, eks te saate ju ise ka aru! Heldus küll, kuidas mulle siuksed jutud meeldivad! Ja mina usun neid ka, öelgu Eedi, mis ta tahab. Haldjad, peremees! Vaat neid ma tahaks küll ühekorra näha. Kas sa ei võtaks mind kaasa haldjaid vaatama, peremees, kui sa minema hakkad?"

Ootamatult puhkes Gandalf naerma. "Sisse, sisse!" hüüdis ta, ja mõlemaid käsivarsi aknast välja sirutades, tõstis ta hämmastunud Jussi koos murukääride, riiete külge jäänud rohuliblede ja kõige muuga joonelt aknast sisse, tuppa põrandale. "Ah et võetagu sind kaasa haldjaid vaatama, mis?" uuris ta ja silmitses Jussi teravalt, kuid tema suunurkades võbeles muie. "Sa siis kuulsid, et isand Frodo hakkab ära minema? "

"Justament, peremees! Seepärast mul luks peale tuligi - eks te seda tuppa kuulnudki. Katsusin küll tagasi hoida, aga ma'i saand: läksin nii ähmi täis!"

"Pole midagi parata, Juss," sõnas Frodo kurvalt, taibates korraga, et Maakonnast põgenemisega kaasneb valulisemaidki kaotusi kui Paunaotsa hubasustest loobumine. "Ma pean. Aga," ta puuris Jussi

pilguga, "kui sa tõesti mu käekäigust hoolid, pead kõigest sellest vaikima nagu *haud* Selge ? Kui sa vait ei ole, kui sa üheainukese sõnagi kellelegi hingad sellest, mida siin kuulsid, siis loodetavasti moondab Gandalf su kärnkonnaks ja viskab nastikutest kubisevasse aeda."

Üle keha värisedes langes Juss põlvili. "Tõuse, Juss!" ütles Gandalf. "Mulle tuli veel parem mõte, kuidas sundida sind suud pidama, karistuseks pealtkuulamise eest. Sa lähed isand Frodoga kaasa!"

"Mina, isand!" hüüdis Juss, hüpates püsti nagu kutsikas, keda kutsutakse jalutama. "Mina saan haldjaid näha ja puha! Jehuu!" hõiskas ta; kohe seejärel aga purskusid ta silmist pisarad.

3. PEATÜKK
Kolmekesi teele

"Pead lahkuma märkamatult, ja pead lahkuma ruttu," manitses Gandalf Möödunud oli juba paar-kolm nädalat, kuid endiselt ei paistnud Frodo tegevat teeleasumiseks mingeid ettevalmistusi.

"Tean. Aga raske on täita mõlemat tingimust korraga," vaidles Frodo. "Kui ma haihtun õhku nagu Bilbo, on kõmu sedamaid laiali üle kogu Maakonna."

"Kes ütles, et haihtu õhku! Mitte sinnapoolegi! Ma ütlesin *ruttu*, mitte *otsekohe*. Kui tead, et edaspidi tuleb mingi hea võimalus märkamatult minema lipsata, siis muidugi oota see ära. Kuid ootama ei tohi jääda liiga kauaks."

"Kuidas oleks sügisel, Meie Sünnipäeva paiku?" pakkus Frodo. "Selleks ajaks mõtlen midagi välja."

Tõde oli aga see, et nüüd, mil päev teeleasumiseks üha lähenes, polnud tal mingit tahtmist Maakonnast lahkuda. Paunaotsa näis tunduvalt meeldivam elukoht kui varasematel aastatel, pealegi tahtis Frodo lõpuni nautida oma viimast suve kodumail. Ta teadis, et sügise saabudes on lahkumismõtted talutavamad, sest sügiseti valdas teda alati rännukihk. Endamisi oligi Frodo otsustanud, et lahkub oma viiekümendal ja Bilbo saja kahekümne kaheksandal sünnipäeval. Just see päev tundus olevat kõige õigem, et minna teele ja järgneda Bilbole. Vaid mõte, et ta järgneb Bilbole, muutis lahkumise Maakonnast pisutki talutavamaks. Mõtted sõrmusest ja sellest, mis tuleb kõige lõpus, püüdis Frodo hoida endast võimalikult kaugemal. Kõike, mis tal peast läbi käis, Frodo Gandalfile ei avaldanud. Võimalik, et võlur midagi aimas, aga kui palju, seda ei näidanud ta kunagi hõlpsasti välja.

Gandalf naeratas. "Olgu, hüva," ütles ta. "Nii kaua ehk veel võib - kuid siis mitte päevagi kauem. Mu süda muutub järjest ärevamaks. Seni aga vaata ette - ei ühtki vihjet kellelegi, kuhu lähed! Ja selle järele vaata ka, et Mängla Juss oma noka kinni hoiaks. Peaks ta ainsa sõnagi piiksatama, moondan ta tõepoolest kärnkonnaks."

"Üsna raske oleks välja lobiseda, *kuhu* ma lähen," tähendas Frodo, "sest seda ei tea ma ju täpselt veel isegi."

"Ära räägi rumalusi! Ma ei öelnud ju sulle, et ära jäta postkontorisse oma täpselt aadressi! Just seda, et sa lahkud Maakonnast, ei tohi keegi aimata enne, kui oled siit juba kaugel. Ning keegi ei tohi teada, kas sa suundusid Põhja, Lõunasse, Itta või Läände, või vähemalt kuhupoole sa alguses sammud seadsid."

"Kogu aeg on mul mõttes olnud ainult Paunaotsalt lahkumine ja hüvastijätt," tunnistas Frodo, "nii et mineku suund pole õieti pähegi tulnud. Kuhu ma siis tegelikult lähen? Mille järgi sihti hoian.? Mis on mu eesmärk? Bilbo läks aaretejahile, sinna ja tagasi, mina aga, nagu paistab, pean aardest lahti saama ja tagasipöördumist pole vist ette näha."

"Praegu ei saa sa üldse eriti palju ette näha," lausus Gandalf "Ja mina ka mitte. Võib-olla pead nimelt sina üles otsima Turmalõhangud, võib-olla mõni teine - keegi ei tea. Kuid nii pikaks teekonnaks pole sa praegu nagunii veel valmis."

"Ei ole jah!" nõustus Frodo. "Aga ikkagi - kuhu pean minema?"

"Hädaohtu; kuid ära torma mõtlematult, ega mitte ka liiga otse," vastas võlur. "Mina omalt poolt soovitaksin sul suunduda Kaljulõhele. See reis ei peaks liiga ohtlik olema, kuigi maanteel on asi hullem kui enne ja olukord halveneb iga päevaga."

"Kaljulõhele!" hüüatas Frodo. "Suurepärane: lähen itta, ja samal ajal Kaljulõhe poole. Juss saab haldjaid näha; küll tal võib hea meel olla." Frodo rääkis naljatoonil, kuid äkitselt oli teda vallanud tugev soov näha Elrond Poolhaldja eluaset ja hingata sisse selle sügava oru õhku, kus hulk Kaunist Rahvast seniajani veel rahus elas.

Ühel suveõhtul jõudis nii "Luuderohu" kõrtsi kui "Rohelisse Lohesse" põrutav uudis. Hiiglased ning muud kohutised Maakonna piirimail ununesid otsekohe, kui hoopis olulisemad küsimused kerkisid päevakorda: isand Frodo müüb Paunaotsa ära, ongi juba müünud, ja veel kellele - Kotiküla-Paunastetele!

"Küllap tegi endale parasjagu puhast," arvasid ühed. "Võileivahinnaga," vaidlesid teised, "sest ostis ju emand Lobeelia." Mõni aasta tagasi oli Otho surnud saja teisel eluaastal, küpses vanuses; ehkki mitte lausa raugaeas.

Ent hinnast rohkem pakkus keelepeksuks ainet küsimus, miks isand Frodo ilusa Paunaotsa maha müüb. Mõned kaldusid uskuma - leides tuge isand Paunaste enda vihjetest -, et Frodol on näpud põhjas, et ta lahkub Kääbiklast ja saadud rahaga seab end vaikselt sisse Pukivallas, kus elavad tema Kangepukkidest sugulased.

"Hästi kaugel Kotiküla-Paunastetest," teadsid lisada mõned; ent mõte Paunaotsa Paunastete põhjatust rikkusest oli juurdunud nii kindlalt, et enamus eelistas siiski uskuda omaenda mõttelennu rohkem või vähem fantastilisi vilju: enamjaolt arvati, et tegemist on Gandalfi mingi tumeda, seni veel paljastamata sepitsusega. Viimane küll ei andnud endast palju märku ega näidanud päevaajal nägu, kuid teati, et ta "kükitab Paunaotsal". Kindel oli aga üks, isegi kui jäi selgusetuks, mil viisil peaks see aitama Gandalfi ta nõiatempude juures: noor Frodo Paunaste kolib ära Pukivalda.

"Jah, sügisel," kinnitas Frodo ise. "Ilo Kangepukk otsib mulle seal kena väikese kääbikuuru, või ehk

väikese majakese."

Ise aga oligi ta juba Ilo abiga välja valinud ja ära ostnud väikese maja Kilginõos, maakohas Pukivere taga. Kõigile peale Jussi andis Frodo mõista, et kavatseb sinna jäädagi. See mõte oli Frodole pähe tulnud siis, kui ta oli otsustanud suunduda itta: Pukivald asus Maakonna idapiiril ja omal ajal oli ta seal elanud; tagasipöördumine lapsepõlvemaile äratas vähem kahtlusi ja kuulujutte.

Enam kui kaheks kuuks jäi Gandalf Maakonda. Kuid ühel õhtul juuni lõpupoole, varsti pärast Frodo plaani lõplikku valmimist, teatas ta korraga, et lahkub järgmisel hommikul. "Loodame, et mitte kauaks," lohutas ta. "Kuid mul on vaja üht-teist kaugemal lõuna pool uurida, kui õnnestub. Nagunii olen siin juba kaua aega viitnud."

Ta püüdis küll muljet jätta, et tegemist on pisiasjaga, kuid Frodole näis võlur üpris murelikuna. "Kas on midagi lahti?" päris ta.

"Tegelikult ei, sain lihtsalt äreva teate ja pean nüüd järele uurima, milles asi; kui saan teada, et kõigest hoolimata tuleb sul teele asuda viivitamatult, pöördun kohe tagasi või vähemalt saadan sõna. Seni aga tee, nagu kavatsesid; ole ainult ettevaatlikum kui kunagi enne, eriti Sõrmusega. Hoiatan sind veel kord: *ära kasuta seda*!"

Gandalf lahkus koidikul. "Võin tagasi jõuda millal tahes," kinnitas ta, "kõige hiljemalt aga lahkumispeoks. Parem on, kui asume teele koos."

Algul mõtles Frodo tihti rahutusega, mis küll võis olla see sõnum, mis Gandalfile toodi; pikapeale aga andis ärevus järele ning et ilm püsis oivaline, ununesid mõneks ajaks kõik mured. Harva oli Maakond olnud nii kaunis suvel või nii helde sügisel: õunapuude oksad paindusid viljade raskuse all, kärjed mesipuudes lausa tilkusid meest ja vili sirgus kõikjal kõrge ning tihe.

Sügis oli juba üsna kaugele edenenud, kui Frodo uuesti muretsema hakkas. Jõudis kätte septembri teine pool, Gandalfist aga polnud mingeid teateid; lähenes sünnipäev ja seega ka kolimine, kuid võlur ei tulnud ikka veel ega saatnud ka sõna. Paunaotsal läks lahti hoogne sekeldamine. Mõned Frodo sõbrad olid tulnud sinna, et teda pakkimisel aidata: Fredegar Polder ja Folko Puhvin, ning iseendastki mõista Punapõsk Tukk ja Ilo Kangepukk. Kambapeale keerasid nad Paunaotsal kõik põhjalikult segamini.

20. septembril veeres Pukivalla poole teele kaks kinnist vankrit mööbli ja muu kraamiga, mida Frodo polnud majaga koos müünud. Neid nähti sõitvat üle Kangevirde silla. Järgmisel päeval kasvas Frodo ärevus veelgi, ta ei pööranud pilku teelt: iga hetk võis tulla Gandalf Jõudis kätte neljapäev; Frodo sünnipäeva hommik koitis niisama kauni ja selgena nagu hommik kunagi aastate eest, mil Bilbo oli korraldanud oma suure sünnipäevapeo; Gandalfi aga polnud ikka veel. Õhtul kostitas Frodo sõpru: see oli lihtsalt tavalisest pidulikum õhtusöök, lauas istusid peale peremehe enda veel ta abilised. Frodo peomeeleolu varjutas mure. Varsti tuleb noored sõbrad tõepoolest maha jätta, mõtles ta raske südamega. Kuidas seda neile küll teatada?

Noored kääbikud aga lasksid toitudel hea maitsta ja peagi oli neil lõbu laialt, hoolimata Gandalfi puudumisest. Lagedaks jäänud söögitoas olid alles veel vaid mõned lauad ja toolid, kuid toit maitses kõigile, veinist rääkimata. Oma veini polnud Frodo Kotiküla-Paunastetele müünud.

"Mis minu ülejäänud kraamiga K.-P.de küüsis ka ei juhtuks, vähemalt see siin satub õigesse paika!" teatas Frodo klaasi tühjendades. See oli viimane lonks margist "Vanad Viinamäed".

Laulnud hulga laule ja rääkinud hulga jutte koos tehtud koerustükkidest, tõsteti klaasi Bilbo sünnipäeva auks, üheaegselt tema ja Frodo terviseks, nagu Frodo pool kombeks. Siis mindi viivuks õue, et hingata sõõm värsket õhku ja heita pilk tähistaevale, ning seejärel heideti otsekohe magama. Lahkumispidu oli läbi, Gandalf aga jäigi tulemata.

Järgmisel hommikul pakkisid sõbrad vankrile ülejäänud kraami. Äravedamise võttis enda hooleks Ilo ja koos Pontsuga (Fredegar Polder) sõitsid nad minema. "Keegi ju peab sind soola-leivaga vastu võtma!" kuulutas Ilo. "Nägemiseni siis, ehk jõuad ülehomseks kohale, kui sa juhtumisi tee peale magama ei jää!"

Pärast lõunaoodet läks Folko koju, Punapõsk aga jäi. Frodo, rahutu ja ärev, kuulatas iga hetk Gandalfi samme, kuid asjatult. Ta otsustas oodata ööni. pärast seda tulgu Gandalf Kilginõkku, kui tahab teda tingimata näha; tegelikult võib võlur sinna jõuda isegi varem kui tema. Frodo mõtles ju minna jala, kõndida mõnuga ja eriti kiirustamata Kääblikast Pukivere üleveokohani - kasvõi selleks, et Maakonda viimast korda näha.

"Peangi veidi harjutama," tähendas ta, vahtides end pooltühja esiku seinal rippuvast tolmusest peeglist. Juba hulk aega polnud ta viitsinud end pikema kõndimisega pingutada ja peeglist vaatas talle vastu üsna lodev kuju, vähemalt ta enda arvates.

Pärast lõunaoodet ilmus Frodo suureks nördimuseks kohale Lobeelia, kaasas liivakarva juustega poeg Lotho. "Lõpuks ometi käes!" pahvatas Lobeelia sisse marssides. See polnud esteks viisakas ja teiseks mitte ka päriselt seaduslik, sest leping Paunaotsa müümise kohta pidi jõustuma alles keskööl. Kuid Lobeelia käitumine oli mõistetav - oli ta ju pidanud seda hetke ootama seitsekümmend seitse aastat kauem kui esiotsa plaanitses; nüüd oli ta sada täis. Ta tahtis kontrollida, et ega äkki pole ära veetud midagi, mille eest ta oli maksnud; peale selle tahtis ta võtmeid. Läks kaua aega, enne kui ta rahule jäi, sest ta oli kaasa toonud asjade täieliku nimekirja ja kontrollis kõik üksipulgi üle. Lõpuks

lahkusid nad, saanud kaasa tagavaravõtme koos lubadusega, et teise võtme jätab Frodo Mänglatele, kes elavad Paunaveere tänaval. Seda kuulnud, turtsatas Lobeelia ja näis selgesti kartvat, et öösel teevad Mänglad Paunaotsal puhta töö. Talle teed pakkuda Frodo ei üritanudki.

Ise rüüpas ta teed köögis Punapõse ja Jussi seltsis. Juss, nii oli kõigile kuulutatud, pidi kolima ära Pukivalda "hoolitsema Frodo maja ja aialapikese eest". Jussi Vanatoi oli sellega nõus, ehkki see, et nüüdsest on ta üleaedseks Lobeelia, ei rõõmustanud teda põrmugi.

"Viimane söömaaeg Paunaotsal!" teatas Frodo, lükates tooli laua äärest eemale. Nõudepesu jätsid nad Lobeelia hooleks. Juss ja Punapõsk köitsid kolm pampu rihmadega kinni ja tõstsid eeskotta. Punapõsk astus õue, et teha aias viimane jalutuskäik. Juss kadus kuhugi.

Päike loojus. Kurvalt ja süngelt, otsekui tühjaksrüüstatuna põrnitses neid Paunaotsa. Tuttavates tubades ringi kõndides vaatas Frodo, kuidas seintel hääbub päikesevalgus ja nurkadest hiilivad välja varjud. Tubades pimenes tasahilju. Frodo astus õue ja läks mööda rada väravani, seejärel veidi maad alla mööda Künkatänavat, pooleldi lootes hämaruses silmata Gandalfi tuttavat kuju.

Selges taevas lõid järjest erksamalt särama tähed. "Kena öö tuleb," lausus Frodo valjusti. "Hakatuseks pole vigagi. Saaks ükskord juba minema! Mul on kõrini siin vahtimisest. Mina igatahes lähen, eks Gandalf tulgu järele." Juba tagasi pöördumas, peatus ta, kuuldes otse nurga taga Paunaveere tänava lõpus hääli. Üks rääkijaist oli kindla peale Vanatoi, kuid teine, kuidagi vastik hääl, kuulus võõrale. Võõra sõnadest ei saanud Frodo aru, ent kuulis hästi Vanatoi rabeda tooniga antud vastuseid. Ilmselt oli vana endast väljas.

"Ei, isand Paunaste on läind. Täna omiku, ja minu Juss ühes temaga: vähemasti kõik ta koli läks. Just, müüs kogu kupatuse maha ja kadus. Miks? Miks pole minu asi, ega sinu asi kah. Kuhu? Ei pole saladus ühti. Kuhugi Pukivere kanti kolis, sinna pärapõrgusse. Jah, päris hea tükk maad. Ma ise pole millaski sealmail käind; isemoodi rahvas need seal Pukivallas. Ei mina saa miskit edasi ütelda. Olgu siis pealegi hüva õhtat!"

Sammud eemaldusid allamäge. Frodo imestas omaette, miks ta nii suurt kergendust tunneb, et need üles ei tulnud. "Küllap on mul kõrini uudishimulikest, kes aina topivad oma nina võõrastesse asjadesse," mõtles ta. "Küll võivad ikka nuhkida!" Korraks mõtles ta, et läheks ja küsiks Vanatoilt järele, kes too võõras oli, kuid arvas siis, et vahest on parem (või halvem) kui ei lähe, ning ruttas Paunaotsale tagasi.

Eeskojas istus Punapõsk oma paki otsas; Jussi polnud kuskil näha. Frodo astus pimedast ukseavast sisse. "Juss!" hüüdis ta. "Juss! On aeg!"

"Juba tulen, peremees!" kuuldus kuskilt kaugemalt hääl ja käeseljaga suud pühkides järgnes sellele peagi ka omanik. Juss oli käinud keldris õllevaadiga hüvasti jätmas.

"Kõik mehed pardal, Juss?" küsis Frodo.

"Jah, peremees. Nüüd panen ma hea tüki aega vasta."

Sulgenud ümmarguse ukse, keeras Frodo selle lukku ja ulatas võtme Jussile. "Jookse ja vii see oma koju!" käskis ta. "Siis lõika teed mööda otse, hästi ruttu üle aasa värava juurde. Ubi küla ärme täna parem lähe. Liiga palju silmi ja kõrvu ümberringi." Juss pani täie ajuga minema.

"Noh, ja läksimegi!" ohkas Frodo. Nad hiivasid pakid selga, võtsid kepid kätte ja pöördusid ümber nurga Paunaotsa lääneküljele. "Jumalaga! " ütles Frodo tühjade tumedate akende poole. Käega viibanud, pöördus ta ja ruttas (täpselt nagu omal ajal Bilbo, ehkki ta seda ei teadnud) Peregrini järel aiateed mööda alla. Raja lõpus hüppasid nad üle madalamast kohast hekis ja üle aasa kiirustades sulasid ühte pimedusega, nagu vaikne sahin rohus.

Künka läänejalamil jõudsid nad väravani, mis avanes kitsale tanumale. Siin tehti peatus, et sättida õlarihmu. Peagi sörkis kohale ka Juss, kiirustamisest ähkides; raske pambu oli ta vinnanud õlgadele, pähe aga tõmmanud kõrge vormitu vildist lotu, mida ise nimetas kaabuks. Pimedas võis teda vabalt päkapikuks pidada.

"Kõige raskemad asjad sokutasid kindlasti mulle," tögas Frodo. "Kui te vaid teaks, kui kahju on mul tigudest ja muudest olenditest, kes peavad kogu oma majapidamist kukil tassima!"

"Mina võiksin võtta veel hulga rohkem, peremees. Minu pakk on kerge nagu sulg," pakkus Juss vahvalt, mitte just kõige veenvamal häälel.

"Ei, ära võta, Juss!" keelas Punapõsk. "Las tarib, see tuleb talle aina kasuks. Kõik, mis pakis on, sai sinna pandud ta enda käsul. Vanapoiss ongi viimasel ajal laisaks jäänud. Las jalutab omaenda kaalu veidikese maha, siis vaevab ka muu koorem teda vähem."

"Halasta ometi vaese vana kääbiku peale!" naeris Frodo. "Kindlasti olen veel enne Pukivalda jõudmist kõhn kui pajuväät. Ega's ma tõsiselt mõelnud. Sina, Juss, tassid kindlasti rohkem kui õigus, juba järgmises peatuspaigas uurime selle asja järele." Ning lisas reisikeppi kätte võttes: "Noh, ja kuna meile kõigile väga meeldib öösel pimedas ringi jalutada, eks kõndigem siis enne magamaminekut mõned verstad."

Veidi maad mindi teed mööda läände. Siis keerasid nad teelt ära vasakule ja libisesid varjuna üle põllu. Järjest tihenevas pimeduses kõndisid kääbikud hanereas piki põlde piiravaid hekke ja saluservi, peaaegu nähtamatud oma tumedates mantlites, otsekui olnuks võlusõrmused kõigil kolmel. Ning kui kääbikud püüavad astuda tasa, ei kostu nende sammud isegi teiste kääbikute terasesse kõrva.

Põldudel ja metsas elavad olendid märkasid vaevalt nende möödumist.

Varsti läksid nad kitsast purret mööda üle Vee, mis voolab Kääbiklast läänes. Pimeduses paistis vaid käänuline must lint, mille kohale kahelt poolt kummardusid lepapõõsad. Veel paari versta lõuna poole läinud, lipsasid nad üle maantee, mis tuleb Kangevirde sillalt ning jõudsid paika, mida kutsuti Tukivallaks. Siit kaarega kagusse pöörates võeti suund Roheliste Küngaste poole. Esimestest nõlvakutest üles ronides vaatasid rändurid tagasi ja nägid, kuidas lauges Veeorus, siit juba kaugel eemal, pilkusid Kääbikla akendes lambid. Varsti aga kadus Kääbikla ja seejärel ka halli järve kaldal lösutav Veeäärne pimedusehõlmas seljandiku taha. Kui viimase maja kauged aknad paistsid veel vaid puude vahelt vilkuvate tulukestena, pöördus Frodo ja viipas hüvastijätuks käega.

"Ei tea, kas saan veel kunagi seda orgu näha!" pomises ta.

Kõndinud umbes kolm tundi, jäid kääbikud puhkama. Öö oli selge, jahe ja tähine, nõlvakuid mööda roomas üles ojadest ja madalamatelt niitudelt tõusvaid suitsusarnaseid udukiude. Kaskede hõredalehised oksad kõikusid kerges tuules nagu must võrk pisut heledama taeva taustal. Leppinud (kääbikute kohta) väga kasina einega, läksid nad edasi. Peagi jõuti kitsale teele, mis vonkles ühest künkast üles, teisest alla ja kadus hallilindina pimedusse: teele, mis viis Laanekotta ja Kändlasse, samuti Pukivere üleveokoha poole. Löönud Veeorus lahku peateest, rullus see mööda Roheliste Küngaste nõlvu ühe kõrvalisema paiga poole kogu Ida-Kihelkonnas, mida hüüti Kõrvenurgaks. Mõne hetke pärast vupsasid sõbrad rajale, mis lõikas otsekui kiilukujulise augu metsa tumedasse seina, kõrgete puude alla, mille lehed öötuules kuivalt kahisesid. Öö oli kottpime. Alul vestlesid nad poolihääli või ümisesid üheskoos vaikselt mõnd lauluviisi, sest enam polnud karta uudishimulikke kõrvu. pärast aga marsiti vaikides, kuni Punapõsk hakkas teistest maha jääma. Viimaks, kui ees paistis järsk künkanõlv, jäi ta seisma ja haigutas.

"Mul on nii kange uni," teatas ta, "et varsti kukun jalapealt siiasamasse teele pikali. Kas teie mõtlete püstijalu magada? Kesköö on varsti käes."

"Ja mina arvasin, et öised jalutuskäigud meeldivad sulle," teeskles Frodo üllatust. "Aga kui järele mõelda, ega meil ju tuli takus ole. Ilo ootab meid alles ülehomme; aega on seega ligi kaks päeva. Kohe, kui leiame sobiva peatuspaiga, võime laagrisse jääda."

"Tuul on läänest," ütles Juss. "Kui me siit nukast üle saame, siis tuleb üks päris varjuline ja mõnus koht. Seal ees peaks natuke kuiva kuusepuud ka olema, kui ma õiete mäletan." Paarikümne versta ringis Kääbikla ümber tundis Juss hästi teed, kuid sellega ta maateadus piirduski.

Teisel pool künkaharja kasvas kuusesalu. Rajalt kõrvale pöördudes tungisid kääbikud sügavale vaigulõhnalisse pimedusse puude all ning korjasid lõkkeks kuivanud oksi ja käbisid. Peagi lõid suure kuuse all praksuma lõbusad tuleleegid ja rändurid istusid ringis lõkke ümber, kuni pea hakkas rinnale vajuma. Siis kerisid nad end mantlite ja tekkide alla, suure puu juurte vahele, igaüks ise kanti ja vajusid peagi sügavasse unne. Valvama ei jäetud kedagi - siin, Maakonna südames ei kartnud isegi Frodo veel mingit ohtu. Kui lõke oli maha põlenud, jäid neid aeg-ajalt silmitsema mõned möödaruttavad laaneelanikud; rebane, kes kõndis mööda metsa omi asju ajades, seisis seal hea tüki aega ja vedas ninaga õhku.

"Kääbikud!" imestas rebane. "No on alles lood! Eks ole siinmail ennegi imelikke asju kuuldud, aga et kääbikud põõnutavad metsas puu all, seda ei juhtu küll iga päev. Ja kolmekesi! Ei, see küll õige asi ei ole."

Rebasel oli muidugi õigus, kuia mitte iialgi ei saanud ta selle asja kohta midagi enamat teada.

Saabus kahvatu ja niiske hommik. Esimesena ärganud Frodo leidis, et ta kael on kange ning et puujuurikas on ta selga lohu pressinud. "Kena jalutuskäik küll! Miks ma vankriga ei sõitnud?" mõtles ta, nagu ikka teekonna alguses mõeldakse. "Ja kõik oma pehmed sulesängid müüsin ma Kotiküla-Paunastetele! Hoopis neil oleks paras siin puujuurikate otsas kössitada." Frodo ringutas. "Üles, rahvas!" hüüdis ta. "Ilus hommik juba käes."

"Mis siin ilusat?" piilus Punapõsk ühe silmaga tekiserva alt välja. "Juss! Poole kümneks olgu hommikusöök valmis! Kas pesuvesi on juba kuum?"

Juss kargas püsti ja vahtis unesegaselt ringi. "Ei, peremees, ei ole veel!" pobises ta.

Frodo kiskus Punapõsel tekid pealt ja keeras ta ümber, ning kõndis siis ise metsaservale. Päike tõusis idas ruskena maailma embavast paksust udust. Juurtetuna seilasid varjudemerel puud, lähenevast sügisest punase- ja kuldselaigulised. Vasakut kätt laskus tee sügavasse lohku ja kadus silmist.

Kui ta tagasi pöördus, põles Jussil ja Punapõsel juba ilus lõke. "Vesi!" hõikas Punapõsk. "Kuhu vesi jääb?"

"Ega ma vett taskuga ei kanna," lausus Frodo.

"Me mõtlesime, et sa läksid vee järele." Kärmesti kraamis Punapõsk välja toitu ning joogitopsikuid. "Mine siis nüüdki!"

"Sina võid ka kaasa tulla," vastas Frodo, "ja võta kõigi veepudelid ühes." Künkajalamil voolas oja. Kohas, kus vesi langes paari jala kõrguselt üle väljaulatuva halli kivi, täitsid nad joogipudelid ja väikese matkakatla. Jääkülma veejoa all puhkides ja pladistades pesid nad näo ja käed.

Kui kääbikud olid hommikusöögi lõpetanud ja kotid kokku pannud, oli kell kümme läbi. Ilm oli ilus, tõotas tulla kuum päev. Nad läksid nõlvakust alla ja teetruupi mööda üle oja ning kui olid roninud üles

järgmisest nõlvast ja üles ning alla järgmisest seljandikust, tundusid mantlid, tekid, vesi, toidumoon ja muu varustus juba raske koormana.

Näis, et päevateekond tuleb palav ja vaevaline. Ent mõne versta järel said künkad otsa: roninud siia-sinna põigates üles väsitavast järsust mäeküljest, valmistus tee nüüd viimast korda alla orgu laskuma. Kääbikud nägid endi ees madalamat ala, kus üksikud puudesalgud nagu punktid sulasid kaugemal metsa pruuni vinesse. Nad vaatasid üle Kõrvenurga Kangevirde jõe poole. Mahavisatud nöörijupina lookles tee nende ees.

"Tee võib igavesti edasi minna," ütles Punapõsk, "aga mina ilma puhkamata ei jõua. Viimane aeg lõunaooteks." Ta istus teepervele ja vahtis itta, kus silmapiiri ääristava hämu taga voolas jõgi: seal lõppes Maakond, kus oli möödunud kogu ta senine elu. Tema kõrval seisis Juss. päranisilmi vahtis Juss uute avaruste poole - maad, mida ta polnud kunagi varem näinud.

"Kas seal metsades elab haldjaid?" küsis Juss.

"Pole kuulnud," sõnas Punapõsk. Frodo vaikis. Temagi vahtis itta kulgevat teed, nagu poleks seda kunagi varem näinud. Äkitselt avas ta suu ja ütles valjusti ning aeglaselt, otsekui endamisi:

Tee otsatu mul minna on,
Kui uksest välja sammud sean.
Ta juba eemalt viipab mind
Ja mina kutset kuulma pean.
Tee juhatusel mööda maad
Ma vantsin, kuni seisan seal
Kus mitu rada kokku saab.
Ja kuhu siis? Ei öelda tea.

"Kõlab vana Bilbo moodi," tähendas Punapõsk. "Või proovisid sa ise teda järgi teha? Julgust see salmike meile küll juurde ei anna."

"Ei tea," ütles Frodo. "Lihtsalt turgatas praegu pähe, nagu oleksin ise luuletanud, aga küllap olen neid ridu siiski varem kuulnud, kunagi ammu. Kindel see, et kõlab väga nende laulude moodi, mis Bilbo viimastel aastatel enne lahkumist tegi. Bilbo ütles alatasa, et maailmas on ainult üks tee ja et see on nagu suur jõgi: iga ukselävi on allikas, iga rada lisajõgi. "Ohtlik asi, Frodo, on uksest välja astuda," rääkis ta. "Tõstad jalad teele ja kui nende järele hoolikalt ei valva, siis ei tea kunagi, kuhu ta sind lõpuks välja viib. Oled sa mõelnud, et see rada siin on seesama, mis viib läbi Sünklaane ja kui sa midagi ette ei võta, siis kasvõi Üksildase Mäeni ja veelgi edasi, veel kaugematesse ja sügematesse paikadesse?" Nii tavatses ta rääkida teerajal Paunaotsa ukse taga, eriti mõnelt pikemalt käigult tagasi tulles."

"Mind igatahes ei vii see tee lähema tunni jooksul enam kuhugi," ohkas Punapõsk oma pambu rihmu lahti päästes. Sama tegid teisedki, toetades kandamid vastu teeperve ja sirutades jalad välja. Veidi puhanud, sõid nad tubli lõunaoote ja puhkasid siis veel.

Päike vajus juba madalale ja päev hakkas mahenema õhtupoolikuks, kui nad künkast alla kõndisid. Seni polnud kääbikud kohanud ainsatki hingelist. Kuna vanker siit läbi ei pääsenud, ei käidud seda teed palju ja nagunii oli Kõrvenurga kanti asja vähestel. Jälle olid nad marssinud tunnikese või enamgi, kui Juss korraga peatus, nagu midagi kuulatades. Nad olid jõudnud tasasele maale ja tee sirutus pärast ohtraid käänakuid nüüd poolsirgelt läbi rohumaa, kus siin-seal kasvas kõrgeid puid, peatselt algava metsa eelposte.

"Poni või hobune tuleb teed mööda järele," ütles Juss.

Teised vaatasid tagasi, kuid tulija jäi veel teekäänaku varju. "Äkki on Gandalf " pakkus Frodo, kuid teadis samas, et see pole tõsi ning tundis äkitselt, et tahaks end ratsaniku eest ära peita.

"Ega sel õigupoolest mingit tähtsust ole," vabandas ta, "aga parema meelega ma ei näitaks end teel - tulgu sealt kes tahes. Nagunii on kõik mu toimetused teistel alatasa hammaste vahel, ära tüütab juba. Ja kui peakski olema Gandalf," tuli tagantjärele mõte, "teeme talle väikese üllatuse, ärgu jäägu teinekord nii hiljaks tulema. Lähme peitu!"

Teised kaks sibasid vasakule ja viskusid kõhuli lohukesse tee lähedal. Frodo kõhkles hetke: sooviga peitu pugeda võitles uudishimu, või mingi muu tunne. Kabjaklobin lähenes. Viimasel hetkel viskus Frodo kõrgesse rohupuhmasse tee kohale kummarduva puu taga. Siis upitas ta pea ettevaatlikult üle vägeva juurika, et tulijat näha.

Käänaku tagant astus välja must hobune, mitte kääbikuponi, vaid täiskasvu ratsu, ning sadulas istus pikk mees, kapuuts peas ja must mantel ümber, mille alt paistsid vaid saapad kõrgetes jalustes; näo varjas kapuuts täielikult.

Puuni jõudnud, peatus hobune just Frodo kohal. Ratsanik püsis sadulas täiesti liikumatult, pea kumaras, kuulatades. Kapuutsi sisemusest kostis säärane heli, nagu püüaks keegi nuusutamisega nõrka lõhna tabada; aeglaselt pöördus pea ühele ja teisele poole.

Äkitselt valdas Frodot seletamatu hirm, et ta avastatakse, ja talle meenus Sõrmus. Ta julges küll vaevu hingata, kuid soov seda välja võtta muutus nii painavaks, et otsekui iseenesest hakkas käsi tasku poole libisema.

Gandalfi nõuanne näis rumal. Bilbogi oli Sõrmust kasutanud. "Olen siiani veel Maakonnas," mõtles

ta, ja juba puudutasidki sõrmed ketti, mille otsas Sõrmus rippus. Samal hetkel ajas mees end sirgu ja sikutas ratsmetest. Hobune astus edasi, algul aeglast sammu, siis aga pistis korraga traavima.

Teeservani roomanud, saatis Frodo pilguga ratsameest, kuni too oli muutunud pisikeseks täpiks kauguses. Ta polnud küll päris kindel, kuid arvas nägevat, et enne silmist kadumist pööras ratsu äkki teelt kõrvale ja põikas paremat kätt puude alla.

"Einoh, see on nüüd küll väga imelik, lausa kahtlane," mõtles Frodo kaaslaste juurde kõmpides. Punapõsk ja Juss, kõhuli rohus, polnud midagi näinud; niisiis pidi Frodo neile kirjeldama ratsanikku ja tema kummalist käitumist.

"Ei tea miks, aga mulle tundus, et ta otsib nimelt mind, või *nuusib* mu järele; ja veel tundsin, et mingil juhul ei tohi ta mind leida. Siin, Maakonnas, pole mul küll eladeski midagi taolist juhtunud," seletas Frodo.

"Kuid miks peaks ühel Suurel Inimesel meiega asja olema?" kahtles Punapõsk. "Või mis on tal üldse siinmail tegemist?"

"Inimesi on liikvel," teadis Frodo. "Mulle tuleb meelde, et kuskil Lõunakihelkonnas oli nendega hiljaaegu mingit tülinat. Sellisest ratsanikust pole ma aga küll midagi kuulnud. Tont teab, kust too pärit on."

"Paluks vabandust," torkas äkki vahele Juss, "aga see must ratsamees ei tule kuskilt mujalt kui Kääbiklast, muidugi kui neid just mitu tükki ei ole. Ma tean seda kah, kuhu ta läheb."

"Mida sa sellega öelda tahad?" küsis Frodo teravalt, poissi hämmastusega silmitsedes. "Miks sa enne vait olid?"

"Mulle tuli omale ka just praegast meelde, peremees. Asi oli sedamoodi: kui ma eila õhtal, võti pihus, kodu tagasi sain, ütleb vanamees mulle: "Tere, Juss!" Nõndamoodi ütleb. "Ma mõtsin, et sa panid omiku Frodo-isandaga koos minema. Siin käis üks imelik asjamees ja küsis isand Paunastet Paunaotsalt, praegast alles läks ära. Juhatasin ta Pukiverre. Ei meeldind ta mulle kohe mitte üks põrm. Kus läks teisel aga süda täis, kui ma ütsin, et isand Paunaste on läind ega tulegi tagasi. Pistis kohe sisisema. Päris hirmu ajas peale." "Mis mees see nihuke oli?" küsin mina Vanatoilt. "Ei mina saand sotti," ütleb tema, "aga kääbik see nüüd küll ei old. Seande suur must kogu, koogutas mu kohal. Mu meelest mõni Suur Inime võõralt maalt. Häälgi oli teisel na imelik.

Ei mul pold aega rohkem passida, peremees, eks te kõik oodand mind; mina oma peaga kah ei mõist sest jutust miskit arvata. Vanatoi silm hakkab töntsiks jääma ja vidusse kiskus ka juba, kui too võõras tuli teed mööda ülesse ja leidis vana meie tanuma otsas luhvtitamast. Ega mu Vanatoi mitte mõnda käkki ei keerand, peremees, või mina?"

"Ei Vanatoile saa midagi pahaks panna," kinnitas Frodo. "Ise ma ka kuulsin, kui ta kellegi võõraga rääkis. Too vist päris minu järele. Äärepealt oleksin läinud küsima, kes ja mis. Oleksingi pidanud minema, või siis oleksid sina võinud varem sellest rääkida. Oleksin osanud teel ettevaatlikum olla."

"Vahest on need kaks iseasja, see ratsanik siin ja Vana külaline," arvas Punapõsk. "Kuidas ta meile jälile pidi saama, me tulime ju nii salaja Kääbiklast ära?"

"Aga järsku ta *nuuskis*, isand?" jahmus Juss. "Vanatoi ütles ju ka, et üleni must kogu."

"Oleks vist õigem olnud Gandalf ära oodata," pomises Frodo endamisi, "aga ootamine oleks ehk asja veel hullemaks teinud."

"Ah, sa siis tead ta kohta midagi, või arvad?" Punapõsk oli teda siiski kuulnud.

"Ei, ei tea, ja arvata parem ei püüagi," vastas Frodo.

"No hästi, kulla nõbu! Hoia siis pealegi oma arvamine endale, kui oled kord juba niisugune salatseja. Aga mis me siis nüüd pihta hakkame? Hamba alla kuluks midagi ära, aga siia jääda ka justnagu ei tahaks. Päris hirmu ajavad mulle nahka su mustad ratsanikud, kes nuusivad nähtamatu ninaga."

"Jah, ma ise arvan ka, et läheme edasi," nõustus Frodo, "aga mitte mööda teed, sest ta võib tagasi pöörduda, või äkki tuleb teine järele. Täna peame veel tüki maad käima. Pukivalda on ikka üsna mitu versta."

Puud heitsid rohule juba pikki kitsaid varje, kui kääbikud taas teele asusid. Nüüd läksid nad kiviviske kaugusel maanteest, vasaku kätt, hoidudes võimalikult varju. Kuid tihedas rohus, mättalisel ja konarlikul maal muutus käimine vaevaliseks ja puud, mida siin rohkem leidus, kasvasid kohati päris tihedasti.

Päike loojus rändurite selja taga punasena küngaste vahele ja õhtu oli juba üsna kaugele edenenud, kui nad pärast pikka rassimist mööda mättaid ja padrikuid tagasi teele astusid, mis viimased verstad oli kulgenud otse. Siin käänas tee vasakule, alla Jaale madalikule ja edasi Kändlasse, paremale aga hargnes metsarada ja lookles läbi iidse tammiku Laanekoja suunas.

"Meie läheme sealtkaudu," osutas Frodo.

Mitte kaugel hargnemiskohast silmasid kääbikud tohutut puutüve: see polnud veel päriselt kuivanud ja võsudel, mis kasvasid ammumurdunud oksatüügaste ümber, paistis rohelisi lehti; tüvi ise oli seest õõnes ning metsapoolses küljes haigutas lai pragu. Kääbikud pugesid sisse ja istusid maapinnale, mida katsid kuivanud lehed ja kõdunenud puutükid. Seal puhkasid nad ja kinnitasid keha, rääkides poolihääli ja aeg-ajalt kuulatama jäädes.

Hämardus juba, kui nad metsateele tagasi hiilisid. Puuokstes ohkas läänetuul, pannes lehed

vaikselt sosistama. Õrnalt, kuid vääramatult laskus teele hämarus. Tumenevas idakaares otse kääbikute ees lõi puuladvus helendama täht. Nad käisid kõrvuti ja üht jalga, et tuju ei langeks. Mõne aja pärast, kui tähekülv muutus üha tihedamaks ja säravamaks, rahunesid rändurid ega kuulatanud enam, kas ei kosta teelt kabjaastumist. Tasa hakkasid nad lauluviisi ümisema, nagu kääbikuil teed käies kombeks, eriti siis, kui saabub õhtu ja kodu pole enam kaugel. Ent kui enamasti on selleks õhtusöögilaul või voodisseminekulaul, siis meie rändurid ümisesid teekonnalaulu (kus aga ei voodit ega õhtusööki polnud mõistagi unustatud mainimata). Igiammusele viisile oli sõnad teinud Bilbo Paunaste ja õpetanud laulu Frodole, kui nad koos kõndisid Veeoru teedel, rääkides Bilbo suurest seiklusest.

Puud koldes nilpsab tulekeel
Ja voodi soe meid ootab ees,
Kuid veel ei väsi kõnnist jalg,
Sest mine tea, kus nõlva all
Mõnd puud või kivi seismas näed
Mis teiste silmist varju jäänd
Rohi, lill ja leht ja puu,
Meid ootab muu! Meid ootab muu!
Mägi, jõgi, taevas, maa,
Las minna nad! Las minna nad!

Jah, mine tea, kust leiame
Kord värava või metsatee,
Mis seiklustesse kutsub meid.
Kui julgus koos, siis algab reis
ja sinna viib meidrada uus,
Kus paistab päev või kumab kuu.
Pähkel mari, astel õun,
Meil minna nõu! Meil minna nõu!
Liivja kivi, tiik ja org,
Eks teine kord! Eks teine kord!

Me ees on valla terve ilm
Nii kaugele, kui sihib silm.
Kui pimedusse mattub maa
ja taevas tähed siravad,
Siis kodu poole viib meid tee,
Kus mõnus säng ja koldeleek.
Vidu, vari, udu, pilv,
Saab selgeks ilm! Saab selgeks ilm!
Leib ja liha, tuli, lamp
Siis sängi ramp! Siis sängi ramp!

Laul lõppes. "*Nüüd* sängi ramp! *Nüüd* sängi ramp!" kõlas Punapõse hele hääl veel peale teisi.
"Kuss!" keelas Frodo. "Jälle tuleb vist hobune mööda teed."
Kääbikud tardusid paigale ja seisid kõrvu kikitades liikumatult, hääletult nagu puude varjud metsas. Et tuul oli tagant, kuulsid nad teel kabja astumist, esialgu eemal, kuid aeglaselt ja selgesti lähenemas. Hääletult jätsid nad raja ja lipsasid tammepuude alla varjule.
"Ärme liiga kaugele lähme!" sosistas Frodo. "Ma ei taha lagedale jääda, aga huvitav oleks näha, kas ka see on Must Ratsanik."
"Hästi!" vastas Punapõsk. "Aga ära unusta, et ta nuusib!"
Hobune lähenes. Kääbikuil polnud mahti otsida asisemat peidupaika kui tammede all valitsev pimedus; Juss ja Punapõsk kükitasid suure tüve taha, Frodo aga hiilis mõned süllad tee poole tagasi. See oli kahvatu ja hall, nagu hääbuva valguse jõgi pimedas metsas. Ülal tumenevas taevas säras tihedalt tähti, kuud aga polnud näha.
Oli kuulda, kuidas hobune seisatas. Heledamast vöödist kahe puu vahel läks läbi tume kogu ja peatus siis. Frodole näis, nagu juhiks hobuse musta varju väiksem must vari. See seisis ligiähedaselt samas, kus nad rajalt olid lahkunud, vaarudes küljelt küljele. Frodo arvas kuulvat mingit nuuskimisele sarnanevat häält. Siis, maadligi küürutades, hakkas vari tema poole roomama.
Uuesti haaras Frodot soov sõrmus sõrme pista, veel tugevam kui varem. See oli nii vastupandamatu, et enne kui ta arugi sai, kobas käsi juba taskus ringi. Kuid samal hetkel kostis eemalt laulu ja naerukaja. Kristallselged hääled tõusid ja vaibusid tähtede all. Must vari ajas end püsti ja taganes. Hobuse selga tõusnud, näis ta teisel pool teed pimedusega ühte sulavat. Frodo julges jälle hingata.
"Haldjad!" sosistas Juss käheda häälega. "Haldjad, peremees!" Kui teised poleks teda takistanud,

oleks ta sedamaid häälte suunas puude vahelt välja tormanud.

"Jah, sul on õigus," ütles Frodo. "Kõrvenurgas liigub neid mõnikord. Maakonnas haldjaid ei ela, kuid vahel kevadeti ja sügiseti rändavad nad siia oma elupaikadest Tornimägede taga. Meie õnn, et neil on selline komme! Te ehk ei näinud, aga see Must Ratsanik jäi siinsamas seisma ja roomas juba meie poole, kui laul kostma hakkas. Aga tegi kohe minekut, niipea kui hääli kuulis."

"Aga haldjad?" Juss oli liiga erutatud selleks, et ratsanikust hoolida. "Kas me ei võiks minna haldjaid vaatama?"

"Kuula!" ütles Frodo. "Nad tulevad siiapoole. Ootame nad ära, muud pole meil vaja teha."

Lauluhääled lähenesid. Nüüd kõlas üks selge hääl teistest üle. Lauldi kaunis haldjakeeles, mida Frodo teadis üsna veidi ja teised mitte sugugi. Siiski näis hääl meloodiaga segunedes vormuvat nende mõtteis sõnadeks, millest nad vaid osalt aru said. Laul, mida Frodo kuulis, kõlas umbes nii:

Oo valgeim õis! Oo emand hell!
Oo Läänemere valdjatar!
Siin laia laane radadel
Meil valgust näitab sinu arm!

Gilthoniel! Oo Elbereth!
Su hiilgus pole meelepett!
Oo valgeim õis! Me laulame
Sul ülistuseks üle vee!

Oo taevas särav õitevihk!
Kui Pime Aasta valdas maad,
Siis tähti külvar sinu pihk
ja valgeks sai me maailm taas.

Oo Elbereth! Gilthoniel!
Sa täheks Lääne Meredel!
Su hele paiste meeles meil
Siin varjulisil metsateil.

Laul lõppes. "Need on kõrghaldjad! Nad lausuvad Elberethi nime!" imestas Frodo. "Kaunimaid kauni rahva hulgast kohtab Maakonnas äärmiselt harva. Vähe elab neid üldse Keskmaalgi, Suurest Merest idas. Tõepoolest kummaline juhus!"

Kääbikud istusid tee äärde, kuid hoidsid varju. Üsna varsti silmasidki nad haldjaid mööda rada oru suunas tulemas. Nad möödusid aeglaselt ning kääbikud nägid heiklemas tähesära nende juustes ja silmis. Neil polnud lampe, kuid nende jalgade ümber langes kuma, nagu valgus küngaste kohal, mille tagant on tõusmas kuu. Haldjad möödusid vaikides, kuni viimane neist korraga pöördus ja hüüdis naerdes kääbikute poole:

"Ole tervitatud, Frodo! Oled sina aga hilja peale jäänud. Või eksisid metsa ära?" Ta hõikas teisi ja kogu salk peatus ning kogunes kääbikute ümber.

"Vaat see on alles lugu!" imestasid haldjad. "Kolm kääbikut öösel metsas! Säärast asja pole nähtud ega kuuldud sellest ajast peale, kui Bilbo rändama läks. Mida see peaks küll tähendama? "

"Aga seda, kaunis rahvas," ütles Frodo, "et täna õhtul paistab meil olevat teiega üks tee. Mulle lihtsalt meeldib kõndida öösel, kui taevas säravad tähed. Tore oleks, kui tohiksime teiega koos tulla."

"Kuid meil pole tarvis teistega koos rännata, pealegi on kääbikud nii igavad," naersid haldjad, "ja kuidas sa tead, et meil on üks tee, kui sul pole aimugi, kuhu me läheme?"

"Ja kuidas teate teie mu nime?" küsis Frodo omakorda.

"Meie teame palju," vastati talle. "Oleme sind tihti näinud koos Bilboga, kuigi sina pole ehk meid silmanud."

"Kes te olete, ja kes on teie isand?" küsis Frodo.

"Minu nimi on Gildor," vastas haldjate juht, seesama, kes esimesena oli kääbikuid tervitanud. "Gildor Inglorion, Finrodi kojast. Oleme pagulased, enamus meie rahvast on juba ammu lahkunud ja meiegi viibime siin veel ainult veidi, siis purjetame tagasi üle Suure Mere. Üks osa meie hõimust elab aga senini rahulikult Kaljulõhel. Räägi meile nüüd, Frodo, mida sina siin teed? Me näeme hirmu varju lasuvat su kohal."

"Oo Tark Rahvas!" katkestas Punapõsk teda innukalt. "Rääkige meile Mustadest Ratsanikest!"

"Mustadest Ratsanikest?" kordasid haldjad häält madaldades. "Miks pärid sa meilt Mustade Ratsanike kohta?"

"Sest kaks Musta Ratsanikku on meile täna järele jõudnud, või üks neist kaks korda," seletas Punapõsk. "Ja üks kadus alles nüüdsama, kui kuulis teid tulemas."

Haldjad ei vastanud talle kohe, vaid sosistasid midagi omaenda keeles. Viimaks pöördus Gildor kääbikute poole. "Siin ei hakka me sellest rääkima," ütles ta. "Meie arvates peaksite tõesti meiega koos tulema. Võtame teid kaasa, ehkki meil pole see üldiselt kombeks, ja öö võite mööda saata meie

seltsis, kui teil endil midagi selle vastu ei ole."

"Oo Kaunis Rahvas! Niisugust õnne poleks me küll osanud loota! " hüüatas Punapõsk. Juss ei saanud sõnagi suust. "Ma tänan sind väga, Gildor Inglorion," kummardas Frodo, "*Elen sila lūmenn' omentielvo*, täht särab meie kohtumise tunnil," lisas ta kõrghaldjate keeli.

"Ettevaatust, sõbrad!" naeris Gildor. "Hoidke, et te omavahel saladusi ei räägi! Meie keskel on üks, kes oskab muistset keelt. Bilbo oli hea õpetaja. Ole tervitatud, Haldjasõber!" kummardas ta Frodole. "Tule oma sõpradega meie seltsi! Oleks parem, kui kõnnid meie rivi keskel, siis sa ei lähe eksi. Küllap väsid ka ära enne, kui me peatuma jääme."

"Miks? Kuhu te lähete?" küsis Frodo.

"Täna ööseks tahame jõuda metsadesse, mis katavad Laanekoja künkaid. Sinna on mitu versta, aga kui oleme kohal, saad puhata; homme on su teekond sellevõrra lühem."

Nad jätkasid teed vaikides, hääletult nagu varjud ja ähmased tulukesed teel: sest haldjad, kui vaid tahavad, võivad kõndida kääbikuistki vaiksemalt. Varsti hakkas Punapõsele uni kallale kippuma; ta komistas paaril korral ning kõrval kõndiv kõrget kasvu haldjas sirutas toetuseks käe, et ta ei kukuks. Juss aga astus Frodo kõrval nagu kuutõbine, näol pooleldi hirmunud, poolelgi hämmeldunult rõõmus ilme.

Mets mõlemat kätt muutus tihedamaks ja nooremaks; järske nõlvakuid kahel pool teed, mis käänles mööda künkajalameid alla orgu, kattis paks sarapuupõõsastik. Lõpuks pöördusid haldjad teelt ära. Mööda haljast seljandikku paremat kätt, mis põõsastikus jäi peaaegu märkamatuks, läksid nad siis mööda nõlvakuid üles, kuni jõudsid jõeoru madalamate maade kohal kõrguvale astangule. Siis äkki astusid nad puude varjust välja ja öises valguses avanes nende ees avar rohumaa. Kolmest küljest piiras seda tihedalt mets, kuid ida pool langes maapind järsult; nõlvaku põhjas kasvavate puude tumedad ladvad jäid astangust juba madalamale. Tagapool, ähmasena kahkjas tähevalguses, laius tasane madalmaa. Laanekoja küla oli nii lähedal, et võis näha akendes pilkuvaid tulukesi.

Haldjad istusid rohule ja hakkasid vaiksel häälel vestlema; kääbikutest ei teinud nad enam välja. Frodo ja ta kaaslased tukastasid, mähkinud end tekkidesse ja mantlitesse. Öö edenes; tuled all orus kustusid. Punapõsk uinus, pea rohelisel mättal.

Kõrgel idataevas säras Remmirath ehk Tähesõel, ning aeglaselt, nagu hõõguv kalliskivi, kerkis udu kohale punane Borgil. Siis ühtäkki pühkis mingi õhuhoovus udu minema ja nagu oleks loor eest tõmmatud, kerkis maailma serva tagant nähtavale Taevane Mõõgamees, Menelvagor oma särava vööga. Haldjate seas rõkatas laul. Ootamatult lahvatasid puude vahel üles lõkketule punased leegid.

"Tulge!" kutsusid haldjad kääbikuid, "tulge, sest nüüd on aeg lõbutseda ja juttu vesta!"

Silmi hõõrudes tõusis Punapõsk istuli. Ta võbises jahedusest. "Koldes põleb tuli ja toit ootab näljaseid külalisi," sõnas haldjas, kes seisis ta ees.

Lõuna pool oli metsaservas lagendik. Rohumaa, mis jätkus puude all, näis seal moodustavat midagi avara saalipõranda taolist, mille kohale võlvus puuokstest katus. Igast küljest piirasid lagendikku kõrged puutüved nagu sambad. Lagendiku keskel lõõmas lõkketuli ja tüvede küljes ümberringi põlesid ühtlase, kuldse ja hõbedase leegiga tõrvikud. Rohul ja vanadel puupakkudel istusid tule ümber haldjad. Osa käis siia-sinna, käes peekrid, millest kallati jooki; teised kandsid kuhjaga toitu täis taldrikuid.

"Kehv toidulaud," seletasid nad kääbikuile, "sest rändame metsas, kaugel oma elupaikadest. Kui aga kunagi tulete meie poole külla, kostitame teid paremini."

"Mulle meenutab see söömaaeg küll sünnipäevapidu," tunnistas Frodo.

Pärastpoole mäletas Punapõsk väga vähe sellest, mida söödi ja joodi, sest kogu ta tähelepanu köitsid valgust kumavad haldjanäod ja nende kaunikõlalised hääled; kõik tundus talle ärkvel unenäona. Kuid leib, mäletas ta, maitses kaugelt paremini kui iial on maitsnud parim valge sai näljasele; metsamarjad olid magusamad ja toitvamad kui hoolitsetud viljad koduaias; lõhnav jook peekris näis jahe kui selge allikavesi ning kuldne nagu suvine õhtupoolik.

Eluilmaski poleks Juss suutnud pärast sõnades kirjeldada ega selgelt enam ettegi kujutada oma mõtteid ja tundeid tol õhtul, kuigi see jäi mällu ühena ta elu tähtsündmustest. Kõige ligilähedasemalt suutis ta hiljem väljenduda nii: "Noh, peremees, kui mul kasvaks aias sellised õunad, võiks ma ennast küll meisteraednikuks pidada. Aga kõige rohkem läks südamesse nende laul - kui sa mõistad, mis ma sellega öelda tahan."

Frodo istus ja sõi, jõi ning vestles mõnuga; kõige enam aga köitis ta meeli haldjate kõne. Ta tundis veidi haldjakeelt ning kuulas innukalt. Aeg-ajalt kõnetas ta paari sõnaga haldjaid, kes talle süüa-juua tõid, tänades neid nende endi keeles. Haldjad naeratasid talle ja sõnasid naljatades: "Näe, siin on tõeline pärl kääbikute hulgas!"

Mõne aja pärast tõsteti maast Punapõsk, kes oli uinunud ja kanti puude alla, okstest kokkuseotud raamile; pehmele asemele vajunud, ei ärganud ta enne hommikut. Juss keeldus Frodo juurest lahkumast. Kui Punapõsk oli läinud, tuli ta ja tõmbus kerra Frodo jalge ees, kuni tema pea lõpuks rinnale vajus ja silmad sulgusid. Frodo aga jäi Gildoriga vestlede ärkvele veel kauaks.

Nad rääkisid sündmustest nii vanemal kui uuemal ajal; Frodo päris innukalt Gildorilt uudiseid kõige kohta, mis toimub laias maailmas, Maakonna piiride taga. Vastuseks kuulis ta enamasti kurbi,

halvaendelisi sõnumeid: tihenevast pimedusest, sõdadest inimeste vahel ning sellest, kuidas maailmast põgenevad haldjad. Viimaks tuli Frodo lagedale küsimusega, mis ta südant kõige enam vaevas:

"Ütle mulle, Gildor, kas sa oled näinud Bilbot pärast seda, kui ta meie juurest ära läks?"

"Kaks korda," naeratas Gildor. "Siin, selsamal lagendikul jättis ta meiega hüvasti. Hiljem aga nägin teda veel kord, siit kaugel." Nähes, et rohkem ei soovi haldjas Bilbo kohta öelda, jäi Frodo vait.

"Sa ei küsi minult midagi ega räägi ka ise palju asjadest, mis puudutavad sind ennast, Frodo," ütles Gildor, "kuid veidi ma sellest kõigest juba tean, teist niisama palju aga võin välja lugeda su näost ning mõttest, mis peitub su küsimuste taga. Sa lahkud Maakonnast, kuid kahtled, kas leiad selle, mida otsid, või suudad korda saata, mida kavatsed, või kas tuled iialgi siia tagasi. Kas pole nii?"

"Tõsi," kinnitas Frodo, "kuid mu lahkumine pidi olema saladus, mida teavad vaid Gandalf ja mu ustav Juss." Frodo heitis pilgu teenrile, kes tasakesi norskas.

"Meie käest ei saa Vaenlane iial su saladust teada."

"Vaenlane?" kordas Frodo. "Sa siis tead, miks mul on vaja lahkuda?"

"Ma ei tea, miks Vaenlane sind jälitab," kostis Gildor, "kuid seda ta teeb - kuigi see näib mulle kummaline. Ning hädaoht, pean sind hoiatama, varitseb sind nüüd nii ees kui taga, samuti mõlemal pool kõrval."

"Kas Ratsanikud? Seda ma kartsingi, et nad on Vaenlase teenrid. Kes või mis õieti on Mustad Ratsanikud?"

"Kas Gandalf siis ei rääkinud sulle?"

"Nendest olenditest küll mitte."

"Siis ei peaks rääkima minagi - muidu ei julge sa võib-olla enam oma teekonda jätkata. Mulle näib, et sa asusid teele viimasel hetkel või isegi liiga hilja. Pead kiirustama ja sa ei tohi peatuda ega tagasi pöörduda, sest Maakond pole sinu jaoks enam turvaline."

"Ükski selge teadmine ei saa olla halvem kui teie hoiatused ja vihjed!" hüüdis Frodo. "Muidugi ma teadsin, et teel varitsevad meid mitmesugused ohud; aga ma lootsin, et vähemalt siin, oma koduses Maakonnas, me neid ei kohta. Kas siis kääbik ei saa enam rahus Veest Jõeni kõndida?"

"Kuid see pole üksnes sinu Maakond," lausus Gildor, "sest ka enne kääbikuid elas siin keegi; ning keegi hakkab elama siis, kui kääbikuid enam pole. Lai maailm ümbritseb sind igast küljest: Maakonda varjule pugeda sa ju võid, kuid igavesti ei suuda Maakond sind maailma eest varjata."

"Tean seda - ja ikkagi on Maakond alati tundunud nii hubane ja tuttav. Mida ma siis nüüd pean tegema? Tahtsin lahkuda salaja ja minna Kaljulõhele, kuid juba enne Pukivalda on keegi mul kannul."

"Tee, nagu kavatsesid," ütles Gildor. "Kui asud teele julge südamega, ei tohiks sinna päralejõudmine olla liiga raske. Täpsemat nõu aga oskaks anda ehk üksnes Gandalf. Mina ei tea su põgenemise põhjust, ega sedagi, kuidas jälitajad mõtlevad sind rünnata. Neid asju peab teadma tema. Küllap kohtad teda veel enne Maakonnast lahkumist?"

"Tahaks loota. Olen teda juba kaua oodanud. Ta pidi saabuma Kääbiklasse kõige hiljemalt kaks ööd tagasi, kuid pole veel praegugi tulnud. Mis temaga lahti võiks olla? Kas ma peaksin ta ära ootama?"

Gildor vaikis hetke. "Halvad uudised," ütles ta viimaks. "See ei tähenda head, kui Gandalf ei tule lubatud ajal. Kuid öeldakse: *ära sekku Võlurite asjadesse, sest nende hing on tundlik ja viha järsk*. Vali ise: kas ootad või lähed."

"Öeldakse ka sedasi," vastas Frodo, "*ära küsi nõu haldjatelt, sest nende vastus on alati nii ei kui jah*."

"Kas tõesti?" naeris Gildor. "Tõsi, mõtlematult annavad haldjad nõu harva, sest nõuanne on ohtlik and, isegi targa kingitusena targale; iga valik võib ju osutuda valeks. Aga sina ise? Sa pole rääkinud enda kohta kaugeltki kõike - kuidas peaksin mina siis tegema targema otsuse kui teeksid sa ise? Ent kui sa just tahad, võin sulle kui sõbrale öelda nii. Minu arvates peaksid sa teele minema kohe, hetkegi viivitamata; kui aga Gandalf ei jõua kohale enne su lahkumist, soovitaksin mitte minna üksinda. Võta kaasa sõbrad, keda võid usaldada ja kes tahavad tulla. Nüüd peaksid küll tänulik olema; ma ei jaga nõuandeid heal meelel. Haldjatel on omaenda mured ja tegemised, neil pole asja ei kääbikute ega teiste olenditega maailma palgel. Haldjate teed, olgu juhuslikult või meelega, ristuvad teistega harva; meie praegune kohtumine võib olla enamat kui pelk juhus, kuid selget tagamõtet ma siin ei näe ega julge seetõttu öelda liiga palju."

"Tänan sind kõigest südamest," ütles Frodo, "kuid ehk ütleksid selge sõnaga, kes on Mustad Ratsanikud. Sinu nõuannet järgides kohtan Gandalfi võib-olla alles hulga aja pärast, kuid mul on vaja teada, mida kujutab endast see oht, mis mu kannul käib."

"Kas pole siis küllalt teadmisest, et need on Vaenlase teenrid?" hüüatas Gildor. "Põgene nende eest! Ära räägi nendega ainsatki sõna! Nad toovad surma. Ära küsi minult enamat! Kuid mu süda ütleb, et enne, kui kõik on läbi, tead sina, Frodo, Drogo poeg, nendest võigastest olevustest rohkem kui Gildor Inglorion. Kaitsku sind Elbereth!"

"Kust leiaksin uut julgust?" ohkas Frodo. "Just julgust vajan praegu enam kui midagi muud."

"Julgust leiad sealt, kust seda kõige vähem otsida oskad!" vastas Gildor. "Ära kaota lootust! Magama nüüd! Kui sa ärkad, oleme me läinud, kuid ma saadan sõnumid üle kõikide maade. Rändavad haldjasalgad saavad teada teie teekonnast ja need, kel on võimu head teha, on valvel. Ma

nimetan su Haldjasõbraks; säragu taeva tähed seal, kus lõpeb kord su teekond! Harva on meil olnud nii meeldivaid kohtumisi võõrastega, ja armas on kuulda Muistse Keele sõnu teiste maailmarändurite huulilt."

Frodo tundis end uinuvat juba enne, kui Gildor lõpetas. "Nüüd jään ma magama," pomises ta; käe alt hoides juhtisid haldjad ta Punapõse kõrvale. Frodo langes asemele ja vajus otsekohe unenägudeta unne.

4. PEATÜKK
Otsetee seenepõllule

Frodo ärkas värskena. Talle näis, et lamab lehtlas, mille moodustavad halja puu läbipõimunud, maani langevad oksad; sügav ja pehme magamisase, tehtud rohust ja sõnajalgadest, hõngas vürtsikat lõhna. Läbi sügisest hoolimata roheliste ja võbelevate puulehtede säras päike. Püsti hüpanud, läks Frodo välja.

Juss istus metsaveeres rohul. Punapõsk seisis, uurides taevast ja ilma. Haldjatest polnud jälgegi.

«Nad jätsid meile puuvilju ja juua, leiba ka," ütles Punapõsk. «Tule, siin on su hommikueine. Leib maitseb peaaegu niisama hea nagu eile õhtul. Ma alguses mõtlesin, et söön ise kõik ära, aga Juss ei lasknud, ütles, et sulle peab ka jätma."

Frodo istus Jussi kõrvale ja hakkas sööma. «Mis me täna teeme?" küsis Punapõsk.

«Lähme Pukiverre, nii kähku kui jalad võtavad," vastas Frodo hoolega mäludes.

«Mis sa arvad, kas juhtume veel neid Ratsanikke nägema?" päris Punapõsk rõõmsalt. Hommikuses päikesevalguses ei tundunud Ratsanikud, isegi kui neid olnuks terve jõuk, talle kuigi hirmuäratavad.

«Arvata võib," ühmas Frodo, kes ei tahtnud sellele võimalusele mõeldagi. «Aga ehk saame üle jõe nii, et nad meid ei leia."

«Kas Gildor ütles nende kohta midagi?"

«Vähe - rohkem vihjas ja ajas mõistujuttu,» vastas Frodo põiklevalt.

«Kas sa nuhutamise kohta küsisid?"

«Sellest polnud juttu," pomises Frodo, suu toitu täis.

«Oleksid pidanud küsima. See on kindlasti väga tähtis."

«Sellisel juhul poleks Gildor mulle kindlasti midagi seletanud," nähvas Frodo. «Ja nüüd jäta mind korraks rahule! Ma ei saa vahetpidamata rääkida, suu toitu täis. Ma tahan mõelda!"

«Armas taevas!" solvus Punapõsk. «Mõelda - hommikusöögi ajal!" Ta kõndis eemale, võsaserva poole.

Särav hommik - Frodole tundus, et reetlikult särav - polnud hajutanud hirmu tagaajajate ees; mõtlemisainet andsid ka Gildori sõnad. Ta kõrvu jõudis Punapõse rõõmus hääl. Too jooksis rohelisel murul ringi ja laulis.

«Ei! Ma ei tohiks!" mõtles Frodo. «Üks asi on jalutuskäik noorte sõprade seltsis Maakonnas, kuni väsimus ja nälg kallale tulevad; seda magusamini maitsevad pärast toit ja uni. Aga viia nad võõrale maale, kus võib-olla pole mingit abi nälja ja väsimuse vastu, on hoopis midagi muud - ka siis, kui nad ise tahavad tulla. Sõrmus pärandati minule üksinda. Isegi Jussi ei tohiks ma ühes võtta." Pilku Mängla Jussi poole heites märkas Frodo, etJuss teda jälgib.

«Noh, Juss!» ütles Frodo. «Kuidas siis jääb? Ma lahkun Maakonnast nii ruttu kui saan - olen otsustanud, et kui vähegi võimalik, siis ei hakkama isegi Kilgnõos tervet päeva aega viitma.»

«Väga hea, peremees!"

«Sa tahad ikka veel ühes tulla?"

«Jah."

«Teekond kujuneb väga ohtlikuks, Juss. Juba praegu on ohtlik. Võib hõlpsasti juhtuda, et kumbki meist ei tule enam tagasi.»

«Kui sina ei tule tagasi, siis ei tule mina kah, see on üks mis kindel," lausus Juss. «Ära sa mitte temast lahku!» rääkisid nad. «Või veel!» ütlesin mina. «Pole mõttessegi tuld. Ma lähen temaga koos, isegi kui ta Peaks kuu peale ronima; ja kui mõni Must Ratsanik tahab teda takistada tuleb tal Mängla Jussiga tegemist,» ütlesin. Nemad naersid."

«Kes on need nemad, ja millest sa üldse räägid?"

«Haldjad, peremees. Me rääkisime õhtal pikad jutud maha. Paistis, et nemad juba teadsid sinu minekust, nii et ma ei hakand üldse salgama. Imetore rahvas, need haldjad. Imetore!»

«Seda kindlasti," ütles Frodo. «Noh, nüüd kus sa oled neid ka lähemalt näinud, kas nad ikka veel meeldivad sulle?"

«Tead, ma ütleks, et nemad on üle sellest, mis neist arvatakse," lausus Juss mõtlikult. «Ega neile vist suurt korda lähe, mida ma neist mõtlen. Nad on hoopis teistsugused kui ma arvasin - justkui ühekorraga väga noored ja väga vanad, väga rõõmsad ja väga kurvad.»

Frodo vahtis teda jahmunult, nagu peaks Jussiga toimunud imelik muutus kuidagi ka väljastpoolt silma hakkama. Sest vana Mängla Juss, keda ta enda arvates hästi tundis, oli rääkinud kuidagi hoopis isemoodi häälega.

Istumas aga nägi ta ikka endist vana Mängla Jussi, ainult et ebatavaliselt mõtliku näoga.

«Kas sa ikka veel arvad, et tahad Maakonnast lahkuda - nüüd, kui oled haldjad juba ära näinud?»

«Jah, peremees. Ma ei tea, kuidas seda öelda, aga eile õhtust saadik on mul ka kuidagi isemoodi tunne. Justnagu oskaks näha tulevikku, mingit moodi. Ma nagu tean, et me käime ära väga pika tee ja lähme pimedusse; aga ma ei saa enam ära öelda, seda ma tean ka. Asi pole enam selles, et ma tahaks näha haldjaid või lohemadu või mägesid - ma ei tea täpselt isegi, mis ma tahan; aga enne lõppu pean ma veel midagi tegema ja nimelt seal eespool, mitte Maakonnas. Ma pean vaatama, et asi

korda saab, peremees, kui sa mõistad, mida ma sellega öelda tahan.»

«Ei mõista päriselt. Niipalju aga küll, et Gandalfvalis mulle hea kaaslase. Olen rahul. Me läheme koos.»

Frodo lõpetas söömise vaikides. Püsti tõustes silmitses ta eespool avanevat maastikku ja hüüdis Punapõske.

«Kas kõik on minekuks valmis?» küsis ta, kui Punapõsk joostes tuli.

«Peame otsekohe teele asuma. Jäime kauaks magama, aga täna tuleb meil pikk tee maha käia.»

«Sina jäid kauaks magama, tahtsid vist öelda,» nähvas Punapõsk, «sest mina olin ammu üleval ja me ootame siin juba tükk aega, millal sa ükskord söömise ja mõtlemise lõpetad."

"Nüüd lõpetasin mõlemad. Ja lähen Pukivere üleveokoha poole nii kiiresti kui saan. Ma ei lähe enam tagasi tee peale, kust me eile ära tulime, sest see teeks ringi sisse. Lähen siitsamast otse.»

"Siis kavatsed vist lennata," märkis Punapõsk. "Jalgsi ei pääse sa siin otse mitte kuskilt läbi."

"Igal juhul otsemini kuimööda teed," vastas Frodo. "Üleveokoht on Laanekojast kagus, tee aga teeb kaare vasakule - siit on näha, kuidas ta põhja käänab. Tee läheb ringi ümber Sooniku põhjapoolse otsa ning Kändla taga jõuab välja sillalt tuleva maantee peale. See teeb mitu versta ringi. Me saame veerandi võrra otsem, kui läheme silmalt üleveokoha poole - siitsamast, kus praegu oleme."

"Otsetee just ringi viibki," vaidles Punapõsk. "Siinkandis on raske maastik, all Soonikus leidub soid ja igasuguseid muid takistusi. Ma tunnen neid paiku. Kui sa aga Mustade Ratsanike pärast muretsed - ega siis teel ole nendega hullem kohtuda kui metsas või põllul.»

"Metsas ja põllul on meid raskem leida," arvas Frodo, "ja kui sind arvatakse olevat teele läinud, siis otsitakse ju ka pigem tee pealt kui tee kõrvalt."

"No hästi!" ütles Punapõsk. «Sumpame siis pealegi üheskoos kõik need sood ja rabad läbi. Aga kerge see pole! Mina arvestasin, et enne päikeseloojangut jõuame Kändla juures "Kuldsest Õrrest» läbi astuda. Seal on parim õlu Ida-kihelkonnas, vähemalt oli: enam ammu pole keele peale saanud.»

"Siis on asi selge!» ütles Frodo. "Otsetee võib viia küll ringi, aga vähemalt mitte kõrtsi kaudu. "Kuldsest Õrrest» tuleb sind eemale hoida, maksku mis maksab. Pukiverre peame jõudma veel enne pimedat. Mis sina arvad, Juss?"

«Mina tulen sinuga, isand Frodo," ütles Juss (ehkki mõtles endamisi hoopis muud ja kahetses südamest, et Ida-kihelkonna parim õlu tal maitsmata jääb).

«Noh, kui just peab sumama läbi soode ja mülgaste, eks hakkame siis astuma!" lausus Punapõsk.

Ilm oli peaaegu niisama palav kui eelmisel päeval, kuid peagi hakkas läänest pilvi üles ajama. Paistis, et läheb vihmale. Kääbikud ronisid järsust rohtunud nõlvast alla ja põikasid madalamal kasvavasse tihedasse võpsikusse. Suund sai valitud nõnda, et Laanekoda jääks vasakut kätt ning nad lõikaksid viltu läbi künka idakülge katva tiheda metsa, kuni jõuavad välja tasasele maale metsa taga. Sealt pääses üle lageda minnes juba otse üleveokohale, takistuseks vaid mõned üksikud kraavid ja tarad. Frodo arvestas, et linnulennult teeb see kakskümmend seitse versta.

Peagi leidis ta aga, et padrik on tihedam ja metsikum kui algul paistis. Alusmetsas ei leidunud ühtki rada ja edasiliikumine takerdus. Kuidagimoodi nõlvaku põhja välja rabelnud, leidsid nad äkki oja, mis sai alguse tagapool asetsevatelt küngastelt ja voolas sügavas sängis järskude ning libedate, üleni murakavartesse kasvanud kallaste vahel. Kõige vastakamal moel lõikas see läbi nende valitud suuna. Ojast polnud võimalik üle hüpata, aga ka mitte läbi minna ilma end kriimustamata ning üleni mudaseks ja märjaks saamata. Kääbikud peatusid nõutult. "Esimene takistus!» nentis Punapõsk süngelt.

Mängla Juss heitis pilgu tagasi. Läbi puuvõrade paistis ülal nõlvaku hari, kust nad nüüdsama olid tulnud.

"Vaata!» hüüatas ta Frodol käest kinni haarates. Nad kõik vaatasid ja nägid üleval mäeveerul taeva taustal seismas ratsut. Selle kõrval küürutas must kogu.

Otsekohe loobusid nad mõttest tagasi minna. Frodo kõige ees, vupsasid nad oja kaldal kasvavasse tihedasse põõsastikku. "Huh!" ähkis Frodo Punapõsele kõrva. "Meil mõlemal oli õigus! Otseminek läkski juba untsu; oli ka viimane aeg peitu pugeda. Sul on teravad kõrvad, Juss: kas kuuled kedagi tulemas?»

Nad kuulatasid liikumatult, hinge kinni pidades, kuid jälitajast ei kostnud kõppugi. "Ei usu, et ta prooviks hobust sellest nõlvakust alla tuua," lausus Juss, "aga küllap ta taipab, et meie alla tulime. Parem teeme siit sääred.»

Edasiminek kujunes vaevaliseks. Kõigil olid turjal pambud ning igal sammul takerdus jalg põõsastesse ja marjavartesse. Rühkinud suurte pingutustega lõpuks lagedale välja, higised, väsinud ja üleni kriimustusi täis, olid nad õige suuna käest kaotanud. Kaldad olid siin laugemad ning oja ise muutus tasasele maale välja jõudes laiemaks ja madalamaks ning lookles edasi Sooniku ja jõe poole.

«Hei, see on ju Kändla oja!» taipas Punapõsk. «Kui tahame nüüd uuesti õige suuna kätte saada, peame kohe üle minema ja hoidma paremale.»

Nad kahlasid läbi oja ja ruttasid üle laia ning lageda aasa, kus kasvas kõrge rohi ja mitte ühtegi puud. Siis aga jõudsid kääbikud taas metsaviiruni: enamasti kõrged tammed, siin-seal jalakas või saar. Maa oli tasane ja alusmetsa vähe, kuid tihedalt kasvavate puutüvede vahelt polnud ettepoole kuigi palju näha. Harvad tuulehood kergitasid maast kuivanud lehti; siis aga hakkas üleni pilve tõmbunud taevast vihma tibutama. Peagi vaibus tuul ja sadu läks üle lausvihmaks. Kääbikud rühkisid

edasi nii kiiresti kui said, sumbates kord rohus, kord kuivanud lehtedes; vihm aga pladises ja tilkus kõikjal ümberringi. Sõbrad läksid vaikides, heites aeg-ajalt pilke kõrvale ja seljataha.

Poole tunni pärast ütles Punapõsk: «Teate, mulle tundub, et oleme liiga kaugele lõunasse kaldunud ja kõnnime lihtsalt piki seda metsariba! See pole kuigi lai - ütleksin, et mitte üle versta kõige laiemas kohas - ja me peaksime juba ammu läbi olema.»

«Ärme hakkame haake tegema,» ütles Frodo, «see meie asja ei paranda. Läheme aga samamoodi edasi! Ega ma ei tahagi veel lagedale välja jõuda.»

Nii kõndisid nad veel paar versta. Siis vilksatas pilveräbalate vahelt päike ja vihm jäi hõredamaks. Keskpäev oli läbi ja rändurid tundsid, et oleks ülim aeg lõunaooteks. Nad peatusid tiheda, kolletuva lehestikuga jalaka all, kus tüve ümber oli üsna varjuline ja kuiv. Sööma asudes leidsid kääbikud, et haldjad olid täitnud nende veepudelid selge, kahvatukuldse joogiga, mis lõhnas lilleõitelt kogutud mee järele ja kosutas imeväärselt. Üsna varsti nad juba naersid, nipsutades vihma ja Mustade Ratsanike peale sõrmi. See mõni viimane verst, tundsid nad, jääb peagi seljataha.

Frodo toetas selja vastu puutüve ja sulges silmad.Juss ja Punapõsk tema lähedal algul ümisesid viisi ja hakkasid siis vaikselt laulma:

Hei! Hei! Hei! Las voolab vatsa vein,
Las upub mure ja kustub lein!
Las kallab vihm ja puhub tuul
Ja mitu versta minna veel,
Kuid mina lesin puu all maas
Ja vahin pilvi rõõmuga.

Hei! Hei! Hei! alustasid nad uuesti, valjemini. Äkitselt nad vakatasid. Frodo kargas püsti. Tuul kandis nendeni heli, mis kõlas nagu pikk, veniv ulg ning võis tulla küll üksnes äärmiselt õela ning üksildase olevuse suust. Ulg valjenes ja vaibus siis, lõppedes kileda kriiskega. Kääbikud kuulasid paigaletardunult, kes istudes, kes seistes ja otsekohe kostus vastuseks teine ulg, nõrgem ja kaugemal, kuid niisama verdtarretav.Järgnes vaikus; ainult tuul sahistas lehtedes.

«Ja mis see sinu arvates oli?» küsis viimaks Punapõsk nagu muuseas, kuid ta hääl värises veidi. «Kui mõni lind, siis pean ütlema, et Maakonnas ma niisugust küll varem kuulnud ei ole.»

«Ei tee sellist häält ei lind ega loom,» sõnas Frodo. «See oli mingi hüüd või märguanne - ma oleksin nagu kuulnud sõnu, aga aru küll midagi ei saanud. Kääbikutel pole kellelgi niisugust häält.»

Rohkem sellest ei kõneldud. Kõik mõtlesid Ratsanike peale, kuid keegi ei rääkinud neist. Nüüd polnud neil enam tahtmist sinna paigale jääda ega ka edasi minna; kuid et avamaa enne jõge ja üleveokohta tuli nagunii läbida, oli parem teele asuda juba varem ja päevavalgel. Pakid selga hiivanud, olid nad peagi jälle teel.

Varsti sai mets ootamatult otsa. Ees laius avar rohumaa. Nüüd nägid nad, et olid tõepoolest kaldunud liiga kaugele lõunasse. Ähmaselt paistis üle tasandiku Pukivere madal küngas teisel pool jõge, kuid nüüd vasakut kätt. Puude varjust ettevaatlikult välja hiilinud, ruttasid kääbikud nii kiiresti kui jalad võtsid üle niidu.

Algul kartsid nad metsa kaitsvast varjust välja lagedale tulla. Kaugel selja taga paistis kõrge nõlvak, kus nad olid söönud hommikueine. Frodo vaatas sinnapoole, nagu võiks eemal mäeveerul taeva taustal ikka veel seista pisike tume kogu; kuid ei ratsust ega sõitjast olnud enam mingit märki. Läbi rebeneva pilvekatte välja pääsenud päike säras jälle rõõmsalt, vajudes nende küngaste taha, millest nad olid üle tulnud. Hirm kadus, kuid mingi ebamugavustunne jäi. Maastikul aga oli üha enam märke sellest, et lähenesid asustatud alad. Peagi puutusid silma korralikult hooldatud põllud ja niidud, hekid, väravad ja kuivenduskraavid. Kõik oli pealtnäha vaikne ja rahulik, nagu ühes tavalises Maakonna nurgas ikka. Rändurite tuju tõusis iga sammuga. Jõelint lähenes ning Mustad Ratsanikud tundusid olevat veel vaid tondid kaugele seljataha jäänud metsas.

Kõndides mööda päratu naeripõllu serva, jõudsid rändurid tugeva väravani. Selle taga algas sissesõidetud rattaroobastega tee, mis kulges madalate hästihooldatud hekkide vahel ja viis eemalt paistva puudesaluni. Punapõsk peatus.

«Ma tunnen neid põlde ja seda väravat!» ütles ta. «Me oleme vana talunik Vagla maadel. Seal, puude vahel, ongi tema maja.»

"Üks häda teise otsa!» jahmus Frodo, nagu oleks Punapõsk teatanud, et see tee viib otsejoones lohekoopasse. Teised silmitsesid teda üllatunult.

«Mis vanal Vaglal häda?» päris Punapõsk. «Ta saab kõigi Kangepukkidega väga hästi läbi. Muidugi ei salli mees silmaotsaski võõraid oma maadel ja peab jõletuid koeri - aga lõppude-lõpuks on piir ka juba siinsamas, siin peabki ettevaatlikum olema.»

«Tean,» ütles Frodo. "Aga sellegipoolest,» lisas ta naerdes ja keeras pea häbenedes ära, «kardan ma nagu tuld teda ja ta koeri. Ma olen aastaid siitkandist eemale hoidnud. Kui olin veel poisike ja elasin Kanges Kojas, tabas Vagel mind mitu korda oma maadelt seeni varastamas. Viimasel korral tegi ta mulle tuupi ja näitas siis koertele. «Näete, poisid,» ütles ta, "kui saate selle marakrati veel kord kätte, võite ta nahka pista. Nüüd aga, saatke ta ära!» Koerad kihutasid mul kannul kuni üleveokohani

välja. Sellest hirmust pole ma praegugi veel üle saanud - kuigi peab ütlema, et need elukad tundsid oma tööd, ega nad mind tegelikult poleks puutunud.»

Punapõsk naeris. «Noh, ongi teil aeg ära leppida - seda enam, et kavatsed Pukivalda tagasi tulla. Vana Vagel on tegelikult tubli mees, aga tema seened jäta parem rahule. Läheme mööda teed, siis ei saa ta öelda, et tulime ilma loata üle tema maade. Kui ta vastu tuleb, siis las mina räägin. Ilot peab ta heaks sõbraks, üksvahe käisime üsna tihti siin.»

Sõbrad läksid mööda teed edasi, kuni puude vahelt hakkasid paistma suure maja õlgkatus ja taluhooned. Vagel oma perega, samuti nagu Kändla Pudijalad ja suurem jagu muud Sooniku rahvast elasid majades; seegi talu oli tugev tellistest laotud ehitis ning piiratud kõrge müüriga. Tee kohal oli müüris suur puust värav.

Kui nad lähemale jõudsid, puhkes sees äkki kohutav vingumine ja haukumine ja keegi käratas valju häälega: "Naps! Kihv! Hunt! Võtke, poisid!»

Frodo ja Juss tardusid paigale, kuid Punapõsk astus veel mõne sammu. Värav avanes ning välja sööstsid kolm pirakat koera ja tormasid metsikult haukudes rändurite poole. Punapõsest ei teinud nad väljagi, kuid Juss pidi end vastu müüri suruma, sellal kui kaks hundisuurust elukat teda kahtlustavalt nuuskisid, iga liigutuse peale urisedes. Kõige suurem ja tigedam kolmest peatus aga lõrinal Frodo ees, turjakarvad püsti.

Nüüd astus väravast välja tüüakas punase ümmarguse näoga laiaõlgne kääbik. "Tere aga tere! Ja kes siis teie õige olete ja mida tahate?» päris ta.

"Tere päevast, isand Vagel!» kostis Punapõsk.

Talunik heitis talle tähelepaneliku pilgu. «Näe, see ju meie Punapõsk - isand Peregrin Tukk õigupoolest,» hüüdis ta ning kuri ilme tema näol asendus muhelusega. «Juba ammu pole sind siinkandis näha olnud. Sinu õnn, et ma sind tunnen. Mõtlesin just, et nüüdsest teen nii, et ajan igale võõrale koerad kallale. Täna juhtub siin õite imelikke asju. Eks siinkandis liigu alatasa igasugu kahtlast rahvast. Liiga lähedal jõele!» lisas ta pead vangutades. "Aga see mees oli küll kõige võõrama moega kõigist, kes kunagi mu silma alla on sattunud. Teist korda ta minu maalt enam ilma loata läbi ei lähe, selle eest ma juba hoolitsen.»

"Missugune mees?» küsis Punapõsk.

"Ah, kas teie siis teda ei näinud? Alles ta läks siit üles maantee poole. Väga isemoodi inimene ja isemoodi asju küsis. Aga ehk tulete sisse, toetame endid maha ja räägime siis edasi. Mul on tilk hüva õlut vaadis, isand Tukk, kui sina ja su sõbrad peaksid tahtma keelt kasta.»

Mõistes, et talunik räägib edasi ainult sellisel ajal ja nõnda nagu ise paremaks peab, nõustusid kääbikud ettepanekuga. «Aga koerad?» küsis Frodo ärevalt.

Talunik naeris. «Koerad ei tee sulle miskit häda - kui ma just ei käsi. Hei, Naps! Kihv! Hunt! Koju!» käratas ta. «Koju, Hunt!» Frodo ning Jussi kergenduseks kõndisid koerad eemale ja lasid neil minna.

Punapõsk tutvustas oma kaaslasi. «Isand Frodo Paunaste,» ütles ta. "Sa ehk ei mäleta teda, aga ta elas omal ajal Kanges Kojas.» Paunaste nime kuuldes talunik võpatas ja heitis Frodole terava pilgu. Hetkeks arvas Frodo, et talunik Vaglale meenus seenevargus ja et nüüd kästakse koertel ta ära saata. Talunik aga võttis tal hoopis käe alt kinni.

«Noh, kas see pole veider!» hüüatas ta. «Kas tõesti isand Paunaste? Lähme sisse, mul ongi vaja sinuga rääkida.»

Köögis võtsid nad istet laia kamina juures. Emand Vagel laskis üüratusse kannu õlut ja täitis neli suurt kruusi. Õlu oli nii hea, et korvas Punapõse arvates käigu «Kuldse Õrre» kõrtsi täielikult, või veel enamgi. Juss rüüpas kahtlustavalt. Juba loomu poolest kippus ta umbusaldama teise kandi rahvast ja pealegi ei kavatsenud ta sõlmida kiiret sõprust kellegagi, kes oli teinud tuupi ta isandale, olgugi hulk aega tagasi pärast paari märkust ilma ja oodatava saagi kohta (mis polnud tavalisest hullem) pani talunik Vagel kruusi käest ja silmitses rändureid, kõiki kordamööda.

"Noh, isand Peregrin,» ütles ta, "kust sa siis õige tuled ja kuhu sa lähed?

Tulid mulle külla või? Sel juhul läksid sa mu väravast mööda nii, et ma ei näinudki.»

«Tegelikult ei,» vastas Punapõsk. "Tõtt-öelda - kuna sa nagunii juba aimad - tulime õueteele teisest otsast: me tulime üle põldude. Aga täiesti kogemata. Me eksisime lähedal metsas ära, kui tahtsime otseteed üleveokohani minna.»

«Kui teil kiire oli, eks läinud siis mööda teed" ütles talunik. «Aga eks te ise tea. Ainult et see komme tuleb sul maha jätta, et sa üle mu maa kõnnid, isand Peregrin. Ja sama käib sinu kohta, isand Paunaste - kuigi sa vist seniajani armastad seeni.» Ta naeris. «Ja-jah, mul on su nimi meeles küll. Mäletan hästi seda aega, kui noor Frodo Paunaste oli üks hullemaid võrukaelu kogu Pukivallas. Aga praegu oli mul muud mõttes kui seened. Paunaste nimi puutus mulle kõrva just enne, kui te tulite. Mis te arvate, mida see isemoodi külaline mult küsis?» Kannatamatult ootasid kääbikud jätku. «Noh,» ütles talunik, aeglaselt ja mõnuga peamisele lähenedes. «Ta sõitis oma suure musta hobuse seljas väravast sisse, mis juhtus lahti olema, ja otse mu ukse taha. Ise oli ka üleni must, mantel seljas ja kapuuts peas, nagu tahaks oma nägu varjata. «Mida, Maakonna päralt, peaks too küll tahtma?» mõtlen mina endamisi. Suuri inimesi tuleb üle meie piiri vähe ja ühestki sellisest nagu see must mees polnud ma kunagi kuulnud.

«Tere päevast!» ütlen mina ja lähen välja talle vastu. «See tee siin ei vii kuhugi ja kuhu sul ka

poleks tarvis minna, kõige parem on suure tee peale tagasi sõita.» Ta ei meeldinud mulle mitte üks raas ja Naps, kui välja tuli, tõmbas ainult korra ninaga õhku, klähvatas, nagu oleks nõelata saanud, ja pani ulgudes minema, saba jalge vahel. Must mees ei liigutanud sõrmegi.

«Ma tulin sealt,» ütles ta aeglaselt ja kuidagi kange keelega, osutades lääne poole, üle *minu* põldude, igavene masuurikas. «Kas sa oled näinud *Paunastet?*" küsis ta kuidagi imeliku häälega ja kummardus alla minu poole. Nägu polnud näha, sest kapuuts langes nii madalale, ja mul jooksis külm judin üle selja. Aga sellega ma küll leppida ei saanud, et ta muudkui sõidab nii julgelt üle minu maa.

«Käi siit minema!" ütlesin. «Siin pole mingeid Paunasteid. Sa oled koguni vales kandis. Parem mine lääne poole tagasi, Kääbiklasse, aga seekord mööda teed."

«Paunaste on sealt läinud,» sisistas ta, «ja tuleb siiapoole. Ta pole enam kaugel. Ma pean ta kätte saama. Kas sa teatad mulle, kui ta siit läbi läheb? Tagasi tulles toon kulda.»

«Ära loodagi,» ütlesin mina. «Sina kao sinna, kust tulid, ja imekähku. Annan sulle ühe minut aega, siis kutsun koerad.»

Sellepeale ta sisises. See võis olla naer, aga võis ka mitte olla. Siis ta kannustas oma suurt ratsut otse minu peale, nii et jõudsin vaevu alt ära hüpata. Ma hüüdsin koeri, aga ta pööras ringi ja kihutas väravast välja, teed mööda maantee poole nagu välk. Mida sa oskad kõigest sellest arvata?»

Frodo istus hetke tulle vahtides ja mõtles vaid sellele, kuidas nad küll üleveokohta jõuavad. «Ei oska midagi arvata,» tunnistas ta lõpuks.

«Siis ütlen mina sulle, mis mina arvan,» teatas talunik. «Ilmaaegu hakkasid sa sehkendama Kääbikla rahvaga, isand Frodo. Seal pole kellelgi täit aru peas.» Juss kehitas end toolil ja põrnitses Vakla vaenulikult. «Sina aga olid tuulepea, nagu alati. Kui ma kuulsin, et läksid Kangepukkide juurest ära selle va Bilbo urkasse, ütlesin ma kohe, et ega sellest midagi head ei tule. Kõiges on süüdi just isand Bilbo sahkerdamine, pane mu sõnu tähele! Räägitakse, et tema raha olla saadud võõral maal miskil kentsakal viisil. Võib-olla on mõnda hakanud huvitama see kuld ja kalliskivid, mis on maetud Kääbikla künkasse, nagu ma olen kuulnud?"

Frodo vaikis. Taluniku taibukad oletused ei rahustanud ta südant põrmugi.

«No kena on, isand Frodo," jätkas Vagel. «Rõõm näha, et lõpuks on sul oidu Pukivalda tagasi tulla. Mina annan sulle nõu: jäägi siia! Ja ära nende võõramaalastega sehkenda. Sul on siinmail sõpru. Kui aga jälle tuleb sind otsima mõni selline must kogu, jäta ta minu hooleks. Ma ütlen, et sa oled surnud, või Maakonnast ära läinud, või mis aga tahad. Ja kulubki neile ära: sest minu arvates huvitab neid hoopis isand Bilbo.»

«Küllap nii ongi," pomises Frodo, vältides taluniku pilku ja vahtides tulle.

Vagel silmitses teda mõtlikult. "Sul näikse olevat sellest asjast oma arvamine,» ütles ta. «See on selge nagu seebivesi, et sina ja see ratsamees ei sattunud mitte juhtumisi siia ühel ja samal õhtupoolikul. Võib-olla polnudki mu uudis sulle nii suureks üllatuseks. Ma ei taha, et sa räägiksid niisukesi asju, mida pigem rääkimata jätaksid, aga paistab, nagu oleks sul mingi mure kaelas. Äkki polegi sul niisama lihtne üleveokohta pääseda, ilma et sa tollele pihku ei jääks?»

«Sul on õigus,» möönis Frodo, «aga ikkagi peame püüdma sinna saada, ja istumine ning mõtlemine meid edasi ei aita. Niisiis tuleb vist minema hakata. Suur tänu külalislahkuse eest! Üle kolmekümne aasta olen kartnud sind ja su koeri, kuigi praegu teeb see sulle võib-olla nalja. Kahju küll, olen ilma jäänud heast sõbrast. Ja nüüd on mul vastumeelt siit nii ruttu lahkuda. Küllap ma ükspäev tagasi tulen - kui vaid saan."

«Oled teretulnud millal tahes,» ütles talunik, «aga nüüd on mul niisuke nõu. päike läheb varsti looja ja meil on aeg õhtut süüa, sest enamasti läheme me päevaloode järel magama. Meil oleks heameel, kui sina ja isand Peregrin ja teised jääksite siia ja sööksite meie seltsis paar suutäit!"

«Meil oleks ka!» ohkas Frodo. «Aga siiski tuleb vist kohe minna. Ja isegi siis ei jõua me enne pimedat üleveokohta.»

«Ah! Pea ometi vähe kinni: tahtsin öelda, et pärast sööki võtaksin ma oma väikse vankri ja viiksin teid otse kohale. See säästaks teile hulga jalavaeva ja kes teab, ehk muudki tülinat.»

Nüüd võttis Frodo Jussi ja Punapõse suureks kergenduseks pakkumise rõõmuga vastu. Juba oli päike laskunud läänepoolsete küngaste taha ja õues hämardus. Sisse tulid taluniku kaks poega ja kolm tütart ning suurele lauale kaeti rikkalik õhtusöök. Valguse jaoks süüdati köögis küünlad, kaminasse lisati halge. Emand Vagel aiva saalis sisse-välja. Kööki tulid veel paar kääbikut, kes töötasid taluniku majapidamises. Üsna varsti istusid kõik neliteist sööma. Laual leidus ohtrasti õlut ja külluslik roog sealihast seentega, lisaks igasugust muud tahedat talutoitu. Koerad lamasid tulepaistel, neelates kamaraid ja närides konte.

Kõhud täis, võttis talunik laterna ja 1äks koos poegadega õue vankrit valmis panema. Kui külalised välja tulid, oli täiesti pime. Nad viskasid pambud vankrisse ja ronisid peale. Talunik istus esipingile ja andis kahele tublile ponile piitsa. Emand seisis seest kumava valguse taustal ukselävel.

«Vaata, et sa ennast hoiad, vanamees!» hõikas ta. «Et sa ei hakka jagelema mingite väljamaalastega, ja et sa kohe tagasi tuled!»

«Küll ma tulen,» heitis talunik üle õla ja keeras väravast välja. Ilm oli täiesti tuuletu; rahulikus ja vaikses öös oli tunda esimeste hallade näpistust. Nad sõitsid aeglaselt ega süüdanud laternaid. Paari versta järel veeres vanker üle sügava kraavi ja sõitis üles lühikesest nõlvakust, tõustes maanteele.

Talunik astus vankrist maha ja uuris teed mõlemat kätt, põhja ja lõuna suunas, kuid pimeduses

polnud näha midagi ja vaikses õhus ei kostnud ühtki häält. Kraavidest tõusid udukiud ja roomasid tasahilju põldudele.

«Udu tiheneb,» ütles Vagel, «aga laternaid ma ei pane põlema enne, kui pööran otsa kodu poole. Niisuksel õhtul nagu praegu on eemalt-kaugelt kuulda, kui keegi teel liigub.»

Taluniku teeotsast üleveokohani oli seitse versta või rohkemgi. Kääbikud mähkisid end mantlitesse, kuid teritasid kõrvu, et tabada vähimatki heli peale rataste kääksumise ja ponikapjade klobina. Frodole tundus, et vanker liigub lausa teosammul. Punapõsel tema kõrval kippus pea vägisi rinnale vajuma, Juss aga vahtis teraselt põldudelt kerkivasse uttu.

Lõpuks jõudsid nad üleveokoha teeotsa. Seda tähistasid kaks valget posti, mis ootamatult kerkisid udust vankrist vasakul. Talunik Vagel tõmbas ohjadest ja sõiduk peatus kääksatades. Kääbikud olid just hakanud välja ronima, kui äkki kuulsid seda, mida kogu aeg olid kartnud: hobusekapjade kopsimist eespool. Keegi tuli ratsa nende poole.

Vagel hüppas maha, haaras ponidel päitseist ja seisis, püüdes pilguga pimedusest läbi puurida. Klip-klop, klip-klop, üha lähemale ja lähemale. Valjusti kõlas kabjaastumine vaikses, uduses õhus.

«Parem peida ennast ära, isand Frodo,» ütles Juss ärevalt. «Mine vankrisse ja poe teki alla; meie las saadame selle ratsaniku sinna, kus pipar kasvab!» Ta ronis välja ja astus talumehe kõrvale. Mustad Ratsanikud arvestagu, et pääsevad vankri ligi ainult üle tema laiba.

Klip-klop, klip-klop. Ratsanik oli juba sealsamas.

«Hei, sina seal!» hüüdis Vagel. Ratsanik peatus. Kääbikutele tundus, et süld või paar eespool paistab udus tume mantlisse mähkunud kogu.

«Säh! » viskas talunik ohjad Jussile ja astus sammu edasi. «Ei ühtki sammu lähemale! Mida sa tahad ja kuhu sa lähed?»

«Mul on vaja isand Paunastet. Oled sa teda ehk näinud?» küsis summutatud hääl - mis kuulus aga Ilo Kangepukile. Laternal tõmmati kate eest ja taluniku hämmeldunud näole langes valgusvihk.

«Isand Ilo!» hüüdis Vagel.

«Mina jah! Keda teie siis arvasite?» imestas Ilo nende poole astudes. Sedamööda, kuidas ta udust välja tuli ja kääbikute hirm vaibus, kahanes Ilo äkki kääbiku tavaliste mõõtmeteni. Ta istus poni seljas ning tema kaela ja lõua ümber oli kaitseks udu eest mähitud sall.

Frodo hüppas vankrist välja teda tervitama. «Siin sa siis lõpuks oled!» ütles Ilo. «Mina juba mõtlesin, et äkki sa ei tulegi täna ja keerasin just tagasi, et minna õhtust sööma. Kui udu hakkas tõusma, tulin üle ja sõitsin Kändla poole, et vaadata, ega sa järsku pole mõnda kraavi kukkunud. Aga, tont võtku, kustpoolt sa siis lõpuks tuled? Kust sa nad leidsid, isand Vagel? Kas tõesti oma parditiigist?»

«Ei, nad läksid üle minu maa,» ütles talunik, «ja äärepealt oleksin neile koerad kallale hassetanud, aga küll nad ise pärast kõik täpselt ära räägivad. Aga nüüd vabandage mind, isand Ilo ja isand Frodo ja kõik teised, ma pööran kodu poole tagasi. Mu emand hakkab muretsema, kuiväga öö peale jään.»

Ta tagurdas vankri teele ja pööras ringi. «Ega siis muud kui hüva ööd kõigile,» ütles ta. «Õige imelik päev oli täna, see on üks mis kindel. Aga lõpp hea, kõik hea, kuigi seda ei peaks vist ütlema enne, kui oleme koduläveni jõudnud. Igatahes mina küll olen rõõmus, kui koju tagasi saan, ega ma ei salga.» Talunik süütas vankril laternad ja ronis peale. Siis tõmbas ta istme alt välja suure korvi. «Peaaegu oleks meelest läinud,» lausus ta. «Perenaine saadab selle isand Paunastele ja palub.tervitada.» Korvi kääbikutele ulatanud, sõitis ta ohtrate tänu- ja hüvastijätusõnade saatel minema.

Kääbikud vaatasid, kuidas vankrilaternate kahkjad valgussõõrid udusesse öösse kadusid. Äkki puhkes Frodo naerma: riidega kaetud korvist ta käes kerkis seenelõhna.

5. PEATÜKK
Paljastatud vandenõu

«Lähme nüüd ise ka kähku koju,» ütles Ilo. «Midagi on selles loos korrast ära, tundub mulle; aga räägime siis, kui ulualla saame.»

Kääbikud kiirustasid mööda sirget ja hästi hooldatud teed, mida ääristasid suured valgekslubjatud kivid. Umbes neljakümne sülla järel jõudsid nad laia puust randumissillani jõekaldal. Selle külge oli seotud suur ülesõiduparv. Kahe kõrge posti otsas põlesid laternad, heites võbelevat valgust valgetele pollaritele veepiiril. Seljataha jäänud laugetel põldudel oli hekkide kohale kerkinud udu; jõevesi nende ees seevastu mustas, üksnes kalda ääres kasvavate pilliroovarte vahelt kerkis auruna üles üksikuid väänlevaid udukiude. Vastaskaldal näis udu hõredam.

Ilo juhtis poni üle randumissilla parvele, teised järgnesid talle. Siis tõukas Ilo parve pika latiga aeglaselt sillast eemale. Taltsa ja laiana voolas nende ees Kangevirre* (Need nimed, mida kääbikud oma jõele andsid, olid teisendid haldjakeelsest Baranduinist (rõhk silbil *and*), mis tuleb sõnadest *baran* 'kuldpruun' ja *duin* '(suur) jõgi'. Jõe vanem kääbikupärane nimi oli *Branda-nîn* ehk 'piirivesi', millele vastanuks eesti keeles Rajajõgi. Aga kuna tol ajal kutsuti jõge enamasti tögamisi ja taas tema värvile osutades *Bralda-hîmi*ks ehk 'purjupanevaks õlleks', siis sai selle eesti vasteks Kangevirre.

Peab siiski märkima, et kui Vanapukid (*Zaragamba*) muutsid oma nime Kangepukiks (*Brandagamba*), siis tähendas nime esimene pool 'piiriala', nii et otsetõlge olnuks Rajapukk. Tollal söandas vaid väga julge kääbik Pukivalla isandat *Braldagambaks* kutsuda.). Järsul vastaskaldal viis teise randumissilla juurest üles käänuline rada. Ülal vilkusid tuled. Tagapool kõrgus Pukimägi, milles läbi üksikute udukiudude säras hulk ümmargusi aknaid, mõned punased, teised kollased. See oli Kange Koda, Kangepukkide põline kodu.

Kunagi ammusel ajal läks üle selle toona Maakonna idapiiriks olnud jõe Gorhendad Vanapukk, Vanapuki perekonna pea, mis oli üks vanimaid perekondi Soonikul ja võib-olla terves Maakonnas. Ta ehitas (ja kaevandas) valmis Kange Koja, võttis endale nimeks Kangepukk ja jäi sinna elama; pikapeale sai temast nagu mingi väikese sõltumatu riigi valitseja. Ta perekond kasvas ja kasvas, jätkates kasvamist veel ka pärast teda, kuni Kangest Kojast oli saanud kolme suure eesukse, arvukate külguste ja ligi saja aknaga suurelamu, mis võttis enda alla terve madala künka. Seejärel hakkasid Kangepukid koos oma arvukate sõltlastega uuristama, hiljem aga ka ehitama elamuid kõikjal ümberkaudu. Nii sündis Pukivald, tihedalt asustatud maariba jõe ja Vana Metsa vahel, midagi Maakonna asunduse taolist. Nõlvadel ja mäerinnakutel Kange Koja taga olid kobaras koos Pukivalla tähtsaima küla Pukivere majad.

Sooniku rahvas sai Pukivalla elanikega sõbralikult läbi, ja ikka veel tunnustasid Kange Koja Isanda (nagu kutsuti Kangepukkide perekonnapead) autoriteeti kõik talunikud Kändla ja Kaisliku vahel. Enamik põlise Maakonna elanikke võõristas Pukivalla rahvast, pidades neid pooleldi nagu võõramaalasteks, ehkki nood õieti millegi poolest ei erinenud teistest nelja kihelkonna kääbikutest. Tõsi, ühes suhtes siiski: Pukivalla kääbikutele meeldis paadiga sõita ja mõned neist oskasid koguni ujuda.

Algselt oli Pukivald ida poolt kaitsetu, hiljem rajati sinna hekk, mida kutsuti Kõrgeks Heinaks. See istutati palju sugupõlvi tagasi ning oli nüüd Pukivalla rahva hoolitseva käe all kõrgeks ja tihedaks sirgunud. Hekk sai alguse Kangevirde silla juures, kulges suures kaares jõest kaugemale ja ulatus välja Heinaotsani (kus Kangevirdesse suubus Vanast Metsast tulev Pajupõime jõgi): ühest otsas teiseni tublisti üle kolmekümne versta. Muidugi polnud see kaitse läbitungimatu. Paiguti ulatus mets päris hekini välja. Kui pimedaks läks, keerasid Pukivalla elanikud uksed lukku, mis samuti polnud mujal Maakonnas kombeks.

Aeglaselt liikus parv üle vee. Pukivalla rand lähenes. Juss oli ainus, kes polnud kunagi varem teisel pool jõge käinud. Vulinal möödalibisev vesi tekitas temas kummalise tunde: vana elu kadus selja taga uttu ning ees ootas sünge, ohtlik teekond. Ta kratsis kukalt ja soovis hetkeks, et isand Frodo oleks jäänud edasi Paunaotsale ja elanud seal vaikselt, nii nagu varemgi.

Kääbikud astusid kaldale. Ilo sidus parve kinni ja Punapõsk viis juba ponihobust teerada mööda üles, kui Juss (kes oli vahtinud tagasi, et Maakonnaga hüvasti jätta) käheda häälega sosistas:

«Vaata tagasi, isand Frodo! Kas sa näed midagi?"

Seljataha jäänud kaugel randumissillal, lampide nõrgas valguses paistis vaevu-vaevu mingi must tomp, nagu oleks keegi sinna unustanud kompsu. Ent see tomp liikus silmanähtavalt, näis taaruvat ühele ja teisele poole, nagu midagi maas otsides. Siis taandus kogu roomates või sügavalt kummargil tagasi pimedusse, kuhu lambivalgus ei ulatunud.

«Tont võtku, mis see oli?» hüüatas Ilo.

«See jälitab meid,» ütles Frodo, «aga ära praegu rohkem küsi! Laseme siit jalga, ja otsekohe!» Nad ruttasid mööda rada üles ja selleks ajaks, kui nad kõrgele kaldapealsele jõudsid, oli teine kallas mähkunud uttu, nii et midagi polnud enam näha.

«Tänu taevale, Ilo, et te ei hoia oma paate läänekaldal!» ütles Frodo. «Kas hobusega saab jõest üle?»

«Hobusega võib sõita kolmkümmend versta põhja poole sillani, või ujuda,» imestas Ilo, «kuid ma

pole elu sees kuulnud, et mõni hobune oleks ujunud üle Kangevirde. Aga ütle, mis puutuvad siia hobused?»

«Pärast räägin. Läheme kõigepealt tuppa, siis on aega jutustada.»

«No hästi! Sina ja Punapõsk tunnete teed; ma lähen ette ja ütlen Pontsu Poldrile, et te olete tulemas. Korraldame nii, et saaksite midagi hamba alla.»

«Talunik Vagla juures me kord juba õhtustasime,» ütles Frodo, «aga ega topelt ei kärise.»

«Olgu nii! Anna mulle see korv!» hüüdis Ilo, kappas ettepoole pimedusse ja kadus silmist.

Frodo uus maja Kilginõos paiknes Kangevirdest tükk maad eemal. Möödunud paremalt poolt Pukimäest ja Kangest Kojast, jõudsid sõbrad Pukmvere küla serva, kust läks läbi Pukivalla peatee, mis tuli sillalt ja suundus lõunasse. Pool versta põhja pool keeras paremat kätt ära külavahetee. Nad läksid seda mööda paar versta edasi, ühest künkast üles, teisest alla.

Viimaks jõudsid nad kitsa väravani tihedas hekis. Maja ei paistnud pimedas üldse välja: see seisis teest kaugemal, keset avarat rohuplatsi, mida piiras rida madalaid puid heki siseküljel. Frodo valis tolle maja seepärast, et see asus kõrvalises paigas, kus ka naabreid polnud läheduses. Keegi ei märganud tema tulemisi ja minemisi. Hulk aastaid tagasi olid Kangepukid ehitanud selle maja külaliste tarvis, kuid vahel olid siin elanud ka perekonnaliikmed, kui mõni tahtis Kange Koja siginast-saginast eemale pääseda. Vanamoodne maaelamu meenutas igas suhtes kääbiku-urgu; pikk ja madal, ühekorruseline, murukatusega, ümmarguste akende ja suure sõõrja uksega.

Teerada pidi maja poole minnes nad akendes tulekuma ei näinud, sest katted olid ees. Frodo koputas uksele; avama tuli Pontsu Polder. Õue voogas sõbralik valgus. Kähku lipsasid kääbikud sisse, sulgedes endid koos valgusega tuppa. Nad seisid avaras eeskojas, kus mõlemat kätt paistsid uksed, ees avanev koridor viis hoone keskossa.

«Noh, kuidas meeldib?» küsis Ilo kuskilt tagantpoolt välja ilmudes. «Palju aega meil polnud, aga püüdsime teha selle paiga sulle nii koduseks kui andis. Viimase kraamikoormaga ei saanud me varem kohale kui alles eile.»

Frodo vaatas ringi. Kõik oli tõepoolest nagu kodus. Paljud ta enda lemmikesemed, samuti Bilbo asjad (uues kohas meenutasid need talle eriti teravalt Bilbot) olid paigutatud täpselt sa madele kohtadele nagu Paunaotsal. Maja oli meeldiv, mugav, sõbralik ja Frodo tabas end mõttelt, et meelsasti jääks ta tõepoolest siia elama ja vaikseid päevi veetma. Näis ülekohtune valmistada teistele nii palju asjatut tüli ning ta murdis taas pead, kuidas sõpradele öelda, et peab neist uuesti lahkuma nii ruttu kui võimalik või tegelikult otsekohe. Ometi pidi ta seda tegema veel samal õhtul, enne magamaminekut.

«Suurepärane!» pigistas ta lõpuks suust. «Ma nagu polekski kolinud.»

Rändurid riputasid mantlid varna ja panid kompsud põrandale hunnikusse. Ilo juhatas nad mööda koridori edasi ja lõi ukse selle otsas valla. Koos valgusega paiskus uksest pahvakas auru.

«Saun!» hüüdis Punapõsk. «Oo, mu kallis Ilomac!»

«Mis järjekorras me läheme?» küsis Frodo. «Kas kõige vanem enne või kõige kärmem enne? Sina jääd mõlemal juhul viimaseks, isand Peregrin!»

«Laske mina korraldan seda asja!» astus vahele Ilo. «Ärgem alustagem oma elu Kilginõos sauna pärast tülitsemisega. Saunas on kolm toobrit ja vaskpada keeva veega. Seal on ka käterätid, matid ja seep. Nii et - kõik kähku sisse!»

Ilo ja Pontsu läksid koridori teisel pool asuvasse kööki, et teha viimaseid ettevalmistusi hiliseks õhtusöögiks. Saunast kostis üksteist üle trumpavaid lauluhääli läbisegi sulina ja pladinaga. Siis kerkis teistest üle Punapõse hääl, kui ta laulis üht Bilbo lemmik-vannilaulu:

Nüüd laulame hei! sest õhtu käes
ja väsinud kääbikul vannipäev!
Jah, tõsilugu: hull on mees,
kes ei pea lugu Kuumast Veest!

Oi! Kena on suise vihma hääl
ja ojavee vulin künka pääl,
kuid parem kui vihmapiisa laul
on Kuuma Vee leits ja niiske aur!

Oi! Külma vett võib ju kallata
alla kõrist, mis janu kannatab;
kuid etem on Õlu, kui joogist põud
ja Kuuma Vee võlu mu pesunõus!

Oi! Kõrgele tõuseb vikerkaar,
kui purskaval vool käib pillerkaar;
kuid armsam siiski kaevuveest
mu jalge pladin Kuumas Vees!

Kostis vägev plartsatus ja Frodo hõige Õuhhh! Tuli välja, et suurem osa Punapõse toobri sisust oli kaevuvee eeskujul kõrgele pursanud.

Ilo astus ukse juurde: «Kuidas oleks õhtusöögiga, ja vahest maitseks veidi õlut?» hüüdis ta. Pead kuivatades tuli Frodo välja.

«Seal on niipalju vett õhus, et peab tulema end kööki kuivatama,» kurtis ta.

«Armas taevas!» hüüatas Ilo ukse vahelt sisse vaadates. Kivipõrand ujus.

«Ole nüüd hea, Peregrin, ja korista oma laga ära, enne kui sööma tuled. Ja kähku, muidu hakkame ilma sinuta pihta.»

Sööma istuti köögis, kamina ees asuva laua äärde. «Ega teie kolm seeni ju enam ei taha?» küsis Fredegar, ehkki mitte eriti lootusrikkalt.

«Miks ei taha! » kisas Punapõsk.

«Need on minu seened!» ütles Frodo. «Emand Vagel, kel ei leidu võrdset talunaiste seas, andis need mulle. Nii et koristage oma ahned käpad eemale, et ma saaksin serveerida.»

Kääbikud on seente peale kohutavalt maiad, hoopis maiamad kui suurimgi seenesõber Suure Rahva seast. Osaliselt selgitab see ka noore Frodo pikki retki Sooniku kuulsatele seenepõldudele ja talumehe ärritust. Seekord aga oli seeni kõigile piisavalt, isegi kääbikute määratut söögiisu arvestades. Sellegipoolest järgnes veel palju muid roogi, ja kui õhtusöök oli lõppenud, ohkas Pontsu Poldergi rahulolevalt. Laua eemale tõuganud, istusid kääbikud ringis tule ümber.

«Laua koristame hiljem,» ütles Ilo. «Nüüd aga räägi! Küllap oli sul palju seiklusi, ja ilma minuta, mis pole üldse aus. Lao aga kõik lagedale; kõige rohkem tahaks ma teada, mis oli lahti vana Vaglaga, kui ta mulle niimoodi hõikas. Hääle järgi otsustades oli tal kenake hirm nahas, kui niisugune asi on üldse võimalik.»

«Meil kõigil oli hirm nahas,» ütles Punapõsk pärast pausi, mis tekkis sellest, et Frodo vahtis tulle ega lausunud sõnagi. «Küllap oleks olnud sinulgi, kui sind kaks päeva oleksid jälitanud Mustad Ratsanikud.»

«Kes need on?»

«Mustad kogud mustade ratsude seljas,» vastas Punapõsk. «Kui Frodo kavatseb vait olla, räägin mina ise kogu loo algusest lõpuni ära.» Ja ta rääkiski kõik, mis oli nendega juhtunud pärast Kääbiklast lahkumist.Juss aitas kaasa noogutuste ja hüüatustega, mis tõendasid Punapõse sõnu. Frodo vaikis endiselt.

«Võiks arvata, et sa mõtlesid selle kõik omast peast välja,» ütles Ilo, «kui ma poleks ise näinud musta kogu randumissillal ja kuulnud, millist häält tegi vana Vagel. Mis sina, Frodo, kõigest sellest arvad?»

«Nõbu Frodo on siiani olnud vait kui sukk,» ütles Punapõsk, «aga nüüd on tulnud aeg temalgi veidi suud paotada. Seni teame vaid vana Vagla oletust, et kõik see on kuidagi seotud Bilbo varandusega.»

«See oli ainult oletus,» kiirustas Frodo ütlema. «Vagel ei tea midagi.»

«Vana Vagel pole loll,» ütles Ilo. «Tema peanupus on tallel nii mõndagi, mida ta peab paremaks enda teada hoida. Olen kuulnud, et üksvahe käis ta Vanas Metsas ja üldse pidavat mees teadma palju kummalisi asju. Aga ütle vähemalt seda, Frodo, kas ta oletus läks täppi või mitte?»

«Ma *arvan*,» alustas Frodo aeglaselt, «et läks, ehkki osaliselt. See asi *on* Bilbo kunagiste seiklustega seotud ja Ratsanikud otsivad, või pigem tahavad kätte saada kas teda või mind. Samuti kardan ma, kui teada tahate, et asi on naljast kaugel ja mind ähvardab suur oht nii siin kui igal pool mujal.» Ta põrnitses seinu ja aknaid, nagu pelgaks, et ühtäkki annavad need järele. Teised silmitsesid teda vaikides ning vahetasid tähendusrikkaid pilke.

«Nüüd kohe tuleb,» sosistas Punapõsk Ilole kõrva. Ilo noogutas.

«Hästi!» ütles Frodo viimaks, ajades selja otsustavalt sirgu, «kauem ma seda lugu vaka all nagunii hoida ei saa. Pean teile midagi rääkima. Ei tea ainult, kust otsast pihta hakata.»

«Äkki ma aitan sind,» pakkus Ilo tasa, «ja räägin osa ise ära?»

«Mida sa sellega öelda tahad?» jäi Frodo talle ärevalt otsa vahtima.

«Aga seda, mu vana hea Frodo: sa tunned ennast kehvasti, sest ei leia sõnu, kuidas meiega hüvasti jätta. Teatavasti kavatsed sa Maakonnast ära minna. Aga hädaoht on sulle kannule jõudnud oodatust varem ja nüüd valmistud sa lahkuma otsekohe. Kuid sa ei taha minna. Meil kõigil on sinust väga kahju. Tunneme sulle kaasa.»

Frodo suu avanes ja sulgus. Ta üllatunud nägu oli nii naljakas, et kõik puhkesid naerma. «Vana hea Frodo!» sõnas Punapõsk. «Kas tõesti arvad, et sul õnnestus meile puru silma ajada? Siis pidanuks sa olema küll hoopis hoolikam ja kavalam. Ilmselt oled sa plaanitsenud minekut juba aprillikuust saadik ja jätnud hüvasti kõigi oma armastatud paikadega. Alatasa oleme kuulnud, kuidas sa pomised: «Ei tea, kas näen veel kunagi seda orgu,» ja muud samas vaimus. Siis teed näo, et rahad on otsas ja võtad kätte ning müüd oma armsa Paunaotsa nendele Kotiküla-Paunastetele! Lisaks kõik need salajutud Gandalfiga.»

«Tont võtku! » ohkas Frodo. «Omast arust olin ju hoolikas ja kaval küllalt. Mis Gandalf nüüd ütleb? Kas see tähendab, et kogu Maakond räägib minu lahkumisest?»

«Oh ei!» rahustas teda Ilo. «Ära sellepärast muretse. Ega saladus muidugi kaua kotis püsi, aga

praegu teame seda küllap ainult meie, vandeseltslased. Mõtle, kui hästi me sind tunneme ja kui sagedasti me koos käime. Enamasti taipame ütlematagi, mis sul mõtteis on. Ma tundsin ka Bilbot. Tõtt-öelda olen jälginud sind üpris teraselt juba tema kadumisest saadik. Ma teadsin, et varem või hiljem lähed sa talle järele; arvasin, et isegi varem, ja olen viimasel ajal seepärast muret tundunud. Kartsime kohutavalt, et sa raputad meid jälgedelt maha ja kaod äkki ning omapead, nii nagu tema. Kevadest saadik oleme sul silma peal hoidnud ja mõistatanud, mis rada su mõtted käivad. Niisama lihtsalt sa ei pääse!»

«Aga ma pean minema,» ütles Frodo. «Pole midagi parata, kallid sõbrad. Olen niisama õnnetu nagu teiegi, aga ärge püüdkegi mind kinni pidada. Kui te juba nii palju olete taibanud, siis peaksite mind aitama, mitte takistama!»

«Sa ei mõistnud mind," ütles Punapõsk. «Sina pead minema - tähendab meie läheme ka. Nimelt tuleme mina ja Ilo sinuga ühes. Juss on muidugi tore poiss ja hüppaks või lohemao kurku sind päästma, kui ainult enne ühe jalaga teise taha ei komista; aga nii ohtlikul teekonnal on vaja rohkem kui üht kaaslast.»

«Te olete maailma kõige paremad ja armsamad kääbikud!» ütles sügavalt liigutatud Frodo. «Aga seda ma küll ei saa lubada. Otsustasin nii juba hulk aega tagasi. Te räägite hädaohust, kuid ei mõista selle suurust. See ei ole aaretejaht, teekond sinna ja tagasi. Ma jooksen ühe surmaohu käest teise surmaohu kätte.»

«Miks me ei mõista,» sõnas Ilo kindlalt. «Sellepärast me otsustasimegi tulla. Me teame, et see Sõrmus pole mänguasi, seepärast tahamegi sind toetada Vaenlase vastu nii, nagu iganes saame.»

«Sõrmus!» hüüatas lõplikult segadusse aetud Frodo.

«Just nimelt, Sõrmus,» jätkas Ilo. «Sa poleks iial osanud arvata, mu kallis vana kääbik, kui uudishimulikud sõbrad sul on. Tean juba hulk aastaid, et Sõrmus on olemas - teadsin juba enne Bilbo kadumist, kuid kuna tema pidas seda ilmselt saladuseks, siis hoidsin asja enda teada, kuni meie salaliidu moodustamiseni. Muidugi ei olnud ma Bilboga nii lähedane kui sinuga; ma olin liiga noor ja samuti oli tema sinust ettevaatlikum - aga mitte piisavalt. Võin rääkida, kui sind huvitab, kuidas ma tema saladusele esimest korda jälile sain.»

«Lase käia!» suutis Frodo vaid pomiseda.

«Need olid Kotiküla-Paunasted, kes talle saatuslikuks said, nagu võiski arvata. Aasta enne Pidu kõndisin ühel heal päeval juhuslikult mööda teed ja nägin, et Bilbo läheb minu ees. Siis ühekorraga ilmusid eespool nähtavale K.-P.d ja tulid meile vastu. Bilbo aeglustas sammu ja siis - hei-hopsti! oli ta äkki kadunud. Ma kohkusin nii, et vaevu taipasin end pisut tavalisemal viisil ära peita: pugesin nimelt läbi heki ja kõndisin edasi mööda põlluveert.

Läbi heki pidasin silmas teed ja kui K.-P.d olid mööda läinud, ilmus äkki Bilbo jälle välja just seal, kuhu olin vaadanud. Kui ta midagi püksitaskusse tagasi pistis, nägin kulda läigatamas.

Sestpeale hoidsin silmad lahti. Isegi luurasin, pean tunnistama. Aga kas polnud see siis põnev, eriti veel teismelise jõmpsika jaoks! Ja küllap olen mina Maakonnas ainus peale sinu, Frodo, kes on näinud vana Bilbo salajast raamatut.»

«Lugesid tema raamatut!» karjatas Frodo. «Helde taevas! Kas sinu eest ei jää siis midagi varjule?»

«Ütleksin, et peaaegu mitte midagi,» möönis Ilo. «Kuid raamatut nägin ma vilksamisi ja sedagi polnud lihtne korraldada. Bilbo ei jätnud kunagi oma raamatut laokile. Ei tea, mis sellest praeguseks on saanud? Küll tahaks seda veel korraks näha. Kas see on sinu käes, Frodo?»

«Ei. Raamatut Paunaotsal polnud. Küllap võttis Bilbo selle kaasa.»

«Nojah, nagu ma juba ütlesin,» jätkas Ilo, «hoidsin kõik enda teada, kuni tänavu kevadeni, mil asi läks tõsiseks. Siis moodustasime oma salaliidu; meiegi võtsime asja tõsiselt, ega saanud seega olla liiga peenetundelised. Sina olid üksjagu raske pähkel pureda, Gandalf veel hullem. Aga kui tahad tutvuda meie meisterluurajaga, võin teda esitleda.»

«Kus ta on?» küsis Frodo ringi vaadates, nagu oodanuks, et kohe tuleb kapist välja kurjakuulutav kuju mustas maskis.

«Astu ette, Juss!» hüüdis Ilo ning kõrvuni punane Juss tõusis püsti.

«Siin ta on, meie andmekoguja! Ja ta kogus palju, võin kinnitada, enne kui lõpuks vahele jäi. Pärast seda kuivas meie teabeallikas ära, vist arvas, et on tingimisi vabaks lastud.»

«Juss!» hüüdis Frodo, suutmata enam rohkem hämmelduda ja otsusele jõuda, mida ta õieti tunneb: viha, lõbu, kergendust või lihtsalt seda, et teda on lolliks tehtud.

«Jah, peremees!» pomises Juss. «anna andeks, peremees! Aga ma ei tahtnud sulle paha teha, isand Frodo, ja isand Gandalfile ka mitte. Pane tähele, temal on juba arunatuke peas: kui sina ütlesid lähen üksi, siis tema ütles *ei! võta keegi kaasa, keda sa usaldada võid."*

«Aga paistab, et ma ei või mitte kedagi usaldada," ohkas Frodo.

Jussi nägu muutus õnnetuks. «Sõltub sellest, mida sa tahad," pistis Ilo vahele. «Võid meid usaldada selles, et tuleme sinuga koos läbi paksu ja vedela - kuni kibeda lõpuni. Ning selles, et hoiame su saladusi - paremini kui sa ise. Aga siis sa küll ei saa meid usaldada, kui tahad kogu vaeva enda peale võtta ja sõnagi lausumata jalga lasta. Oleme ju su sõbrad, Frodo. Igal juhul on asi nii: me teame peaaegu kõik, mis Gandalf sulle rääkis. Teame üsna palju ka Sõrmusest. Me kardame hirmsasti - aga siiski tuleme sinuga koos; või järgneme sulle kõikjale nagu verekoerad.»

«Ja lõppude lõpuks, peremees,» lisas Juss, «peaks sa haldjate nõu kuulda võtma. Gildor ütles, et

sa võtaks kaasa need, kes tulla tahavad - ja seda sa ei saa tagasi ajada.»

«Ega ma ajagi,» ütles Frodo ja nägi, kuidas Jussi suu venis muheluses kõrvuni. «Ei aja tõesti, aga ma ei usu enam elu seeski, et sa magad, norska nii palju, kui kulub! Annan jalaga tagumikku, kui tahan kindel olla.

Te olete üks paras punt petiseid ja võrukaelu!» pöördus ta teiste poole. «Aga olge te kiidetud!» Siis puhkes Frodo naerma ja tõusis käsi laiutades püsti. «Annan alla. Teen nii, nagu Gildor soovitas. Kui oht poleks nii tõsine, võiksin rõõmust tantsu lüüa. Aga sellegipoolest olen ma õnnelik; nii õnnelik pole ma enam hulk aega olnud. Ma kartsin seda õhtut väga.»

«Käsi selle peale! Hip-hip-hurraa! pealik Frodo ja ta vennaskonna auks!» kõlasid hüüded ja kõik haarasid üksteisel käest ning karglesid ringis ümber Frodo. Ilo ja Punapõsk lõid lahti laulu, mille olid ilmselt just selleks puhuks sepitsenud.

See oli tehtud päkapikkude laulu eeskujul, mis aastaid tagasi saatis Bilbo tema suurele seiklusele, ning käis sama viisi peal:

Nüüd siia jääb me kodu hää,
Ei niipea teda enam näe!
Meid sinna tee viib koidu eel,
Kus sünge laas ja kõrged mäed.

Ei ohu eest me põgene,
Me tee viib Kaljulõhele
Ning kiire traav kesk kõnnumaad
Saab rammuprooviks mõnele.

Me ees on surm, me taga hirm,
Me pea all padjaks rähk ja põrm.
Ei puhata me enne saa,
Kui võidab kurja meie tarm.

Meid ootab tee! Meid ootab tee!
Me retk läeb lahti koidu eel!

«Väga hea!» ütles Frodo. «Ainult et sellisel juhul on meil veel hulk tegemist, enne kui magama laheme - vahemalt täna veel katuse all.»

«Oi! Aga see oli ju laul!» õhkas Punapõsk. «Ega sa ei mõtle ometi tõsiselt enne koitu teele asuda?»

«Ei tea,» arutles Frodo. «Ma kardan Musti Ratsanikke ja küllap oleks ohtlik kauaks ühte kohta paigale jääda, eriti siia, kuhu kõik teavad mind tulevat. Ka Gildor soovitas mitte oodata. Kuid Gandalfi tahaks väga näha. Märkasin, et isegi Gildor sattus ärevusse kuuldes, et Gandalf pole lubatud ajal tulnud. Kõik sõltub õieti kahest asjast. Kui kiiresti jõuavad Ratsanikud Pukiverre? Ja kui kiiresti saame meie minema? Meil on hulk ettevalmistusi teha.»

«Teisele küsimusele vastaksin,» võttis sõna Ilo, «et me saaksime minema tunni jooksul. Kõik, mis vaja, on ette valmistatud. Tallis üle põllu ootavad kuus ponihobust; toiduvarud ja muu kraam, ühesõnaga kõik on pakitud, peale mõne riidehilbu ja toidu, mis võib rikneda.»

«Vandeseltslased tegutsevad väga läbimõeldult,» tunnistas Frodo. «Aga Mustad Ratsanikud? Kas võime jääda üheks päevaks siia, et Gandalfi oodata?»

«Kõik oleneb sellest, mida Ratsanikud sinu arvates teevad, kui nad su siit leiavad,» kostis Ilo. «Nad oleksidki juba siin, kui neid poleks kinni peetud Põhjavärava juures, kus Hekk ulatub jõekaldani välja, kohe siinpool silda. Väravavalvurid ei lase neid öösel läbi, ehkki nad võivad muidugi läbi murda. Isegi päeval püüaksid valvurid neid tagasi hoida, ma arvan, vahemalt senikaua, kuni viiakse sõna Kange Koja Isandale - Ratsanikud ei meeldi neile, see on päris kindel, ja ajavad neile hirmu nahka. Aga sihikindla rünnaku vastu ei suuda Pukivald end kuigi kaua kaitsta. Ja hommikul võidakse isegi Must Ratsanik läbi lasta, kui ta varava juures isand Paunastet küsib. Enam-vahem kõik ju teavad, et sa pidid siia Kilginõkku tagasi kolima.»

Frodo istus veidi aega ja mõtles. «Olgu nii,» ütles ta viimaks. «Ma lähen homme, niipea kui koidab. Aga mitte mööda teed: siis oleks juba ohutum siia jääda. Kui lähen labi Põhjavarava, saab mu lahkumine kohe teatavaks, kui ei, võiks seda veel mitu paeva varjata. Pealegi on Idatee ja piiriäärne sild kindlasti valve all, olenemata sellest, kas mõni Ratsanik jõuab Pukivalda või ei. Me ei tea, mitu neid on; vähemalt kaks, võib-olla rohkem. Ainus mõistlik viis on lahkuda täiesti ootamatus suunas.»

«Sel juhul peate minema Vanasse Metsa!» kohkus Fredegar. «Aga seda te küll teha ei või. See oleks ju niisama kole kui Ratsanike küüsi sattuda!»

«Mitte päris,» ütles Ilo. «Tundub küll meeleheitlik väljapääs, aga küllap Frodol on õigus. Ega meil vist polegi muud võimalust lahkuda nõnda, et jälitajad kohe meie kannule ei pääse. Kui hästi laheb, võime saada päris suure edumaa.»

«Aga Vanas Metsas läheb teil haprasti,» kinnitas Fredegar. «Veel kellegi käsi pole seal hästi käinud. Te eksite ära. Kääbikud ei käi seal.»

«Miks ei käi!» hüüdis Ilo. «Kangepukid ju käivad - mõnikord, kui neil selleks tuju tuleb. Meil on oma koht, kust metsa sisse minna. Ükskord ammu käis Frodo ka. Mina olen käinud mitu korda, tavaliselt muidugi päevavalgel, siis on puud unised ja päris taltsad.»

«Noh, eks tehke nagu heaks arvate!» ohkas Fredegar. «Mina küll kardan Vana Metsa rohkem kui midagi muud, temast räägitakse nii õudsaid lugusid; aga minu arvamus vaevalt et palju loeb, mina ju kaasa ei tule. Tegelikult ongi hea, et keegi jääb maha ja saab rääkida Gandalfile, mida te ette võtsite. Küllap ta varsti välja ilmub.»

Kuigi Pontsu Polder Frodot väga armastas, polnud tal mingit isu lahkuda Maakonnast ega ka näha, mis on tema piiride taga. Ta perekond pärines Ida-kihelkonnast, täpsemalt Tallekoolmelt, mis asub Sillaväljal, kuid iial polnud ta jalgagi üle Kangevirde silla saanud. Vandenõulaste esialgse plaani järgi oli tema ülesandeks maha jääda ja vastata uudishimulike küsimustele - nii saaks võimalikult kaua jätta muljet, nagu elaks isand Paunaste ikka veel Kilginõos. Et paremini oma osa mängida, oli Pontsu ühes võtnud isegi mõned Frodo vanad riidehilbud. Neile ei tulnud pähegi, kui ohtlikuks võib see mäng osutuda.

«Suurepärane!» ütles Frodo, olles pisut järele mõelnud. «Muidu poleks me saanud Gandalfile sõnumit jätta. Kas need Ratsanikud lugeda oskavad, seda ma küll ei tea, aga kirja poleks ma julgenud kirjutada, sest järsku tungivad nad sisse ja otsivad maja läbi. Aga kui Pontsu on nõus kindlust mehitama ja teatab Gandalfile, kuhupoole me läksime, on asi otsustatud. Hommikul põrutame otse Vanasse Metsa.»

«Selge,» ütles Punapõsk. «Ausalt öeldes ma just ei kadesta Pontsu ülesannet - jääda siia Mustade Ratsanike tulekut ootama.»

«Oota vaid, kuni jõuad küllalt sügavale Metsa,» vastas Fredegar. «Küllap sa veel enne homme õhtut soovid, et oleksid minuga koos siin.»

«Aitab vaidlemisest,» ütles Ilo. «Parem teeme siin kõik korda ja pakime asjad ära, enne kui magama läheme. Hommikul vara, veel enne koitu löön teid kõiki maast lahti.»

Viimaks voodis, ei saanud Frodo kaua und. Jalad pakitsesid. Rõõmuga mõtles ta, et asub hommikul teele. Lõpuks, ähmases poolunes nägi ta end välja vaatamas kõrgest aknast üle mustava metsa, kus kasvasid võimsad haralised puud. Alt juurikate vahelt kostus hääli, nagu roomaksid ja nuusiksid seal ringi mingid võikad olendid. Varem või hiljem nuusivad nad ta kindlasti välja.

Siis kuulis ta kauget kohinat. Algul kostus see nagu tormi kohin puulehtedes. Siis taipas Frodo, et see pole mitte mets, vaid kauge mere müha; ärkvel olles polnud ta seda kunagi kuulnud, kuid unes ängistas meremüha teda sageli. Siis äkki oli ta väljas lagedal. Mingit metsa polnudki. Ta seisis pimedal nõmmepealsel, hingates sisse iseäralikku soolakat lõhna. Pilku tõstes nägi ta enda ees kõrgel mäeseljandikul üksildasena seismas võimsat valget torni. Ta tundis palavat soovi üles torni ronida, et näha merd. Ta pöördus minema, mäest üles, torni poole, kuid siis korraga lõi taevas valgeks ja kõrvulukustavalt kärgatas pikne.

6. PEATÜKK
Vana Mets

Äkki Frodo virgus. Tuba oli ikka veel pime. Ühes käes küünal, kolkis Ilo teisega vastu ust. «No hea küll! Hea küll Mis lahti?» pomises Frodo jahmunult, ikka veel unesegane.

«Või mis lahti!» hüüdis Ilo. «Maast aja ennast lahti, vaat mis! Kell saab juba pool viis ja paks udu on maas. Tee ometi kähku! Jussil saab hommikusöök varsti valmis. Isegi Punapõsk on juba üleval. Kohe panen ponidele sadulad selga ja toon kohale selle, kes hakkab meie pakke kandma. Ärata see laiskvorst Pontsu üles! Tõusku vähemalt niikauaks, et meid ära saata.»

Kui kell sai kaks läbi, olid viis kääbikut valmis teele asuma. Pontsu Polder haigutas ikka veel. Kikivarvul hiilisid sõbrad majast välja. Koormaponi suu kõrvalt hoides läks Ilo ees, mööda rada läbi maja taga kasvava metsasalu ning edasi otse üle põldude. Puuoksad sätendasid, iga lehekese otsas rippumas piisk, rohule oli langenud külm hall kaste. Üldises vaikuses kostusid kauged hääled selgelt ja valjult; kuskil plaksutasid tiibu kanad, majas kaugel eemal paugatas uks. Kääbikud talutasid tallist välja ponid, väikest kasvu sitked loomad tõust, mis kääbikutele kõige enam meeldib: mitte kiired, kuid kõlbulikud pikaks päevatööks. Ponide selga roninud, kadusid rändurid peagi uttu, mis nende ees vastumeelselt avanes ja läbipääsmatu müürina nende taga sulgus. Nad olid umbes tund aega tasapisi ja sõnatult ratsutanud, kui äkitselt kõrgus mustava müürina eespool hekk, tumerohelised oksad mähkunud hõbedastesse ämblikuvõrkudesse.

«Mismoodi sa sellest läbi mõtled pääseda? » tegi Fredegar suured silmad. «Tulge aga minu järel,» kutsus Ilo, «ja kohe näete.» Sõbrad pöördusid piki hekki vasakule ja jõudsid minnes peagi kohta, kus hekk kulges kaares ringi ümber väikese nõo. Selle põhjas oli maasse kaevatud nõva, mis langes heki suunas laugelt allapoole. Uurde telliskivivoodriga seinad kerkisid aina kõrgemaks, kuni kohtusid üleval ja võlvusid tunnelilaeks; käik sukeldus sügavale heki alla ja kerkis teisel pool taas maapinnale.

Siin Pontsu Polder peatus, et hüvasti jätta. «Minu arust teeksid küll targemini, kui sa sinna metsa ei läheks, Frodo,» ütles ta. «Lootkem vaid, et keegi veel enne tänast õhtut ei pea tulema teid sealt päästma. Kuid õnn olgu teiega - täna ja iga päev!»

«Mis siis viga, kui Vana Mets olekski kõige ohtlikum osa me teekonnast,» ohkas Frodo. «Kui Gandalf tuleb, juhata ta Idateele; varsti jõuame me uuesti sinna välja ja läheme edasi nii kiiresti kui saame.» «Hüvasti!» hüüdsid rändurid ja sukeldusid tunnelisse, kadudes Fredegari silmist.

Pimeda ja rõske käigu teist otsa sulges paksudest raudvarbadest värav. Ponilt maha astunud, avas Ilo selle võtmega ja kui kõik olid läbi saanud, lükkas uuesti kokku. Sulgudes helahtas värav ja kõlksatas lukku. Midagi halvaendelist oli kääbikute jaoks selles kõlksatuses.

«Nii!» teatas Ilo. «Nüüd olete Maakonnast väljas ja Vana Metsa serval.»

«Kas need lood, mis Metsast räägitakse, on kõik tõsi?» piidles Punapõsk ümberringi.

«Oleneb sellest, milliseid sa mõtled,» kostis Ilo. «Kui sa pead silmas neid vanu kollijutte, mida lapsehoidjad Pontsule õelatest härjapõlvlastest ja huntidest rääkisid, siis ütleksin, et ei. Vähemalt mina neid ei usu. Aga see Mets on imelik küll. Kõik asjad seal oleksid nagu elus, saaksid toimuvast justkui paremini aru kui samad asjad Maakonnas. Ning puud ei armasta võõraid. Nad jälgivad sind. Tavaliselt ainult jälgivadki, kuni kestab päevavalgus, ega tee suurt midagi. Kõige vaenulikumad vahest ehk pillavad oksa või pistavad juure jala ette, või haaravad sind pika väädiga. Aga öösiti minevat asjad küll hulluks, niivähemalt räägitakse. Ise olen ma siin pimeda kätte jäänud ainult korra või paar, ja siis ka üsna heki lähedal. Mulle tundus, et kõik puud justkui sosistasid omavahel, rääkisid uudiseid mingis arusaamatus keeles, ja oksad kõikusid ja kobasid ringi ilma vähimagi tuuleõhuta. Need puud suutvat koguni ise liikuda, et piirata ümber ja mässida sisse võõraid, kes neile ei meeldi. Kunagi ammu ründasidki puud Pukivalla hekki, kogunesid otse heki taha ja kummardusid sellest üle. Siis aga tulid kääbikud ja raiusid neid sadade kaupa maha, tegid metsa suure tuleriida ja põletasid hekist ida poole paljaks pika riba maad. Pärast seda pole puud enam ligi tulnud, kuid muutusid väga vaenulikuks. Metsaservas on tänini suur lagendik seal, kus tookord tuli maha tehti.»

«Kas puud ongi ainus oht siin Metsas?» uuris Punapõsk.

«Sügaval Metsa sees ja teiselpool servas pidavat elama isevärki olendeid,» rääkis Ilo, «nii vähemalt olen kuulnud; ise ma neid kohanud pole. Radu aga tallab keegi sisse tõepoolest. Neid võib metsa minnes alati leida. Aeg-ajalt muutuvad need rajad kummalisel kombel, nihkuvad paigast ära. Otse tunneli suu juurest läheb, või vähemalt läks pikka aega üsna lai rada Lõkkelagendikule, ja sealt enam-vähem meile vajalikus sihis kirde poole. Sedasama rada ma otsingi.»

Tunnelivärav jäi nüüd seljataha ja kääbikud sõitsid risti läbi avara nõo. Selle teiselt nõlvalt kulges vaevumärgatav rada Metsa alla, mis jäi Hekist umbes neljakümne sülla kaugusele; aga see kadus niipea, kui nad puude vahele jõudsid. Tagasi vaadates nägid kääbikud Heki tumedat viirgu paistmas tüvede vahelt, mis neid juba igast küljest ümbritsesid. Ees polnud näha muud kui vaid lugematul hulgal igasuguse jämeduse ja kujuga puutüvesid: sirgeid ja kõveraid, väändunud, kaldus, tüsedaid ja saledaid, siledaid ja pahklikke ja oksalisi; sammaldunud roheliseks ja halliks, küljes limased, sassis võrsed.

Kõigil peale Ilo tõmbusid näod süngeks. «Lase nüüd käia, otsi see rada üles," käis Frodo talle peale, «ja vaatame, et me üksteist silmist ei kaota ja seda ära ei unusta, kuhupoole jääb Hekk.»

Nad otsisid puude vahel läbipääsu ja ponid komberdasid edasi, vältides hoolega maas väänlevaid ja kokkupõimunud juurikaid. Alustaimestikku polnud. Maapind tõusis järjest ja mida kaugemale nad jõudsid, seda kõrgem, tumedam ja paksem näis mets. Ühtki häält polnud kuulda peale selle, kuidas kukkusid üksikud veetilgad läbi liikumatute lehtede. Oksad ei sosistanud ega liikunud; ometi tundsid kääbikud end ebamugavalt, nagu seiraks keegi neid halvakspanuga, mis süveneb vastumeelsuseks ja koguni vaenuks. See tunne tugevnes järjest, kuni rändurid tabasid end heitmast pilke üles või üle õla tagasi, nagu peljates äkilist hoopi.

Rajast polnud ikka veel mingit märki ja näis, et kogu aeg püüavad puud neil teed tõkestada. Suutmata seda kauem taluda, laskis Punapõsk kõigile ootamatult kuuldavale hõike. «Oi! Oi!» hüüdis ta. «Ma ei tee ju midagi paha. Laske mind ainult läbi, see on kõik!»

Teised seisatasid jahmunult, kuid hüüe sumbus nagu paksu kardinasse. Ei kostunud mingit kaja ega vastust, ainult mets näis muutuvat veelgi tihedamaks ja valusamaks.

«Mina sinu asemel ei kisaks,» ütles Ilo. «Sellest on meile rohkem kahju kui kasu.»

Frodo hakkas mõtlema, kas nad üldse leiavadki raja, mis viiks puude vahelt läbi, ja kas tal oli õigust tuua teisi sellesse koledasse metsa. Ilo heitis pilke ühele ja teisele' poole ega teadnud vist enam isegi kindlalt, kuhupoole hoiduda. Punapõsk märkas seda. «Küll õnnestus sul meid osavalt ära eksitada,» torkas ta. Samal hetkel aga vilistas Ilo kergendatult ja osutas käega ettepoole. «No näed sa!» ohkas ta. «Need puud liiguvad tõepoolest. Lõkkelagendik on otse meie ees (või nii ma vähemalt loodan), aga paistab, et rada on paigast nihkunud!»

Eespool hakkas puude vahelt paistma valgust. Siis korraga astusid kääbikud metsast välja ja leidsid end avaralt sõõrikujuliselt aasalt. Üleval paistis taevas, üllatavalt selge ja sinine - puude all polnud nad üldse märganud, kuidas saabus hommik ja udu üles kerkis. Päike polnud veel nii kõrgel, et ulatunuks paistma alla lagendikule, kuigi puulatvadele juba paistis. Puud lagendiku servas olid rohelisemad ja lopsakamad, lehestik tihe nagu läbitungimatu sein. Lagendikul ei kasvanud ühtegi puud, ainult kore rohi ja mitmesugused kõrged taimed: puitunud varrega närbunud surmputked ja koerputked, ohtralt nõgeseid ja ohakaid. Trööstitu paik, kuid pärast sünkjat metsaalust mõjus nagu armas, rõõmus aiake.

Kääbikute julgus hakkas taastuma ja lootusrikkalt vahtisid nad üles, päevavalguse poole, mis muutus üha heledamaks. Lagendiku teises servas paistis puudemüüris kitsas vahe. Sealt suundus metsa hästinähtav rada, kohati üpris lai ja ülalt lahti, ehkki aeg-ajalt kummardusid kahel pool tihedalt kasvavad puud raja kohale ja varjasid selle oma tumedate okstega. Sinna rändurid ratsutasidki. Maapind kerkis ikka veel laugelt ülesmäge, kuid nüüd sõitsid kääbikud palju kiiremini ja julgema südamega; näis, et Mets on leebunud ja laseb nad lõpuks siiski takistamatult läbi.

Varsti aga muutus õhk palavaks ja umbseks. Puud tõmbusid kahelt poolt tihedalt kokku, ja ette ei näinud enam peaaegu üldse. Järjest selgemini tundsid kääbikud, kuidas mets neid oma pahatahtlikkusega ängistab. Valitses selline vaikus, et ponide astumine, kuivanud lehtede sahin ja komistamine varjatud puujuurikatele lausa kumises kõrvus. Sõprade julgustamiseks püüdis Frodo üles võtta laulu, kuid peagi sumbus ta hääl:

Oo rännumees kesk varjumerd
nüüd heida pelg! Sest lõpeb kord
ka kõige mustem mets me maal
ning selget taevast näha saad:
kord tõuseb päev, kord loojub päev,
kord punab koit, kord eha käes.
Sest igal laanel ükskord ots...

«*Ots* - selle sõna juures jäi Frodol hääl kurku kinni. Raskes õhus pääsesid sõnad vaevaliselt suust. Otse nende selja taga raksatas rajale oks, mis kukkus vanalt, tee kohale kummarduvalt puult. Näis, nagu tõmbuks mets teeliste ees järjest tihedamalt koomale.

«Neile ei meeldi põrmugi see lõppemise ja otsasaamise värk,» tähendas Ilo. «Mina sinu asemel praegu rohkem ei laulaks. Oota, kuni me ükskord serva välja jõuame, siis alles rõkatame neile kõik kooris!»

Ilo hääletoon oli lõbus ja kui nooruk tundiski südames ärevust, ei näidanud ta seda välja. Teised ei vastanud. Salgas valitses rõhutud meeleolu. Frodo süda muutus üha raskemaks ja mida samm edasi, seda enam kahetses ta, et üldse oli mõelnud trotsida puude vaenulikku olekut. Juba olekski ta äärepealt peatunud ja teinud ettepaneku tagasi minna (kui veel vaid saanuks), kui asjad võtsid uue pöörde. Tõus lakkas ja maapind eespool näis peaaegu tasane. Ähvardavad puud tõmbusid kõrvale ja edasi läks rada peaaegu otsejoones. Kaugemal eespool hakkas paistma roheline künkatipp, puudest lage, mis kerkis ümbritsevast metsast välja nagu paljas pealagi. Rada näis suunduvat otse sinnapoole.

Nad ruttasid taas edasi, tundes rõõmu mõttest, et tõusevad mõneks ajaks Metsa katuse kohale. Korraks laskunud, hakkas rada jälle kerkima ning jõudis lõpuks järsule künkajalamile. Puude vahelt

väljas, kadus tee samblasse. Ümber künka seisid korrapärases ringis puud, nagu tihedad juuksed ümber palja lagipea.

Et ponisid tippu vedada, pidid kääbikud tegema õige mitu ringi ümber künka. Üleval jäid nad seisma ja vaatasid ümberringi. Päike paistis, kuid ilm oli hämune ja näha polnud eriti kaugele. Lähemas ümbruses oli udu peaaegu hajunud, kuid siin-seal hõljus see ikka veel madalamais paigus ning lõuna pool kerkisid otse läbi metsa kulgevast sügavast kurrust üles udujoomed nagu aur või valge suits.

«See joon seal,» osutas Ilo käega lõunasse, «on Pajupõime. Jõgi tuleb ülevalt seljakutelt ja voolab otse läbi metsa edelasse, suubudes Heinaotsa taga Kangevirdesse. Igal juhul peame sellest paigast eemale hoidma! Pajupõime org olevat kõige eriskummalisem koht kogu Vana Metsas - just sealt nagu saaksidki kõik muud äraspidised asjad alguse.»

Teised vaatasid Ilo osutatud suunas, kuid ei näinud midagi peale uduliniku, mis hõljus niiske, sügava oru kohal, kuna metsa lõunapoolne osa kadus taamal hämusse.

Päike küttis künkatipu kuumaks. Kell võis olla üheteistkümne paiku, kuid suuremat osa vaateväljast varjas ikka veel sügisvine. Läänes ei seletanud silm ei Hekki ega Kangevirde orgu selle taga. Põhjakaares, kuhu kääbikud kõige lootusrikkamalt vahtisid, ei paistnud vähimatki märki suurest Idateest, kuhu nad välja lootsid jõuda. Nii asusid nad vaid saarekesel keset puudemerd, silmapiiri varjamas uduvine.

Künka kagupoolses küljes langes maapind järsult ning nõlvad laskusid kaugele puude alla, otsekui saare kaldad, mis on tegelikult sügavast veest tõusva mäe küljed. Rohelisel nõlvakul istudes ja üle puulatvade vahtides sõid kääbikud lõunat. Kui päike kerkis ja ületas keskpäevajoone, silmasid nad kaugel ida pool hallikasrohelisi viirge - need olid seljakud Vana Metsa taga. Ning ehkki neile valmistas rõõmu näha vähemalt midagi, mis asub Metsast väljaspool, poleks nad nimelt sinna mitte mingil tingimusel tahtnud minna: seljakutel oli kääbikute hulgas niisama sünge kuulsus nagu Metsal endalgi.

Viimaks võtsid nad end kokku, et teekonda jätkata. Rada, mida mööda nad künka juurde olid tulnud, ilmus põhjapoolse nõlvaku all uuesti välja, kuid hakkas peagi hoiduma üha rohkem ja rohkem paremale. Siis hakkas rada minema allamäge ning suundus, nagu võiski aimata, otsejoones Pajupõime orgu, kuhu rändurid hoopiski ei tahtnud sattuda. Asja arutanud, otsustasid kääbikud eksitavalt teelt lahkuda ja hoida rohkem põhjasuunda, sest maantee, mis künkatipult küll ei paistnud, pidi jääma sinnapoole ega saanud enam väga kaugel olla. Samuti näis maa põhja pool, rajast vasakul, kuivem ja lagedam; kõrgematel nõlvadel muutus mets hõredamaks ja tihnikus kasvanud tammede, saarte ning hoopis kummaliste puude asemele, mil õieti nimegi polnud, ilmusid kuused ja männid.

Algul näis, et otsus oli õige: hõreda metsa all pääsesid rändurid edasi nobedamini, ehkki pidid tõdema iga kord, kui üle lagedama koha minnes päikest silmasid, et olid seletamatult kombel kaldunud õigest suunast kõrvale, ida poole. Mõne aja pärast aga hakkasid puud taas tihedamalt kokku tõmbuma just neis paigus, mis eemalt olid paistnud hõredamad ja lahedamad. Siis jäid ootamatult teele ette sügavad vaod, otsekui hiigelsuurte vankrirataste rööpad maapinnas või laiad vallikraavid, põhjas puhmastikku kasvanud ja ammu kasutuskõlbmatuks muutunud rada. Enamasti lõikasid need vaod valitud suuna risti läbi ja kääbikud olid sunnitud alla laskuma ja siis jälle välja ronima, mis ponisid järel vedades oli raske ning tülikas. Ning ikka ja jälle leidsid nad alla jõudes eest põõsastesse ja tihedasse pulstunud rohtu kasvanud nõlvaku, mis ei lasknud minna vasakule, vaid sundis pöörduma paremale, nii et iga kord tuli minna tükk maad mööda vao põhja edasi, enne kui leidus koht, kus vasakkaldast üles pääses. Mets aga muutus üha tihedamaks ja süngemaks ning kuidagi ei lasknud sügavad vaod maapinnas neid üles ja vasakule, vaid sundisid ikka ja jälle paremale ning alla laskuma.

Tunni-paari möödudes olid kääbikud kaotanud igasuguse suunataju, ehkki taipasid niipalju, et ei lähe juba ammu enam üldse põhja poole. Õigelt teelt nagunii kõrvale aetud, läksid nad nüüd lihtsalt suunas, kuhu oli võimalik liikuda - itta ja lõunasse, otse Metsa südamesse ja mitte sealt välja.

Päev kaldus õhtusse, kui rändurid liipasid ja komberdasid senisest laiemasse ja sügavamasse vakku. Selle kaldad olid nii järsud ja metsistunud, et välja ronida osutus võimatuks - nii teisest kaldast üles kui ka tagasi tuldud teed, vähemalt ponisid ja pakke maha jätmata. Minna sai üksnes edasi, see tähendab - allapoole. Maapind muutus pehmeks ja kohati soiseks; kahel pool orukülgi hakkasid välja immitsema veesooned ja peagi leidsid kääbikud, et järgivad ojakest, mis nirisedes ja sulisedes otsib teed oma rohtukasvanud sängis. Siis hakkas maapind kiiresti langema ja aina veerohkemaks muutuv oja hüples lõbusalt sulisedes järjest nobedamini allamäge. Peagi leidsid kääbikud, et on sattunud sügavasse hämarasse kuristikku, mille kohale ülevalt kummarduvad puud.

Tükk maad mööda ojakallast alla koperdanud, jõudsid rändurid ühtäkki hämarusest välja. Nagu avanenuks värav, hakkas eespool korraga paistma päikesevalgust. Lagedale astudes avastasid kääbikud, et olid tulnud alla mööda kuristikku kõrges, järsus, peaaegu püstloodses kaldanõlvas. Nõlvaku jalamil laius avar luht, täis lokkavat heina ja pilliroogu; ähmaselt paistis kaugel eemal teine kallas, peaaegu niisama järsk. Hilise pärastlõuna kuldne päikesepaiste lesis sooja ja unisena varjatud maal kallaste vahel. Laisalt lookles keset luhta tume pruuniveeline jõgi, mida piirasid iidsed pajud, mille kohale kummardusid pajud, millesse olid langenud pajud ja mille pind oli täpiline tuhandetest koltunud pajulehtedest. Õhk oli neist paks, kui nad võbeldes okstelt alla langesid, sest orus puhus soe

pehme tuul, pilliroog sahises ja pajuoksad kriiksusid.

«Noh, nüüd ma tean vähemalt, kus me umbes oleme!» ütles Ilo. «Oleme tulnud peaaegu risti vastupidi sellele suunale, kuhu tahtsime minna. See jõgi siin on Pajupõime! Ma lähen ja uurin ümbrust.»

Ta astus välja päikesepaistesse ja kadus kõrgesse heina. Mõne aja pärast uuesti välja ilmunud, kandis ta ette, et jõe ja kaldajärsaku vahel on küllalt kindel pinnas; siin-seal ulatus tugev murumätas veepiirini välja. «Ja veel,» ütles ta, «on siinpoolsel kaldal midagi teeraja-taolist. Kui läheme mööda seda vasakule, saame lõpuks ikkagi idapoolsesse metsaserva välja.»

«Võib-olla, võib-olla!» kahtles Punapõsk. «Muidugi juhul, kui see rada üldse läheb nii kaugele ega vii meid lihtsalt kuhugi sohu ja jätagi sinna. Mis te arvate, kes selle raja tallas, ja milleks? Üsna kindlasti mitte selleks, et meie teekonda hõlbustada. Mul tekivad juba kurjad kahtlused selle metsa ja kõige suhtes, mis siin sees on; tondijuttegi hakkan peaaegu juba uskuma. On teil aimu, kui kaugele itta tuleb meil minna?»

«Ei,» ütles Ilo, «seda meil pole. Ma ei tea isegi seda, kui kaugel Pajupõime ääres me asume, või kes võiks siin käia nii tihti, et tallab sisse raja. Aga teist teed siit välja pole ju nagunii.»

Kuna muud nõu polnud, suundusid nad hanereas Ilo juhtimisel äsjaavastatud teerajale. Ümberringi kasvas lopsakas hein ja kõrge pilliroog, kohati kaugelt üle nende pea; kuid rada, kui nad selle kord leidsid, oli hõlpsasti käidav; vongeldes ja loogeldes otsis see kindlamat pinda mülgaste ja lompide vahel. Siin-seal, minnes üle kõrgemalt metsamaalt alguse saanud ja Pajupõimesse suubuvate ojakeste voolusängidest, olid rajale hoolikalt sätitud puutüved või haokubud.

Kääbikutel hakkas väga palav. Parvede kaupa sumises kõrvus kärbseid ja muid putukaid. Selga kõrvetas pärastlõunapäike. Lõpuks jõudsid nad varjulisemasse paika; tee kohale kummardusid võimsad hallid pajuoksad. Iga järgmine samm oli eelmisest vaevalisem. Tundus, nagu imbuks uni maapinnast välja ja mööda jalgu üles, ning langeks õhust pehmelt pähe ja silmi.

Frodo tundis, kuidas lõug rinnale vajub ja pea alla jõnksatab. Punapõsk, kes kõndis otse tema ees, komistas ja kukkus äkki käpuli. Frodo peatus. «Pole midagi parata,» kuulis ta Ilot ütlemas. «Jalg lihtsalt enam ei tõuse, kui me nüüd ei puhka. Tukastada tahaks. Pajude all on jahe. Vähem kärbseid ka!»

Frodo aimas halba. «Hei, kuulge!» hüüdis ta. «Vara on meil veel tukastada! Kõigepealt peame Metsast välja saama.» Kuid teised ei teinud temast enam välja. Nende kõrval seisis Juss juhmilt haigutades ja silmi pilgutades. Äkki tundis Frodo, kuidas uni ta üle võimust võtab. Pea käis ringi. Ümbruses oleks korraga kõik nagu vaikseks jäänud. Kärbsedki ei sumisenud enam. Vaid vaevukuuldav õrn sahin, võbelev nagu poolsosinal leelutatud laul, näis kostuvat ülevalt okstest. Unest raskeid silmi tõstes nägi Frodo enda kohale kummardumas hiiglaslikku, vanadusest hallikat pajupuud. Kohutavalt suur näis see puu, haralised oksad püsti nagu hulk pikkade sõrmedega väljasirutatud käsi, sõlmilises ja väändunud tüves laiad praod, mis okste liikudes tasa kriiksusid. Vahtides lehtede võbelemist vastu eredat päikesevalgust, läks Frodol silme ees kirjuks ja ta kukkus jalapealt maha, jäädes sinnasamasse rohule lamama.

Ilo ja Punapõsk vedasid end edasi, kuni said seljad vastu pajutüve toetada. Selja taga haigutasid praod, valmis neid puu kiikumise ja kriiksumise saatel vastu võtma. Kääbikud nägid pea kohal halle ja kollaseid lehti, mis kõikusid vaikselt vastu valgust ja laulsid. Silmad sulgusid ja siis tundus rändureile, nagu kuuleksid nad rahulikke sõnu, jutustamas midagi veest ja unest. Suutmata lummusele kauem vastu panna, uinusid nad sügavalt suure halli pajupuu all.

Frodo lamas pealetükkiva unega võideldes natuke aega maas ning ajas end siis jõudu kokku võttes uuesti jalule. Teda vaevas vastupandamatu soov pista jalad jahedasse vette. «Oota mind, Juss,» pomises ta, «ma pistan ainult jalad korraks vette.»

Poolunes komberdas ta puu vee-poolsele küljele, kus jõkke kasvasid suured väänduvad juured, nagu hiiglaslikud pahklikud siud, kes kummarduvad jooma. Frodo istus kaksiratsa ühele neist ja sõudis oma kuumavate jalgadega edasi-tagasi jahedas pruunis vees; äkitselt, selg vastu puutüve, uinus temagi.

Juss istus, kratsis pead ning ta suu venis haigutades kõrvuni. Ta süda oli rahutu. Päev kaldus juba õhtusse ja uni, mis nii äkki vaevama oli hakanud, tundus kuidagi ebaloomulik. «See pole üksi päike ja soe ilm,» pomises ta omaette. «See igavesti suur puu ei meeldi mulle mitte üks raas. Kuidagi kahtlane paistab. Näh, nüüd kukkus veel unest laulma. Kus seda enne kuuldud!»

Ta ajas end jalule ja komberdas ponisid vaatama. Kaks neist, leidis ta, olid rada mööda hulk maad edasi läinud; ja just siis, kui ta nad kätte sai ja teiste juurde tagasi tõi, jõudis ta kõrvu kaks heli - üks vali, teine aga vaikne, kuid väga selge. Üks oli plartsatus, nagu kukkunuks midagi rasket vette; teine aga kõlas nii, nagu naksatanuks lukk, kui uks vaikselt, aga kiiresti kinni tõmmatakse.

Juss tormas kaldale tagasi. Frodo oli vees üsna kalda lähedal ning suur puujuur paistis olevat ta peal ja vajutavat teda vee alla, kuid ta ei rabelnudki vastu. Haaranud peremehel kuuest, tiris Juss ta puujuurika alt välja ning sikutas siis vaevaliselt kaldale. Frodo ärkas peaaegu kohe ning kukkus köhima ja puristama.

«Kas tead, Juss,» sai ta viimaks suust, «see vastik puu viskas mu jõkke! Ma tundsin, kuidas

viskas. Suur juurikas lihtsalt käänas end ümber ja kukutas mu sisse!»

«Ju sa nägid und,» ütles Juss. «Ei tohi istuda nii jõe ligi, kui uni kallale tükib.»

«Kuidas teistega on?» küsis Frodo. «Ei tea, mida huvitavat nemad peaksid unes nägema?»

Nad läksid ringi teisele poole puud ja siis taipas Juss, mida tähendas kuuldud naksatus. Punapõsk oli kadunud. Pragu puutüves, mille kõrvale ta ennist seljaga toetus, oli jäljetult sulgunud. Ilo rabeles lõksus: tema piha ümber oli kinni vajunud teine pragu, niiet jalad ulatusid välja, aga ülejäänud osa temast jäi mustavasse avasse, mille ääred pitsitasid teda tangidena.

Alguses tagusid Frodo ja Juss rusikatega puutüve pihta seal, kuhu oli toetunud Punapõsk. Seejärel püüdsid nad meeleheitlikult pingutades lahti kiskuda pragu, mis hoidis kinni vaest Ilot. Kõik oli asjatu.

«Õudus, õudus!» kisendas Frodo meeletult. «Miks me küll tulime siia koledasse Metsa? Ah, kui oleksime vaid kõik tagasi Kilginõos!» Ta põtkis puud kõigest jõust jalaga, märkamata valu varvastes. Vaevumärgatav värin jooksis läbi puutüve ning üles okstesse; lehed kahisesid ja sosistasid, kuid nüüd kostis see pigem nagu kauge ja ähmane naerukaja.

«Kas meil kraami hulgas kirvest ei ole?» küsis Juss.

«Ainult mu väike kiin tulepuude raiumiseks,» ütles Frodo. «Palju sellega ära ei tee.»

«Oota-oota!» hüüdis Juss, kel seoses tulepuudega oli pähe turgatanud mõte. «Äkki on tulest abi!»

«Vaevalt,» kahtles Frodo. «Muidu kui vahest ehk niipalju, et küpsetame vaese Punapõse seal sees elusalt ära.»

«Võib-olla katsuks seda puud esiteks haavata või väheke hirmutada!» käis Juss peale. «Kui ta neid lahti ei lase, raiun ta maha - kasvõi hammastega närin tüve läbi!» Sõjakalt jooksis ta ponide juurde ja oli peagi tagasi, käes kaks tuletaela ja kiin.

Kähku kogusid nad kuiva rohtu ja lehti ning kooretükke, siis ajasid hunnikusse murdunud raage ja juppideks raiutud oksi. Nad kuhjasid need vastu puud teisel pool tüve, vangidest võimalikult kaugemal.Juss lõi sädeme taela ja otsekohe süttis kuiv rohi, paisates taeva poole leeke ning suitsu.

Oksad praksusid. Kõrvetavad väikesed tulekeeled limpsisid iidse puu vana krobelist koort. Läbi kogu paju jooksis värin. Lehed pea kohal tundusid valust ja vihast sisisevat. Ilo suust pääses vali karjatus; sügaval puu sisemuses kiljatas summutatud häälega Punapõsk.

«Kustuta ära! Kustuta ära!» karjus Ilo. «Muidu ta pigistab mu pooleks, ta ise ütles!»

«Kes? Mis?» tormas Frodo teisele poole puud.

«Kustuta ära! Kustuta ära!» anus Ilo. Pajuoksad lõid ägedamalt kõikuma. Kostis kohin, nagu oleks tõusnud tuul ja pannud kõikuma oksad kõigil ümberkaudsetel puudel; justnagu oleksid kääbikud pillanud kivi rahulikult uinuvasse jõevoogu, tekitades vihalaineid, mis veeresid üha edasi läbi kogu Metsa. Juss lõi lõkke jalaga laiali ja trampis tule surnuks. Kuid Frodo, ka ise täpselt taipamata, miks, või mida tal oli loota, tormas mööda rada ja karjus: *appi! appi! appi!* Tundus aga, et ta isegi vaevu kuuleb oma kiledat häält: pajutuul rebis selle ta huulilt ja uputas lehtede plaginasse. Frodot haaras meeleheide omaenda rumaluse ja abituse pärast.

Äkki tardus ta paigale. Vastus tuli, vähemalt tundus talle nii, kuid tagantpoolt, sealt, kus rada läks kaugemale Metsa. Frodo pöördus ümber ja kuulatas, ning peagi polnud kahtlust - ta kuulis laulu; laulis kellegi sügav, rõõmus hääl, hooletult ja õnnelikult, ehkki mõttetuid sõnu:

Hei-loi! Helle-loi! Hei-loile-lillo!
Ring ja mäng! Pots ja säng! Lakke patju Pillu!
Tom Bom, hella Tom,Tom Bombadillo!

Pooleldi lootusrikkalt ja pooleldi kartes mõnd uut hädaohtu, seisid Frodo ja Juss nüüd mõlemad liikumatult. Siis aga kerkis hääl selge ja valjuna pikast mõttetust sõnavalangust (või nii see neile tundus) ja laulis nõnda:

Hei-loi! Helle-loi! Heile-loi! Ma kallis!
Tormitaales taeva all väiksed sulepallid.
Künka taga majake ja paokil õuevärav;
Kuuma päiksepaiste käes ja külmas tähesäras
Vete-tütar ootab mind, koduhoidja helde,
Pajuvitsast nõtkem ta, lättevetest selgem.
Vana Tom Bombadil vesiroose tuues
Kodu poole keksib taas. Kes ta laulu kuuleb?
Hei-loi! Helle-loi! Rõõmsalt lisan sammu;
Kullakallis Kuldmari, päiksekarva mammu!
Hei, vana Pajuätt, juured kokku sebi!
Tomil kiire minna on. Päev saab varsti läbi.
Tom tõttab koju taas vesiroose tuues.
Hei-loi! Helle-loi! Kes ma laula kuuleb?

Juss ja Frodo seisid kui lummuses. Korraga vaibus tuul. Hääletult rippusid lehed liikumatutel okstel.

Veelkord rõkatas laul, ja siis korraga ilmus raja lähedal pilliroost hüpeldes ja tantsides välja vana, päevinäinud, kõrge põhjaga kaapkübar, paela vahel pikk sinine sulg. Veel paar hüpet, ja nähtavale ilmus inimene, või see ta vähemalt näis. Igatahes oli ta liiga pikk ja kogukas kääbiku kohta ja ehkki mitte päriselt Suure Rahva kasvu, tuli ta küll igatahes niisama suure trampimisega, tüsedate jalgade otsas suured kollased saapad, rüpsides läbi rohu ning põõsaste nagu lehm, kes tormab jõele jooma. Mehel oli seljas sinine mantel ja ees pikk ruuge habe; silmad sinised ja selged, nägu punapõsine nagu küps õun, kuid üleni naerukurdudes. Laial kupulehel nagu kandikul kandis ta kuhjakest valgeid vesiroose.

«Appi!» karjusid Frodo ja Juss tema poole joostes, käed paluvalt välja sirutatud.

«Hoi! Hoi! Kinni pea!» hüüdis mees ja tõstis käe, ning kääbikud tardusid nagu kivistunult paigale. «Kuhu vaja minna teil nii suure kiiruga, et lööb kinni rinna? Mis siin õige lahti on? Kas te mind ei tunne? Olen Tom Bombadil. Öelge, mis teil kurta! Tomil kiire minna on. Ärge roose murdke!»

«Mu sõbrad jäid pajupuusse kinni!" hüüdis Frodo hingetult.

«Isand Ilo pitsitati prao vahele!» lisas Juss.

«Mis?» hüüatas Tom Bombadil õhku karates. «Vana Pajuätt? Ja midagi hullemat polegi? Sellega saame hakkama. Küll ma tema jaoks viisi tean. Vana hall Pajuätt! Ma külmetan ta südame jäässe, kui ta end korralikult ülal ei pea. Ma laulan ta juured alt ära. Ma laulan üles tuule, mis puhub tal kõik lehed-oksad küljest. Vana Pajuätt!»

Pannud vesiroosid hoolikalt rohule, jooksis Tom puu juurde. Veel nägi ta Ilo väljaulatuvaid jalgu - muu oli juba sügavamale sisse tõmmatud. Pannud suu prao juurde, hakkas Tom sellesse madalal häälel laulma. Sõnu kääbikud ei kuulnud, kuid Ilole näis uut elu sisse tulevat. Ta jalad hakkasid pekslema. Tom kargas eemale ja murdnud rippuva oksa, lõi sellega vastu pajutüve. «Sina lase välja nad, vana Pajuätt!» hüüdis ta. «Mis sul õige mõttes on? Miks sa oled ärkvel? Mulda söö! Maasse poe! Vetta joo! Unda näe! Bombadil siin kärkleb!» Haaranud seejärel Ilol jalust, tõmbas Tom ta välja puutüve praost, mis oli äkki laienenud.

Läbilõikavalt kriuksatades avanes teine pragu ja välja lendas Punapõsk, nagu oleks saanud hoobi tagumikku. Siis sulgusid mõlemad praod valju naksatusega. Võbin läbis puud juurest ladvani, ja äkki laskus metsa täielik vaikus.

«Aitäh!» ütlesid kääbikud üksteise järel.

Tom Bombadil purskas naerma. «Ah, mu pisikesed mehikesed,» ütles ta kummardudes, et nende nägusid näha. «Teie tulete minuga ühes, mulle külla! Söögilaual on ohtralt kollast koort, mesikärge, saia ja võid. Kuldmari ootab. Õhtusöögi juures on meil küllalt aega rääkida. Tulge aga mulle järele nii kähku kui saate!» Ta võttis vesiroosid maast, viipas korraks käega ja tormas hüpates ning tantsides rada mööda ida poole, ise üha valjult arusaamatuid sõnu leelutades.

Tundes liialt suurt üllatust ja liialt suurt kergendust selleks, et midagi öelda, järgnesid kääbikud talle nii kiiresti kui jalad võtsid. Kuid sellest ei piisanud. Peagi kadus Tom eespool silmist, ta lauluhääl kostis järjest kaugemalt ja nõrgemini. Siis äkki tervitas ta hääl neid kaugusest, ja valjult kandusid kääbikuteni sõnad:

Hopsti nüüd, ma väiksed sõbrad, üle Pajupõime!
Tom astub teie ees ja süütab tuleõilmed!
Läänekaarde päike loojub, uni kipub silma.
Öö varjud maale laotab, katab kinni ilma.
Uksepraost ja aknaavast kuldne valgus helgab.
Ära karda musta leppa! Paju ära pelga!
Ära karda juurt ja oksa! Tom sind koju juhib.
Hei-loi! Ootab säng ja mõnus tulevuhin!

Siis ei kuulnud kääbikud enam midagi. Näis, et niipea kui laul lõppes, vajus päike puude varju. Kääbikutele meenus, kuidas õhtupäikese längus kiired olid pannud sädelema Kangevirde jõe ja kuidas Pukivere akendes olid süttinud sajad tuled. Suured varjud langesid teele; tumedalt ja ähvardavalt rippusid raja kohal puude tüved ja oksad. Väänlevad piimjad udukiud hõljusid jõepinna kohal ja roomasid üles mööda kallast palistavaid puujuuri. Maapinnast otse rändurite jalge all tõusis auru, mis segunes varjuna kiiresti tiheneva videvikuga.

Raja jälgimine muutus raskeks ja kääbikud tundsid end väga väsinuna. Jalad olid nagu tina täis. Põõsastes ja pilliroos kahel pool rada sahistasid vargsed olevused, tuues kuuldavale isevärki häälitsusi; näides hämaruses tumedatena, hakkasid üleval kahvatu taeva taustal silma eriskummaliselt väändunud, pahklikud näod, mis seirasid rändureid nii kõrgelt nõlvakult kui ka metsaservalt. Kogu ümbruskond oli omandanud justkui mingi ebatõelise ilme; nad komberdanuks otsekui läbi halva unenäo, millest pole ärkamist.

Ent just siis, kui väsimus oli kasvanud nii suureks, et näis, nagu ei jätkuks üheksainsaks sammuks enam jõudu, hakkas maapind veidi tõusma. Kuskil eespool sulises vesi. Ähmaselt kumas läbi pimeduse valge vahuviirg seal, kus jõgi langes üle väikese astangu. Siis äkki lõppesid puud ja udu jäi seljataha. Kääbikud astusid Vanast Metsast välja ja nende ees laius avar rohumaa. Jõgi, nüüd kitsas ja kiire, hüples lõbusa sulinaga alla aasale vastu, läigatades siin-seal juba särama löönud tähtede

valguses.

Rohi jalgade all oli sile ja madal, nagu niidetud või pügatud muru. Metsaveer rohumaa servas oli hekina madalaks pügatud. Hoolsalt korrastatud rada, mida kahelt poolt ääristasid kivid, paistis nüüd selgelt. Tähevalguses hallina näides lookles tee üles, halja muruga kaetud künka tippu; sinna jõudnud, nägid kääbikud järgmisel, veelgi kõrgemal nõlvakul vilkumas maja tulesid. Nüüd laskus rada veidi ja läks siis jälle üles valguse poole mööda pikka, ühtlase murukamaraga kaetud künkanõlva. Ning siis äkki voogas avatud uksest välja lai kuldne valgusvihk. Kääbikute ees seisis Tom Bombadili maja, mäest üles, mäest alla ja künkajalamil. Selle taga paistis, hall ning paljas maanukk, veel kaugemal aga kadusid ida pool öösse Kääpaseljakute turjad.

Nii kääbikud kui ponid lisasid sammu. Pool väsimust oli neil õlult langenud, samuti kogu hirm. *Hei-loi! Helle-loi!* veeres maja poolt tervitades vastu lauluviis.

Hei-loi! Helle-loi! Rõõmsad sõbrakesed!
Kääbikud ja ponid ka! Väsimuse peseb
teie turjalt lauluviis! Laske hääled valla!

Teine selge hääl, niisama noor ja niisama ürgvana kui allikas, rõõmus nagu ojakese vulin, mis mägede erksast hommikust alla ööpimedusse mattunud tasandikule ruttab, voogas hõbedakõlal neile vastu:

Las lõbus lauluviis sellest minna valla,
Kuis kumab kuu ja päike kuldset valgust kallab,
Kuis kastepisar langeb lehetipult alla,
Tuul künkanõlvadel kanarbikku tallab,
Kuis õõtsub pilliroog ja õitsvad vesikupud.
Vana Tom Bombadil ja Vete-ema tütar!

Laulu kõla kõrvus, jõudsidki kääbikud ukselävele, ning neid ujutas üle kõikjalt ümberringi hoovav kuldne valgus.

7. PEATÜKK
Tom Bombadili kojas

Neli kääbikut asutsid üle laia lävekivi ja jäid silmi pilgutades seisma. Nad olid pikas madalas toas, mida täitis katusetalade küljest rippuvate lampide helk; läikiv mustast puust laud oli täis kõrgeid kollaseid küünlaid, mis põlesid erksa leegiga.

Toa tagumises seinas, välisukse vastas asus tool ja sellel istus naine. Lainetena langesid ta õlgadele pikad kuldkollased juuksed, rüü ta seljas oli roheline nagu pillirookasvud, täis kastepiiskadena pärlendavaid hõbehelmeid; kuldseteks iirisõiteks vermitud vööd kaunistasid meelespealillede kahvatusinised silmad. Naise jalge ees olid põrandal suured rohelised ja pruunid savianumad, milles ujus valgeid vesiroosiõisi, nii et ta iste näis asuvat keset tiiki.

«Astuge sisse, head külalised!» ütles naine ja kääbikud tundsid kohe ära selge hääle, mis ennist oli laulnud. Nad astusid paar arglikku sammu edasi ja hakkasid tegema sügavaid kummardusi, tundes end üllatunult ja kohmetult nagu teekäijad, kes koputavad taluuksele, et paluda kruus vett, kuid ukse avanedes näevad endi ees noort ja kaunist, elavate lilledega ehitud haldjakuningannat. Aga enne, kui nad jõudsid suu lahti teha, hüppas naine nõtkelt püsti, astus üle vesiroosianumate ning jooksis naerdes neile vastu; jooksul kahises ta rüü vaikselt nagu õitsval jõekaldal lilledes rändlev tuul.

«Tulge, armas rahvas!» ütles ta, võttes Frodol käest. «Naergem ja olgem rõõmsad! Mina olen Kuldmari, Vete-ema tütar.» Kergel sammul astus ta kääbikuist mööda, sulges ukse ning pöördunud näoga külaliste poole, sirutas valged käsivarred sellest risti üle. «Jätkem öö ukse taha!» ütles ta. «Sest võib-olla kardate praegugi veel udu ja varje, mida heidavad puud, ja sügavat vett, ja metsaolendeid. Ärge kartke midagi! Sest täna olete te Tom Bombadili katuse all.»

Kääbikud vahtisid teda imetlusega; naeratades silmitses Kuldmari kordamööda igaüht neist. «Kaunis emand Kuldmari!» sai Frodo viimaks suust, süda paisumas mõistetamatust rõõmust. Ta seisis nagu lummuses, mida oli tundnud mõnikord, kui kuulis haldjahääli; seekordne lumm oli aga teistsugune: rõõm ta südames polnud nii vahe ja ülev, ent sügavam ja lähedasem surelikule olendile, imepärane ja siiski mitte kummastav. «Kaunis emand Kuldmari!» ütles ta veel kord. «Nüüd mõistan ma rõõmu, mis peitus lauludes, mida kuulsime.

Oo pajuvitsast nõtkem neid! Oo lättevetest selgem!
Oo tuules õõtsuv pilliroog! Oo Vete-tütar helde!
Oo kevadpäev ja suvepäev ja jälle tulev kevad!
Oo kosekohin kaljudel ja lehed kõnelevad!»

Ja hakkas korraga kogelema üllatusest, kuuldes iseend lausuvat selliseid sõnu, ning ta hääl jäi kurku kinni. Aga Kuldmari naeris.

«Ma tänan sind!» ütles ta. «Poleks eales arvanud, et Maakonna elanikud on nii mesikeelsed. Kuid nagu näha, oled sa haldjasõber; sellest kõneleb su silmade sära ja su hääle kõla. Tore on sinuga kohtuda! Istugem nüüd ja oodakem majaisandat. Ta ei viibi kaua. Hoolitseb vaid teie väsinud loomade eest.»

Heameelega istusid kääbikud madalatele kõrkjapõhjaga toolidele, sellal kui Kuldmari laua ääres toimetas; nad ei suutnud talt pilku pöörata, tundes rõõmu naise nappide liigutuste graatsiast. Kuskilt maja tagant kostus Tom Bombadili lauluhäält. Aeg-ajalt jõudsid *helle-loi* ja *holla-lei* ja *hei-loile-lillo* vahel kääbikute kõrvu korduvad sõnad:

Vana Tom Bombadil on üks lõbus mees;
kuub tal taevasinine ja saapad kollased.

«Kaunis emand!» küsis Frodo pärast mõningast vaikust. «Ütle mulle, kui ma just liiga rumalasti ei küsi, kes on Tom Bombadil?»

«Tema on,» vastas Kuldmari, peatudes oma kärmes askeldamises ja naeratades.

Frodo heitis talle küsiva pilgu. «Tema on, nagu te teda nägite,» vastas Kuldmari ta pilgule. «Ta on metsa, maa ja mäe Isand.»

«Tähendab, kõik need isevärki maad siin kuuluvad talle?"

«Ei, seda mitte!» Naeratus kustus Kuldmarja huulil. «See oleks ju suur koorem,» lisas ta siis vaikselt, nagu iseenesega rääkides. «Puud ja rohi ja kõik muu, mis maas kasvab või elab, kuulub igaüks iseenesele. Tom Bombadil on Isand. Veel kunagi pole keegi teda takistanud, kui ta kõnnib metsas, kahlab vees või hüppab künkatippudel, olgu valguses või varjus. Temal pole hirmu. Tom Bombadil on isand.»

Uks avanes ja sisse tuli Tom Bombadil. Nüüd polnud tal enam kaabut peas ja ta tihedaid pruune juukseid kroonisid sügislehed. Naerdes läks ta Kuldmarja juurde ja võttis naise käe.

«Siin on mu kena emand!» hüüdis ta, tehes kääbikute suunas kummarduse. «Siin on mu Kuldmari, üleni hõberohelises ja lillekirjad vööl! Kas laud on kaetud? Ma näen kuldkollast koort ja mesikärge, ja saia, ja võid, piima, juustu ja rohelisi taimi ning küpseid metsamarju laual. Kas meile piisab sellest ? On's kõik söögiks valmis?»

«Kõik on valmis,» vastas Kuldmari, «aga külalised ehk ei ole?»

Tom plaksutas käsi kokku ja hüüdis: «Tom, Tom! Meelest läinud on sul väsind sõbrad! Tulge nüüd ja Tomil ennast kosutada laske! Peske oma mustad käed ja nägu loputage; räämas riided heitke seljast, sugege ka juukseid! »

Ta avas ukse ja kääbikud järgnesid talle lühikesse koridori, mis tegi järsu käänaku ja viis madalasse, kaldus laega tuppa (paistis, et algul oli see olnud maja põhjapoolsesse otsa juurde ehitatud katusealune). Seinad, ehkki puhtast kivist, olid enamasti kaetud rippuvate roheliste mattide ja kollaste eesriietega. Kiviplaatidest põrandat kattis haljas, värskelt niidetud hein. Ühe seina ääres põrandal nägid kääbikud nelja kõrget madratsit, igal peal kuhi valgeid tekke. Teise seina ääres seisis pikk pink suurte savist pesukaussidega ning kruusid, mõned külma, mõned tulise veega. Iga aseme kõrvale olid valmis pandud pehmed rohelised toatuhvlid.

Kohe, kui kääbikud olid end pesnud ja värskendanud, pandi nad lauda istuma, kaks kummalegi poole; laua ühes otsas istus Kuldmari, teises Isand. Järgnes pikk, rõõmuküllane söömaaeg. Ehkki külalised sõid nii, nagu suudavad süüa vaid nälginud kääbikud, ei tulnud millestki puudust. Jook kruusides nägi välja nag.u külm selge vesi, kuid rõõmustas südant nagu vein ning vallandas hääled. Akki leidsid külalised end rõõmsalt laulmas, otsekui oleks laulmine rääkimisest loomulikum ja kergem.

Viimaks tõusid Tom ja Kuldmari ning koristasid kiiresti laua. Külalistel kästi olla vaikselt ja nad pandi istuma tugitoolidesse, igal ees väike pink, millele võis tõsta väsinud jalad. Nende ees laias kaminas lõõmav tuli lõhnas magusalt, nagu põleksid õunapuuhalud. Kui kõik oli korras, kustutati toas kõik tuled peale ühe lambi ja küünlapaari kamina kummalgi küljel. Siis jäi kääbikute ette seisma Kuldmari, käes küünal, ja soovis külalistele head ööd ning sügavat und.

«Rahu olgu teiega,» ütles ta, «kuni hommikuni! Ärge kartke öiseid hääli! Siin pole akende ja uste taga midagi peale kuuvalguse ja tähevalguse ja künkatippudelt puhuva tuule. Head ööd!» Ning valguskuma ja rüü kahina saatel lahkus ta toast. Ta jalaastumine kostus nagu ojakese sulin, mis öövaikuses laskub laugelt allamäge üle jahedate kivide.

Mõnd aega istus Tom nende kõrval vaikides ja igaüks kääbikuist püüdis koguda julgust, et esitada mõnd neist paljudest küsimustest, mis olid vaevanud neid juba õhtusöögi ajal. Silmalauge hakkas rõhuma uni. Viimaks küsis Frodo:

«Kas sa kuulsid mu hüüdmist, Isand, või saabusid täiesti juhuslikult sinna just parajal hetkel?»

Tom võpatas, nagu jahmunuks üles meeldivast unenäost. «Eh, mis?» küsis ta. «Et kas ma kuulsin su hüüdmist? Ei, ei kuulnud, ma ju laulsin. Sinna tõi mind lihtsalt juhus, kui võime seda juhuseks nimetada. Siin polnud tegemist minu plaaniga, ehkki teid oodata ma teadsin. Liikus kuuldus, et olete siinkandis rändamas. Me arvasime, et küllap te varsti ka jõe juurde välja jõuate, kõik rajad tulevad ju alla, Pajupõime poole. Vana hall Pajuätt, tema on võimas laulja; väikestel kääbikutel on raske tema kavalasti seatud lõksudest mööda pääseda. Kuid Tomil oli sealkandis asja, mida ta takistada ei söandanud.» Ta noogutas, nagu kipuks taas uni peale, kuid jätkas siis vaikselt leelutades:

Mul oli asja sinna: vesiroose tooma
läksin ma, et nende ilu rõõmustaks mu kaunist,
talveööl et valged lilled pruunis savivaasis
õitseksid ta jalge ees, kuni sulab lumi.
Suve lõpul otsin ikka tema jaoks neid õisi
laiast selge veega lammist Pajupõime ääres,
kus nad vara puhkevad ja hilja pudenevad
Seal ma leidsin kord ka kauni Vete-ema tütre,
noore kena Kuldmarja istumas kesk kõrkjaid.
Kiirelt lõi ta süda siis ja võluvalt ta laulis!

Äkki avas ta silmad ja kääbikuid tabas nende sinine välgatus:

Teile tuli õnneks see, sest rohkem ma ei lähe
metsajõge mööda alla vana aasta lõpul
Tänavu ei näe ma enam Pajuäti koda -
mitte enne kevadet, mil mets end haljaks ehib,
pajurada lehib taas ning kaunis Vete-tütar
jõelammi suplema tantsiskledes tõttab.

Taas saabus vaikus, ning Frodo ei suutnud end pidada, vaid küsis veel midagi, mis talle kõige vähem rahu andis. «Isand, räägi meile Pajuätist,» ütles ta. «Kes ta on? Ma pole temast kunagi varem kuulnud.»

«Ei, ei!» hüüdsid Ilo ja Punapõsk kooris, istmeilt üles karates. «Mitte praegu! Mitte enne hommikut!»

«Õigus!» toetas neid vana mees. «Nüüd on aeg puhata. Mõnda asja pole hüva öisel ajal kuulda. Jätkub uni hommikuni, sängis saab kõik selgeks! Öö hääli ära karda! Paju ära pelga!» Nende sõnadega võttis ta lambi alla, puhus tule ära ning mõlemas käes küünalt hoides juhtis külalised toast

välja.

Madratsid ja padjad tundusid udusulgedena pehmed, tekid olid kootud valgest villast. Vaevalt olid kääbikud heitnud kõrgetele sulekottidele ja tõmmanud peale kerge teki, kui juba uinusidki.

Hilisööl magas Frodo sügavat und, mida ei valgustanud ainuski kiir. Siis nägi ta noort kuud tõusmas; selle kahvatus valguses kumas tema ees must kaljusein, millesse lõikus tume võlvkaar, otsekui suur värav. Frodole näis, nagu tõstetaks ta üles, ning kõrgelt nägi ta, et kaljusein on tegelikult küngaste sõõr, mille keskel lagedal maal kõrgub kivisammas nagu hiiglaslik torn, kuid mitte inimkäte töö. Torni tipus seisis inimkogu. Hetkeks möödus tõusev kuu ta pea kohalt ning läigatas tuules lehvivatel valgetel juustel. Alt, pimedalt tasandikult, kostus võikaid hääli ja hundikarja ulgumist. Korraga möödus kuu eest tohutute tiibade vari. Inimene tornitipus tõstis käed ning sauast ta pihus sähvatas valgus. Võimas kotkas laskus alla ja kandis ta minema. Alt kuuldus ulgumist ja huntide lõrinat. Kostis tugeva tuule vihin ning selle tiivul kandus temani kappavate, kappavate, kappavate kapjade plagin Idast. «Mustad Ratsanikud!» jahmus Frodo ärkvele, kabjaplagina kaja ikka veel kõrvus kaikumas. Ta mõtles, kas tal jätkub veel iial julgust lahkuda nende kiviseinte turvalise kaitse alt. Ta lamas liikumatult, üha kuulatades; kuid ümberringi valitses vaikus ning viimaks pööras ta teise külje ja uinus, või läks rändama uude nägemusse, mida pärast enam ei mäletanud.

Punapõsk tema kõrval viibis meeldivate unenägude vallas; kuid siis uni muutus ja oiates pööras ta teise külje. Äkki ta ärkas, või arvas end ärkavat, kuuldes pimeduses ikka veel häält, mis oli häirinud ta und: *krip-krõp, kriiks:* nagu kõiguksid puuoksad ärritunult tuules, nagu kraabiksid oksasõrmed seina ja aknaid: *kriiks, kriiks, kriiks.* Äkki leidub maja lähedal pajupuid, mõtles ta; ja siis haaras teda võigas tunne, nagu polekski ta mitte Tom Bombadili kodus, vaid paju sisemuses ja jällegi naerab ta üle see kohutav, kuivalt kriiksuv hääl. Punapõsk kargas istuli, kuid käte all pehmeid patju tundes heitis kergendusega uuesti asemele. Näis, et kõrvus kajasid praegugi veel sõnad: «Ära pelga midagi! Maga rahus hommikuni! Ära karda öiseid hääli!» Ning ta uinus uuesti.

Ilo unevaikusse segunes aga langeva vee sulin : vesi voolas vaikselt allamäge ning aina kogunes ja kogunes vastupandamatult maja ümber tumedaks kallasteta järveks. Juba loksus vesi müüride all ja kerkis aeglaselt, kuid kindlalt. «Nüüd ma upun!» Ta tundis end lamavat pehmes limases soos ning hüppas üles, kuid jala alla sattus külma, kindla kiviplaadi nurk. Siis meenus talle kõik ning ta heitis uuesti asemele. Ta mäletas veelgi kuulvat: «Siin pole akende ja uste taga midagi peale kuuvalguse ja tähevalguse ja künkatippudelt puhuva tuule.» Kardinat liigutas õrn, leebe tuuleõhk. Ilo tõmbas sügavalt hinge ja uinus uuesti.

Ent Juss, niipalju kui ta mäletas, magas sügavas rahus nagu nott, kui notid üldse saavad millegagi sügavalt rahul olla.

Hommikuvalguses ärkasid nad kõik neljakesi korraga. Tom kõndis mööda tuba, vilistades kui kuldnokk. Kuuldes külalisi end liigutavat, plaksutas ta käsi ja hüüdis: «Hei-hoi! Holla-lei! Hella-loi! Mu kallid!» Ta tõmbas kollased eesriided lahti ja kääbikud nägid nende taha varjatud aknaid mõlemas toaotsas, üks vaatamas itta ja teine läände.

Puhanult hüppasid nad üles. Frodo jooksis idapoolse akna juurde ja nägi köögiviljaaeda, mis oli kastest üleni hall. Ta oli pooleldi arvanud, et näeb kuni majaseinteni ulatuvat, kabjajälgedest üleni auklikku samblalagendikku. Tegelikult aga piiras vaatevälja kõrgete, keppidele toetuvate ubade rivi, mille kohal kauguses kerkis tõusva päikese valgusse hall mäetipp. Oli kahvatu hommik: pikkade punaservaliste pilveribade taga, mis meenutasid määrdunud villatorte, helendas sügavkollaselt idakaar. Taevas tõotas vihma, kuid päev muutus kiiresti heledamaks ja märgade roheliste oalehtede vahel lõid hõõguma punased õied.

Vaadates välja läänepoolsest aknast, nägi Punapõsk enda ees udujärve. Mets peitis end valge hämu varju. Talle näis, et vaatab ülalt alla kaldus pilvekatusele. Selle sees oli kurd või nõva, kus ühtlane linik katkes, sünnitades lagunemisel sulgjaid laineid - Pajupõime org. Vasakul voolas künkalt alla ojake ja kadus piimjasse uttu. Akna all oli lilleaed ja pügatud hekk, okstel rippumas hõbedased ämblikuvõrgud, tagapool aga paistis hall sile muru, mis helendas kastest. Ühtki pajupuud ei hakanud silma.

«Tere hommikust, mu rõõmsad sõbrad!» hüüdis Tom, paisates idapoolse akna pärani. Sisse voogas jahedat, vihma järele lõhnavat õhku. «Ega päike täna oma palet palju näita. Olen koidust saadik ringi käinud, hüpanud mööda künkatippe, nuusutanud tuult ja ilma, märga rohtu jalge all, märga taevast üleval. Äratasin akna all lauldes Kuldmarja, kuid kääbikurahvast ei ärata varasel hommikutunnil miski. Öösel ärkab väike rahvas pimeduses üles ja magab siis, kui valge käes! Lee-loile-lillo! Ärgake, mu väiksed sõbrad! Öised hääled jätke! Lee-loile-lillo-lee! Helle-loo, mu kallid! Kui te ruttu tulete, saate hommikust süüa. Kui hilja peale jääte, saate rohtu ja vihmavett!»

On ütlematagi selge - ehkki Tomi ähvardus ei kõlanud väga tõsiselt -, et kääbikud tulid ruttu ja lahkusid lauast hilja, õigemini alles siis, kui laud juba üsna lage välja nägi. Ei Tomi ega Kuldmarja polnud kohal. Oli kuulda, kuidas Tom käib ringi mööda maja, kolistab köögis, jookseb trepist üles-alla ning laulab siin-seal õues. Söögitoast avanes vaade läände, üle udulaamaga kaetud oru; aken oli lahti. Katuse õlgräästad tilkusid. Kääbikud polnud veel lõpetanud hommikusööki, kui taevas tõmbus lauspilve ja hakkas sadama ühtlast ning pehmet halli vihma. Selle tihe loor varjas Vana Metsa

täielikult.

Sellal kui kääbikud aknast välja vaatasid, hakkas nende kõrvu kostma kuskil kõrgemal laulva Kuldmarja hääl, mis oleks nagu koos vihmaga taevast õrnalt alla langenud. Sõnad olid enamasti arusaamatud, kuid ilmselgelt oli see sajulaul, hõrk nagu vihmasagar janusele künkale, ning vestis jõest, mis saab alguse allikast mägedes ja suubub kaugetel tasandikel merre. Kääbikud kuulasid mõnuga; südamepõhjas oli Frodo rõõmus ja tänas hella vihma, mis takistas neid lahkumast. Ärkamisest saadik oli teda raskelt vaevanud mõte teeleasumisest; nüüd hakkasid asjalood paistma sedamoodi, et sel päeval teekonda jätkata ei saa.

Tuuled kõrgel taeva all pöördusid Läände, rullides kohale madalaid ja märgi pilvi, mis vallandasid endasse kogunenud vihma sinna, kus ennist olid paistnud Kääpaseljakute paljad turjad. Maja ümber polnud näha midagi peale taevast langeva vee. Frodo seisis avatud ukse juures ja vaatas, kuidas valge, kriidiga üleriputatud rada muutus väikeseks piimaojaks, mis tõttas mulinal alla oru poole. Sörkides tuli maja nurga tagant Tom Bombadil, vehkides kätega, nagu tahaks vihma endast eemal hoida - ja kui ta üle läve hüppas, näis ta tõepoolest üsna kuiv, välja arvatud saapad. Need võttis Tom jalast ja pani korstna kõrvale nurka. Siis istus ta suurimale toolile, mis toas leidus, ja kutsus kääbikud enda juurde kokku.

«Täna on Kuldmarja pesupäev,» ütles ta, «ja tema sügisene suurpuhastus. Liiga märg kääbikurahva jaoks - puhake, kuni selleks on võimalus! Täna on hea rääkida pikki lugusid, küsida ja vastata, ja Tom teeb jutuga algust.»

Ta jutustas kääbikutele palju ebatavalisi lugusid, aeg-ajalt pooleldi nagu iseendaga kõneldes ning heites kuulajaile vahel teravaid pilke säravsinistest silmadest paksude puhmaskulmude all. Sageli juhtus, et jutt läks üle lauluks ja siis hüppas Tom toolilt püsti ning tantsis toas ringi. Ta rääkis jutte mesilastest ja lilledest, sellest, kuidas elavad puud, Vana Metsa imelikest asukatest, halbadest olenditest ja headest olenditest, sõbralikest ja ebasõbralikest olenditest, julmadest ja lahketest olenditest ning saladustest murakavarte all.

Kuulates hakkasid kääbikud taipama, mil moel on mets tulvil teisi elusolevusi peale nende endi, hakkasid isegi tundma end võõrastena seal, kus kõik teised on omas kodus. Ikka ja jälle pöördus Tomi jutt Pajuätile ja nüüd sai Frodo temast teada kõik, mis tahtis, isegi veidi rohkem kui tahtis, sest mugav seda juttu kuulata ei olnud. Tom rääkis puude südameist ja mõtetest, mis sageli on hämarad ja kummalised, täis vihkamist olendite vastu, kes käivad vabalt maapinnal ringi, närivad, hammustavad, murravad, raiuvad, põletavad: hävitajad ja sissetungijad. Vana Metsa ei kutsutud nõnda mitte ilmaaegu, sest mets oli tõepoolest iidvana, alles jäänud sellest ajast, kui kogu maad katsid tohutud, praeguseks ununenud laaned; ning tänini elas selles metsas koos mägedega aegamisi vananevaid puude isade esiisasid, kes mäletsid aegu, mil nemad olid valitsejaks üle kõige. Lugematute elatud aastatega olid nad kogunud endasse uhkust ja sissejuurdunud tarkust, aga ka vimma. Seejuures polnud ükski puudest ohtlikum kui Pajuätt: tema süda oli mäda, jõud aga haljas; ta oli kaval, valitses kõikide tuulte üle, ning oma laulu ja mõtet sisendas ta metsapuudele jõe mõlemal kaldal. Pajuäti hall janune vaim, mis ammutas jõudu maapinnast, levis peene juurtevõrguna mullas ning nähtamatute oksasõrmekestena õhus, kuni oli saanud enda ülemvõimu alla peaaegu kõik puud Metsas Hekist kuni Kääpaseljakuteni.

Siis ühtäkki väljus Tom oma jutuga metsast ja läks hüpeldes üles mööda karget ojakest, üle pulbitsevate kärestike, üle kivikeste ja vees läikivaks kulunud kaljurahnude, läbi lillede, mis kasvasid märgades, kitsastes, rohtunud lõhangutes, ning jõudis lõpuks üles Kääpaseljakutele. Kääbikud said kuulda lugusid Suurtest Kääbastest ja haljastest kalmetest, ning sellest, kuidas kunagi kanti kokku kividest ringid küngastel ja nõgudes küngaste vahel. Lambakarjad määgisid. Kerkisid rohelised müürid ja valged müürid. Mäetippudel kõrgusid kindlused. Väikeste kuningriikide valitsejad võitlesid üksteisega, vastselt sepistatud ahnete mõõkade punasel metallil helklemas noore päikese leek. Võit järgnes võidule, kaotus kaotusele, tornid varisesid, kindlused põlesid, leegid kerkisid taevani. Kuld kuhjus hukkunud kuningate ja kuningannade surnuraamidele; nad kanti kalmetesse ja kiviuksed kõmatasid kinni, ning peagi kasvas kõige üle rohi. Veel jalutasid küngastel rohtu näksivad 1ambad, kuid varsti oli kõik jälle lage. Süngetes tumedates paikades kaugel eemal kerkis üles vari ja luud liigutasid end kalmetes. Küngaste vahel orgudes kõndisid ringi kääpavahid, sõrmused kõlksumas külmadel sõrmedel, kuldketid tinisemas tuules. Murtud hammastena irvitasid kuuvalguses kividest ringid.

Kuulajatel jooksis judin üle selja. Maakonnaski oli kuuldud lugusid Vana Metsa taga asuvatest Kääpaseljakutest ja kääpavahtidest. Lugusid sellest ei kuulatud aga meelsasti, isegi mitte kaugel eemal nendest paikadest, õdusa kaminatule paistel. Neljale rändurile meenus äkki asjaolu, mille äärepealt oleks peast pühkinud rõõm Tom Bombadili majja sattumise üle: maja asus üsna nende kardetud kõrgustike nõlval. Kääbikud kaotasid käest kuulamisjärje ja nihelesid ebalevalt, heites üksteise poole kõõrdpilke.

Taas kuulama hakates leidsid nad, et Tom oli jutuga rännanud imetabastesse paikadesse, mis asusid kaugemal kui ulatus mälu, kaugemal kui ärkvel mõte, aegadesse, mil maailm oli avaram, mil merelained uhtusid vahetult läänemaailma Randa; ja veelgi kaugemale tagasi laulis end Tom, muistsete taevatähtede alla, mil ainult haldjavanemad ärkvel olid. Siis äkki vaikis Tom, ja ta pea

hakkas nagu tukastades rinnale vajuma. Kääbikud istusid liikumatult, võlutuna kuuldust; ja neile näis, nagu oleks Tomi sõnades peituva lummuse mõjul vaikinud tuul ja sadanud end kuivaks pilved, taganenud päev ja andnud maad pimedusele, mis tuli nii idast kui läänest, ning taevas löönud särama tähevalgus.

Frodo poleks osanud öelda, kas oli möödunud ühe või mitme päeva hommik ja õhtu. Ta polnud ei näljane, ei väsinud, ainult täis imetlust. Aknast paistis sisse tähtede sära ja ümberringi näis olevat maad võtnud taevane vaikus. Imetlusest hingetuna ning äkilisest hirmust vaikuse ees küsis ta siis:

«Kes sa oled, Isand?"

«Ah, mis?» võpatas Tom end toolil sirgu, silmad hämaruses läigatamas. «Kas sa ei teagi veel mu nime? See on ainus vastus. Ütle mulle, kes oled sina, üksinda iseendaga ja nimetu? Kuid sina oled noor ja mina vana. Vanim - see ma olen. Pange tähele mu sõnu, sõbrad: Tom oli siin veel enne jõge, ja enne puid; Tom mäletab esimest vihmapiiska ja esimest tammetõru. Tema tallas sisse rajad enne Suure Rahva tulekut, tema nägi, kuidas neisse paikadesse ilmus Väike Rahvas. Tema oli siin enne kuningaid ja kalmeid ja kääpavahte. Kui haldjad rändasid ära läände, oli Tom juba siin; veel enne merede muutumist. Ta mäletab pimedust tähtede all siis, kui seda polnud veel vaja karta - see oli enne, kui tuli Must Isand Välisilmast.»

Akna tagant näis mööduvat vari, ja rutakalt heitsid kääbikud pilgu läbi ruutude. Kui nad uuesti tuppa vaatasid, seisis nende selja taga uksel valgusest ümbritsetud Kuldmari. Ta hoidis küünalt, varjates käega leeki tõmbetuule eest; ja valgus kumas ta käest läbi, nagu päikesevalgus läbi valge merikarbi. «Vihm on üle,» ütles ta, «ja tähepaistel voolab värske vesi künkanõlvadelt alla. Naergem nüüd ja olgem rõõmsad!»

«Ja söömalauda asugem!» hüüdis Tom. «Pikk jutt toob janu. Ja pikalt kuuldes nälga jääb koidul, lõunal, õhtul!» Nende sõnadega hüppas ta toolilt püsti, kahmas korstnajala juures asuva riiuli pealt küünla ja läitis selle leegist, mida hoidis Kuldmari; veidi aega tantsis ta ringi ümber laua, siis äkki hüppas uksest välja ja kadus.

Otsekohe tuli ta jälle tagasi, käes suur kuhjaga toitu täis taldrik. Nüüd katsid Tom ja Kuldmari laua; kääbikud aga istusid, pooleldi võlutult, pooleldi naerdes; nii kaunid olid Kuldmarja liigutused, nii kentsakas ja lõbus Tomi hüppamine-kargamine. Ent mingil moel näis nende kahe liigutustest põimuvat ühtne tants, kus kumbki ei takistanud teist - uksest sisse, uksest välja ning ümber söögilaua; kiiresti kattus laud toidu- ja jooginõudega ning kollaste ja valgete küünaldega, mis heitsid heledat valgust; siis kummardus Tom külaliste ees. «Õhtusöök on valmis,» ütles Kuldmari ja nüüd nägid kääbikud, et tal on seljas valge vööga hõbedane rüü ning jalas otsekui kalasoomustega kaetud kingad. Tomil oli seljas sinine kuub, sinine nagu vihmast pestud meelespealilled, ja jalas rohelised sukad.

See õhtueine osutus veelgi meeldivamaks kui eelmine. Tomi imepäraseid jutte kuulates võisid kääbikud vahele jätta ühe või mitugi söömaaega, kuid kaetud laua taha istudes tundsid nad, nagu poleks vähemalt nädal otsa ivagi hamba alla saanud. Mõnda aega ei kostnud söögilauast ei laule ega ka väga palju juttu, nii hoolega olid külalised ametis. Peagi aga tõusis tuju uuesti, taas hakkas kostma rõõmsaid hüüdeid ja naeru.

Kui nad olid söönud, laulis Kuldmari nendega koos palju laule, mis said lõbusalt alguse mäetippudelt ja langesid pehmelt alla vaikusse; ning selles vaikuses kerkisid kääbikutel vaimusilma ette seninägematult avarad veekogud, kuhu vaadates nägid nad taevast endi all ja tähti kalliskividena säramas sügavustes. Siis, nagu eelmiselgi korral, soovis perenaine kõigile head ööd ja sättis külalised kaminatule äärde istuma. Aga Tom paistis nüüd täiesti ärkvel olevat ja külvas nad küsimustega üle.

Paistis, et ta teab palju nii neist endist kui nende perekondadest ja tunneb Maakonna ajalugu ning ettevõtmisi päevist, mida kääbikud isegi vaevu mäletasid. Nüüd polnud see Frodole ega teistele enam üllatuseks, kuid Tom ei teinud saladust sellestki, et oma viimase aja uudiseid oli ta kuulnud peamiselt talunik Vaglalt, keda näis pidavat tähtsamaks isikuks, kui nad oleksid arvanud. «Tema vanade jalgade all on muld, ta sõrmede külge kleepub savi; tema kontides on varuks tarkust ja ta hoiab lahti mõlemad silmad,» rääkis Tom. Samuti oli Tomil ilmselt olnud kokkupuuteid haldjatega ja näis, et mingil moel oli Gildorilt temani jõudnud sõnum Frodo põgenemisest.

Tom teadis nii palju ja ta küsimused olid seatud nii oskuslikult, et peagi leidis Frodo end rääkivat Bilbost ja omaenda lootustest ning hirmudest rohkemgi, kui ennist oli rääkinud Gandalfile. Ratsanikest kuuldes kõngutas Tom pead üles ja alla ja ta silmad välgatasid.

«Näita mulle seda kallist Sõrmust!» ütles ta korraga poole sõna pealt: ja Frodo tõmbas iseendalegi üllatuseks taskust keti, võttis selle küljest Sõrmuse ja ulatas pikema jututa Tomile.

Mehe suure pruuni käe peopesal lebades näis see paisuvat. Siis tõstis Tom selle äkitselt silma ette ja naeris. Hetkeks nägid kääbikud ühteaegu naljakat ja hirmuäratavat pilti sellest, kuidas tema erksinine silm läbi kuldrõnga säras. Siis pistis Tom Sõrmuse oma väikese sõrme otsa ja tõstis üles küünlavalgusse. Esimesel hetkel ei näinud kääbikud selles midagi imelikku.

Siis nad ahhetasid. Tom ei kavatsenudki kuhugi kaduda!

Uuesti naerma puhkenud, viskas Tom Sõrmuse õhku - ja see kadus sähvatades. Frodo suust pääses hüüatus - kuid juba kummardus Tom ettepoole ja ulatas selle talle naeratades tagasi.

Frodo silmitses seda teraselt ja pisut kahtlustavalt (nagu laenatud asja mustkunstniku käest tagasi saades). See oli sama Sõrmus, või vähemalt nägi ta niisugune välja ning kaalus sama palju: Sõrmus

oli alati tundunud Frodole tavatult raskena. Teda häiris pisut Tomi näiliselt kerglane suhtumine esemesse, mida isegi Gandalf pidas nii tähtsaks ja hädaohtlikuks. Ta ootas, kuni vestlus oli hoogu võtnud ning kui Tom parajasti jutustas mingit kentsakat lugu mäkradest ja nende iseäralikest kommetest, pistis ta Sõrmuse salamahti sõrme.

Ilo pöördus tema poole, et midagi öelda, kuid võpatas ja surus alla hüüatuse. Frodo oli (omamoodi) rahul: see oli ikka päriselt tema oma sõrmus, sest varjamatu hämmeldusega vahtis Ilo ta tooli, ilmselt teda ennast nägemata. Ta tõusis ning hiilis kamina juurest eemale, välisukse poole.

«Hei, sina!» hüüdis Tom, pöörates tema poole oma säravad sinisilmad, mis ilmselt nägid iga liigutust suurepäraselt. «Hei, Frodo, tagasi! Kus sa õige lähed? Vana Tom Bombadil pole veel nii pime. Võta sõrmest kuldne sõrmus! Su käsi on ilma selleta palju kenam. Tule siia! Jäta naljad ja mu seltsi istu! Meil veel vaja juttu vesta, hommikule mõelda. Tom peab leidma õige tee, et te jalg ei eksiks.»

Frodo naeris (püüdes teha rõõmsat nägu), tõmbas Sõrmuse sõrmest, läks laua äärde tagasi ning istus. Tom rääkis neile nüüd, et tema arvates peaks homme paistma päike ning et tuleb rõõmus hommik, mil võib teele asuda lootusrikka südamega. Kuid et hea oleks neil teele asuda varakult, sest siinkandis ei tea isegi Tom kindlalt, milliseks kujuneb ilm mõne aja pärast; mõnikord muutub see kiiremini kui tema jõuab vahetada kuube. «Mina pole ilmameister,» ütles ta, «ega ole keegi, kes kahel jalal ringi kõnnib.»

Talitades Tomi nõu kohaselt, otsustasid kääbikud minna tema maja juurest peaaegu otse Põhja suunas, üle seljakute madalamate läänenõlvade: sel moel peaksid nad päeva jooksul Idateele välja jõudma, sattumata seejuures väga lähedale Kääbastele. Ärgu nad kartku midagi, manitses kääbikuid Tom - kuid ärgu ka toppigu oma nina sinna, kuhu pole vaja.

«Käige haljal rohumaal. Pole tarvis minna vana kivi torkima või kääpavahte püüdma, kui te pole nende seast, kel süda eal ei vappu!» Seda kordas ta mitmel puhul; ning kui nad peaksid juhtuma mõne kääpa lähedusse, soovitas Tom mööduda sellest lääne poolt. Siis õpetas ta kääbikuile laulukese juhuks, kui nad järgmisel päeval peaksid sattuma raskustesse või ohtu:

Hoi! Tom Bombadil, Tom Bombadillo!
Vee, künka, metsa, puu ja väikse päiksekillu
Huikele sa kõrvad ava, ärka ja meid kuule!
Hoi, Tom Bombadil, meile appi tule!

Kui kääbikud olid selle värsi koos Tomiga läbi laulnud, patsutas Tom igaühele neist veel kord naerdes õlale, võttis küünlad ning juhtis nad magamistuppa.

8. PEATÜKK
Udu Kääpaseljakutel

Sel ööl kääbikud mingeid hääli ei kuulnud. Kuid kas unenäos või ilmsi - seda ei osanud Frodo öelda -, kostus ta mõtteisse kena lauluhääl: viis, mis jõudis temani nagu kahkjas valgus läbi halli vihmaloori, üha tugevnedes, kuni vihmaloor muutus klaasjaks ja hõbedaseks ning tõmmati viimaks eest, ning pilgule avanes kauge roheline maa kiiresti tõusva päikese all.

Nägemus sulas kokku ärkamisega, ja seal seisiski Tom ning vilistas nagu terve parv laulurästaid; päikese kaldus kiired aga langesidki juba alla mööda künkanõlva ja sisse avatud aknast. Õues oli kõik roheline ja kahvatukuldne.

Peale hommikusööki, mil kääbikud jälle isekeskis lauas istusid, hakkasid nad valmistuma hüvastijätuks nii raske südamega, nagu üldse saab raske olla ühe kääbiku süda sellisel jahedal selgel hommikul, vihmast puhtaks pestud kahvatusinise sügistaeva all. Puhus värske loodetuul. Tavaliselt vaikse loomuga ponid nuhutasid õhku ja tantsisklesid jalalt jalale. Kübarat lehvitades väljus majast Tom ja tantsis trepimademel, kiirustades neid teele asuma ja soovides jõudu jalgadele.

Kääbikud sõitsid minema mööda looklevat rada, mis sai alguse hoovi pealt ja läks üles mööda maja varjava mäeveeru põhjapoolset otsa. Nad olid just ponide seljast maha astunud, et juhtida loomad üles viimasest järsust nõlvast, kui Frodo äkitselt peatus.

«Kuldmari!» hüüdis ta. «Meie kaunis perenaine, üleni hõberohelises! Me polegi temaga hüvasti jätnud ega teda õhtust saadik näinud!» Frodo oli nii õnnetu, et asutas tagasi pöörduma; kuid samal hetkel jõudis nendeni selgehäälne värelev hõige. Kuldmari seisis ülal künkaveerul ning lehvitas rändureile; ta lahtised juuksed lehvisid tuules ning aegajalt läigatasid neil päikesekiired. Tema tantsujalgade alt sähvis valgust, nagu välkunuksid kastepiisad murul.

Kääbikud kiirustasid viimasest nõlvakust üles ja jäid hingetult Kuldmarja kõrval seisma. Nad kummardusid, kuid käeviipega andis naine neile märku ringi vaadata; niisiis vaatasid nad künkatipult alla, hommikuvalguses maad. Vaade oli nüüd niisama selge ja avar, nagu oli olnud looritatud ja udune päeval, mil nad seisid Vanas Metsas künkatipul - mis nüüd kõrgus läänekaares, paistes helerohelisena mustavate puude vahelt. Selles suunas kerkis maa metsastunud seljandikena päikesepaistes, roheline, kollane, ruuge, peites pilgu eest taamal asuvat Kangevirde orgu. Aga lõunas, Pajupõime viiru taga läikis klaasjalt kauguses kahvatusinine Kangevirre ise, tehes sealsetel tasandikel suure kaare ja kadudes paikadesse, millest kääbikud midagi ei teadnud. Põhjas läksid seljakud järk-järgult üle laugemaks maaks ja nende taga rullusid hallid ja rohelised ja punakaspruunid tasandikud ning künkad, sulades viimaks silmapiiril uttu. Idas kerkisid kink kingu järel hommikuvalgusse Kääpaseljakud, kadudes silmist äraarvamatutesse kaugustesse; ja ehkki taevarannal võis näha vaid midagi ebamääraselt valget ja aimata sinakat võbelust, teadsid rändurid põlvkondade mälu ja vanade juttude najal, et seal asuvad kauged, kõrged mäed.

Õhku sügavalt kopsudesse tõmmates tundsid kääbikud, nagu võiksid nad ainsa hüppe ja paari tubli sammuga jõuda kõikjale, kuhu süda kutsub. Näis pelgurlik sörkida tee poole mööda kurrulise seljandikuala serva, sellal kui nad hoopiski peaksid hüplema niisama rõõmsalt kui Tom, künkaid astme kivideks kasutades, otsejoones mägede poole.

Kuldmarja hääl kutsus tõelusse tagasi nende mõtted ja pilgud. «Kiirustage, kallid külalised!» ütles ta. «Ja ärge kalduge kõrvale valitud teelt! Põhja poole, ja olgu ikka tuul teie paremal põsel ja õnnistus teie sammudes! Kiirustage, kuni päike veel paistab!» Frodole aga lisas ta: «Hüvasti, haldjasõber, see oli rõõmus kohtumine!»

Aga Frodo ei leidnud vastamiseks sõnu. Ta kummardus sügavalt, istus oma poni selga ja sörkis koos sõpradega aeglaselt künkatagusest laugest nõlvakust alla. Tom Bombadili maja ja org, samuti Vana Mets kadusid silmist. Õhk kahe halja mäenõlva vahel muutus soojemaks, ninna lõi tugev magus turbalõhn. Jõudnud rohtunud nõo põhja, pöördusid rändurid ja nägid taeva taustal Kuldmarja, väikese ja saledana nagu lille päikesepaistel: ta nägu oli ikka veel nende poole pööratud ja käed ette sirutatud. Kui kääbikud taas taha vaatasid, kostus veel kord nendeni selgehäälne hõige ja siis tõstis Kuldmari pöördudes käe ning kadus künka taha.

Edasi lookles rada mööda nõo põhja ja käändus ümber järsu rohelise künkajalami sügavamasse ning laiemasse orgu, siis üles järgmisele seljandikule, alla mööda selle pikka veeru, ning jälle üles mööda siledat külge, üles uutele harjadele ja alla uutesse orgudesse. Ühtki puud polnud näha, ega ka lahtist vett: maas kasvas vaid hein ja madal vetruv rohi, ümberringi valitsevat vaikust häiris üksnes tuule sosin nõlvakutel ja kääbikutele tundmatute lindude üksildased karjed. Teekonna edenedes tõusis päike kõrgemale ja soojendas üha enam. Igale järjekordsele kingule jõudes tundus, et tuul on jäänud vaiksemaks. Kui nad pilgu lääne poole heitsid, näis kauge mets suitsevat, nagu auraks mahasadanud vihm puulehtedelt ja juurtelt ning metsaaluselt kõdukihilt uuesti üles. Nüüd oli silmapiirile laskunud vari, mingi tume udu, millele toetus kesktaevas, raske ja kuum nagu sinine kaas.

Keskpäeva paiku jõudsid nad tasasele ja laiale, madala taldrikuna lohkus künkatipule, mida ääristasid rohelised vallid. Õhk lohus oli täiesti liikumatu, taevas tundus kõrguvat otse pea kohal. Kääbikud sõitsid ringi teisele poole ja heitsid pilgu põhja suunas. Pilt, mis neile avanes, pani südamed rõõmsamalt lööma, sest näis, et täiesti ilmselt on nad jõudnud edasi oodatust paremini. Maast

kerkivas uduvines kippus silm kauguste hindamisel küll petma, kuid polnud mingit kahtlust, et Kääpaseljakutest on nad peagi möödas. Põhja suunas kulges loogeldes alla pikk org, mille lõpul paistis läbipääs kahe järsu nõlvaseina vahel. Sellest kaugemal künkaid enam polnud. Ähmaselt mustas taamal pikk tume viirg. «See on puuderida, » ütles Ilo, «ja samas peab olema ka maantee. Sillast ida pool kasvavad tee ääres paljude penikoormate vältel suured puud. Räägitakse, et need istutati sinna veel vanal ajal.»

«Suurepärane!» rõõmustas Frodo. «Kui jõuame pärastlõunal niisama hästi edasi nagu täna hommikupoolikul, oleme juba enne loojangut Seljakutelt minema saanud ja otsime rõõmsal meelel laagriplatsi.» Kuid seda öeldes pööras ta pilgu itta ja nägi, et künkad on seal kõrgemad ning põrnitsevad nende peale alla; ning et kõiki neid kroonivad haljad kääpad, mõnele püstitatud kivid osutamas taeva poole nagu sakilised hambad, mis kasvavad välja rohelistest igemetest.

Millegipärast võttis see vaatepilt südame alt õõnsaks ning et ebamugavustundest üle saada, pöörasid nad küngastele selja ja läksid alla, taldrikusarnasesse lohku. Selle keskel seisis üksainus kivi, sirutudes kõrgele päikese poole; varju kivi sel kellaajal ei heitnud. Küll vormitu, äratas kivi millegagi siiski tähelepanu: see oli justkui maamärk, või teed juhatav sõrm, või hoopis hoiatus. Ent kääbikud olid nüüd näljased ja päike seisis ikka veel taevalael, kus polnud paika hirmudel; niisiis toetasid nad seljad vastu kivi idakülge. See oli külm, nagu poleks päikesel võimu seda soojendada; aga praegusel hetkel tundus see meeldiv. Rändurid asusid sööma ja jooma, ning lõunaeine lahtise taeva all oli nii hea nagu nad iganes võisid soovida - oli ju toit pärit «sealt Künka alt». Tom oli neile päevaks kaasa pannud piisavalt toidumoona. Koormast vabastatud ponid kõndisid rohtu näpsides ringi.

Rännak üle küngaste, tubli kõhutäis, soe päike ja lõhnav muru, veidi liiga pikk lebamine, jalgade välja sirutamine ja nina pööramine taeva poole: need asjaolud võisidki süüdi olla kõiges, mis pärast juhtus. Kindel on aga üks: äkitselt ning veidra ebamugavustundega ärkasid kääbikud uinakust, mida nad üldse polnud plaanitsetud teha. Kõrge kivi õhkas külma ja heitis üle nende ida suunas pika, halli varju. Kahvatu, lahjalt kollane päike hõõgus läbi udu otse läänepoolse valli kohal. Põhjas, lõunas ja idas paistis valli taga vaid paks, külm, piimjas udu. Rõske õhk seisis liikumatult. Ponid konutasid noruspäi kobaras koos.

Ähmi täis, kargasid kääbikud jalule ja jooksid läänevallile. Näis, nagu seisaksid nad udusaarel. Ning otse nende jahmunud pilgu all vajus loojuv päike piimjasse merre ning kaugemal ida pool kerkis taevasse külm hall vari. Udu rullus üle vallide ja kerkis üles, võlvudes nagu mingiks katuseks nende pea kohal: nad osutusid suletuks udusaali, mille tugisambaks oli lohu keskel kõrguv kivi.

Kääbikutele hakkas tunduma, et nad on sattunud lõksu, kuid nad ei heitnud meelt. Nad mäletasid veel maantee lootustandvat musta viirgu kauguses ja mäletasid sedagi, kuhupoole see jäi. Nii või teisiti tekitas lohk kivi ümber nüüd nõnda ebameeldiva tunde, et paikajäämine ei tulnud enam üldse kõne alla. Nii kiiresti, kui külmast kohmas sõrmed lubasid, seoti pakid kokku.

Peagi juhtisid rändurid oma ponid hanereas vallist üles ja künka põhjanõlvast alla, otse udumerre. Mida madalamale nad laskusid, seda külmemaks ja niiskemaks muutus sumu; peagi hakkasid juuksed tilkuma ja kleepusid laubale. Oru põhjas muutus külm lausa väljakannatamatuks; kääbikud peatusid ning kraamisid välja mantlid ja kapuutsid, mis varsti kattusid hallide veepiiskadega. Ponide selga istunud, sõitsid nad jälle aeglaselt edasi, valides teed maapinna tõusude ja languste järgi. Nad püüdsid hoida suunda väravataolise läbipääsu poole pika oru põhjapoolses otsas, mida olid hommikul näinud. Kui nad mulgust läbi saavad, tuleb vaid liikuda võimalikult otsejoones, ja varem või hiljem peavad nad maanteele välja jõudma. Sellest kaugemale nende mõtted ei ulatunud - kui välja arvata too ähmane lootus, et koos Kääpaseljakutega jääb maha ka udu.

Edasijõudmine muutus nüüd väga aeglaseks. Et üksteist mitte silmist kaotada ja eri suundadesse laiali minna, läksid rändurid hanereas, Frodo kõige ees. Tema järel ratsutas Juss, siis Punapõsk ja lõpuks Ilo. Org näis venivat lõputult. Äkki tärkas Frodos lootus. Ees kahel pool hakkas udust läbi kumama pimedus; Frodo arvates olid nad viimaks jõudnud küngastevahelise läbipääsuni, ehk Kääpaseljakute põhjaväravani. Sealt läbi saades on nad pääsenud.

«Tulge ruttu! Minu järel!» hõikas ta üle õla tagasi ja sundis poni kiiremale käigule. Peagi aga asendus lootus ärevuse ja hirmuga. Tumedad varjud tõmbusid mustemaks, kuid samaaegselt kahanesid; ja korraga nägi Frodo, et tema ees kõrguvad ähvardavalt kaks tohutut kivi, veidi teineteise poole kaldu nagu piidad rõhtpuuta uksel. Hommikul künkalt alla orgu vaadates polnud ta näinud neist vähimatki märki. Ning jõudmata asjast õieti arugi saada, oli Frodo juba kivide vahelt läbi, ja otsekohe näis pimedus ümbritsevat teda igast küljest. Korsates ajas poni end tagajalgadele ja heitis ratsaniku seljast. Ringi vaadates leidis Frodo, et ta on üksinda: teised polnud talle järgnenud.

«Juss!» hõikas ta. «Punapõsk! Ilo! Tulge juba! Miks te maha jäite?»

Vastust ei tulnud. Frodot haaras hirm, ta tormas kivide vahelt tagasi, karjudes meeletult: «Juss! Juss! Ilo! Punapõsk!» Poni kappas uttu ja kadus. Frodo arvas kuulvat hõikeid, mis kostsid veidi maad eemalt, või nii talle vähemalt näis: «Hoi! Frodo! Hoi!» Hääled kostsid ida poolt, vasakult, kui ta seal suurte kivide juures seisis ning püüdis pimedusest läbi puurida. Hüüete suunas minema tormates leidis Frodo, et ronib üles järsust nõlvakust.

Meeleheitlikult edasi kiirustades hõikas ta uuesti, siis veel ja veel, üha püörasemalt, kuid tükil ajal ei tulnud üldse vastust ning siis kostus nõrgalt, kaugel ees ja kõrgel tema kohal: «Frodo! Hoi!» Hääl oli udus vaevalt kuuldav, ja läks siis üle appihüüdeks, nagu oleks keegi karjunud kiiresti, mitu korda järjest: *appi! appi!* ning viimane *appi!* venis pikaks kisaks, mis katkes nagu lõigatult. Ta tormas karjete poole nii kiiresti, kui suutis; aga valgus oli nüüd täiesti kadunud ja kleepuv pimedus sulgus kõikjal ta ümber, nii et üheski suunas ei saanud enam kindel olla. Talle näis, et ta ronib aina kõrgemale ja kõrgemale.

Vaid maapinna muutunud kalde järgi sai Frodo aru, et on jõudnud künka või seljandiku harjale. Ta oli väsinud, higine, kuid samas külmetas. Nüüd oli ümberringi kottpime.

«Kus te olete?» hüüatas Frodo hädiselt.

Vastust ei tulnud. Frodo seisis kuulatades. Külm tungis üdini ja siis tõusis künkatipul veel kerge tuul. Ilm hakkas muutuma. Kiudude ja räbalatena voogas udu temast mööda. Hingeõhk auras ja pimedus polnud enam nii ligi ega tihe. Üles vaadates nägi Frodo üllatusega, et möödakiirustavate udu- ja pilvepiugude vahelt hakkavad välja ilmuma tähed. Rohukõrtes sahises tuul.

Korraga ta pigem aimas kui kuulis summutatud karjet ja astus sinna poole; ent samal hetkel tõstis tuul udu üles ja heitis kõrvale ning pilgule avanes tähistaevas. Ainsa hetkega nägi Frodo, et seisab näoga lõuna poole ümaral künkatipul, olles ilmselt roninud üles põhjapoolsest nõlvast. Puhus lõikavalt külm idatuul. Paremat kätt, läänetaeva tähtede taustal, kõrgus sünkmustana hiigelsuur kääbas.

«Kus te olete?» hõikas Frodo uuesti, olles ühtaegu vihane ja hirmul.

«Siin!» kostus temani madal ja külm hääl, mis näis tulevat otse maapinnast. «Ma ootan sind!»

«Ei!» karjatas Frodo; kuid ta ei jooksnud ära. Põlved nõtkusid ja ta kukkus. Midagi ei juhtunud; ühtki heli polnud kuulda. Värisedes tõstis ta pilgu ja nägi täpselt sel hetkel musta kogu, mis kõrgus varjuna tähtede taustal. See kummardus tema kohale. Frodo arvas nägevat kaht ääretult külma silma, milles hiilgas ometi otsekui suurest kaugusest paistev kalbe valgus. Siis haaras teda miski, külmem ja kõvem kui raud.Jäine puudutus tarretas vere ta soontes ja rohkem Frodo ei mäletanud.

Teadvusele tulles ei tundnud Frodo esimesel hetkel midagi peale hirmu. Siis äkki taipas ta, et on vangis, lootusetult kinni; et ta on kääpas. Kääpavaht oli ta kinni võtnud ja arvatavasti juba heitnud talle oma kardetud lummuse, millest jutustadeski alandati hääl sosinaks. Julgemata teha ainsatki liigutust, lamas ta asendis, milles oli ärganud; selili külmal kivil, käed rinnal risti.

Ent kuigi hirm oli nii suur, et tundus ühe osana teda ümbritsevast pimedusest, leidis Frodo, et mõtleb veel lamadeski Bilbo Paunaste ja tema lugude peale, sellele, kuidas nad kahekesi Maakonnas ringi uidates olid rääkinud reisidest ja seiklustest. Ka kõige priskema ja arglikuma kääbiku südamepõhjas (sageli, tõsi küll, sügaval) on alati peidus julguseseeme, mis hakkab idanema alles viimase, kõige meeleheitlikuma hädaohu korral. Frodo aga polnud ei väga priske ega ka väga arglik; ehkki ta ise seda ei teadnud, pidas Bilbo (ja samuti Gandalf) teda parimaks kääbikuks oma suguste hulgas. Ta arvas, et on jõudnud oma seikluse lõppu, ja koledasse lõppu, kuid see mo - te ühtlasi kalestas teda. Ta tundis end nagu viimaseks hüppeks pingule tõmbuvat; enam ei lebanud ta seal lõdvana nagu abitu jahisaak.

Lamades ja mõeldes ning püüdes end kuidagi koguda, märkas ta korraga, et pimedus taganeb aeglaselt: tema ümber hakkas sugenema kahvatu rohekas valgus. Esialgu polnud küll näha, millises paigas ta on, sest valgus näis kumavat temast endast ja põrandast ta kõrval ning polnud veel jõudnud lae ega seinani. pöördudes nägi Frodo külmas helenduses, et ta kõrval lamavad Juss, Punapõsk ja Ilo. Nad lamasid selili, näost surnukahvatud, rüütatud valgesse. Kõrval nägi Frodo hunnikutena maas aardeid, võibolla kullast, kuid selles valguses olid nad külmad ja inetud. Ta kaaslastel olid peas kuldsed võrud, vööl kuldketid, sõrmedes helkisid sõrmused. Nende kõrval maas lebasid mõõgad, jalutsis kilbid. Aga üle kõigi kolme kaela ulatus üksainus pikk, paljastatud mõõk.

Ootamatult kuulis Frodo laulu: see algas nagu kõle pomin, mis kord valjenes, kord vaibus. Hääl, mis kostus nagu kuskilt määratust kaugusest, oli kirjeldamatult masendav, kord kõrgel õhus ja vaevukuuldav, kord nagu madal oigamine maapõues. Kurbade ja õudsete helide vormitus voolus võtsid aeg-ajalt kuju sõnad: sünged, kalgid, külmad sõnad, sUdametud ning vaevased. Nii manab öö hommikut, millest ise igaveseks ilma, nii neab külm soojust, ise selle järele janunedes. Frodo oli üdini külmunud. Veidi aja pärast muutus hääl selgemaks ja hirmuga taipas Frodo, et kuuleb manamissõnu:

Külmub süda ja palg ja luu,
külmub kivi all naer su suul:
eal ei päästa sind kivine säng,
eal ei lõpe su kivine äng.
Tähti suretab tontmust tiib,
külma kullana hauda viib,
kuni tõuseb kord isand must,
tõotab kadu ja kannatust.

Kukla taga hakkas Frodo kuulma mingit kriiksumist ja kraapimist. End käele toetades üles kergitanud, nägi ta rohekas valguskumas, et nad lamavad mingis käigus, mis tagapool pöördub ümber nurga. Nurga tagant oli välja sirutunud pikk käsi, mis roomas sõrmedega teed kobades edasi, kõige lähemal lebava Jussi ja tema kõrile pandud mõõga pideme poole.

Esimesel hetkel tundus Frodole, nagu oleks kuuldud loits ta tõepoolest kiviks muutnud. Siis valdas teda pöörane soov põgeneda. Kui ta paneb Sõrmuse sõrme, mõtles Frodo, siis kääpavaht teda ehk ei näe ja ta leiab mingi väljapääsu. Ta kujutles, kuidas jookseb haljal rohul, leinates Ilot, Jussi ja Punapõske, ise elus ja vaba. Ka Gandalf nõustuks, et midagi muud ei jäänud tal üle.

Kuid temas tärganud julgus oli nüüd juba liiga tugev; niisama hõlpsalt ta oma sõpru maha ei jäta. Ta kõhkles, kobades taskus ringi, ning võitles taas iseendaga; nurga tagant väljasirutunud käsi aga roomas samal ajal üha lähemale. Korraga haaras Frodo otsustavalt lühikese mõõga, mis lebas ta kõrval maas ning küünitas end põlvili ajades üle lamavate kaaslaste.

Võttes kokku kogu järelejäänud jõu, virutas ta mõõgaga roomava käe pihta randme lähedal ja lõikas selle otsast; kuid pidemeni lendas kildudeks ka mõõk. Kostis kriiskav karjatus ja valgus kustus. Pimeduses kuuldus lõrinat.

Frodo kukkus ettepoole Ilo otsa ja tundis, et Ilo nägu on jääkülm. Samal hetkel kerkis uuesti pähe mälestus majast künka all, mis oli udu tulekuga kadunud, ja laulvast Tomist. Tuli meelde ka värss, mis Tom neile oli õpetanud. Vaikse, meeleheitliku häälega alustas ta: «Hoi! Tom Bombadil!» ja juba selle nime nimetamine näis jõudu juurde andvat: ta hääl lõi kõlama ja ärkas ellu, nii et varsti kajas kogu pime kamber, nagu oleks seal sees löödud trummi ja puhutud pasunat:

Hoi!Tom Bombadil, Tom Bombadillo!
Vee, künka, metsa, puu ja väikse päiksekillu
Huikele sa kõrvad ava, ärka ja meid kuule!
Hoi Tom Bombadil meile appi tule!

Ootamatult järgnes nii sügav vaikus, et Frodo kuulis omaenda südame kloppimist. Ning pärast lõputuna möödaveninud minutit kuulis ta selgelt, ehkki kaugelt eemalt, nagu läbi maapinna või läbi paksude müüride, vastuseks laulu:

Vana Tom Bombadilon üks lõbus mees;
Kuub tal taevasinine ja saapad kollased
Keegi teda püüdnud pole, kuna Tom on isand:
Võimsamad ta lauluviisid ning ta samm on visam.

Kuskilt hakkas kostma kukkuvate ja eemaleveerevate kivide kõminat ja siis ühekorraga hoovas kambrisse valgust, tõelist, heledat päevavalgust. Frodo jalgade pool, kambri otsaseinas avanes madal uksetaoline ava, millesse ilmus Tomi pea (kübara, sule ja kõige muuga), tema selja taga aga paistis tõusev päike. Valgus langes kambripõrandale ning kolme Frodo kõrval lebava kääbiku näole. Nad ei liigutanud, kuid surmkahvatus oli nende palgelt lahkunud. Nad näisid nüüd vaid väga sügavalt magavat.

Tom kummardus, võttis kübara peast ja astus kambrisse, ise lauldes:

Välja siit, sa kääpavaht! Päiksepaistes kao!
Haju nagu udurõsk, ulu nagu tuul
väljas paljal kõnnumaal mägedesse vao!
Siia ära enam tule! Kääbas jäta maha!
Eksi, unu, meelest mine, pimedusse sula,
kus ei iial paotu värav, kuni ilm saab korda.

Kostis võigas karje ja kambri teises otsas varises lajatava mürtsuga sisse osa laest. Kriiskav, veniv ulgumine eemaldus ja hääbus äraarvamatusse kaugusse; järgnes sügav vaikus.

«Tule, mu sõber Frodo!» hüüdis Tom. «Läheme välja, puhta rohu peale! Aita mul neid kanda.»

Üheskoos tassisid nad Ilo, Punapõse ja Jussi välja. Vlimast korda kääpast lahkudes nägi Frodo, kuidas otsast löödud käelaba mullahunnikus ikka veel vingerdab nagu haavatud ämblik. Tom läks veel kord kääpasse ja tükk aega kostis seest tema tümpsimist ning trampimist. Uuesti välja tulles oli ta süli täis aardeid: kuld, hõbe-, vask- ja pronksesemeid; helmeid, keesid ja kalliskivist ehteid. Kääpa harjale roninud, pani ta kõik päikesevalgusse murule maha.

Seal ta seisis, kübar käes ja tuul mänglemas juustes, ning vaatas alla kolme kääbiku poole, kes lebasid selili murul kalme lääneküljel. Tõstes parema käe, ütles Tom selge, käskiva häälega:

Ärgake, mu rõõmsad sõbrad! Hommik juba ligi!
Soenegu te palg ja süda! Langenud on kivi;
tume värav seisab valla; murtud koolnu käsi.
Öösse kadunud on Öö, Uks ei enam püsi!

Frodo suureks rõõmuks hakkasid kääbikud end liigutama, sirutasid liikmeid, hõõrusid silmi ja hüppasid siis äkki jalule. Hämmeldunud näoga vahtisid nad ringi, alul Frodot, siis Tomi, kes täies elusuuruses nende kohal kääpaharjal kõrgus; siis iseennast oma õhukestes valgetes räbalates, peas ja vööl kahvatu kuld, keha ümber kõlisemas ehted.

«Mida kirevase päralt peaks see ometi tähendama?» alustas Ilo, tundes, kuidas ta peavõru on ühele silmale libisenud. Siis vakatas ta, süngestus ning sulges silmad. «Muidugi - nüüd tuleb meelde!» ütles ta. «Carn Dūmi sõdurid ründasid meid öösel ja said meist võitu. Ah! See oda mu südames!» Ta surus käe vastu rinda. «Ei! ei!» karjatas ta siis silmi avades. «Mida ma ometi räägin? Küllap nägin und. Kuhu sina kadusid, Frodo?»

«Mõtlesin, et eksisin ära,» ütles Frodo, «aga ärme sellest räägime. Mõtleme parem, mis nüüd edasi saab. Peame uuesti teele minema!»

«Nendes kaltsudes, peremees?» põlastas Juss. «Kus mu riided on?» Visa nud oma peavõru, vöö ja sõrmused rohule, vahtis ta abitult ringi, nagu peaksid ta mantel, kuub, püksid ja muud kääbikule kohased ihukatted kuskil sealsamas maas vedelemas.

«Oma riideid te enam ei leia,» ütles Tom, hüpates kääpalt maha ja tantsides päikese käes rõõmsalt nende ümber. Võinuks arvata, et midagi kohutavat ega ohtlikku pole üldse juhtunud; ja tõepoolest haihtuski kogu õudus nende südameist, vaadates Tomi karglemist ja nähes lõbusaid sädemeid tantsisklemas ta silmis.

«Mida sa sellega mõtled? » küsis Punapõsk, silmitsedes teda pooleldi lõbu salt, pooleldi arusaamatuses. «Miks mitte?»

Kuid Tom raputas keelavalt pead ja ütles: «Leidsite ju iseend vete sügavusest. Rõiva kaotus vähe loeb, kui pääsed uppumisest. Rõõmustage, väiksed sõbrad - laske päiksekullal soojendada kätt ja jalga! Hilbud heitke seljast! Jookske paljalt haljal rohul, kuni Tom käib jahil!»

Ning ta lippas vilistades ja hõikudes künkalt alla. Teda pilguga saates nägi Frodo, kuidas Tom tormab kahe künka vahelist orgu mööda lõuna poole, ise kogu aeg vilistades ja hüüdes:

Hei! Hoi! Siia kõik! Kus te ringi käite?
Siin, seal, ilma peal kaemas kuud või päikest?
Teravkõrv, Ninanöps, Sabatöps ja Hullam,
pisipoisu Valgesukk, vana Töntsu Trullam?

Nii ta laulis, väledasti joostes, kübarat õhku visates ja jälle kinni püüdes, kuni kadus väikese kurru taha: aga veel tükk aega kandus lõunakaarde pöördunud tuule tiivul kääbikuteni tema hei! hoi! siia kõik!

Ilm läks uuesti soojaks. Veidi aega lippasid kääbikud rohul edasi-tagasi, nagu Tom oli soovitanud. Siis lebasid nad mõnuga päikesepaistel, nagu oleksid külma talve käest ühtäkki sõbralikumasse ilmastikku sattunud, või nagu pikka aega voodi külge aheldatud haiged, kes ühel heal päeval leiavad, et on jälle terveks saanud ja elu väärib elamist.

Selleks ajaks, kui Tom tagasi tuli, tundsid nad end üsna tugevatena (ja näljastena). Kübar kõigepealt, ilmus Tom üle künkaserva nähtavale, tema järel sõnakuulelikult rivis *kuus* poni - viis nende endi oma ning üks veel lisaks. Viimane selles rivis pidi ilmselt olema vana Töntsu Trullam: tema oli suurem, tugevam, rasvasem (ja vanem) kui teised. Ilo, kellele kuulusid ülejäänud ponid, polnud neile tegelikult kunagi selliseid nimesid pannud, kuid ometi jäid loomad uutele, Tomi antud nimedele truuks ja kuuletusid neile kogu edaspidise elu. Tom hüüdis ponisid üksteise järel nimepidi; loomad ronisid üle künkaveere ning jäid rivis seisma. Siis tegi Tom kääbikutele kummarduse.

«Siin on teie ponid! » teatas ta. «Neil on peas rohkem aru (mõnes mõttes) kui rändavatel kääbikutel - neil on arukam nina. Sest nemad tunnevad lõhnast ära ees varitseva hädaohu, millele teie

otse sülle jooksete; ja kui nad jooksevadki, et end päästa, siis vähemalt õiges suunas. Peate neile andestama; sest ehkki neil on ustav süda, pole nad loodud seisma silmsilma vastas kääpavahtidega. Kuid ennäe, siin on nad jälle tagasi, kõik koormad ilusti kaasas!»

Ilo, Juss ja Punapõsk otsisid nüüd pakkidest välja tagavararõivad ja panid end riidesse; kuid peagi hakkas neil palav, sest nad olid sunnitud selga ajama mõned paksemad ja soojemad, läheneva talve varuks kaasa võetud asjad.

«Kust on pärit see teine vanem loom, too Töntsu Trullam?» küsis Frodo.

«Ta on minu oma,» vastas Tom. «Minu neljajalgne sõber, ehkki harva ratsu; tihti teeb ta pikki retki vabalt künkanõlvul. Minu juures olles said te ponid tema sõbraks; nad haistsid tema lõhna öös ja jooksid talle vastu.

Arvasin, et küll ta otsib teie ponid üles ja neid hirmus lohutab. Kuid nüüd, mu lõbus Trullam, vana Tom su seljas sõidab. Hei! Te seltsi tulen, et teid teele juhtida; selleks vaja poni. Ratsa sõitva kääbikuga ei saa lobiseda, kui sa püüad omil jalul tema kõrval joosta.»

Kääbikud olid seda kuuldes üpris rõõmsad ja tänasid Tomi sõnaohtralt; kuid Tom vaid naeris ja ütles, et kuna nad on nii osavad ära eksima, ei jää tema süda enne rahule, kui nad on tema maadelt terve nahaga väljas. «Mul on palju tegemist,» ütles ta, «pean looma ja pean laulma, kõnelema, kõndima ja maade üle kaema. Tom ei saa ju kogu aeg vaid uksi lahti teha. Tomi maja vajab hoolt ja Kuldmari ootab.»

Päikese järgi otsustades oli aeg veel varajane, nii kella üheksakümne paiku, ja üha teravamalt näpistas kääbikute kõhtu nälg.

Viimati olid nad söönud lõunaoodet lohu keskel kõrguva kivi juures; seega eelmisel päeval. Nüüd hävitasid nad järelejäänud osa toidust, mida Tom neile õhtueine tarvis kaasa pani, ja lisaks kõik, mida Tom oli ühes võtnud. Söömaaeg polnud just kõige toekamate hulgast (arvestades, et tegemist on kääbikutega), kuid enesetunnet parandas siiski märgatavalt. Sellal kui nad sõid, läks Tom üles kääpale ja soris läbi aarded. Suurema osa neist pani ta hunnikusse, mis säras ja sätendas rohul. Ta loitsis nad lamama sinna «kõigi heade leida, linnu, looma, inimese, haldjarahva saagiks»; sest nii murdub ja hajub kääpa nõiavõim ja &ski kääpavaht ei tule iial enam sinna tagasi. Endale valis ta aarete hulgast sõle, kaunistatud siniste kividega, mis helkisid paljudes värvitoonides nagu õitsev lina või sinise liblika tiivad. Kaua vaatas ta sõlge, nagu mälestusesse vajununa, vangutas viimaks pead ja ütles:

«Kena ehe Tomile ja ta emandale! Kaunis oli neid, kes kandis seda oma õlal. Nüüd saab kandma Kuldmari, ja tema meil ei unu!»

Kääbikute jaoks valis ta kuhjast pikad, võhumõõgalehe kujulised teravad pistodad, imetlusväärselt peenelt sepistatud, pealevermitud puna-kuldsete maokujutistega. Pistodad sätendasid, kui Tom tõmbas nad mustadest tuppedest, mis olid valmistatud mingist kääbikuile tundmatust, tugevast ja kergest metallist ning kaunistatud hõõguvpunaste kalliskividega. Ja kas tänu valmistamisviisile või mingile kääpal lasunud nõidusele olid terad ajahambast puutumata, ainsagi roosteplekita, vahedad ning sätendasid päikese käes.

«Vanad noad on küllalt pikad kääbikuile mõõgaks,» ütles Tom. «Vahe tera kulub ära, kui on rahval minek lõunasse või ida poole, pimedusse, ohtu.» Siis kõneles ta neile, kuidas muistsetel aegadel vermisid neid pistodasid oma töökodades Läänesaare Inimesed: Musta Isanda vaenlased, kes aga hiljem heideti alla Carn Dūmi õela valitseja poolt Angmarimaal.

«Vähesed neid mäletavad,» pomises Tom, «aga siiski liikvel on veel kuningate poegi, uitmas üksinduses, kaitsmas kurjast väikest rahvast, kes on teadmatuses.»

Kääbikud ei mõistnud tema sõnu, aga kui ta rääkis, nägid nad vaimusilmas tohutut hulka möödaläinud aastaid nagu lõputut varjudesse mattunud tasandikku, kus sammusid kõrget kasvu karmi pilguga mehed, peos säravad mõõgad, ja sellel, kes tuli viimasena, oli laubal täht. Siis kadus nägemus, ja nad olid tagasi päikesepaistelises maailmas. Oli aeg teele asuda. Nad pakkisid asjad ja tõstsid kõik vajaliku ponidele. Uued relvad riputasid nad nahkrihmale kuue all, kus need tundusid väga ebamugavad, ning kääbikud kahtlesid, kas tõesti peaks neist mingit kasu olema. Kellelegi veel polnud pähe tulnud mõte, et üheks seiklustest, millele viib neid vastu see põgenemisretk, võiks olla võitlus.

Viimaks asusid kääbikud teele. Nad juhtisid ponid käekõrval künkast alla, istusid siis neile selga ja kappasid kiiresti orgu mööda minema. Tagasi vaadates nägid nad vana hauakääbast künkal ja kullahunnikut, millel kollase leegina säras päikesevalgus. Siis keerasid nad ümber väljaulatuva mäenuki, mis varjas Kääpaseljakud nende pilgu eest.

Ehkki Frodo kogu aeg teraselt ümbrust silmitses, ei näinud ta jälgegi väravana seisvatest suurtest kividest; ning üsna pea jõudsid rändurid põhjapoolse kuru juurde, sõitsid sealt läbi ning nende ees avanes lage, alanev maastik. Tore oli sõita, kui nende kõrval või ees laskis lõbusat traavi Tom Bombadil vanal Töntsu Trullamil, kes suutis astuda märksa kärmema sammuga kui võinuks oletada ta ümbermõõdu põhjal. Suurema osa ajast Tom laulis, kuid sõnu, mis olid mõttetud, või siis mingis iidses, kääbikutele tundmatus keeles, mis väljendas peamiselt imetlust ja rõõmu.

Rännak edenes jõudsasti, kuid peagi nägid kääbikud, et tee on kaugemal kui nad olid arvanud. Isegi ilma uduta poleks nad pärast oma keskpäevast uinakut mingil juhul enne pimeduse saabumist

teeni jõudnud. Tume joon, mida nad eemalt olid näinud, polnud mitte puud, vaid sügava kraavi kaldal kasvav põõsaviirg, mille taga paistis järsk kivimUür. Tom ütles, et vanasti jooksis siit ühe kuningriigi piir, aga see oli väga ammu. Näis, et sellega seoses meenus talle midagi kurba, sest rohkemat ta selle kuningriigi kohta ei öelnud.

Rändurid ronisid mööda kraaviküłge alla ja teiselt poolt üles ning läbi müüriaugu; siis pöördus Tom põhja poole, sest nad olid kaldunud mõnevõrra läände. Maastik oli nüüd lage ja üsna tasane ning teelised lisasid sammu, aga ikkagi jõudis päike juba üsna madalale vajuda, enne kui nad viimaks silmasid eespool kõrget puuderivi ja said aru, et pärast mitmeid ettearvamatuid seiklusi on nad maanteele tagasi jõudnud. Viimases lõpus ajasid kääbikud oma ponid kappama ja peatusid siis pikkade puuvarjude all. Nad seisid künkatipul ning nende all lookles maantee tihenevasse hämarusse. Selles paig as kulges tee peaaegu otse edelast kirdesse, laskudes paremal käel järsult laia nõkku. Kruusa olid uurdunud sügavad vankriroopad ning oli näha, et hiljuti on tugevasti sadanud: igal pool leidus suuri lainetavaid lompe ja loike.

Kääbikud sõitsid teepervelt alla ja vaatasid ühele ning teisele poole. Kedagi polnud näha. «Noh, viimaks ometi oleme pärал!» ütles Frodo. «Kõigest kaks päeva läkski meil kaduma seetõttu, et otsustasin tulla otse läbi metsa! Kuid sellest viivitusest võib isegi kasu olla; ehk õnnestus meil nüüd jäljed kaotada.»

Teised jäid talle otsa vaatama. Korraga kerkis nende teadvusse taas varjuna hirm Mustade Ratsanike ees. Vanasse Metsa minekust saadik oli nende peamiseks mureks olnud see, kuidas maanteele tagasi saada; alles nüüd, kruusa jalge all tundes, meenus kääbikuile uuesti kannul käiv oht, mis neid tõenäoliselt just maanteel varitses. Nad heitsid ärevaid pilke üle õla tagasi, loojuva päikese poole, kuid pruunikas teelint oli tühi.

«Kas sa arvad,» küsis Punapõsk kõhklevalt, «kas sa arvad, et ta võib meile kannule jõuda veel täna õhtul?»

«Ei, täna õhtul loodetavasti mitte,» vastas Tom Bombadil, «ega ka mitte homme. Kuid ärge mu arvamust ülearu usaldage; sest kindlalt öelda ei oska ma midagi. Asjadest, mis jäävad siit ida poole, ma palju ei tea. Tom ei ole isand Ratsanike üle, kes tulevad Mustalt Maalt, mis asub kaugel tema enda kodukandist.»

Sellegipoolest soovisid kääbikud väga, et Tom tuleks nendega ühes. Nad tundsid, et kui üldse keegi oskab Mustade Ratsanike vastu midagi ette võtta, siis on see Tom. Peagi jõuavad nad täiesti võõrastesse paikadesse, millest Maakonnas räägivad vaid ebamäärased ja lünklikud legendid; nüüd, tihenevas hämaruses, haaras neid koduigatsus. Nad tundsid end üksildaste ja mahajäetutena. Nii seisid nad vaikides, püüdes lõpliku lahkumineku hetke edasi lükata ega tajunudki kohe, et Tom ütleb neile hüvastijätusõnu, käskides edasi sõita julge südamega kuni pimeduse saabumiseni ega teel mitte aega raisata.

«Tom annab teile nõu selle päeva lõpuks (edasi peab oma õnn teid juhtima ja hoidma): kuue versta kaugusel teid ootab voore küla väikse Vooremäe all, uksed lääne poole. Seal on vana kõrts, mil nimeks pandud «Kepslev Poni». Kesvajaak Katkujuur on ta auväärt kõrtsmik. Sinna võite ööseks jääda, kuni tuleb hommik. Teele minnes olge vaprad, aga kaege ette! Süda rõõmus, minge oma saatusele vastu!»

Kääbikud palusid, et Tom tuleks kaasa vähemalt kõrtsini, et veel viimast korda üheskoos kannu kergitada, kuid Tom vaid naeris ja ütles:

Siin lõpeb Tomi maa: ta edasi ei tule.
Tomi maja vajab hoolt ja Kuldmari ootab!

Siis keeras ta ringi, viskas kübara õhku, hüppas oma Trullamile selga, ratsutas üle künkaharja ja kadus lauldes õhtuhämarusse.

Teepervele roninud, saatsid kääbikud teda pilguga, kuni ta silmist kadus.

«Kahju lahkuda vanast Bombadilist,» ütles Juss. «Isevärki isand, ei siin pole miskit kahtlust. Minu arust saame küll hea tüki maad sõita, enne kui näeme mõnda, kes oleks temast parem, või kentsakam. Aga mina igatahes istuks hea meelega juba tolles «Kepslevas Ponis», millest ta rääkis. Tore oleks, kui see oleks samasugune, nagu meie «Roheline Lohe»! Mis sorti rahvas Voorel elab?»

«Voorel elab kääbikuid,» teadis Ilo, «ja Suurt Rahvast ka. Tundub üsna kodune paik olevat. Ja «Poni», niipalju kui mina olen kuulnud, on üks väärt kõrts. Mu sugulased käivad seal vahetevahel.»

«See võib olla küll parim, mida oskad tahta,» ütles Frodo hoiatavalt, «aga ärge unustage, et Voore pole siiski Maakond. Ärge arvake, et olete seal omas kodus! Palun pidage meeles - ja see käib kõigi kohta -, et Paunaste nime ei tohi mainida. Kui keegi just peaks pärima, siis minu nimi on isand Mäeall.»

Kääbikud istusid ponide selga ja sõitsid vaikides tihenevasse videvikku. Kiiresti läks pimedaks; sammu sõites ratsutasid nad orunõlvast alla ja siis jälle üles, kuid nägid viimaks kaugel eespool vilkuvaid tulesid.

Teel otse ees kõrgus Vooremägi, tume küngas ähmaste tähtede taustal, ning selle läänepoolsel jalamil asus suur küla. Sinnapoole rändurid nüüd kiirustasid, soovides ainult leida tuld ning ust enese ja öö vahele.

9. PEATÜKK
«Kepsleva Poni» kõrtsis

Voore oli tähtsaimaks külaks Vooremaal, väikeses asustatud piirkonnas, mis kükitas nagu saareke kesk ümberringi laiuvaid tühermaid. Peale Voore enda asus teisel pool küngast veel küla nimega Kuhjaaluse, sügavas orus veidi ida pool Nõo ja Laanemetsa serval Laasiku. Vooremäe ja külade ümber laiusid vaid mõne versta ulatuses põllud ja haritud metsamaad.

Voore elanikud olid enamasti pruunijuukselised, laiaõlgsed ja lühikest kasvu, rõõmsameelsed ja isepäised: nad ei allunud kellelegi peale iseenda, kuid käisid rohkem ja sõbralikumalt läbi kääbikute, päkapikkude, haldjate ja teiste maailma asukatega, kui Suurel Rahval muidu kombeks oli (või on). Omaenda juttude järgi olid nad seal asunud päris algusest peale ja põlvnesid esimestest inimestest, kes rändasid Keskmaa lääneossa. Vaid vähestel, tõsi küll, õnnestus Vanade Aegade rahutud aastad üle elada; kuid kui üle Suure Mere tulid tagasi kuningad, leidsid nad vooremaalased ikka siitsamast, ning siinsamas elasid nad ka nüüd, mil mälestus vanadest kuningatest oli ammu hääbunud.

Noil päevil oli Voore ainsaks inimeste asunduseks nii kaugel läänes, või saja penikoorma kaugusel Maakonnast. Kuid kõnnumaadel Voore taga liikus salapäraseid rändureid. Voore rahvas kutsus neid rajaleidjateks, ega teadnud midagi nende päritolust. Nad olid Voore elanikest pikemad ja tõmmumad ning üldiselt usuti, et neil on imepäraselt hea nägemine ja kuulmine ning et nad mõistavad lindude ja loomade keelt. Nad rändasid vabalt kaugel lõunas ja idas, läksid koguni Udumägedeni välja; nüüd aga nähti neid vähe ja harva. Välja ilmudes tõid nad uudiseid kaugetelt maadelt ja jutustasid kummalisi lugusid pooleldi ununenud asjadest, mida kuulati suure põnevusega; kuid lähemast sõprusest Voore elanikud hoidusid.

Samuti elas Vooremaal palju kääbikuperesid ning *nemad* väitsid, et nad on maailma vanim kääbikukogukond, asutatud ammu enne seda, kui kääbikud rändasid üle Kangevirde ja rajasid Maakonna. Kõige rohkem elas neid Kuhjaaluse külas, ehkki mõningaid kääbiku-urge leidus ka päris Voorel, eriti just üleval nõlvakutel, inimeste majadest kõrgemal. Suur Rahvas ja Väike Rahvas (nagu nad üksteist kutsusid) said hästi läbi, tegelesid mõlemad omaenda asjadega ja järgisid omaenda kombeid, kuid mõlemad pidasid end Vooremaal hädavajalikuks. Sellist ainulaadset (ning suurepärast) elukorraldust ei leidunud kuskil mujal maailmas.

Ei Suured ega Väikesed Voore elanikud rännanud palju ringi; peamiselt piirdusid nende tegemised omaenda nelja küla asjadega. Juhtus, et Voore kääbikute rännutee ulatus Pukivalda, või isegi Maakonna Idakihelkonda; kuid Maakonna asukail oli Voorde asja harva, ehkki küla asus Kangevirde sillast mitte enam kui päevateekonna kaugusel idas. Mõni Pukivalla elanik või ehk seiklushimuline Tukk tuli ja veetis kõrtsis öö või paar, kuid neidki külaskäike juhtus nüüd järjest harvemini. Maakonna asukad nimetasid Voore kääbikuid ning ka kõiki teisi, kes elasid Maakonna piiride taga, väljamaalasteks ja huvitusid neist vähe, sest kõik väljamaalased olid nende arvates ühtviisi rumalad ja tahumatute kommetega. Tõsi, küllap elas maailma lääneosas noil päevil rohkem väljamaalasi kui Maakonna rahvas arvatagi oskas. Mõned loomulikult olidki lihtsalt hulkurid, valmis kaevama augu igasse ettejuhtuvasse kaldajärsakusse ja jääma sinna seniks, kuni viitsimist oli. Erinevalt seesugustest olid aga Voore kääbikud korralikud ja jõukad, mitte sugugi matslikumad oma kaugetest sugulastest päris Maakonnas. Mäletati, et kunagi saalis Voore ja Maakonna vahelisel teel üsna tihedalt rahvast. Vähemalt Kangepukkide soontes voolas kindlasti veidi ka vooremaalaste verd.

Voore külas oli umbes sada Suure Rahva kivimaja, ehitatud enamasti mäekaldale maantee kohal, aknad lääne poole. Mäe seda külge piiras poolkaarest pisut suurema kaarena sügav kraav, mille seesmisel pervel kasvas tihe hekk. Kraavist viis üle sild; kuid silla taga hekis oli tee tõkestatud suure väravaga. Teine värav oli heki lõunanurgas, kus tee külast väljus. Öö tulekul väravad suleti, kuid seespool istusid onnikestes valvurid.

Seal, kus tee tegi mäejalamist möödudes käänaku paremale, asus suur kõrts. See oli ehitatud kaua aega tagasi, siis, kui liiklus teedel oli veel elav. Sest Voore seisis vanal maanteede ristumiskohal; küla läänepoolses otsas, otse kraavi juures ristus Idateega teine iidne tee, kus omal ajal tihedalt rändas inimesi ja muid maailma asukaid. Idakihelkonnas tarvitati aegajalt ikka veel kõnekäändu *veider nagu Voore uudis*, mis pärines nendest päevadest, kui kõrtsis võis kuulda uudiseid Põhjast, Lõunast ja Idast ja kui Maakonna rahvas neid seal sagedamini kuulamas käis. Kuid Põhjamaad olid nüüd juba ammu tühjaks jäänud ja Põhjateed kasutati harva; see oli rohtu kasvanud ja Voore rahvas nimetas seda Roheliseks Teeks.

Voore kõrts aga seisis ikka veel vanal kohal ja kõrtsmikku peeti tähtsaks isikuks. Tema maja oli paik, kus kohtusid nelja küla päevavargad, jutupaunikud ja uudishimulikud, nii suured kui väikesed; seal puhkasid jalgu rajaleidjad ja teised rändajad, samuti teelised - peamiselt päkapikud -, kes rändasid Idateed mööda mägedesse ja tagasi.

Oli juba pime ja selged tähed särasid taevas, kui Frodo ja ta kaaslased jõudsid viimaks Rohelise Tee ristini ning lähenesid kulale. Läänevärav oli suletud, kuid valvurimajakese uksel värava taga istus mees. Ta hüppas püsti, tõi laterna ja tunnistas rändureid üle värava üllatunult.

«Mis te tahate ja kust te tulete?» küsis valvur järsult.

«Läheme kõrtsi,» vastas Frodo. «Oleme teel itta, täna enam kauemale ei jõua.»

«Kääbikud! Neli kääbikut! Ja jutu järgi otsustades veel Maakonnast kah,» pomises väravavalvur vaikselt enda ette. Hetke silmitses ta teelisi süngelt, kuid avas siis värava ja laskis nad läbi.

«Öisel ajal ei rända Maakonna rahvas just tihti maantee peal,» jätkas mees, kui nad hetkeks ta ukse juures peatusid. «Andke andeks, aga mina küll aru ei saa, mis asja teil Voorelt ida poole on! Ja kas ma tohiks õige teie nimesid kuulda?»

«Pigem jätaksime oma nimed ja asjatoimetused enda teada, ja siin pole õige koht nende üle arutada,» ütles Frodo, kellele mehe ilme ega hääletoon ei meeldinud.

«Eks see ole muidugi teie oma asi,» lausus mees, «aga minu kohus on seda kõigi käest küsida, kes pimedal ajal sisse pääseda tahavad.»

«Oleme kääbikud Pukivallast, kellel tuli isu veidi ringi rännata ning jääda ööseks Voore kõrtsi,» pistis vahele Ilo. «Minu nimi on Kangepukk. Kas sellest piisab? Voore rahvas olevat kuuldavasti võõraste vastu viisakas.»

«Hea küll, hea küll!» torises mees. «Ma ei mõelnud midagi paha. Aga eks te varsti näe isegi, et siin on teisi ka peale vana värava-Endreku, kes teie käest üht-teist küsima hakkavad. Siin kondab igasugu rahvast ringi. Ja ega te «Poniski» ainsad külalised ole.»

Mees soovis neile head ööd ja rohkem juttu ei tehtud, kuid laternavalgusel nägi Frodo, kuidas ta saadab neid kahtlustava pilguga. Frodole tegi heameelt kuulda, kuidas värav ta selja taga kinni kõlksatas, ja nad sõitsid edasi. Kes teab, miks see mees nii kahtlustav oli? Äkki on keegi kääbikute rännuseltskonna kohta midagi pärinud? Võib-olla Gandalf? Ta võis ju kohale jõuda siis, kui nemad seiklesid Vanas Metsas ja Kääpaseljakutel. Ent miski väravavalvuri hääles ja pilgus tekitas temas rahutust.

Veel hetke kääbikutele järele vahtinud, läks mees majakesse tagasi. Ent niipea kui ta selja pööras, ronis tume kogu kärmesti üle värava ja kadus kõrvaltänaval pimedusse.

Kääbikud sõitsid kunkanõlvast üles, möödusid üksikutest eraldiseisvatest majadest ja peatasid ponid kõrtsi ees. Majad paistsid seninägematult suured. Juss vahtis kõrtsihoonet, mil oli kolm korrust ja terve hulk aknaid ning tundis, kuidas julgus ta maha jätab. Ta oli küll arvanud, et kohtab varem või hiljem oma reisil hiiglasi, kes on puudestki kõrgemad, ja võib-olla veelgi kohutavamaid olendeid, kuid praegu oli talle ülearugi kole näha Suurt Rahvast ja nende kõrgeid maju, liiati veel väsitava päeva pimedal õhtul. Talle tundus, et hämaras kõrtsihoovis võib seista terve hulk saduldatud musti ratsusid, ja et igast ülakorruse aknast piilub välja Must Ratsanik, või koguni mitu.

«Ega me ju ööseks siia ei jää, peremees?» hüüatas ta. «Kui siinmail kääbikuid elab, miks me's mõne juures öömaja ei küsi? Seal oleks igastahes kodusem.»

«Mis sel kõrtsil viga on?» küsis Frodo. «Tom Bombadil soovitas seda. Seestpoolt on maja kindlasti küllalt kodune.»

Kes kõrtsimaja varem näinud, sellele tundus hoone meeldiv ka väljastpoolt. Maja esikülg vaatas tee poole, kaks tiiba aga suundusid taha ja olid osalt mäenõlvakusse sisse kaevatud, nii et teise korruse tagumised aknad olid maapinnaga tasa. Kahe tiiva vahele siseõue pääsemiseks tuli läbi minna avara võlvkaare alt, kus vasakut kätt asus suur uks, mille ees olid mõned laiad trepiastmed. Uks oli lahti ja seest hoovas valgust. Kaare kohal põles lamp ja selle all rippus suur silt, mis kujutas tagajalgadele tõusnud trullakat valget ponihobust. Ukse kohale oli valgete tähtedega maalitud: «KEPSLEV PONI, peremees KESVAJAAK KATKUJUUR». Paljudes alumise korruse akendes paksude kardinate taga põles tuli.

Sellal kui rändurid kõheldes maja ees hämaruses seisid, võttis keegi kõrtsitoas üles lõbusa laulu, millega ühines terve hulk valjusid rõõmsaid hääli. Lauluviisist julgustatuna jäid kääbikud seda hetkeks kuulama ja ronisid siis ponide seljast maha. Laul lõppes, kostis plaksutamist ja naerupahvakuid.

Kääbikud viisid oma ponid võlvkaare alt läbi, jätsid nad siseõue ja astusid trepist üles. Ees minev Frodo oleks äärepealt kokku põrganud lühikese paksu mehega, kel oli paljas pealagi ja punane nägu. Paksukesel oli ees valge põll, ta tormas ühest uksest välja ja teisest sisse, käes kruuse täis kandik.

«Kas me...» alustas Frodo.

«Üks silmapilk, paluks!» hüüdis mees üle õla ja kadus kõrtsitoa häältepaabelisse ning suitsupilve. Kohe oli ta tagasi, pühkides põlle külge käsi.

«Tere õhtut, väike isand!» ütles ta kummardudes. «Teie soov võiks olla?»

«Meil oleks vaja öömaja neljale, ja talli viie poni jaoks, kui see on võimalik. Kas isand Katkujuur?»

«Täitsa õige! Minu nimi on Kesvajaak. Kesvajaak Katkujuur - teie teenistuses! Isandad on vist Maakonnast, eks?» uuris ta ja laksas siis korraga käega otsaette, nagu püüdes midagi meenutada. «Kääbikud!» hüüdis ta.

«See tuletab mulle midagi meelde, aga mida? Kuidas teie nimed võiksid olla?»

«Isand Tukk ja isand Kangepukk,» tutvustas Frodo oma kaaslasi. «Siin aga on Juss Mängla. Minu nimi on Mäeall.»

«No ütle sa nüüd!» kurtis isand Katkujuur sõrmi naksutades. «Nagu peast pühitud! Aga küll mul meelde tuleb, kui ma natuke aega mõelda saan. Jookse või jalad alt ära; aga ma vaatan, mis teie heaks teha annab.

Nüüdsel ajal Maakonna rahvast enam siinkandis suurt ei käi ja seepärast oleks hirmus kahju, kui ma teid siin korralikult vastu võtta ei saaks. Aga täna on nii palju külalisi, nagu juba hulk aega pole olnud. Kus on, sinna antakse juurde, nagu meil Voorel öeldakse.»

«Hei, Ats!» hüüdis kõrtsmik. «Kus sa oled, va takusjalgne venivillem? Ats!»

«Juba tulen, peremees! Tulen!» Uksest hüppas välja rõõmsa näoga kääbik, jäi rändureid nähes nagu naelutatult paigale ja silmitses neid suure huviga.

«Kus on Mats?» küsis peremees. «Ah sa ei tea? No mine otsi üles! Rutem kui muidu! Minul pole kolme paari jalgu all, ja kolme paari silmi kah mitte! Ütle Matsile, et viis poni on vaja talli panna. Püüdku kuidagi koht leida.»

Suu naeratuses kõrvuni veninud, pilgutas Ats rändureile silma ja sörkis minema.

«Mida ma'nd pidingi ütlema?» koputas isand Katkujuur endale laubale.

«Üks asi ajab niiöelda teist taga. Täna on mul nii kiire päev, et pea käib päris ringi. Eile õhtul tuli üks seltskond lõuna poolt mööda Rohelist Teed - mis on ka iseenesest harukordne asi. Siis põikas täna õhtul sisse terve ports päkapikke, kes rändavad lääne poole. Nüüd veel teie. Kui te poleks kääbikud, siis ma võibolla ei saakski teid ära majutada. Aga põhjatiivas on veel paar vaba tuba, algusest peale kääbikute jaoks tehtud. Keldrikorrusel, nagu teile meeldib; ümmargused aknad ja kõik muu ka justament kääbikute maitse järgi. Loodan, et teil on seal mugav. Muidugi tahate õhtust ka süüa. Ja nii kähku, kui võimalik. Paluks siiapoole!"

Tatsanud mõned sammud nende ees mööda koridori, avas kõrtsmik ühe ukse. «See oleks siis teie kena väike söögituba!» ütles ta. «Loodan, et teile meeldib. Aga nüüd paluks vabandust. Mul on kole kiire. Praegu pole aega rääkida. Peab lippama. Pole kerge töö mu kahe jala jaoks, aga kõhnemaks ma ka ei jää. Pärastpoole astun uuesti läbi. Kui midagi soovite, kõlistage kellukest, küll Ats siis tuleb. Kui ei tule, kõlistage ja karjuge täiest kõrist!»

Lõpuks ta läkski, jättes nad usna hingetutena maha. Näis, et kõrtsmiku kõnevoolule ei tule ilmaski lõppu, kuitahes kiire tal ka poleks. Kääbikud leidsid end väikeses mugavas toas. Ergas tuleleek põles kaminas, mille ette olid pandud mõned sügavad, õdusad tugitoolid. Toas oli ümmargune laud, kaetud valge linaga, laual suur varrega kelluke. Kuid Ats, kääbikust teener, oli kohal ammu enne, kui nad jõudsid helistamise peale mõtlemagi hakata. Ta tõi küünlad ja kandikul puhtad taldrikud.

«Ehk isandad sooviks midagi rüübata?» küsis ta. «Ja kas ma näitaks teile magamiskohad kätte, kuni õhtusöök valmis saab?»

Kääbikud olid juba jõudnud end pesta ja pooleni tühjendada mõnusad kõrged õllekruusid, kui isand Katkujuur ja Ats uuesti tuppa tulid. Välgu kiirusel oli laud kaetud. Seal seisis kuum supp, külmad praelõigud, mustikakook, värske leib, võiviilakud ja pool kera hästivalminud juustu: hea lihtne toit, niisama hea nagu Maakonnaski ja piisavalt kodune, et hajutada Jussi viimnegi ärevus (mis suurepärase õlle mõjul oligi juba tublisti leevenenud).

Peremees toimetas veidi aega nende ümber ja ütles siis, et peab tõttama. «Ega tea, kas isandad sooviks ka seltskonda tulla, kui õhtust on söödud?» küsis ta ukselt. «Aga võibolla peavad isandad paremaks kohe sängi heita. Kõrtsilistel oleks kull väga hea meel teid näha, kui te tuleksite. Meil ei käi siin väljamaalasi - rändajaid Maakonnast, tahtsin ütelda, paluks väga vabandust - just tihti, ja me kuulaks heameelega uudiseid, või teie lugusid või laule. Aga eks isandad tee nõnda, nagu soovivad! Kui millestki puudu tuleb, kõlistage aga kellukest!»

Õhtusöögi lõppedes (kolmveerand tundi tõhusat tööd, raiskamata aega tühja jutu peale) oli rändurite enesetunne ja julgus sedavõrd kosunud, et Frodo, Punapõsk jaJuss otsustasid seltskonnaga ühineda. Ilo arvas, et sees on liiga umbne. «Parema meelega istuksin pisut siin tule ääres, hiljem ehk hingan veidi värsket õhku. Olge siis ettevaatlikud nii sõnade kui tegudega ja ärge unustage, et meie põgenemine on saladus ning et oleme ikka veel suurel teel, mitte väga kaugel Maakonnast!»

«Hea küll!» sõnas Punapõsk. «Vaata parem ise ette! Ära kuhugi eksi ja ära unusta, et toas on siiski ohutum!»

Seltskond oli kogunenud kõrtsi suurde söögituppa. Rahvast oli palju ja mitmesugust, nagu Frodo nägi, kui ta silmad olid hämara valgusega harjunud. Valgust andis peamiselt kaminas leegitsev halutuli, sest kolm laes rippuvat lampi olid nõrgad ja pooleldi suitsuvine peidus. Kesvajaak Katkujuur seisis tule juures ning vestles paari päkapiku ja mõne omapärase välimusega mehega. Pinkidel istus erisugust rahvast: Voore inimesi, kamp kohalikke kääbikuid (omavahel vadistamas), veel päkapikke ja muid, kelle välimust hämaras nurgas oli raske täpselt määratleda.

Niipea kui rändurid sisenesid, lõi rõkkama vooremaalaste tervituskoor. Võõrad, eriti need, kes olid tulnud Rohelist Teed mööda, vahtisid neid teraselt. Kõrtsmik tutvustas uustulnukaid vooremaalastele, kuid nii kiiresti, et nad kuulsid küll palju nimesid, kuid ei suutnud sugugi alati otsustada, kellele need nimed õieti kuulusid. Voore Suurel Rahval olid enamasti taimeriigist pärinevad (ja Frodole ning ta sõpradele kummalisena tunduvad) nimed nagu Lugataht, Kitsekeel, Murss, Uiboubin, Ohakavill, Sõnajalg (rääkimata muidugi Katkujuurest). Sarnaseid nimesid kandsid ka paljud kääbikud. Näiteks Ristmadarad paistsid olevat üpris arvukad. Paljudel olid siiski ka tavalised nimed, nagu Nõlvak, Mägramaja, Pikkurg, Liivaurkel, Käiguste, milliseid sageli tuli ette ka Maakonnas. Kuhjaalusel leidus mitmeid Mäeallisid, kes ei tahtnud kuuldagi sellest, nagu poleks Frodol nendega lähemaid või kaugemaid sugulussidemeid - nimi langeb ju ühte; nii siis võtsid nad ta endi kampa nagu kadunud

onupoja.

Et Voore kääbikud on väga sõbralik ja uudishimulik rahvas, tuli Frodol otsekohe hakata selgitama, mis asju ta siin ajab. Ta ütles, et tunneb huvi ajaloo ja maateaduse vastu (mis põhjustas rohkesti peavangutamist, ehkki kumbagi nendest sõnadest voore murrakus palju ei kasutatud). Siis teatas Frodo veel oma kavatsusest kirjutada raamat (mispeale järgnes hämmel dunud vaikus), ning et tema koos sõpradega tahab koguda teateid kääbikutest, kes elavad väljaspool Maakonda, eriti idapoolsetel maadel.

See sõnum päästis valla terve häältelaviini. Kui Frodo oleks tõepoolest tahtnud raamatut kirjutada, ja kui tal oleks olnud mitukümmend paari kõrvu, võinuks ta mõne minutiga kokku saada mitme peatüki materjali. Ja juhuks, kui sellest veel ei peaks piisama, anti talle arutu hulk nimesid, alates sellestsamast vanast Katkujuurest, kelle poole võis pöörduda täiendavate teadete saamiseks. Kuid mõne aja pärast, nähes, et Frodo ei kavatsegi oma raamatu kirjutamisega jalamaid pihta hakata, pöördus kääbikute huvi uuesti Maakonna tegemiste juurde. Et siin osutus Frodo kidakeelseks vestluskaaslaseks, leidis ta peagi, et istub nurgas omaette, kuulates ja vaadates teisi.

Inimesed ja päkapikud rääkisid peamiselt sündmustest kaugetes paikades, samuti arutati juba ülearugi tuttavaid uudiseid. Lõunapoolsetel maadel oli rahutuks muutunud ja näis, et Rohelist Teed mööda tulnud olidki lahkunud kodunt turvalisemaid elupaiku otsima. Voore rahvas kuulas ja ilmselt elas nende murele küll kaasa, kuid polnud sugugi valmis võtma suurt hulka võõraid elama oma väikesele maale. Üks rändureist, kõõrdsilmne, inetu mees, ennustas üha uute ja uute inimeste liikumist põhja poole juba lähemas tulevikus. «Kui nende jaoks kohta ei leita, leiavad nad selle endale ise. Neil on õigus elada, nagu kõigil teistel,» kuulutas ta valjuhäälselt. Kohalikke ei paistnud selline väljavaade eriti rõõmustavat.

Kääbikud sellele melule suuremat tähelepanu ei pööranud, sest näis, et neisse see otseselt ei puutu. Vaevalt hakkab Suur Rahvas peavarju nõudma kääbikuurgudes. Kääbikute huvikeskmes olid nüüd Juss ja Punapõsk, kes tundsid end juba nagu oma kodus ja vatrasid lõbusasti kõigest, mis Maakonnas aset leidnud. Punapõsk teenis ära üleüldise naerupahvaku, kui rääkis, kuidas Suurkaeves oli sisse langenud Raekoopa lagi: Villu Valgjalg, linnapea ja ühtlasi kõige paksem kääbik kogu Läänekihelkonnas, kukkus kriidihunnikusse ja ronis välja, üleni valge nagu jahusse kastetud klimp. Kuid oli ka küsimusi, mida kuuldes Frodo hakkas rahutust tundma. Näiteks üks vooremaalastest, kes oli ise ilmselt mitmel korral Maakonnas käinud, tahtis kangesti teada, kus elavad Mäeallid ja kes on nende sugulased.

Ühtäkki märkas Frodo, et üks isemoodi välimusega, tuulest ja päikesest pargitud näoga mees, kes istub varjulises paigas seina lähedal, kuulab samuti pingsalt kääbikute juttu. Mehel oli ees kõrge õlletoop ja ta suitsetas pikavarrelist, omapäraste nikerdustega piipu. Jalad olid pikalt ette sirutatud, nii et Frodo nägi kõrgeid, peenest nahast, hästiistuvaid saapaid, mis aga praegu olid mudased ning kauasest kandmisest kulunud. Seljas oli mehel raskest tumerohelisest kangast pikkadel rännakutel määrdunud mantel, mille hõlmu ta tihedalt kokku kiskus, ja kõrtsitoas levivast soojusest hoolimata kandis ta peas nägu varjavat kapuutsi; kuid silmade läike järgi võis otsustada, et ta jälgib nimelt kääbikuid.

«Kes see on?» küsis Frodo, kui leidis võimaluse kõrtsmikuga sosinal paar sõna vahetada. «Teda sa minu meelest ei tutvustanud.»

«See?» vastas isand Katkujuur samuti sosinal, kõõritades meest silmanurgast, ilma et oleks pead pööranud. «Ma täpselt ei teagi. Üks neist, kes kogu aja ringi rändavad - meie kutsume neid rajaleidjateks. Harva teeb suu lahti - aga kui tahab, võib küll rääkida lugusid niisugustest asjadest, mida pole enne kuuldud. Mõnikord on kuu aega kadunud, või terve aasta, aga siis ilmub jälle välja. Eelmisel kevadel liikus siin tihti, nüüd hiljaaegu pole teda enam näha olnud. Ma pole kuulnudki, mis ta õige nimi on; siin hüütakse teda Rühkijaks. Astub üpris käbedalt oma pikkadel koibadel, aga ega ta kellelegi ütle, kuhu tal kiire on. Ida ja Lääne asjad on imelikud, nagu meil siin Voorel öeldakse - rajaleidjate ja Maakonna rahva kohta, paluks väga vabandust. Imelik, et sa just tema üle pärima hakkasid.» Samas aga nõudis keegi õlut ja isand Katkujuur kiirustas minema, jõudmata selgitada, mida oli tahtnud oma viimase märkusega öelda.

Frodo nägi, et Rühkija vaatab nüüd tema poole, nagu oleks midagi kuulnud või aimanud. Käeviipe ja noogutusega kutsus ta Frodo oma lauda. Kui Frodo lähemale astus, heitis mees kapuutsi peast, paljastades halliseguste laineliste juustega pea ja kahvatu, tõsise, teraste hallide silmadega näo.

«Mind hüütakse Rühkijaks,» ütles mees vaikselt. «Mul on suur rõõm sinuga kohtuda, isand - Mäeall, kui vana Katkujuur su nimest õieti aru sai.»

«Sai küll,» sõnas Frodo jäigalt. Polnud kaugeltki mugav tunda endal nende kõikemärkavate silmade pilku.

«Kena on, isand Mäeall,» sõnas Rühkija, «aga mina sinu asemel ei lubaks oma noortel sõpradel nii palju lobiseda. Õlu, kaminatuli, lõbus seltskond on muidugi kõik toredad asjad, aga - siin pole siiski Maakond. Siin liigub igasugust rahvast. Kuigi sa arvad võib-olla, et ma ei peaks niisugust juttu rääkima,» lisas ta Frodo pilku nähes kõvera naeratusega. «Ja Voorelt on viimasel ajal läbi käinud veelgi kummalisemaid rännumehi,» jätkas ta vestluskaaslase ilmet jälgides.

Frodo vaatas talle vaikides otsa, ja ka Rühkija ei öelnud rohkem midagi. Ta tähelepanu oli äkki koondunud Punapõsele. Ärevusega märkas Frodo, et tobe noor Tukk, innustatuna Suurkaeve paksu

linnapea lugu saatnud edust, asus nüüd koomilistes värvides kirjeldama Bilbo lahkumispidu. Juba ahviski ta järele Bilbo kõnet, lähenedes kindlalt tema salapärasele kadumisele.

Frodo kortsutas kulmu. Kohalikele kääbikutele võis seda muidugi südamerahuga rääkida: neile oli see lihtsalt naljakas lugu naljakast rahvast, kes elasid teisel pool jõge; kuid mõned (nagu vana Katkujuur) võisid teada üpris palju jutte; Bilbo kadumisestki olid nad arvatavasti kuulnud juba kaua aega tagasi. Neile toob see meelde Paunaste nime, eriti veel nüüd, kui hiljuti on Voorel käinud keegi, kes sellenimelise järele päris.

Frodo niheles pingil, mõeldes, mida peale hakata. Ilmselt nautis Punapõsk tähelepanu keskpunktis olemist sedavõrd, et oli täiesti unustanud ohu, milles nad viibivad. Frodol hakkas korraga hirm, et praeguses meeleolus võib ta isegi mainida Sõrmust, ja see võiks kaasa tuua päris hukatuslikke tagajärgi.

«Midagi peaks tegema, ja kähku!» sosistas Rühkija talle kõrva.

Frodo hüppas püsti, ronis üles lauale ja hakkas kõnelema. Punapõse kuulajad vaatasid ringi. Frodot nähes puhkesid mõned kääbikud naerma ja plaksutasid käsi, arvates, et küllap isand Mäeall on ülearu õlut rüübanud.

Frodol oli korraga väga narr tunne ja ta leidis, et on asunud sõrmedega asju näppima (nagu tal oli kõnet pidades harjumuseks). Pihku sattus sõrmus keti otsas ja korraga valdas teda seletamatu soov pista see sõrme ning kaduda piinlikust olukorrast. Millegipärast tundus talle, nagu ärgitaks seda tegema keegi teine, keegi, kes viibib samuti kuskil kõrtsitoas. Frodo pani kiusatusele vapralt vastu ja haaras keti kindlalt pihku, otsekui selleks, et hoida sõrmust kinni ja takistada tal midagi omatahtsi ette võtmast. Kuid vähemalt leidis ta nüüd jutuotsa. Hakatuseks lausus ta «paar sobilikku sõna sissejuhatuseks», nagu oli kombeks öelda Maakonnas, ja siis: «Me kõik oleme üliväga liigutatud meile osaks saanud lahkest vastuvõtust, ja arvatavasti ei tule mul pettuda, kui loodan, et mu põgus külaskäik aitab uuendada vanu sõprussidemeid Maakonna ja Voore vahel», ent siis lõi ta kõhklema ja köhatas.

Nüüd vahtisid tema poole kõik kohalolijad. «Laulu!» hõikas üks kääbikuist. «Laulu! Laulu!» rõkkasid kõik teised. «Laula nüüd, hea isand, midagi sellist, mida me varem pole kuulnud!»

Hetke seisis Frodo ammulisui. Siis, meeleheitel, alustas ta tühist laulukest, mis oli meeldinud Bilbole (ja mille üle vana kääbik tundis suurt uhkust, sest sõnad olid ta enda tehtud). Laul rääkis kõrtsist; võibolla just sellepärast turgataski see Frodole nüüd pähe. Siin on sõnad täielikul kujul; reeglina mäletatakse praegu neist veel vaid üksikuid:

Ju ammust ajast seismas kõrts
on kingu veere peal
Kus käib nii vägev õllepruul
Et kord tuli mees, kes elab Kuul
ja juua küsis seal.

On tallipoisil vintis kass,
kel viiul viltu peos;
Tal poogen tõmbab kriu ja kräu,
Kord allpool nurrub, kõrgel näub,
kord vingub vahepeal.

On kõrtsimehel kutsikas,
kes nalja armastab.
Ja kui on käimas tants ja trall
Siis krants on krõnksus pingiall
ja naerda lõkerdab.

Veel elab kõrtsis sarvik lehm,
kes on nii peps ja peen.
Aga pähe hakkab pilliviis
Me lehmale ja murul siis
ta kukerpalle teeb.

Oi reas neid hõbelusikaid,
ja hõbeliudu leel!
On pühapäevaks oma paar,
Mis hoolikamat lihvi saab
laupäeva õhtu eel.

Mees Kuu pealt ennast purju jõi,
kass pilli putitas;
Liud tantsis lusikaga leel

Lehm kargles aias, vestil keel,
saba jahtis kutsikas.

Mees teise kannu kummutas
ja laua alla käis;
Seal põõnates ta nägi und,
et jõudnud kätte koidutund
ja tähed taevast läind.

Siis kassile ütles tallipoiss:
«Mis teha nüüd, ei tea!
Kuuhobud korskvad tõlla ees,
Kuid täis on nende peremees,
ja päike tõuseb pea!»

Nõnda kassi viiul mängis ai-tiiu-liiu,
nii et vappus kooljakalm;
Pill kiunus ja käunus ja vingutas,
kuna kõrtsmik Kuumeest virgutas:
«Kuule, kell on juba kolm!»

Nad rullisid mehe üles mäest
ja Kuu peale lükkasid;
Hobud järgnesid talle kapakul,
Lehm kargas kannul nagu hull
lusik liuaga lippasid.

Nüüd kärmemalt viiul mängis tiu-tali-tiiu
ja kiledalt klähvis krants;
Seal pea peal seisid ratsud ja lehm
Ning öölisi sängist kihutas kehk
ja õues läks lahti tants.

Keeled katkesid äkki plinnadi-plõnn!
Lehm hüppas üle Kuu,
Krants seepeale naeris, mis võttis jõud,
Hõbelusik ja läikiv laupäeva liud
panid jooksu nagu tuul.

Siis künkast alla veeres Kuu
ja Päike tõstis pead.
Ta uskuda silmi vaevalt võis:
On ammugi päev ja temal võim,
aga kamp end unne seab!

Kõlas pikk, vali aplaus. Frodol oli hea hääl ja selline laul kõditas kääbikute kujutlusvõimet. «Kus on vana Jaak?» kostis hüüdeid. «Tema peaks seda kuulma. Mats õpetagu oma kass viiulit mängima, siis saaksime tantsida.» Telliti veel õlut, ja juba kõlasid hõiked: «Veel kord, hea isand! Lase käia, veel kord! Veel! Veel!»

Frodole anti kätte uus õllekann ja ta pidi oma laulu uuesti laulma, kusjuures paljud laulsid kaasa: viis oli hästi tuntud ja sõnu meelde jätma on kääbikud väga nobedad. Nüüd oli Frodo kord oma esinemist nautida. Ta hüples ja tantsis laual, ning jõudes teist korda reani: «lehm hüppas üle Kuu!» kargas ta õhku. Õnnetuseks liiga jõuliselt, sest raksatusega maandus ta õllekanne täis kandikule, libises ja veeres laualt maha, kärts, mürts ja põmm! Kuulajad, suu kõrvuni lahti ja valmis naerma pahvatama, jäid aga vaikides ammulisui vahtima: sest ühtäkki oli laulja kadunud. Lihtsalt kadunud, nagu kukkunuks ta raginal läbi põranda, aukugi järele jätmata! Kohalikud kääbikud vahtisid hämmingus seda imevärki, kargasid siis püsti ja kukkusid Kesvajaaku hüüdma. Kogu seltskond tõmbus kaugemale Punapõsest ja Jussist, kes jäid oma nurka üksinda; eemalt saadeti nende suunas tumedaid, kahtlustavaid pilke. Ilmselgelt arvasid paljud nüüd, et Juss ja Punapõsk on saatjaskonnaks rändavale võlurile, kelle tegelikku võimu ja eesmärke keegi ei teadnud. Üks tõmmu vooremaalane aga seisis ja silmitses neid paljutähendavalt ning pooleldi pilklikult, nii et sõpradel muutus olemine üpris ebamugavaks. Üsna pea lipsas tõmmu kohalik uksest välja ja talle järgnes kõõrdsilmne lõunamaalane: need kaks olid terve õhtu oma vahel sosistanud. Kohe nende järel väljus ka väravavalvur Endrek.

Frodol oli väga rumal tunne. Oskamata midagi targemat teha, roomas ta mööda lauaaluseid

pimedasse nurka, kus liikumatult ja ilmetu näoga istus Rühkija. Frodo toetas selja vastu seina ja võttis Sõrmuse sõrmest. Kuidas see sinna oli sattunud, ei osanud ta öelda. Võis vaid oletada, et laulmise ajal näppis ta taskus Sõrmust ja kui ta kukkudes käed järsult ette sirutas, libises see talle sõrme. Ühtlasi kahtlustas Frodo, et kas polnud see mitte asjakese enda vemp: võib-olla püüdis Sõrmus enda olemasolust märku anda, vastuseks mingile ruumis tajutavale soovile või käsule. Ka väljunute näoilme ei ennustanud midagi head.

«Noh, mis nüüd?» küsis Rühkija, kui Frodo uuesti nähtavale ilmus. «Milleks seda vaja oli? Halvem kui kõigi su sõprade lobisemine kokku! Ise pistad oma pea silmusesse! Või peaksin ütlema - sõrme?»

«Ma ei mõista, mida sa sellega mõtled,» tõrjus Frodo, ärritunud ja hirmul.

«Küll sa mõistad,» ütles Rühkija, «aga ootame parem, kuni see melu vaibub. Siis tahaksin sinuga paar sõna rääkida, kui sul midagi selle vastu pole, isand Paunaste.»

«Millest?» küsis Frodo, tegemata väljagi, et oli kuulnud oma õiget nime.

«Asjast, mis on üsna oluline - meile mõlemale,» vastas Rühkija, vaadates Frodole otse silma. «Võid kuulda üht-teist kasulikku.»

«Väga hea,» ütles Frodo, püüdes kõigest väest käituda sundimatult. «Räägime siis hiljem.»

Kamina juures käis sedaaegu äge vaidlus. Jooksujalu kohale rutanud kõrtsmik püüdis korraga ära kuulata mitut suuresti erinevat ülevaadet sündmusest.

«Ma nägin teda, isand Katkujuur,» seletas üks kääbik, «või, see tähendab, ei näinud, kui sa aru saad, mis ma sellega mõtlen. Ta lihtsalt haihtus õhku, nagu öeldakse.»

«Ära sa räägi, isand Ristmadar!» hüüatas kõrtsmik hämmeldunult.

«Räägin küll!» kähvas Ristmadar vastu. «Ja ma mõtlen ka, mis ma ütlen!»

«Siin peab olema mingi arusaamatus,» vangutas kõrtsimees pead. «Seda isand Mäealli oli ju ometigi liiga palju, et korraga õhku haihtuda, või suitsu sisse ära kaduda, mis võib siin selles toas palju hõlpsamini juhtuda.»

«Noh, aga kus ta siis praegu on?» hüüdis mitu häält korraga.

«Kust mina peaks teadma? Minu pärast mingu, kuhu süda lustib; peaasi, et hommikul oleks arve ilusasti ära makstud. Näete, siin on isand Tukk: tema pole kuhugi kadunud.»

«Aga ikkagi ma nägin, mida nägin ja nägin, mida ei näinud,» kordas Ristmadar kangekaelselt.

«Ja mina ütlen, et siin peab olema mingi arusaamatus,» jäi kõrtsmik endale kindlaks, võttes kandiku, et korjata sellele purunenud kruuside killud.

«Arusaamatus loomulikult!» hüüdis Frodo. «Ma pole kuhugi kadunud. Olen siin! Olin kogu aeg siin nurgas, ajasin Rühkijaga juttu.»

Frodo astus kaminatule valgusse, kuid suurem osa seltskonnast, veelgi enam ärevil, taganes temast eemale. Kedagi ei rahuldanud vähimalgi määral seletus, et kohe pärast kukkumist oli ta kiiresti mööda lauaaluseid minema roomanud. Enamus kääbikuid ja Voore Suurt Rahvast tegid pikema jututa minekut, ilmutamata vähimatki soovi sel õhtul edasi lõbutseda. Mõned lahkusid omavahel sosistades, heites Frodo poole süngeid pilke. Päkapikud ja paar-kolm järelejäänud külalist tõusid lauast ning soovisid head ööd kõrtsmikule, kuid mitte Frodole ega ta kaaslastele. Üsna varsti oli kõrtsituppa jäänud üksnes Rühkija, kes endiselt istus tähelepandamatult seina ääres nurgas.

Isand Katkujuur pealtnäha väga endast väljas ei olnudki. Tõenäoliselt arvestas ta, et küllap koguneb ta kõrtsituppa nüüd hulgemini rahvast palju õhtuid järgemööda, kuni salapärane juhtum saab põhjalikult läbi arutatud.

«No milleks siis nüüd sedamoodi teha, isand Mäeall?» küsis ta etteheitvalt.

«Ehmatad mu külalised ära, lõhud mu lauanõusid oma turnimisega!»

«Palun vabandust pahanduse pärast,» ütles Frodo. «Võid uskuda, et see polnud üldse nii mõeldud. Ülimalt kahetsusväärne õnnetus.»

«No olgu, isand Mäeall! Aga kui sa mõtled veel kord hundiratast visata, või mustkunsti teha, või mistahes, siis parem hoiata inimesi ette - ja hoiata *mind.* Siitkandi rahvas kipub kahtlustama neid, kes tegelevad selliste imelike asjadega - äraspidiste asjadega, kui mõistad, mida ma öelda tahan; ja niisugused äkilised trikid meile ei meeldi.»

«Ma ei tee enam üleüldse mitte midagi taolist, luban teile. Nüüd aga läheksin küll parem magama. Hommikul peame varakult teele asuma. Kuidas oleks, kui paneksid ponid meile valmis kella kaheksaks?»

«Väga hea! Aga enne kui ära lähete, oleks mul vaja sinuga nelja silma all paar sõna vahetada. Just praegu tuli üks asi meelde, mille ma pidin ära rääkima. Paluks ainult minust mitte valesti aru saada. Mul on vaja veel paar asja ära sättida, siis võin tulla teie tuppa, kui sul midagi selle vastu pole.»

«Aga loomulikult!» ütles Frodo, kuid tundis, kuidas tuju üha langeb. Kui palju salajutte peab ta enne voodisse heitmist ära kuulama? Ja mis jutud võiksid need küll olla? Kas on neil kõigil varuks mingi salanõu tema vastu? Frodo hakkas juba kahtlustama, et koguni vana Katkujuure punetava näo taga võib varjul olla valgustkartvaid plaane.

10. PEATÜKK
Rühkija

Frodo, Punapõsk ja Juss läksid võõrastetuppa tagasi. Toas oli pime. Ilot polnud ja tuli kaminas hakkas madalaks põlema. Ning alles siis, kui kääbikud olid puhunud söed hõõgvele ja visanud paar kimpu hagusid tulle, avastasid nad, et Rühkija on nendega koos sisse tulnud. Seal ta istus rahulikult ukse kõrval toolil, nagu poleks midagi juhtunud!

«Tere!» ütles Punapõsk. «Kes sina oled ja mida sa tahad?»

«Mu nimi on Rühkija,» vastas mees, «ja te olete võib-olla unustanud, et ma pidin teie sõbraga omavahel paar sõna rääkima.»

«Minu mäletamist mööda lubasid rääkida midagi mulle kasulikku,» ütles Frodo. «Mis sul öelda on?»

«Palju asju,» vastas Rühkija, «aga mul on loomulikult oma hind.»

«Mis see peaks tähendama?» küsis Frodo teravalt.

«Ära ärritu! Asi on nii: ma räägin teile, mida tean, ja annan head nõu - kuid tahan midagi ka vastutasuks.»

«Ja mida siis?» küsis Frodo. Nüüd kaldus ta arvama, et sattus kelmi otsa ja mõtles ebamugavustundega, et on kaasa võtnud ainult õige natuke raha.

Sulile ei piisaks isegi kogu summast, mis tal taskus, ja tegelikult ei tohiks ta üldse midagi loovutada.

«Ei midagi ülejõukäivat,» vastas Rühkija, aeglaselt naeratades, nagu aimanuks Frodo mõtteid. «Ainult niipalju: te peate mind endaga kaasa võtma, kuni soovin teist uuesti lahkuda.»

«Oh, kas tõesti?» hüüatas Frodo üllatunult, kuid suurema kergendustundeta. «Isegi kui ma vajaksin kaaslast, ei saaks ma sellega nõustuda, vähemalt mitte enne, kui olen teada saanud hoopis palju rohkem sinust endast ja su tegemistest.»

«Suurepärane!» hüüatas Rühkija, visates jala üle põlve ja nõjatudes mugavalt tooli seljatoele. «Näib, et sulle hakkab mõistus uuesti pähe tulema, ja see pole üldsegi paha. Siiamaani oled olnud väga-väga hooletu. Aga hüva! Ma räägin teile, mida tean, ja otsustage ise, kuidas jääb vastutasuga. Kui olete mu jutu ära kuulanud, siis võibolla pakute heameelega mulle säärast tasu.»

«Lase siis kuulda!» Utles Frodo. «Mida sa tead?»

«Liigagi palju; liigagi palju tumedaid sõnumeid,» sõnas Rühkija süngelt. «Mis aga teisse puutub...» Ta tõusis, astus ukse juurde, tõmbas selle kiiresti lahti ja heitis pilgu välja koridori. Siis sulges ukse vaikselt ja istus toolile tagasi. «Mul on head kõrvad,» jätkas ta vaiksemalt, «ja ehkki ma ei oska paugupealt ära kaduda, pean tihti jahtima erksaid ja arglikke elukaid ning seetõttu oskan end varju hoida, kui tarvis on. Nii olingi ma peidus hekitaga, läänepoolse tee ääres, kui Kääpaseljakute suunast tulid alla neli kääbikut. Mul ei tarvitse korrata kõike, mis nad rääkisid omavahel või vanale Bombadilile, kuid üks lause hakkas mind huvitama. «Palun pidage meeles,» ütles üks neist, «et Paunaste nime ei tohi mainida. Kui tingimata on tarvis nime öelda, siis mina olen isand Mäeall.» See huvitas mind nii, et järgnesin kääbikutele siia. Lipsasin üle värava kohe nende kannul. Võib ju olla, et isand Paunaste loobub oma nimest mingil ausal põhjusel; sel juhul aga soovitaksin temal ja ta sõpradel olla ettevaatlikumad.»

«Ma ei mõista, mistarvis oleks Voore elanikel vaja teada mu õiget nime,» vastas Frodo vihaselt, «ja seda ka mitte, miks see sind huvitab. Võib-olla luurab isand Rühkija heki taga ja kuulab teiste kõnelusi pealt mingil ausal põhjusel, kuid siis peaks ta seda selgitama.»

«Hea vastus!» naeris Rühkija. «Aga selgitus on lihtne: ma otsisin kääbikut, kelle nimi on Frodo Paunaste. Mul oli vaja ta kiiresti ules leida. Tean, et ta viib Maakonnast välja... noh, saladust, mis väga huvitab mind ja mu sõpru.

Ei, ärge mõistke mind valesti!» hüüdis ta, kui Frodo toolilt tõusis ja Juss, kulm kortsus, püsti kargas. «Mina oskan saladust hoolikamalt hoida kui teie ise. Ja hoida on seda vaja!» Ette nõjatudes puuris ta kääbikuid pilguga.

«Voorelt on nähtud läbi sõitmas musta rõivastatud ratsamehi. Räägitakse, et esmaspäeval tuli üks mööda Rohelist Teed alla ja hiljem nähti teist lõuna poolt mööda Rohelist Teed üles tulemas.»

Tuppa laskus vaikus. Viimaks ütles Frodo Punapõse ja Jussi poole pöördudes: «Oleksin pidanud seda aimama, kui väravavalvur meid nii imelikult vastu võttis. Ka meie peremees näib olevat midagi kuulnud. Miks käis ta peale, et me seltskonda tuleksime? Ja miks olime meie küll nii rumalad, et läksime? Oleksime pidanud vaikselt siin istuma.»

«See olnuks tõesti parem,» nõustus Rühkija. «Kui oleksin saanud, poleks ma ise teid söögisaali lasknud; kuid kõrtsimees ei lubanud mind siia teie juurde ega nõustunud ka midagi edasi ütlema.»

«Kas sa arvad, et ta...» alustas Frodo.

«Ei, mina ei arvaks vanast Katkujuurest midagi halba. Talle lihtsalt ei meeldi tundmatud hulgused nagu mina.» Frodo silmitses teda arusaamatuses.

«Ma näen ju välja nagu mõni võsarüütel, kas pole?» küsis Rühkija, huuled kõverdunud ja silmis kummaline läige. «Sellegipoolest loodan, et kunagi õpime üksteist paremini tundma. Siis ehk selgitad ka, mis juhtus su laulu lõpul. See väike vemp...»

«Lihtsalt väike aps, muud ei midagi!» katkestas Frodo.

«Või nii,» lausus Rühkija. «Olgu, aps. See aps tegi su olukorra ohtlikuks.»

«Vaevalt küll, et ohtlikumaks kui seni,» ütles Frodo. «Ma teadsin, et need ratsamehed mind jahivad; nüüd aga näib, et nad on kaotanud mu jäljed ja ära läinud.»

«Seda ära looda!» ütles Rühkija järsult. «Nad tulevad tagasi. Ja neid tuleb juurde. Ratsanikke pole ainult kaks. Ma tean, mitu neid on. Tean Musti Ratsanikke.» Ta vaikis, pilk karm ja külm. «Ja mitte kõiki Voore elanikke ei saa usaldada,» jätkas ta. «Näiteks too Sõnajala Villu. Villu on siinmail halvas kuulsuses, tema pool käib kahtlast rahvast. Küllap märkasite teda: tõmmu, ja irve suul. Kogu aeg oli ninapidi koos ühe lõuna poolt tulnud võõraga, ja kohe pärast sinu «apsu» lipsasid nad välja. Mitte kõik lõunamaalased pole head inimesed ja mis puutub Sõnajalga, siis müüks tema ükskõik mille maha ükskõik kellele, või teeks halba lihtsalt lõbu pärast.»

«Mida peaks Sõnajalg müüma, ja mis on minu apsul temaga pistmist?» küsis Frodo, tehes kangekaelselt ikka veel näo, et ei taipa Rühkija vihjeid.

«Uudiseid sinust, loomulikult,» vastas Rühkija. «On neid, keda vägagi huvitaks kuulda, kuidas lõppes su väike etteaste. Pärast seda pole neil vajagi su õiget nime teada. Mulle näib liigagi tõenäoline, et nad saavad kõigest aimu veel enne homset hommikut. Kas sellest piisab? Mu vastutasu osas otsustage omaenda äranägemist mööda: kas võtate mind teejuhiks või mitte. Võin kinnitada, et tunnen hästi Maakonna ja Udumägede vahelisi alasid, sest olen palju aastaid sealkandis rännanud. Aastaid on mul rohkem kui võiks arvata. Minust oleks teil kasu. Pärast tänaõhtust juhtumit ei tohi te mingil juhul sõita mööda maanteed; Ratsanikud valvavad seda nii päeval kui ööl. Võib-olla pääsete Voorelt välja ja teil lastakse minna, kuni päike pole loojunud; kuid kaugele te ei jõua. Teid rünnatakse tühermaal, mõnes kõrvalises paigas, kus abi pole loota. Sa ometi ei taha, et Ratsanikud su leiaksid? Nad on hirmsad!»

Üllatusega nägid kääbikud, et Rühkija nägu on otsekui valust moondunud, sõrmed aga klammerdunud tooli käetugedesse. Toas valitses hauavaikus, valgus näis tuhmuvat. Mõnd aega istus Rühkija äraoleval ilmel, nagu uidates hämarates mälestustes või kuulatades kaugeid hääli öös.

«No nii!» hüüdis ta siis, pühkides käega üle lauba. «Võimalik, et ma tean nendest jälitajatest rohkem kui teie. Te kardate neid, kuid praegu veel mitte piisavalt. Homme peate siit lahkuma, kui saate. Rühkija võib juhtida teid ära mööda radu, kus harva liigub teekäijaid. Kas võtate ta kaasa?»

Tuppa laskus raske vaikus. Frodo ei vastanud, temas võitlesid kahtlused ja hirm. Kulmu kortsutades vahtis Juss oma isanda poole ja purskas viimaks: «Kui sa lubad, isand Frodo, siis mina ütleks sinu asemel küll ei! See Rühkija siin muudkui hoiatab meid ja käsib olla ettevaatlik, ja selle peale kostan mina igatahes *jah*, aga hakkame kohe otsejoones temast pihta. Ise ta tuleb kõnnumaalt ja sääntsetest ilmahulgustest pole mina miskit head kuuld. Midagist ta teab, see on selge, ja rohkem ka, kui mulle meeldiks; aga ega me'i pea sellepärast veel laskma tal ennast kuskile kõrvalisse paika vedada, kus abi pole loota, nigu ta ise ütleb.»

Ilmset piinlikkust tundes niheles Punapõsk toolil. Rühkija ei vastanud Jussile, vaid pööras oma terava pilgu Frodo poole. Frodo tabas selle ja lõi silmad maha. «Ei,» ütles ta aeglaselt. «Mina arvan teisiti. Minu meelest - minu meelest pole sa see, kellena end välja näitad. Alul rääkisid sa vooremaalase kombel, nüüd aga on su hääl muutunud. Siiski on Jussil ühes mõttes õigus: ise manitsed meid ettevaatusele, ja siiski ootad, et peaksime sind ennast pimesi usaldama. Mida sul varjata on? Kes sa oled? Kui palju sa tegelikult tead minu - minu asjadest, ja kust sa seda teada said?»

«Õppetund ettevaatusest on teile hästi meelde jäänud,» muigas Rühkija süngelt. «Ainult et ettevaatus on üks asi, kõhklus midagi muud. Praeguse seisuga pole teil enam mingit lootust pääseda Kaljulõhele omal käel, teie ainus võimalus on mind usaldada. Peate otsusele jõudma. Võin vastata mõnedele teie küsimustele, kui see asja hõlpsamaks teeb. Aga miks peaksite minu vastuseidki uskuma, kui te mind siiamaani ei usalda? Aga siiski...»

Sel hetkel kostis ukselt koputus. Sisse astus kõrtsmik, tuues küünlad, ja tema järel tassis Ats ämbreid kuuma veega. Rühkija tõmbus pimedasse nurka varju.

«Tulin teile head ööd soovima,» ütles peremees küünlaid lauale pannes. «Ats! Vii vesi tubadesse!» Ise astus ta sisse ja sulges ukse.

«Asi on sedamoodi,» alustas ta kõheldes ja murelikult, «et kui ma olen nüüd supi kokku keetnud, siis kahetsen seda kõigest südamest. Aga ilmast ilma on nii, et üks asi ajab teist taga, nagu isegi näete; ja mul on kogu aeg käed-jalad tööd täis. Aga see nädal oli mul alguses üks asi, siis teine kukil, nagu öeldakse, ja ma loodan südamest, et praegust pole veel liiga hilja.

Vaadake, mul kästi oodata kääbikuid, kes tulevad Maakonnast, ja iseäranis veel ühte, kelle nimi on Paunaste.»

«Ja mis see minusse puutub?» küsis Frodo.

«Nojah, eks sa ise tea paremini,» pilgutas peremees silma. «Ega mina sind välja ei anna; aga mulle öeldi, et too Paunaste nimetab ennast Mäealliks, ja mulle anti üks kirjeldus, mis üsna hästi sinuga sobib, kui sa pahaks ei pane.»

«Või nii! Lase siis tulla see kirjeldus,» katkestas Frodo teda pikemalt mõtlemata.

«Väike turske mehike, punaste põskedega,» lausus isand Katkujuur tõsiselt. Punapõsk turtsatas,

Juss tõmbas kulmu kortsu. *«See sind palju ei aita, sest enamus kääbikuid on sellised,* ütleb ta mulle,» jätkas kõrtsmik Punapõse poole pilku heites, *«aga tema on suuremat kasvu kui mõned teised ja näost kenam kui enamus, ja ta lõuaotsas on lohu asemel vagu; ninakas poisu terase pilguga.* Palun vabandust, aga seda ütles tema, mitte mina.»

«Tema? Ja kes oli see tema?» päris Frodo innukalt.

«Ah, eks ikka Gandalf, kui sa tead, keda ma mõtlen. Tema pidada võlur olema, aga mulle on ta sellegipoolest hea sõber. Tõesti ei tea, mida ma nüüd kuulda saan, kui ta järgmine kord tuleb - nõiub kõik mu õlle hapuks või mind ennast puukännuks, ja see poleks ka mingiime. Ta on ikka olnud na äkilisevõitu. Siiski, mis tehtud, see tehtud.»

«Noh, ja mis siis on tehtud? » muutus Frodo kõrtsmiku mõtte aeglase lahtihargnemise tõttu kärsituks.

«Kuhu ma nüüd õieti jäingi?» naksutas kõrtsmik sõrmi, püüdes taas leida kaotatud jutujärge. «Ah jaa! Vana Gandalf Kolm kuud tagasi kõndis ta ükskord koputamata mu tuppa sisse. «Jaak,» ütleb tema, «ma kihutan hommikul minema. Kas sa aitaksid mind natuke?» «Ainult ütle,» vastan mina. «Mul on nii kiire, et endal pole aega,» ütleb tema, «aga ma tahaks Maakonda ühte teadet saata. Kas sul on kedagi, keda sa võiksid saata ja keda saaks usaldada?» «Küll ma kellegi leian,» ütlen mina, «kohe homme või ülehomme.» «Parem siis juba homme,» ütleb tema, ja annab mulle kirja.

Aadressi juures pole mingit keerutamist,» ütles isand Katkujuur, tõmmates taskust kirja ja lugedes ette aadressi, valjusti ja uhkelt (sest talle meeldis esineda haritud mehena):

Isand FRODO PAUNASTE, PAUNAOTSA, KÄÄBIKLA, MAAKOND.

«Kiri Gandalfilt!» hüüatas Frodo.

«Ahaa!» tegi Katkujuur kavala näo. «Nii et sinu õige nimi on ikkagi Paunaste?»

«On küll,» ütles Frodo, «ja nüüd anna see kiri otsekohe siia ja ütle, miks sa seda ära ei saatnud. Küllap seda sa tulidki ütlema, kuigi asja endani jõudmine võttis nii palju aega.»

Vaene isand Katkujuur näis väga murelik. «Sul on õigus, noorsand,» ütles ta, «ja ma paluks väga vabandust. Ma kardan hirmsasti, mis Gandalf nüüd ütleb, kui sellepärast midagi halvasti peaks minema. Aga ega ma kirja meelega saatmata jätnud. Panin ta kindlasse kohta. Järgmisel päeval polnud kahjuks kedagi leida, kes oleks nõus olnud Maakonda minema, ja ülejärgmisel ka mitte, ja oma töölistest ei saanud ma kedagi ära saata; aga siis sadas mulle uks mure teise järel kaela ja nii läkski see kiri meelest ära. Mul on nii palju tööd. Ma teen kõik, mis ma saan, et asja jälle heaks teha, ja kui ma kuidagi aidata võin, siis ainult öelge.

Sedasama ütlesin tegelikult Gandalfile ka, kui nüüd kiri kõrvale jätta. «Jaak,» ütleb tema mulle, «see mu sõber Maakonnast võib saabuda üsna varsti, mööda seda teed koos ühe teisega. Ta ütleb enda nimeks Mäeall. Jäta see meelde! Midagi küsida ega uurida pole vaja. Kui mind pole temaga ühes, on ta lood võib-olla täbarad ja tal võib abi tarvis minna. Aita teda nii, kuidas saad, ja ma ei unusta seda,» ütleb ta. Nii et siin sa siis nüüd oled ja paistab, et asjalood pole sinuga teps mitte kõige paremal järjel.»

«Mida sa sellega mõtled?» küsis Frodo.

«Need mustad mehed,» ütles kõrtsmik häält alandades, «nad otsivad *Paunastet*, ja kui nemad sulle head tahavad, siis olen mina küll kääbik. See oli esmaspäeval, kui kõik Voore koerad lärtsusid ja haned panid kaagatama. Minu meelest polnud see õige asi. Ats tuli mulle ütlema, et uksel on kaks musta meest, kes küsivad kääbikut nimega Paunaste. Atsil olid kogunisti juuksed püsti peas. Ma kihutasin mustad mehed minema ja virutasin ukse kinni, aga pärast kuulsin, et nad olid küsinud sedasama iga vastutulija käest kuni Laasikuni välja. Ja siis see rajaleidja, Rühkija, tema on viimasel ajal kah kole uudishimulik. Katsus kohe siia teie juurde sisse pääseda, kui teie polnud veel ivagi hamba alla saanud ega midagi.»

«Katsus jah!» ütles Rühkija äkitselt, astudes välja valguse kätte. «Palju pahandust oleks ära jäänud, kui sa oleksid mu sisse lasknud, Kesvajaak.»

Kõrtsmik võpatas üllatusest. «Sina!» hüüdis ta. «Igale poole sind ka jätkub! Mida sa nüüd tahad?»

«Rühkija on siin minu loal,» ütles Frodo. «Ta tuli, et mulle oma abi pakkuda.»

«Noh, eks sa ise tea oma asju paremini,» ütles Katkujuur, vahtides Rühkijat kahtlustava pilguga. «Aga kui minul oleks sihuke häda käes, siis mina küll ei lööks kampa rajaleidjaga.»

«Ja kellega sina siis kampa lööksid?» küsis Rühkija. «Kas paksu kõrtsmikuga, kes unustaks omaenda nimegi, kui inimesed talle seda iga päev kõrva ei karjuks? Need kääbikud ei saa igavesti «Ponisse» jääda ega ka tagasi koju minna. Neil seisab ees pikk teekond. Kas sina läheksid nendega kaasa, et kaitsta neid mustade meeste eest?»

«Mina? Voorelt minema? Seda ma küll ei teeks, maksku või peale!» hüüatas Katkujuur, tõsiselt hirmunud. «Aga miks sa ei võiks natuke aega vaikselt siin olla, isand Mäeall? Mida see kõik peaks tähendama? Mida need mustad mehed tahavad, ja kust nad tulevad, ma tahaks teada?»

«Mina ei oska seda kahjuks öelda,» ütles Frodo. «Olen väsinud ja väga mures, ja see oleks pikk jutt. Kui sa aga tõepoolest tahad mind aidata, siis pean sind hoiatama, et senikaua, kui viibin sinu majas, varitseb sind ennastki hädaoht. Mustad Ratsanikud - ma pole küll kindel, kuid arvan, õigemini kardan, et nad tulevad...»

«Nad tulevad Mordorist,» ütles Rühkija tasa. «Mordorist, Kesvajaak, kui see nimi sulle midagi ütleb.»

«Heldus!» hüüatas isand Katkujuur kahvatades; ilmselt oli see nimi talle tuttav. «See on kõige halvem uudis, mis minu ajal Voorde on jõudnud.»

«Jah,» ütles Frodo. «Kas oled ikka veel nõus mind abistama?»

«Muidugi,» kinnitas kõrtsmik, «isegi rohkem kui enne. Ehkki ma ei tea, mida saaks minusugused teha selle... selle...» tal jäi sõna kurku kinni.

«Idast langeva varju vastu,» ütles Rühkija vaikselt. «Mitte palju, Kesvajaak, kuid iga vähimgi abi kulub ära. Võiksid lasta isand Mäeallil tänaseks siia jääda kui isand Mäealli, ning unustada Paunaste, kuni ta on siit juba kaugel.»

«Nii ma teengi,» lubas Katkujuur. «Aga ma kardan, et nad saavad ilma minutagi teada, et ta siin on. Kahju, et isand Paunaste ennist endale tähelepanu tõmbas, nii pehmelt öeldes. Lugu isand Bilbo lahkumisest on Voorel enne tänast õhtutki kuulda olnud. Isegi meie Ats on selle asja kallal oma napi aruga pusinud; aga Voorel leidub neidki, kelle pea kiiremini jagab.»

«Noh, meie ainus lootus on selles, et Ratsanikud pole veel tagasi jõudnud,» ütles Frodo.

«Tõepoolest, seda peame lootma,» sõnas Katkujuur. «Aga olgu nad varjud või kestahes, «Ponisse» nad juba niisama lihtsalt sisse ei pääse. Hommikuni võite mureta olla. Ats hoiab suu kinni. Ükski must mees ei pääse minu uksest läbi, kuni mina veel jalul seisan. Ma pean oma perega täna öö läbi vahti; aga teil oleks targem magada, kui saate.»

«Igal juhul ärata meid koidu ajal,» ütles Frodo. «Me peame lahkuma võimalikult vara. Hommikusöök kell pool seitse, kui tohib.»

«Selge! Kohe annan korraldused,» ütles kõrtsmik. «Head ööd, isand Paunaste - või õieti isand Mäeall! Head ööd - aga, helde taevas! Kus on teie isand Kangepukk?»

«Ei tea,» jahmus Frodo. Nad olid täiesti unustanud Ilo, ja aeg oli juba hiline. «Kardan, et ta läks välja. Ütles, et tahab värsket õhku hingata.»

«Noh, teil peab küll keegi kogu aeg sabas olema: te peate end üleval nagu lõbusõidul!» vangutas kõrtsmik pead. «Kohe lähen ja lasen kõik uksed lukku ja riivi panna, aga ütlen, et teie sõber sisse lastaks, kui ta tuleb. Või saadan parem Atsi teda otsima. Head ööd teile kõigile!» Ja viimaks isand Katkujuur läks, heites Rühikjale pead vangutades veel ühe kahtlustava pilgu. Koridorist kostsid ta eemalduvad sammud.

«No nii?» küsis Rühkija. «Millal sa siis kirja avad?» Frodo silmitses pitsatit tähelepanelikult, enne kui selle murdis. Vaieldamatult paistis pitsat olevat Gandalfi oma. Kirja sees oli võluri jõulises, kuid peenes käekirjas üles pandud järgmine sõnum:

«KEPSLEV PONI», VOORE, jaanipäev, 1418. Maakonna aastal.

Kallis Frodo,

Minuni on jõudnud halvad uudised. Asun otsekohe teele. Sina pead Paunaotsalt kiiresti lahkuma, ja Maakonnast kõige hiljemalt juuli lõpuks. Mina tulen tagasi nii ruttu kui saan; kui oled lahkunud sõidan sulle järele. Kui lähed Voore kaudu, jäta mulle samasse kõrtsi teade. Peremeest (Katkujuur) võid usaldada. Teel kohtate võib-olla üht mu sõpra: kõhn, mustaverd pikka kasvu inimene, mõned hüüavad teda Rühkijaks. Tema teab, milles on küsimus ja aitab teid Minge Kaljulõhele. Seal loodetavasti kohtume. Kui mina ei peaks tulema, annab Elrond teile nõu.

Kiirustades teie

GANDALF

P.S. Seda EI tohi enam kasutada, olgu põhjus milline tahes! Ärge rännake öösel!

P.P.S. Tehke kindlaks, et see on õige Rühkija. Teedel liigub igasugust rahvast. Tema tõeline nimi on Aragorn.

Kuld on ka see, mis ei hiilga,
pole rändajail kadunud siht;
puu jõudu ei hallad saa viia,
kui on närbund ka viimane leht.
Halli tuha alt tuli kord tärkab,
valgus sünnib kord varjude seast;
uueks loodud saab mõõk, mis on murtud,
krooni kannab taas kuninga pea.

P.P.P.S. Loodan, et Katkujuur saadab selle kirja viivitamatult ära.
Ta on väärt mees, kuid tema meelespidamine
on nagu puukuur: kõige vajalikumad asjad

ikka kõige all. Kui ta ära unustab, teen temast moorprae.

Kõike head!

Frodo luges kirja läbi, ning andis edasi Punapõse ja Jussi kätte. «Vana Katkujuur tegi meile tõesti karuteene!» ütles ta. «Paras, kui Gandalf ta ära praeb. Oleksin kirja kohe kätte saanud, oleksin praegu ehk juba Kaljulõhel, kindlas kohas. Kuid mis on juhtunud tema endaga? Ta kirjutab, nagu peaks suurele hädaohule vastu astuma.»

«Seda on ta teinud palju aastaid,» sõnas Rühkija.

Frodo pöördus ja silmitses teda mõtlikult, meeles Gandalfi teine järel märkus. «Miks sa kohe ei öelnud, et oled Gandalfi sõber?» küsis ta. «Oleksime aega säästnud.»

«Kas tõesti! Kas keegi teist oleks seda uskunud?» küsis Rühkija. «Ma ei teadnud sellest kirjast midagi. Teadsin vaid, et kui tahan teid aidata, pean võitma teie usalduse ilma tõenditeta. Kuid nagunii poleks ma endast otsekohe kõike rääkinud. Esiteks pidin tundma õppima teid, et olla kindel, kellega on tegemist. Vaenlane on mulle varemgi lõkse seadnud. Kord otsusele jõudnud, oleksin olnud valmis vastama kõigile teie küsimustele. Aga ma pean tunnistama,» lisas ta muiates, «et lootsin teis niisamagi usaldust äratada. Kui sind on kaua jälitatud, väsid kord kahtlustamast kõiki ja kõike ning tahaksid, et sind kordki peetaks sõbraks. Takistuseks on aga arvatavasti mu välimus.»

«Seda jah - vähemalt esimesel pilgul,» puhkes Punapõsk kergendunult naerma, olles läbi lugenud Gandalfi kirja. «Kuigi meil Maakonnas öeldakse, et välimus pole oma teha, teod aga küll ja me näeksime kõik üsna sarnased välja, kui peaksime end päevade kaupa hekkides ja kraavides varjama.»

«Et näha välja selline nagu mina, peaksite rändama tühermaal kauem kui mõned päevad, mõned kuud või mõned aastad,» vastas Rühkija, «ja oleksite peagi surnud, kui te pole just tehtud tugevamast ainest kui välja paistab.»

Punapõsk loobus vaidlusest; kuid Jussi usaldust võita polnud niisama lihtne; ikka veel põrnitses ta Rühkijat kahtlustavalt. «Kust meie peaks teadma, et sina oled seesamune Rühkija, kellest Gandalf kirjutab?» nõudis ta. «Sa ei öeld Gandalfi kohta poolt sõnagi, enne kui kiri lagedale ilmus. Minu arust pole sa muud kui üks valelik salakuulaja, kes katsub ennast meie kampa sokutada. Äkki sa tapsid tõelise Rühkija maha ja võtsid tema riided endale? Mis sul selle peale kosta on?»

«Et sina oled kange poiss,» sõnas Rühkija, «aga minu ainus vastus sulle, Mängla Juss, on niisugune. Oleksin ma tapnud tõelise Rühkija, oleksin ammugi võinud tappa sinu. Ja oleksin pidanudki ilma pikema jututa tapma. Kui jahiksin Sõrmust, võiksin selle võtta - KOHE!»

Ta tõusis ja näis justkui pikemaks sirguvat. Silmadesse oli ühtäkki ilmunud võimukas, käskiv helk. Heitnud tagasi mantli, asetas Rühkija käe mõõgapidemele, mis oli rippunud varjatult puusal. Kääbikud ei julgenud teha ainsatki liigutust. Juss istus ja vahtis ammulisui, silmad pärani.

«Aga õnneks *olen* ma õige Rühkija,» ütles ta nende poole alla vaadates, ilmet pehmendamas ootamatult näole ilmunud naeratus. «Mina olen Aragorn Arathorni poeg; ja kui saan teid päästa, siis teen seda kasvõi oma enda elu hinnaga.»

Järgnes pikk vaikus. Viimaks lausus Frodo kõheldes: «Ma uskusin küll, et oled sõber, veel enne kui kirja nägin. Vähemalt tahtsin uskuda. Täna õhtul oled sa mind hirmutanud juba mitu korda, kuid mitte nii, nagu hirmutaksid Vaenlase teenrid - või nõnda mulle näib. Ma mõtlen, et üks tema salakuulajaist - noh, näeks välja kenam ja tunduks halvem, kui sa mõistad.»

«Ah soo,» naeris Rühkija, «ja mina siis näen välja halvem ja tundun kenam, kas nii? *Kuld on ka see, mis ei hiilga, pole rändajail kadunud siht.»*

«Kas need read käivad sinu kohta?» küsis Frodo. «Ma ei saanud neist enne aru. Aga kuidas sa teadsid, et Gandalfi kirjas on see värss sees, kui sa kirja varem pole näinud?»

«Ei teadnudki,» vastas mees, «kuid mina olen Aragorn ja need värsid kuuluvad selle nime juurde.» Ta tõmbas mõõga tupest ja kääbikud nägid, et selle tera oli ühe jala võrra pidemest allpool murdnud. «Sellega pole nagu suurt midagi peale hakata, Juss?» muigas Rühkija. «Kuid läheneb aeg, mil see tera sepistatakse uuesti.»

Juss ei lausunud sõnagi.

«Hästi,» jätkas Rühkija, «ütleme siis, Jussi loaga, et see asi on otsustatud. Rühkija hakkab teie teejuhiks. Homme seisab meil ees raske retk. Kui meid ka ei takistata Voorelt lahkumisel, ei pääse me mingil juhul minema märkamatult. Peame kaotama jäljed, nii ruttu kui võimalik. Peale suure maantee viib Voorelt välja palju radu ja mina tean neid kõiki. Ja kui oleme jälitajad maha raputanud, suundume Ilmarünka poole.»

«Ilmarüngas?» küsis Juss. «Mis see on?»

«See on üks mägi maanteest põhja pool, umbes poolel teel siit Kaljulõhele. Sealt näeb kaugele ümberringi, saame ümbruskonnale pilgu peale heita. Kui Gandalf meile järele tuleb, suundub ta tingimata sinna. Pärast Ilmarüngast muutub teekond raskemaks, siis tuleb meil mitmesugustest ohtudest valida vähim.»

«Millal sa Gandalfi viimati nägid?» küsis Frodo. «Kas tead, kus ta on või mida teeb?»

Rühkija ilme oli tõsine. «Ma ei tea,» ütles ta. «Kevadel tulin koos temaga läände. Viimastel aastatel olen tihti pidanud silma peal Maakonna piirialadel, kui temal oli tegemist mujal. Harva jättis ta Maakonna valveta. Viimati kohtusime esimesel mail: see oli Sarna koolmetel Kangevirde alamjooksul. Ta rääkis, et sai asjad teie juures hästi joonde ning et septembri viimasel nädalal asute te teele Kaljulõhe poole. Kuna teadsin, et tema on sealkandis, läksin ära omaenda asju ajama. See aga polnud hea, sest ilmselt jõudis temani mingi sõnum ja mina ei saanud aidata, sest olin ära.

Olen mures - esimest korda selle aja jooksul, kui teda tunnen. Vähemalt oleks ta pidanud saatma meile teateid, kui ei saanud ise tulla. Kui palju päevi hiljem tagasi jõudsin, ootasid mind ees halvad uudised. Maal levis sõnum, et Gandalf on kadunud ja et liikvel on nähtud ratsamehi. Seda rääkis mulle Gildori haldjarahvas; hiljem kõnelesid nad, et sina olid kodunt lahkunud, midagi polnud aga kuulda selle kohta, et sa oleksid lahkunud Pukivallast. Kogu aeg olen ärevusega Idateed jälginud.»

«Kas sinu arvates võib Mustadel Ratsanikel sellega mingit pistmist olla - see tähendab, Gandalfi kadumisega?» küsis Frodo.

«Ma ei kujuta ette, mis muu veel võis teda takistada, peale Vaenlase enda,» ütles Rühkija. «Kuid ärge kaotage lootust! Gandalf on võimsam kui Maakonna rahvas aimatagi oskab - teie olete näinud üksnes mõningaid ta nalju ja mänguasju. Meie praegune ülesanne on aga tema suurimaks tööks.»

Punapõsk haigutas. «Vabandust,» ütles ta, «aga mina olen surmväsinud. Kõigi ohtude ja murede peale vaatamata pean sängi heitma, või muidu jään siinsamas tooli peal magama. Kus see vana rumal Ilo ometi ringi kolab? See veel puuduks, et me peaks teda praegu pimedas õue otsima minema.»

Sel hetkel paugatas välisuks; koridoris lähenesid jooksusammud. Sisse tormas Ilo, Ats kannul. Ta lõi ukse rutuga kinni ja toetus selle vastu. Ta oli täitsa hingetu. Hetke vahtisid kõik Ilo poole ega saanud sõnagi suust, enne kui ta pahvatas: «Ma nägin neid, Frodo! Ma nägin neid! Musti Ratsanikke!»

«Musti Ratsanikke!» hüüatas Frodo. «Kus?»

«Siinsamas. Külas. Istusin tund aega toas. Kui teid ei tulnud, siis läksin natuke jalutama. Jõudsin just tagasi ja seisin tähti vahtides lambivalge alt väljas. Järsku käis minust värin läbi ja mul oli tunne, nagu hiiliks lähedal midagi õudset: teisel pool teed liikus teiste varjude hulgas justkui veel mustem vari, päris lambivalguse ääre peal. See lipsas otsekohe vaikselt pimedusse. Hobust ei olnud.»

«Kuhupoole ta läks?» küsis Rühkija ootamatult teraval toonil. Ilo võpatas, märgates võõrast alles nüüd. «Räägi edasi!» käskis Frodo. «Tema on Gandalfi sõber. Ma pärast seletan.»

«Minu meelest mööda maanteed üles, ida poole,» jätkas Ilo. «Läksin talle järele. Vari kadus muidugi silmapilk, aga mina läksin ümber nurga ning edasi, kuni viimaste teeäärsete majadeni.»

Rühkija silmitses Ilot imestusega. «Sul on südi hing,» ütles ta, «kuid see oli rumalus.»

«Ei tea,» ütles Ilo. «See polnud ei vaprus ega ka rumalus, ma ütleksin. Sest ma ei saanud sinna midagi parata. Tundus, nagu tõmbaks mind miski. Noh, nii või teisiti, ma läksin ja äkki kuulsin heki ääres hääli. Üks pomises midagi; ja teine sosistas, või sisises. Aru ei saanud sõnakestki. Lähemale ma ei läinud, sest hakkasin üle kere värisema. Mul hakkas hirm, keerasin tagasi ja tahtsin just koju joosta, kui miski tuli mu selja taha ja ma... ma kukkusin näoli maha.»

«Mina leidsin ta, isand,» torkas vahele Ats. «Isand Katkujuur andis mulle laterna ja käskis välja minna. Läksin alla Läänevääravani, siis tagasi üles Lõunavärava poole. Sellesamuse Sõnajala Villu maja juures vaatan, et tee peal jusku on midagi. Päris kindel ma ei old, aga oli jusku sedamoodi, nigu oleks kaks meest miski asja kohal köögakil ja tahaks seda üles tõsta. Mina hüidsin neid, aga kui sinna välja sain, siis pold neist enam haisugi järel ja ain't isand Kangepukk oli tee ääres pikali maas. Mina mõtsin, et magab. «Ma arvasin, et kukkusin sügavasse vette,» ütles tema, kui ma teda raputama hakkasin. Ta oli ülepea väga imelik ja kargas püsti, nigu oli vähe toibund, ja siis punus siia nigu jänes.»

«See on vist täitsa tõsi,» kinnitas Ilo, «kuigi ma ise üldse ei mäleta, mida ütlesin. Tean ainult, et nägin mingit halba und, aga ei mäleta, mida. Olin omadega täitsa läbi. Mitte ei tea öelda, mis minuga juhtus.»

«Mina tean,» kostis Rühkija. «See on nende must hingus. Küllap Ratsanikud jätsid oma hobused välja ja tulid Lõunavärava kaudu salaja tagasi. Nüüd, kus nad Sõnajala Villu pool käisid, on neil kõik uudised teada; samuti võis see lõunamaalane olla nende piilur. Öösel peame valvel olema, midagi võib juhtuda veel enne, kui Voorelt minema saame.»

«Mis võib juhtuda?» ehmus Ilo. «Kas ründavad kõrtsi või?»

«Ei, minu meelest mitte,» arvas Rühkija. «Nad kõik pole veel siin. Ja tavaliselt nad nõnda ei toimi ka. Kõige tugevamad on nad pimedas, mõnes üksildases paigas; avalikult ei söanda nad rünnata maja, kus sees põlevad tuled ja on koos palju inimesi - vähemalt seni, kuni nad pole meeleheitele aetud. Tugevad on nad siis, kui neil õnnestub külvata hirmu, ja juba on mõned Voorel nende mõjuvõimu alla langenud. Neid õnnetuid ajavad nad pahategudele: selliseid nagu Sõnajala Villu ja mõned võõrad, võibolla ka väravavalvur. Esmaspäeval rääkisid Ratsanikud midagi Endrekule, kes valvab Läänevääravat. Ma jälgisin neid. Kui nad ära läksid, oli mees näost kaame ja vappus üleni!»

«Paistab, et kõikjal ümberringi on vaenlased, » ütles Frodo. «Mida me peaksime tegema?»

«Jääge kõik siia, ärge minge oma tubadesse laiali! Ratsanikud kindlasti juba teavad, millised toad

teil on. Kääbikutubade aknad on põhja poole ja madalal. Jääme üheskoos siia ja kindlustame ukse ning akna. Kõigepealt aga tooksin ma koos Atsiga teie asjad kambritest ära.»

Kui Rühkija lahkus, jutustas Frodo Ilole kiiresti ära, mis oli juhtunud pärast õhtusööki. Ilo luges ikka veel Gandalfi kirja ja murdis selle kallal pead, kui Rühkija koos Atsiga tagasi tuli.

«Noh, isandad,» ütles Ats, «ma ajasin kõik teie asemed hästi segamini ja panin igas sängis teki alla vaibapusa. Pruunist põrandamatist tegin väegade kena puntra sinu pea asemele, isand Pau - isand Mäeall,» parandas ta end naeru kihistades.

Punapõsk puhkes naerma. «Väga elutruu!» ütles ta. «Aga mis siis juhtub, kui nad pettuse avastavad?»

«Eks vaatame,» vastas Rühkija. «Lootkem siiski, et meil õnnestub oma kindlust hoida kuni hommikuni.»

«Head ööd teile,» soovis Ats ja läks, et võtta sisse valvepost välisukse juures.

Kotid ja muu varustuse panid kääbikud võõrastetoa keskel hunnikusse. Siis tõukasid nad madala tugitooli vastu ust ja sulgesid akna. Välja piiludes nägi Frodo, et öö on ikka veel selge. Erksalt siras Vooremäe harja kohal kaarjas Sirp (Nii nimetavad kääbikud Suurt Vankrit.). Siis pani Frodo kinni rasked seesmised luugid, lukustas need ja tõmbas kardinad ette. Ladunud kaminasse puid, puhus Rühkija küünlad ära.

Kääbikud heitsid oma tekkidele pikali, jalad kolde poole; Rühkija aga istus tugitooli ja toetas selja vastu ust. Veel kostis vaikset vestlust, sest Ilo polnud kõiki küsimusi jõudnud ära küsida.

«Lehm hüppas üle kuu!» naeris ta end teki sisse keerates. «Kui tobe sinust, Frodo! Kahju, et mind polnud seal vaatamas. Voore isandad arutavad seda nalja veel sada aastat takkajärele.»

«Loodame,» ütles Rühkija. Siis sigines tuppa vaikus ja üksteise järel jäid kääbikud magama.

11. PEATÜKK
Nuga pimeduses

Sellal kui nemad seadsid end voore kõrtsis magama, oli Pukivald mähkunud pimedusse; orgudes ja jõekallastel valendas piimjas udu. Kilginõo majas valitses vaikus. Ettevaatlikult avas Pontsu Polder ukse ja piilus välja. Terve päeva oli teda piinanud üha kasvav nimetu hirm, ta ei suutnud puhata ega magama minna: liikumatu ööõhk oli tulvil varitsevat ähvardust. Vahtides hämarusse, silmas ta puude all liikumas mingit musta varju; näis, nagu oleks värav iseenesest hääletult avanenud ja sulgunud. Pontsut haaras õud. Ta tõmbus tagasi ja seisis hetke eeskojas, kogu kehast värisedes. Siis sulges ja lukustas ta ukse.

Öö süvenes. Vaiksel kabjaastel juhtis keegi vargsi hobuseid mööda tanumat. Sammud peatusid värava taga ning kolm musta kogu tulid sisse, libisedes öiste varjudena ule maapinna. Üks lähenes uksele, ülejäänud kaks asusid kahel pool majanurkade juurde; seal nad seisid, liikumatult nagu kivikujude varjud, kuna öö aeglaselt kulus. Vaikides seisid ka maja ja puud, otsekui hingetus ootuses.

Puulehtedes liigutas end tuuleõhk, kaugel eemal kires kukk. Kätte oli jõudnud külm koidueelne tund. Kogu ukse juures liigutas end. Pimeduses, kus ei paistnud ei kuu ega tähed, läigatas mõõgatera, nagu oleks tupest tõmmatud külm, surnud valgus. Hoop, vaikne, kuid raske, pani ukse vappuma.

«Avada, Mordori nimel!» kostis vaikne, ähvardav hääl.

Teise hoobi peale andis uks järele ja paiskus lahti, lukk katki ja piidad purunenud. Kiiresti tungisid mustad kogud majja.

Samal hetkel kaikus lähedalasuvas puudesalus sarvehääl, rebestades ööd nagu tuli künkatipul.

ÜLES! HÄDA KÄES! TULI LAHTI! VAENLANE MAAL! ÜLES!

Pontsu Polder polnud istunud, käed rüpes. Nähes musti kogusid läbi aia maja poole hiilimas, teadis ta, et ainult kiired jalad võivad teda veel päästa. Jalgadele valu ta andiski - tagauksest välja, läbi aia ja joonelt üle põldude. Jõudnud lähima majani, enam kui verst maad eemal, varises ta ukselävel kokku. «Ei, ei, ei!» karjus ta lakkamatult. «Ei, mitte mina! Minul seda pole!» Esiotsa ei saanud keegi aru, millest ta sonib. Siis aga taipas majarahvas, et Pukivalda on tunginud vaenlased, mingid võikad olendid Vanast Metsast. Ning siis ei kaotanud nad enam aega.

HÄDA KÄES! TULI LAHTI! VAENLANE MAAL!

Kangepukid puhusid Pukivalla Sarvehüüdu, mis viimati oli kostnud ligi sada aastat tagasi, Julmal Talvel, kui külm kaanetas Kangevirde jõe ja maale tungisid valged hundid.

ÜLES! ÜLES!

Kaugelt eemalt vastasid teised sarvehääled. Häire levis.

Mustad kogud põgenesid majast. Jooksul pillas üks neist ukselävele kääbikumantli. Sissesõiduteel lahvatas kabjaplagin, kiirenes galopiks ning eemaldus teed vasardades pimedusse. Nüüd kostis Kilginõos kõikjalt sarvehääli, hõikeid ja jooksumüdinat. Kuid Mustad Ratsanikud kihutasid Põhjavärava poole nagu maruhoog. Puhugu väikesed inimesed pealegi oma sarvi! Küll Sauron neile näitab, kui tuleb aeg. Nendel oli muud tegemist: nüüd teadsid nad, et maja on tühi ja Sõrmus läinud. Ajanud ratsud väravavalvureile rinnaga peale ja paisanud nad teelt, kadusid Ratsanikud Maakonnast.

Südaöö paiku virgus Frodo korraga sügavast unest, nagu häirituna mingist häälest või kellegi juuresolekust. Ta nägi Rühkijat oma toolil istumas, ärkvel: mehe silmad läiklesid üleskohendatud ja heledasti põleva kaminatule valguses, kuid ta ei liigutanud end.

Peagi jäi Frodo uuesti magama, kuid taas häiris ta unenägusid tuulevihin ja traavivate kapjade plagin. Tundus, et kõikjal ümberringi keerlevad maja raputavad tuulepöörised, kaugel eemal puhus keegi meeletult sarve. Frodo avas silmad ja kuulis, kuidas kõrtsiõues kires lustlikult kukk. Rühkija oli tõmmanud kardinad eest ja lükanud aknaluugid paugatades lahti. Tuba täitis hall koiduvalgus, avatud aknast hoovas sisse jahedat õhku.

Niipea kui Rühkija oli kääbikud üles ajanud, viis ta nad magamistube vaatama, ise kõige ees astudes. Kambreid nähes rõõmustasid kääbikud, et olid ta nõu kuulda võtnud: toore jõuga lahtipressitud aknad kõlkusid hingedel, kardinad laperdasid tuules; voodid olid segi paisatud, madratsid noaga lõhki lõigatud ja maha pillutud; tükkideks rebituna lebas põrandal pruun matt.

Viivitamatult läks Rühkija kõrtsmikku otsima. Vaene isand Katkujuur näis unine ja hirmunud. Ta polnud saanud kogu öö sõbagi silmale (nii ta ütles), kuid polnud kuulnud ainsatki häält.

«Midagi taolist pole minu eluajal veel juhtunud!» hüüdis ta, tõstes õudusega käed. «Külalised ei saa enam oma voodites magada ja head madratsid puha tükkideks! Kuhu me niimoodi jõuame?»

«Pimedaisse aegadesse,» kostis Rühkija. «Aga praeguseks jäetakse sind ilmselt rahule, kui oled meist lahti saanud. Me läheme otsekohe. Pruukost pole oluline: joogisõõmust ja paarist ampsust püstijalu peab aitama. Pakid on meil mõne minutiga koos.»

Katkujuur kiirustas vaatama, kas ponid on valmis pandud, ja «paari ampsu» tooma. Kuid peagi tuli ta sügavas nördimuses tagasi. Ponid olid kadunud! Kõik talliuksed olid öösel lahti kistud ja ära viidud mitte ainult Ilo ponid, vaid ka kõik ülejäänud, iga viimane kui ratsu ja veoloom!

Frodo oli uudisest vapustatud. Kuidas saab ta küll jala Kaljulõhele jõuda, kui vaenlased ratsahobustel teda jälitavad? Niisama hästi võiksid nad kuu peale teele asuda. Rühkija istus veidi aega vaikides ja silmitses kääbikuid, nagu püüdes otsusele jõuda, kuivõrd võib loota nende jõu ja julguse peale.

«Ponid ei päästaks meid ratsameeste eest nagunii,» ütles ta lõpuks aeglaselt, nagu aimates Frodo mõtteid. «Jala liigume edasi peaaegu niisama kiiresti, vähemalt mööda neid radu, kustkaudu me kavatseme minna. Mina oleksin nagunii omal jalal käinud. Mis tõesti muret teeb, on toit ja varustus. Vaevalt õnnestub meil leida mingit toitu Voore ja Kaljulõhe vahel, peale selle, mida ise kaasa võtame; ja peame võtma suure varu, sest võib-olla tekib teel viivitusi või peame ringi minema, otseteest kaugele kõrvale. Kui palju te suudaksite seljas kanda?»

«Nii palju kui vaja,» ütles Punapõsk raske südamega, püüdes välja näha tublim kui paistis (või kui ta end tundis).

«Mina võin kahe eest ka kanda,» kuulutas Juss trotslikult.

«Kas tõesti pole võimalik midagi teha?» küsis Frodo Katkujuurelt. «Kas me ei saaks külast paari ponihobust, või vähemalt üht, pakkide jaoks? Ega me neid üürida ei saa, aga vahest jõuame osta,» lisas ta kõhklevalt, pidades aru, kas neil ikka jätkub selleks raha.

«Vaevalt,» arvas kõrtsmik õnnetu näoga. «Voore külas ainult paar-kolm sõiduponi oligi, aga neid hoiti siin minu tallis ja nüüd on nad läinud. Teisi loomi, hobuseid või ponisid koormaveoks või muuks otstarbeks on Voorel alati olnud väga vähe; keegi ei müüks enda oma ära. Kuid ma teen kõik, mis võimalik. Kihutan Matsi otsekohe küla peale asja uurima.»

«Jah,» nõustus Rühkija vastumeelselt, «küllap nii tulebki teha. Ühe poni vähemalt peaksime saama. Kuid siis pole ka mingit lootust asuda eele varakult ja lipsata ära märkamatult! Samahästi võiksime puhuda sarve, et teatada oma ärasõidust. Kahtlemata oli see täpselt nõnda kavatsetudki.»

«Raasuke lohutust meil siiski on,» leidis Ilo, «ja loodetavasti rohkemgi kui raasuke: ootamise ajal saame pruukosti võtta ja rahulikult maha istuda. Lähme, otsime Atsi üles!»

Lõpuks viibis nende teeleasumine ule kolme tunni. Mats tuli tagasi uudisega, et kuskilt pole saada poni ega hobust ei ilusa naeratuse ega raha eest - peale ühe: Sõnajala Villul oli poni, mille ta võiks ehk müüa. «See on üks vana nälgind loomakont,» ütles Mats, «aga kui peremees näeb, mis seisukorras te olete, siis ta seda alla kolmekordset hinda ära ei anna, niipalju kui mina Sõnajala Villut tunnen.»

«Sõnajala Villu?» küsis Frodo. «Kas siin pole mõnda konksu peidus? Äkki kihutab see elukas kõige meie kraamiga peremehe juurde tagasi, või aitab tal meile jälile jõuda, või veel midagi?»

«Tasub mõelda,» ütles Rühkija. «Kuid siiski on raske ette kujutada, et mõni loom jookseks tema juurde tagasi, kui on kord minema pääsenud. Minu meelest tahab ta meie olukorra pealt lihtsalt kasu lõigata. Suurem oht on selles, et vaene loom on arvatavasti lausa hinge vaakumas. Kuid valikut pole. Kui palju ta tema eest küsib?»

Hinnaks ütles Sõnajala Villu kaksteist hõbepenni, mis oli tõepoolest ligi kolm korda kõrgem sellest, mida sealkandis tavaliselt poni eest küsiti. Loom oli kondine, nälginud ja jõuetu; kuid kohe hinge heita ta siiski ilmselt ei kavatsenud. Katkujuur maksis nõutud raha omast käest ja pakkus Ilole veel kaheksateist penni kadunud loomade eest kahjutasuks. Ta oli aus mees, samuti Voore arusaamade kohaselt üsna heal järjel; kuid kolmekümne hõbepenni kaotus oli talle kibedaks hoobiks, eriti kibedaks veel seetõttu, et väljapressijaks osutus Sõnajala Villu.

Ette rutates võime aga öelda, et lõpuks tuli kõrtsmik sellest tehingust kasudega välja. Hiljem selgus, et varastatud oli tegelikult vaid üks hobune.

Teised olid minema aetud või kabuhirmus laiali jooksnud ja leiti üles mitmel pool Voorel. Ilo ponid kappasid aga koos külast minema, kuni lõpuks (olles üpris nutikad loomad) leidsid tee Seljakutele ja otsisid üles vana Töntsu Trullami. Nii sattusid nad mõneks ajaks Tom Bombadili hoole alla ja elasid seal päris kenasti. Kui aga Tomi kõrvu jõudis uudis sündmustest Voorel, saatis ta loomad kõrtsmikule, kes sellega omandas soodsalt viis head ponihobust. Voorel pidid ponid küll rohkem töötama, kuid kõrtsmik kohtles neid hästi; ja lõpuks vedas neil selle poolest, et nad ei pidanud kaasa tegema rasket ja ohtlikku teekonda. Kaljulõhele ei jõudnud nad iialgi.

Esialgu aga teadis Katkujuur, et ta raha on jäädavalt läinud. Aga ega sellega pahandused kõrtsis veel lõppenud. Niipea, kui ülejäänud külalised ärkasid ja rünnakust kuulsid, puhkes suur mürgel. Lõuna poolt tulijad olid kaotanud mitu hobust ja karjusid kõrtsimehele süüdistusi näkku, kuni selgus, et üks nende endi hulgast lasi samuti öösel jalga - ei keegi muu kui Sõnajala Villu kõõrdsilmne kaaslane. Otsekohe langes kahtlus temale.

«Kui teie võtate oma kampa hobusevarga ja toote ta minu majja,» käratas Katkujuur vihaselt, «siis te peaks õigupoolest ise kõik kahjud kinni maksma, aga mitte minu peale karjuma. Minge küsige Sõnajala käest, kus te sõbramees on!» Tuli välja, et mees polnud kellegi sõber ja keegi ei suutnud meenutada, millal ta seltskonnaga liitus.

Pärast hommikusööki tuli kääbikutel pambud ümber pakkida, samuti oli vaja juurde hankida toidumoona pikema reisi tarvis. Kell oli kümne ligi, kui nad lõpuks minema said. Selleks ajaks oli juba kogu Voore küla kihinat-kahinat täis. Algul Frodo kadumine, siis mustade ratsameeste ilmumine, tallide tühjaksröövimine, ning sugugi mitte väiksem uudis, et salapäraste kääbikutega on ühinenud rajaleidja Rühkija - kõik see pakkus küllaga kõneainet veel mõnekski sündmustevaeseks aastaks. Valdav osa Voore ja Kuhjaaluse asukaist, kuid ka rahvast Nõost ja Laasikust oli kogunenud maantee äärde, et oma silmaga näha rännuseltskonna teeleasumist. Kõik, kes peatusid kõrtsis, vahtisid kobaras ustel või kõõlusid välja akendest.

Nüüdseks oli Rühkija otsustanud, et lahkub Voorelt suurt maanteed mööda. Kõik katsed otsida varjatumaid radu oleksid asja vaid halvendanud: vähemalt pooled uudishimulikest oleksid järgnenud, et näha, mis neil õige plaanis on ja ega nad ometi üle nende maatükkide kavatse minna.

Kääbikud jätsid hüvasti Atsi ja Matsiga ning külvasid lahkudes kõrtsmik Katkujuure ohtrate tänusõnadega üle. «Loodan, et kohtume uuesti siis, kui jälle on saabunud rõõmsamad ajad,» ütles Frodo. «Parima meelega jääksin praegugi veel mõneks ajaks rahus sinu majja.»

Siis asusid nad murelike ja tusastena suure rahvahulga silme all teele. Mitte kõik näod ega kõik vaatajate seast kõlanud hüüded polnud sõbralikud. Siiski näis enamus vooremaalasi tundvat aukartust Rühkija ees ning kui too kellelegi silma vaatas, sulges see kohe suu ja tõmbus eemale. Rühkija koos Frodoga kõndis ees, siis tulid Ilo ja Punapõsk ning viimasena Juss, juhtides suukõrvalt poni, kellele rändurid olid selga ladunud nii palju kraami kui vähegi raatsisid. Juba praegu näis loom rõõmsameelsem, otsekui oleks ta rahul pöördega oma elukäigus. Juss näris mõtlikult õuna. Ta taskud olid õunu täis: see oli Atsi ja Matsi lahkumiskink. «Ubinad käimise ajaks ja piip istumise ajaks,» ütles ta. «Aga eks ma hakkan neist mõlemast varsti puudust tundma.»

Kääbikud püüdsid mitte tähele panna uudishimulikke nägusid, mis piilusid nende möödumisel välja ustest või küünitasid üle tarade ja hekkide. Aga kui nad lähenesid väravale küla teises otsas, hakkas Frodole silma pime, unarusse jäetud maja paksu pügamata heki taga: viimane maja tee ääres. Ühe akna taga vilksatas hetkeks valkjaskollane, luurava kõõrdpilguga nägu, ent kadus otsekohe.

«Ah siin see lõunamaalane end peidabki!» mõtles Frodo. «Minu meelest näeb ta küll rohkem pahareti moodi välja.»

Jultunult vahtis neid üle heki teine mees, kel olid rasked mustad kulmud ja tumedad põlglikud silmad; suur suu kõverdus irveks. Mees suitsetas musta lühikest piipu. Kui nad möödusid, võttis ta piibu suust ja sülitas.

«Omugut, Pikk-koib!» hõikas ta. «Nõnna vara juba menema, mes? Oled omal kampa kah leind?» Rühkija noogutas, kuid ei vastanud.

«Omugut kah, väiksed sõbrad!» hüüdis mees kääbikuile. «Eks te ikke teate ka, kellega te mestis olete? See on too Kartmatu Rühkija! Aga ma olen seoksid nimesi kah kuuld, mes mette na kenad põle. Vaatke aga õhtal oolega ette! Ja sina, Jussu, ää sa mu vaesele ponile mette liiga tee! Ptüi!» Ta sülitas uuesti.

Juss pöördus kiiresti. «Ja sina, Sõnajalg,» ütles ta, «parem peida oma lõust ära, kui ei taha pihta saada.» Õun lendas välkkiirelt Jussi peost minema ja tabas Villut täpselt nina pihta. Too kummardus, kuid liiga hilja, ning heki tagant hakkas kostma needusi. «Hea ubin läks raisku,» urises Juss kahetsevalt ja astus edasi.

Viimaks jäi küla seljataha. Lapsed ja mõned päevavargad, nende viimased saatjad, tüdisid ja pöördusid Lõunavärava juures tagasi. Rändurid läksid väravast läbi ja astusid paar versta mööda maanteed. See keeras vasakule, tehes idasuunda tagasi jõudmiseks kaare ümber künkajalami, ning hakkas siis kiiresti metsamaale laskuma. Künka laugematel kagunõlvadel paistsid üksikud Kuhjaaluse majad ja kääbikuurud; sügavas lohus teest põhja pool osutas mõnest korstnast kerkiv suitsuvine kätte Nõo asukohta; kaugemal puude taga oli peidus Laasiku.

Kui tee oli mõnda aega allamäge läinud ning kõrge ja pruun Vooremägi seljataha jäi, märkasid rändurid kitsast rada Põhja pöördumas. «Siin lähemegi lagedalt ära ja hoiame varju,» ütles Rühkija.

«Ma loodan, et see pole jälle mõni «otsetee»,» ütles Punapõsk. «Meie viimane otsetee läbi Vana Metsa oleks äärepealt halvasti lõppenud.»

«Jah, aga tol korral polnud ju mind teiega kaasas,» naeris Rühkija. «Minu teed, olgu otse või ringi, eksi ei lähe.» Ta heitis pilgu maanteed mööda üles ja alla. Kedagi polnud näha; mees hakkas kähku teiste ees metsase oru suunas astuma.

Rühkija plaan, niipalju kui kääbikud siitkandi maid tundmata sellest aru said, oli suunduda alul Laasiku poole, kuid hoiduda paremale ja mööduda külast ida poolt ning siis suunduda läbi kõnnumaa nii otse kui võimalik Ilmarünka mäele. Kui kõik läheb plaanipäraselt, lõikavad nad sel moel ära suure teesilmuse, mis käändus lõunasse, tehes ringi ümber Sääsevete soode. Muidugi aga peavad nad läbima sood ise ning Rühkija kirjeldus sellest teekonnast ei andnud kääbikuile sugugi julgust juurde.

Esialgu läks rännak üsna ladusalt. Tõepoolest, kui eelmisel ööl poleks olnud sedavõrd ebameeldivaid sündmusi, oleksid nad seda osa retkest pidanud senistest kõige meeldivamaks. Päike paistis ja ilm oli selge, kuid mitte liiga kuum. Puud olid veel täis värvikirevaid lehti, mets näis rahulik ja südantkosutav. Kindlakäeliselt valis Rühkija õiget sihti ristuvate ja looklevate radade rägastikus, kus nad omapäi oleksid peagi ära eksinud. Ta tegi kõndides rohkesti käänakuid ja haake, et ajada

segadusse võimalikke jälitajaid.

«Pole kahtlust, et Sõnajala Villu saab teada, kus me teelt ära keerasime,» rääkis ta, «aga ma ei usu, et ta ise püüaks meid jälitada. Ümberkaudseid paiku tunneb ta küll suhteliselt hästi, kuid teab, et metsas ta mind ei leia. Kardan vaid seda, mida ta oma sõpradele räägib. Küllap on need tal kuskil läheduses. Kui nad arvavad, et me läksime Laasikusse, siis seda parem.»

Kas Rühkija oskusliku juhtimise tõttu või mõnel muul põhjusel, kuid sel päeval ei näinud ega kuulnud nad ühtki teist elavat olendit: ei kahejalgseid peale lindude ega neljajalgseid peale ühe rebase ja mõne orava. Järgmisel päeval võtsid nad suuna otse ida poole; endiselt oli kõik vaikne ja rahulik. Kolmandal päeval pärast Voorelt lahkumist jõudsid rändurid Laanemetsast välja. Sestsaadik, kui nad teelt ära pöörasid, oli maapind järjest langenud ning nüüd jõudsid nad avarale tasandikule, mille läbimine polnud enam kaugeltki nii hõlbus. Voore jäi kaugele seljataha ja nüüd laius ümberringi kõnnumaa, kus ei leidunud ainsatki rada; Sääsevete sood polnud enam kaugel.

Maapind muutus niiskeks ja kohati loduseks, siinseal tuli ette lompe ning kõrkja- ja pillirootihnikuid, kus üksteise võidu sidistasid väikesed nähtamatud linnud.

Teed tuli valida hoolikalt, et mitte jalgu märjaks teha ja valitud suunalt eksida. Algul liikusid nad suhteliselt kähku edasi, kuid mida kaugemale, seda aeglasemaks ja ohtlikumaks muutus teekond. Ebakindlal, reetlikul soopinnal polnud isegi rajaleidjatel kindlat teed mülgaste vahel, mille piirjooned alatasa muutusid. Rändureid hakkasid piinama kärbsed ja pilvedena lendas õhus pisikesi kihulasi, kes.pugesid üles mööda varrukat ja püksisäärt ning tikkusid juustesse.

«Nad söövad mu elusalt ära!» hüüdis Punapõsk. «Sääsevete! Siin on sääski rohkem kui vett!»

«Millest nad siin õige elavad, kui parasjagu kääbikut kätte ei saa?» küsis Juss kaela kratsides.

Rõõmutult möödus päev tolles üksildases ja ebameeldivas kohas. Öö saatsid rändurid mööda niiskes, külmas ja ebamugavas laagripaigas; sääsed närisid lakkamatult ega lasknud magada. Pilliroopuhmad ja mättad kubisesid vastikutest putukatest, kes hääle järgi otsustades võisid olla mingid kilkide ebardlikud sugulased. Neid oli mustmiljon ja nad kriiksusid lakkamatult kõikjal Umberringi, *kriiks-krääks, kriiks-krääks*, kuni kääbikud tundsid, et lähevad kohe hulluks.

Järgmine, neljas päev oli peaaegu niisama vilets ja öö niisama ebamugav. Ehkki kriikskrääksud (nagu Juss neid nimetas) olid jäänud seljataha, ei andnud sääsed rändureile ikka veel asu.

Kui Frodo väsinult pikali lesis, silma kinni saamata, näis talle, et kaugel eemal sähvatab idataevasse valgus: sähvas ja kustus kohe, ja nii mitmel korral. See ei saanud olla koit, sest hommikuni oli aega veel mitu tundi.

«Mis valgus see on?» küsis ta Rühkijalt, kes oli tõusnud ja seisis liikumatult öösse vahtides.

«Ei tea,» vastas rajaleidja. «Liiga kaugel, et midagi kindlat öelda. Paistab, nagu sähviks välk mäetipult üles.»

Frodo heitis uuesti pikali, kuid veel hulk aega nägi ta heledaid sähvatusi ja nende taustal Rühkija kõrget tumedat kuju, seismas vaikides ja valvsalt. Viimaks vajus ta rahutusse unne.

Viiendal päeval aga jäid viimased soised lombid ja pillirootihnikud seljataha. Maapind hakkas jälle ühtlaselt tõusma. Kaugel ida pool ilmus nähtavale küngasterivi. Kõrgeim neist asus rea parempoolses otsas, teistest pisut lahus. Mäe terav tipp oli üleval pisut lausikuks kulunud.

«See ongi Ilmarüngas,» sõnas Rühkija. «Vana tee, mis jääb meist tükk maad paremale, möödub sellest lõuna pool, üsna jalami ligidal. Kui otse sinnapoole minna, jõuame ehk homme keskpäevaks kohale. Nii ongi vist kõige targem teha.»

«Miks sa seda arvad?» päris Frodo.

«Aga sellepärast, et ma ei tea, mida me sealt eest leiame, kui oleme kord kohale saanud. Maantee on sealsamas lähedal.»

«Me lootsime, et Gandalf ootab meid Ilmarünkal?»

«Jah, aga see lootus on nõrk. Ta võib Voorelt mitte läbi minna, kui üldse tuleb ja siis ta ei tea, mida me teeme või kuhu läheme. Nii või teisiti läheme teineteisest mööda, kui me just õnnekombel ei saabu sinna ühel ja samal ajal. Nii meil kui temal oleks ohtlik sinna kauaks ootama jääda. Kui Ratsanikud ei leia meid kõnnumaal, võivad ka nemad suunduda Ilmarünka poole. Sealt näeb kaugele ümberringi. Pealegi on siinmail palju linde ja loomi, kes võivad meid sellelt mäetipult näha, isegi praegu, kui me siin seisame. Mitte kõiki linde ei saa usaldada, ja on olemas lindudest õelamaidki piilureid.»

Ärevalt silmitsesid kääbikud kaugeid künkaid. Juss heitis pilgu kahvatusse taevasse, nagu kartes näha seal hõljumas kotkaid või kulle, silmad tigedalt kiiskamas. «Su jutt teeb meil olemise päris kõhedaks, Rühkija,» ütles ta.

«Mida sa soovitaksid meil teha?» küsis Frodo.

«Minu arvates,» sõnas Rühkija aeglaselt, nagu poleks ta eneses päriselt kindel, «peaksime hoiduma siit nii otse ida poole kui võimalik, pigem nende küngaste kui Ilmarünka poole. Mööda künkajalameid läheb rada, mida ma tean; see viib meid Ilmarünka juurde põhja suunast ja märksa varjatumalt. Eks seal saame näha, mida näha on.»

Nad rühkisid edasi kogu päeva, kuni maale laskus külm, varane õhtu. Maapind muutus kuivemaks ja lagedamaks, ent seljataha jäänud soodest kerkis udu ja auru. Üksikud kurvameelsed linnud

piiksusid ja kaeblesid, kuni päikese punane ketas vajus aeglaselt varjudesse läänekaares; siis saabus tühi vaikus. Kääbikud mõtlesid pehmele loojanguvalgusele, mis piilus sisse kauge Paunaotsa rõõmsatest akendest.

Päeva lõpul leidsid rändurid ojakese, mis lookles küngastelt alla läppuvasse sohu, ning läksid selle kallast mööda üles senikaua, kuni veel nägid astuda. Öö oli juba käes, kui nad lõpuks peatusid ja ojakaldal kidurate lepapuude all laagri üles lõid. Ees, hämara taeva taustal, mustendasid kõledad, lagedad künkaharjad. Sel ööl panid nad välja vahiposti ja Rühkija ei paistnud silmatäitki magavat. Varasel hommikutunnil tõusis noor kuu, kallates maa üle külma halli valgusega.

Hommikul asusid nad teele varsti pärast päikesetõusu. Külm õhk näpistas põski, taevas oli selge ja kahvatusinine. Kääbikud tundsid end värskena, nagu oleksid öö läbi sügavalt maganud. Juba hakkasid nad harjuma pikkade päevateekondadega vähese toidu varal - igal juhul vähesema, kui nad Maakonnas pelgalt jalulpüsimiseks vajalikuks oleksid arvanud. Punapõsk kuulutas, et Frodo näeb välja kaks korda kääbiklikum kui enne.

«Veider,» kostis Frodo vöörihma pingutades, «kui võtta arvesse, et tegelikult on mind hulga vähem järel. Ma loodan ainult, et selline kõhnumine ei kesta lõputult, muidu jääbki minust paljas vari järele.»

«Ära kõnele sellistest asjadest!» hüüatas Rühkija kiiresti ning üllatava tõsidusega.

Künkad lähenesid. Need seisid lainetava ahelikuna, kerkides kohati kuni tuhande jala kõrgusele, kohati aga moodustades kurusid ja lõhandikke, kustkaudu avanes läbipääs taha idapoolsetele maadele. Aheliku harjal silmasid kääbikud rohtukasvanud müüride ja vallikraavide jäänuseid, kurudes aga jälgi varemesselangenud kiviehitistest. Õhtuks jõudsid nad aheliku läänepoolsele jalamile ja asusid seal laagrisse. Oli viienda oktoobri õhtu, kuues päev pärast Voorelt lahkumist.

Hommikul leidsid nad, esimest korda pärast Laanemetsast väljumist, selgeltnähtava raja. Pöördunud paremale, läksid rändurid mööda seda lõuna suunas. Kavalasti loogeldes näis rada valivat võimalikult varjulise tee, et kõndijaid poleks näha ei ülalt tippudelt ega tasandikelt lääne poolt. Kord sukeldus rada orgudesse, kord peitus järsakute alla; ning tasasematel ja lagedamatel kohtadel oli kahele poole kuhjatud kivimürakaid ja tahutud kive, mis hekina teelisi varjasid.

«Huvitav, kes selle raja tegi ja mistarvis?» arutles Ilo, kui nad läksid läbi ühest kohast, kus kivid olid eriti suured ja tihedalt koos. «See ei meeldi mulle just eriti: sel on, noh, justkui natuke kääpavahilik ilme. Kas Ilmarünkal on kääpaid?»

«Ei. Ei Ilmarünkal ega ka neil küngastel ole ainsatki kääbast,» vastas Rühkija. «Lääne inimesed ei elanud siin, ehkki oma viimastel päevadel rajasid nad nendele küngastele kaitseliini Angmarist lähtuvate kurjusejõudude vastu. See rada ühendas omavahel vallikindlustusi. Kuid ammu enne seda, Põhja kuningriigi alguspäevil ehitasid nad Ilmarünkale kõrge vahitorni nimega Amon Sûl. Sõjas põles torn maja ja hävitati, ning praegu on sellest näha vaid varisenud alusmüür, nagu kividest kroon vana künka peas. Ent kunagi kõrgus too torn sihvaka ja kaunina. Vanades lugudes räägitakse, et Viimse Liidu päevil seisis seal Elendil ja ootas Gil-galadi väge Läänest tulemas.»

Kääbikud silmitsesid imetlevalt Rühkijat, kes näis hästi tundvat vanu lugusid ja kõnnumaa kombeid. «Kes oli Gil-Galad?» küsis Ilo, kuid mõtteisse süvenenud Rühkija ei vastanud. Ühtäkki pomises keegi tasa:

Oli viimne haldjakuningas
siin maal me vapper Gil-Galad,
kel valdus Merest Mäeni prii -
kurb laulik kord on laulnud nii.

Tal vahe mõõk ja terav piik,
ta kilbil helkis taevariik,
mis lugematuid tähti täis,
ning kiiver kuustki valgem näis.

Kuid ammu lahkus ta me seast -
kus viibib nüüd ei keegi tea,
sest turmapaigaks kuningal
sai Mordor musta varju all.

Teised pöördusid hämmeldunult, sest hääl kuulus Jussile.

«Laula edasi! » hüüdis Ilo.

«Ega ma rohkem ei teagi,» kohmas Juss näost punaseks tõmbudes. «Ma õppisin selle salmi isand Bilbo käest, kui veel poisike olin. Tema rääkis mulle siuksed lugusid, sest mina olin haldjajuttude järgi ikka hakkamas. Eks see old isand Bilbo, kes mulle tähed selgeks õpetas. Tema oli ikka hirmus palju lugend, see vana armas Bilbo isand. Ja tema kirjutas luuletusi. Tema selle salmi tegigi, mis ma just praegast ette lugesin.»

«Tema ei teinud seda ise,» ütles vahele Rühkija. «See on osa pikemast lugulaulust «Gil-Galadi langemine», mis käis iidses haldjakeeles. Küllap oli Bilbo selle ära tõlkinud. Mina ei teadnudki.»

«Oli jah üks igavene pikk jutt,» nõustus Juss, «aga kõik puha Mordorist. Seda osa ma ära ei

õppind, see ajas mulle judinad nahka. Poleks küll arvand, et kunagi tuleb endal sinnakanti minna!»

«Mordorisse!» hüüatas Punapõsk. «Ma väga loodan, et mitte sinna!»

«Ärge öelge nii valjusti seda nime!» keelas Rühkija.

Keskpäev oli käes, kui nad lähenesid kohale, kus rada lõuna pool lõppes; nüüd nägid nad oktoobripäikese selges kahvatus valguses enda ees hallikasrohelist seljandikku, mida mööda nagu üle silla pääses Ilmarünka põhjanõlvale. Nad otsustasid minna tippu otsekohe, kuni jätkub veel päevavalgust. Ennast peita polnud enam võimalik, jäi üle vaid loota, et ei vaenlane ega tema piilurid neid ei jälgi. Mäekülgedel ega ka tipus ei paistnud liikuvat hingelistki. Kui Gandalf viibiski kuskil läheduses, ei andnud ta endast mingit märki.

Ilmarünka läänenõlval leidsid nad varjulise nõo, mille põhjas oli rohtunud külgedega kausikujuline lohk. Sinna jätsid nad Jussi ja Punapõse koos poni, pakkide ja muu kraamiga. Teised kolm läksid üles. Pärast pooletunnist vaevalist ronimist jõudis Rühkija tippu; talle järgnesid Frodo ja Ilo, väsinud ja hing rinnus kinni. Viimane osa nõlvakust oli olnud väga järsk ja kivine.

Nagu Rühkija oli öelnudki, asus mäe tipus suur iidne kiviring, mis nüüd oli varisemas ja pika rohuga kaetud. Ringi keskel seisis hunnik lahtimurdunud kive. Need olid tahmast mustad. Maapind ümberringi oli rohujuurikateni lagedaks põletatud, rohi kiviringi sees kõikjal kõrbenud ning krimpsus, nagu oleks üle künkatipu pühkinud tulekeeled; ent ainsatki elusolendit polnud näha.

Murenenud müürijäänustel seistes avanes rändurite pilgule avar vaade ümbrusele. Enamasti paistis küll vaid tühi ja ilmetu maa, välja arvatud kaugel lõunas mõned puudetukad, mille taga siin-seal läigatas hõbedane vesi. Otse all, samal lõunapoolsel küljel kulges Vana Tee, mis tuli Läänest ja lookles nagu käänuline lint üles-alla, kuni kadus tumeda mäeaheliku taha idas. Teel ei liikunud kedagi. Valget linti pilguga ida poole saates nägid kääbikud mägesid: lähimad nõlvakud pruunid ja rõõmutud, nende taga suuremad hallid rünkad, veelgi kaugemal aga kõrged lumised mäetipud pilvede vahel valendamas.

«Noh, siin me siis oleme!» ütles Ilo. «Lage ja kõle paik, ei vett, ei pea varju. Ja ei mingit märki Gandalfist. Kuid ma mõistan täiesti, miks ta meid siin ei oodanud - kui ta üldse siia tuli.»

«Ei tea,» vaatas Rühkija mõtlikult ümberringi. «Isegi kui ta jõudis Voorele päev või paar pärast meid, võis ta siia jõuda meist varem. Vajaduse korral võib ta liikuda väga kiiresti.» Äkki kummardus Rühkija ja jäi silmitsema kõige pealmist kivi hunnikus: see oli lamedam kui teised ja valgem, nagu oleks tulest puutumata jäänud. Kivi ules tõstnud, keeras Rühkija seda sõrmede vahel ja uuris igast küljest. «Hiljuti on sellega midagi tehtud,» ütles ta. «Mida te nendest märkidest arvate?»

Kivi alumisel, siledal poolel nägi Frodo kriimustusi: **I/.III.**

«Oleks nagu kriips, punkt ja veel kolm kriipsu,» ütles ta.

«Vasakpoolne kriips võib olla ruunimärk G, peente harudega,» arvas Rühkija. «Selle märgi võis siia jätta Gandalf ehkki kindel selles olla ei saa. Kriimud on peened ja kahtlemata värsked. Kuid niisama hästi võivad need märgid tähendada hoopis midagi muud, millel pole meiega mingit pistmist. Rajaleidjad kasutavad ka ruunimärke, ja mõnikord käivad nad siin.»

«Kuid mida võiksid need märgid tähendada, juhul kui need jättis Gandalf?» küsis Ilo.

«Minu meelest,» ütles Rühkija, «on kivile kirjutatud G3, mis tähendaks, et Gandalf oli siin kolmandal oktoobril: see on kolm päeva tagasi. Samuti loeksin ma välja, et ta kiirustas ja hädaoht oli ligi, nii et ta kas ei jõudnud või ei julgenud pikemat ja selgemat sõnumit jätta. Kui nii, siis peame olema ettevaatlikud.»

«Küll oleks hea, kui teaksime kindlalt, et need märgid jättis tema, mida nad ka ei tähendaks,» ütles Frodo. «Meeldiv oleks teada, et ta on teel, ükskõik kas siis meie ees või järel.»

«Võib-olla,» kostis Rühkija. «Mina ise usun, et ta oli siin, ja oli hädaohus. Tipust on üle käinud kõrvetavad leegid; nüüd meenub mulle, et kolme päeva eest nägime idataevas valgust. Mina arvan, et keegi ründas teda siin mäetipul, aga millise tulemusega, seda ei oska ma öelda. Siin teda enam pole; järelikult peame hakkama saama omal käel ning ise jõudma Kaljulõhele nii hästi-halvasti kui võimalik.»

«Kui kaugel on Kaljulõhe?» küsis Ilo tüdinult ringi vahtides. Ilmarünkalt alla vaadates näis maailm tohutult suur ja metsik.

«Minu teadmist mööda pole keegi mõõtnud tee pikkust verstades pärast «Hüljatud Kõrtsi», mis asub Voorest päevateekonna kaugusel idas,» vastas Rühkija. «Kauguse kohta ütlevad ühed nii, teised naa. See on üks niisugune isemoodi tee, et kõik on aiva rõõmsad pärale jõudes, olgu lühikese või pika aja pärast. Kuid ma tean, kui kaua läheksin ma siit ise, juhul kui ilm on ilus ja vahepeal midagi ei juhtu: kaksteist päeva siit Bruineni koolmeni, kus maantee läheb läbi Kaljulõhest välja voolava Valjuvee. Meil seisab ees vähemalt paarinädalane reis, sest teed mööda me minu meelest minna ei tohi.»

«Kaks nädalat!» hüüdis Frodo. «Selle ajaga võib paljugi juhtuda.»

«Võib,» ütles Rühkija.

Vaikides seisid nad mõnd aega mäetipul, lõunapoolse serva juures. Selles üksildases paigas tajus Frodo võib-olla esmakordselt oma seisukorra kogu ebakindlust ja ohtlikkust. Kõigest hingest soovis ta, et saatus oleks lasknud tal vaikselt edasi elada oma armastatud Maakonnas. Tigedalt vahtis ta vastikut teed, mis viis tagasi läände - kodu poole. Äkki puutusid teel ta silma kaks musta täppi, mis liikusid aeglaselt lääne poole; teist korda vaadates nägi ta veel kolme, venimas ida poole neile vastu. Hüüatades haaras ta Rühkijal käsivarrest.

«Vaata!» ütles ta alla teele osutades.

Otsekohe viskus Rühkija müürijäänuste taha pikali, tõmmates Frodo endaga koos maha. Ilo kukkus nende kõrvale.

«Mis on?» sosistas Ilo.

«Ei tea, kuid ma kardan halvimat,» vastas Rühkija.

Ettevaatlikult roomasid nad tagasi müüriservani ja piilusid välja läbi prao kahe sakilise kivi vahel. Valgus hakkas kahanema, sest selge hommik oli möödas ja laskuva päikese ette olid idast kerkinud pilved. Musti täppe nägid nad kõik, kuid ei Ilo ega Frodo suutnud eristada mingit kuju; siiski tundsid nad, et sinna kaugele künkajalamile nende all kogunevad Mustad Ratsanikud.

«Jah,» ütles Rühkija, kelle terav silm hajutas kõik kahtlused, «vaenlane on siin!»

Kiiruga roomasid nad eemale ja ruttasid mööda põhjapoolset nõlva alla kaaslaste juurde.

Juss ja Peregrin polnud laiselnud. Nad olid läbi uurinud nii nõo kui ümber kaudsed nõlvad. Sealsamas lähedal olid nad leidnud mäeküljest välja voolava selge allika, selle kõrval aga jalajäljed, mitte vanemad kui päev või paar. Nõos endas leidsid nad hiljutise lõkkeaseme ja muid märke kiiruga maha jäetud laagripaigast. Mäepoolsel küljel seisid mõned allalangenud rahnud. Nende taga avastas Juss väikese varu korralikult riita laotud tulepuid.

«Tea, kas vana Gandalfoli siin, või kes,» märkis ta Punapõsele. «Aga paistab küll sedamoodi, et see, kes need siia jättis, mõtles pärast tagasi tulla.»

Rühkijat huvitasid need avastused väga. «Ah, oleksin ikka pidanud nõo põhja ise läbi uurima,» ütles ta, kiirustades allika juurde jälgi vaatama.

«Täpselt seda ma kartsingi,» ütles ta tagasi tulles. «Juss ja Punapõsk on jäljed pehmel pinnasel täiesti segi tallanud. Hiljuti on siin käinud rajaleidjad. Tulepuude riit on nende oma. Aga on ka mitmeid värskemaid jälgi, mis ei kuulu rajaleidjatele. Vähemalt ühed, ainult päev või paar vanad, on jäänud rasketest saabastest. Vähemalt ühed. Nüüd pole enam võimalik kindlalt öelda, kuid paistab, nagu oleks saabastes jalgu olnud mitmeid.» Ta vaikis ja jäi seisma, ärevalt mõttes.

Vaimusilmas nägid kääbikud nüüd mantlites ja saabastes Ratsanikke. Kui ratsamehed on nõo juba leidnud, siis mida rutem Rühkija nad siit minema viib, seda parem. Kuulnud, et nende vaenlased on teel, vaid mõne versta kaugusel, silmitses Juss lohku maapinnas suure vastumeelsusega.

«Kas ei oleks targem siit kähku jalga lasta, isand Rühkija?» päris ta kannatamatult. «Aeg kisub na hiliseks ja mulle ei meeldi see auk mitte üks põrm: ajab siukse kõheda tunde peale.»

«Jah, kindlasti peame kohe otsustama, mida edasi teha,» vastas Rühkija ja tõstis pea, et uurida aega ja ilma. «Tead, Juss,» ütles ta lõpuks, «ega see org mullegi meeldi, kuid ma ei tea ka ühtki paremat paika, kuhu võiksime enne ööhakku välja jõuda. Praegu vähemalt oleme varjul, liikuma hakates muutuksime vaenlase piiluritele paremini märgatavaks. Parim, mida võiksime teha, oleks minna siitpoolt ahelikku tagasi põhja, sinna, kust tulime, aga seal on maastik enamvähem sama mis siin. Kui tahaksime varju otsida lõuna pool tihnikutes, peaksime ületama tee, mida vaenlane jälgib. Küngaste taga teest põhja pool on maa verstade kaupa lage ja tasane.»

«Kas siis Ratsanikud *näevad?*» küsis Ilo. «Ma mõtlen, et tavaliselt kasutavad nad justkui rohkem ninasid kui silmi ja nuhutavad meie järele, kui nuhutamine on õige sõna, vähemasti päevavalges. Aga neid nähes sundisid sa meid maha heitma; ja nüüd räägid, et kui liikuma hakkame, võivad nad meid märgata.»

«Üleval mäetipul olin ma liiga hooletu,» vastas Rühkija. «Oleksin väga tahtnud leida mingit märki Gandalfist; kuid see oli viga, et läksime üles kolmekesi ja seisime seal nii kaua. Sest mustad ratsud näevad, ja Ratsanikel võib piiluriteks olla inimesi või muid olendeid, nagu Voorel tähele panime. Nemad ise ei näe valguse maailma nii, nagu näeme meie, kuid meie kujud heidavad nende vaimusilmas varje, mis kaovad vaid keskpäevase päikese käes; pimedas aga seletavad nad palju sellist, mis jääb meie silma eest varjatuks: siis on nad kõige kardetavamad. Ning kogu aeg on nad võimelised haistma elusolendite verd, seda ihaldades ja vihates. Ja on olemas ka muid meeli peale haistmise ja nägemise. Meie ju tunnetame nende lähedust - seepärast läks meil süda rahutuks niipea kui siia saime, veel enne, kui neid nägime; nemad tunnetavad meid veelgi terasemalt. Samuti,» lisas ta häält sosinaks alandades, «tõmbab neid ligi Sõrmus.»

«Kas pole siis mingit pääsu?» hüüatas Frodo, heites meeletuid pilke ümberringi. «Kui ma liigun, näevad nad mind ja püüavad kinni! Kui olen paigal, tõmban ma neid ligi!»

Rühkija pani talle käe õlale. «Kogu lootus pole veel kadunud,» ütles ta. «Sa pole üksinda. Võtkem hea endena kasvõi seda riita valmispandud tulepuid. Ümbrus ei paku meile siin ei varju, ei kaitset, kuid tuli võib anda mõlemat. Sauron võib rakendada tuld oma õelate eesmärkide teenistusse, nagu ka kõike muud, kuid Ratsanikud ei armasta tuld ja kardavad neid, kelle valduses see on. Kõnnumaal on tuli meie sõber.»

«Võib ju olla,» pobises Juss. «Aga sama hästi võiks me ka karjuma pista, et «siin me oleme!»

Oru kõige madalamas ja varjatumas sopis süütasid nad lõkke ja valmistasid toitu. Õhtuvarjud laskusid maale, õhk jahenes. Äkki tundsid kääbikud, et nad on väga näljased, sest polnud hommikust saadik midagi söönud; ettevaatusest lubasid nad endale siiski vaid kasina õhtueine. Ebasõbralikes paikades, kust neil tuli läbi rännata, elasid vaid metsloomad ja linnud; ükski rahvaist, kes asustasid

maailma, polnud tahtnud sinna eluasemeid rajada. Mõnikord oli küngaste taha asja rajaleidjail, kuid neid oli vähe ja nad ei jäänud kauaks. Juhtus, et seal liikus ka teisi, pahatahtlikke olendeid: aeg-ajalt eksis nendele maadele mõni troll, kes tuli Udumägede põhjapoolsetest kurudest. Rändureid oli lootust kohata vaid teel, kõige sagedamini päkapikke, kes aga tavaliselt ruttasid edasi oma asjakäikudel ega vaevunud võõrastele sõnagi poetama, abist rääkimata.

«Vaevalt, et me oma toiduga välja tuleme,» muretses Frodo. «Viimased päevad oleme läbi ajanud üsna kasinalt ja seegi siin pole mingi pidusöök; aga siiski oleme kulutanud ülearu, kui meil veel kaks nädalat minna on, ja võibolla kauemgi.»

«Toitu maailmas leidub,» ütles Rühkija, «marju, juurikaid, taimi; vajaduse korral võin ma ka jahile minna. Enne talve pole meil vaja nälga karta. Kuid toidu korjamine ja jahtimine on pikk ja vaevaline töö, meil aga on kiire. Nii et tõmmakem vöörihmad koomale ja lootkem pidulaudade peale, mis ootavad meid Elrondi kojas!»

Pimeduse saabudes läks ilm järjest külmemaks. Üle oru serva vaadates nägid rändurid nüüd veel vaid halli maad, mis kiiresti mähkus pimedusse. Aegamisi täitus vahepeal selginud taevas pilkuvate tähtedega. Frodo ja teised kääbikud kogunesid kobarasse tule ümber, iga viimane kui rõivahilp ja tekk peale kistud. Rühkija seevastu leppis oma ainsa mantliga, istus neist veidi eemal ja popsis mõtlikult piipu.

Öö saabudes, kui lõke heitis ümberringi erksat valgust, hakkas Rühkija jutustama lugusid, et hoida kääbikute mõtteid hirmust eemal. Ta teadis palju jutte kaugetest aegadest, haldjatest ja inimestest ning muistse aja headest ja halbadest tegudest. Kääbikud imestasid endamisi, kui vana ta võiks olla ja kus on ta kõiki neid lugusid kuulnud.

«Räägi meile Gil-Galadist,» ütles Ilo äkki, kui rajaleidja hetkeks vaikis, olles lõpetanud loo haldjakuningriikidest. «Kas sa tead temast veel midagi peale selle laulu, millest ennist rääkisid?»

«Tean, muidugi tean,» vastas Rühkija. «Samuti teab Frodo, sest see lugu puutub meisse üsna lähedalt.» Ilo ja Punapõsk pöörasid pilgud Frodo poole, kes istus ja vahtis tulle.

«Mina tean vaid seda vähest, mis Gandalf mulle rääkis,» ütles Frodo aeglaselt. «Gil-Galad oli viimane Keskmaa suurtest haldjakuningatest. Haldjakeeles tähendab Gil-Galad *Tähevalgus*. Koos haldjasõber Elendiliga läks ta...»

«Ei!» katkestas teda Rühkija. «Pole vaja rääkida seda praegu, kui vaenlase teenrid on nii lähedal. Kui meil õnnestub läbi murda Elrondi juurde, kuulete tema loo seal, algusest lõpuni.»

«Siis räägi meile mõni muu vanaaja jutt,» palus Juss, «mõni lugu haldjatest enne nende hiilguse kustumist. Nii väga tahaks veel miskit haldjatest kuulda; pimedus pressib ümberringi nii hirmsasti peale.»

«Ma räägin sulle loo Tinúvielist,» ütles Rühkija, «lühidalt - sest see on pikk jutt, mille lõpp pole enam kellelgi meeles, ja praegu pole maailma jäänud kedagi peale Elrondi, kes mäletaks lugu nii, nagu seda räägiti vanal ajal. See on ilus laul, kuid ka kurb, nagu kõik Keskmaa lood, kuid võib-olla siiski lisab meie südameisse julgust.» Veidi mõelnud, hakkas ta kõnelema, vaikselt ja poollauldes:

«Pikk oli leht, ja uhkust täis,
Mürkputked tõstsid karikpead;
Ent varjulisel välul näis,
Kui hõbevalgus virendaks.
Tinúviel see tantsis seal;
Kuid salamuusik varju jäi,
Kui kuu tal helgiks juuste peal
Ja rõivil tähed sirendaks.

Seal Beren, ületanud mäed,
Käis eksinuna puie all,
Kus haldjavirra vooge näed;
Kurb, üksi iseendaga.
Nii uites äkkisilma tal
Õhkõbluksed jäid haldjakäed,
Kuldlilled rüül ja varrukal
Juus pilvekiuna lendamas.

Kui võluväel läks kergeks jalg,
Uus jõusööst täidab sõjameest;
Hing hell ja õhetamas palg,
Kuukiirt ta haarab kuumavat.
Ent tantsujalul tema eest
Neid pageb haldjametsa all
Kaob silmist, üksi jättes meest
Taas metsavaikust kuulama.

Õrn tihti kostus jala-ast,
Kui uje sahin niinepuul;
Ja maa-alt kostvast muusikast
Mets salamisi väreles.
Surmputkelehed sügiskuul
On kolletund, ja koltuvast
Puuvõrast sosistades tuul
Viib lehe lehe järele.

Küll otsis Beren kaugel maal,
Kus aastaid maas kui lehti puult,
Kui valgust annab öisel a'al
Vaid kuu ja tähepudemed,
Tinûvieli mantel kuult
Ent peegeldus, kui kaugel ra'al
Ta tantsiskles kesk taevatuult,
All udu-hõbeudemed.

Ta tuli taas, kui möödus talv,
Ja teate tõi ta lauluviis,
Kui tuul soe vihm, lõo taeva all
Et kevad hell on tulekul
Taas haldjaõitest särab hiis,
Kus käib Tinûvieli jalg,
Ja soov taas tärkab Berenis
Ta seltsis laulda muretult.

Ent pageb kärmelt neid ta eel
Tinûviel! Tinûviel!
Mees hüüab, huulil haldjakeel,
Ning peatub haldjas kaheldes.
Hukk tabas teda hetkel sel,
Sest kärmelt Beren tõttab teel,
Ja lummatult Tinûviel
Tal langeb käte vahele.

Näeb haldjasilmi Beren neid
Mil juus kui pilvevari peal;
Ning tähevalgussädemeid
Neis peegeldunult võbeles.
Tinûviel, kel surra eal
Ei oleks tulnud haldjaneid,
Ta ümber juukseid heidab seal,
Ja käsivarred hõbesed.

Pikk oli tee, mis seisis eel
Ürgkaljudest neid üle viis,
Raudsaalid, uksed riivis teel,
Ja laaned tühjad, kõledad.
Neid surmameri lahku viis,
Ent siiski kokku said kord veel,
Ja ammu neeland muistne hiis
On sammukajad mõlemad.»

Ohanud, vaikis Rühkija veidi aega. «See laul on värsimõõdus, mida haldjad ise kutsuvad *ann-thennathiks,»* ütles ta siis, «mida on aga raske ümber panna meie tavakeelde; laulu tegelikust kõlast saame nii vaid kahvatu ette kujutuse. Laul räägib sellest, kuidas Beren Barahiri poeg kohtus Lúthien Tinûvieliga. Beren kuulus surelike hulka, Lúthieni isaks oli aga Thingol, haldjakuningas Keskmaal siis, kui maailm oli veel noor; haldjaneid oli kauneim kõigist, kes iial maailmas kõndinud. Tema ilu oli nagu tähesära Põhjamaa udude kohal ning ta nägu kiirgas valgust. Noil päevil elas Põhjamaal Angbandis Peavaenlane, ja Mordori Sauron oli vaid üks ta teenreid, ning haldjad, kes tulid Läänest Keskmaale tagasi, asusid sõtta ta vastu, et saada kätte varastatud Silmarilid; seejuures olid haldjatele abiks inimeste esiisad. Aga Vaenlane võitis ja Barahir langes, ning Beren põgenes läbi suure ohu üle Hirmumägede ja jõudis Thingoli salajasse kuningriiki Neldorethi metsas. Seal nägi ta Lúthieni laulmas ja tantsimas metsavälul nõiutud jõe Esgalduini ääres; Beren nimetas ta Tinûvieliks, mis on muistses

keeles Ööbik. Hiljem pidid nad läbi elama palju kurbi päevi ja saatus lahutas nad kauaks. Tinûvieli abiga pääses Beren Sauroni maa-alusest vangikongist ja suuri ohtusid trotsides paiskasid nad koos isegi Peavaenlase troonilt ja võtsid ta raudkroonist ära ühe kolmest Silmarilist, erksaimatest kalliskividest kogu ilmas, pruudilunaks Lúthieni eest ta isale Thingolile. Viimaks pures Bereni surnuks Hunt, kes tormas välja Angbandi väravaist, ja mees suri Tinûvieli kätel. Tinûviel valis samuti surelikkuse, et surma läbi maailmast lahkudes oma armastatule järgneda; ning laulud kõnelevad, et nad kohtusid uuesti Igavikumere taga ja kõndisid veel kord üürikest aega elavaina rohelistes laantes, kuni lahkusid üheskoos ammusel ajal selle maailma radadelt. Nii juhtuski, et haldjatest on surnud ja tõepoolest siit ilmast lahkunud ainuüksi Lúthien Tinûviel, see, keda nad kõige enam armastasid. Kuid temast põlvnevad vanaaja haldjakuningad, kes jäid elama inimeste sekka. Siin elab praegugi veel neid, kelle esiemaks oli Lúthien ja kõneldakse, et tema sugu ei hääbu iial. Kaljulõhe Elrond on samuti tema hõimust. Sest Berenist ja Lúthienist sündis Dior, Thingoli pärija, ning temast omakorda Elwing Valge, kelle kosis Earendil: toosama mees, kes seilas oma laevaga maailma ududest välja taevastele meredele, Silmaril laubal. Ja Earendilist pärinesid Númenori ehk Läänesaare kuningad.»

Kui Rühkija rääkis, vaatasid kääbikud ta kummalist indu tulvil nägu, mida ähmaselt valgustas lõkketule puna. Ta silmad särasid, hääl oli sügav ja kõlav Rajaleidja pea kohal kummus must tähistaevas. Äkki ilmus tema selja taha Ilmarünka tipu kohale kahvatu valgus. Noorkuu tõusis aegamisi üle künka, mis oma varju nende peale heitis, ning tähed lõid mäe kohal kahvatuma.

Lugu lõppes. Kääbikud nihutasid end ja ringutasid. «Vaata!» ütles Ilo. «Kuu juba tõuseb; aeg on küllap hiline.»

Teisedki tõstsid pilgu. Ning samas märkasid nad oruveerel võbeleva kuuvalguse taustal väikest tumedat täppi. Arvatavasti oli see mõni suur kivi või esileulatuv rahn, mille kuu kahvatu valgus teravalt välja joonistas.

Juss ja Ilo tõusid ja kõndisid tulest eemale. Frodo ja Punapõsk jäid vaikides istuma. Rühkija silmitses teraselt kuuvalgusest ülekallatud mäekallast. Kõik näis vaikne ja rahulik, kuid nüüd, kus Rühkija enam ei rääkinud, tundis Frodo, kuidas ta südame ligi kipub hiilima jäine hirm. Ta tõmbus kägarasse, tulele lähemale. Samal hetkel tuli Juss lohuservalt jooksuga.

«Ei mina tea, mis see on,» ütles ta, «aga äkki hakkas kole hirm. Ma'i julgeks miski hinna eest siit loigust välja minna; nisuke tunne oli, nigu hiiliks keegi kallakut mööda ülesse.»

«Kas sa *nägid* midagi?» küsis Frodo jalule karates.

«Ei, peremees. Ma'i näind midagi, aga ma ei julgend vahtima ka jääda.»

«Mina nägin midagi,» teatas Ilo, «või arvan, et nägin - kaugemal lääne pool, kus tasandik jääb mäetipu varjust välja, *arvasin* nägevat kuuvalgel kahte või kolme musta kogu. Paistis, et tulevad siiapoole.»

«Hoiduge tule lähemale, näod väljapoole!» hüüdis Rühkija. «Hoidke mõned pikemad tuletukid käepärast!»

Kääbikutele näis, et nad istusid seal terve igaviku hingetuna, seljad lõkke poole, puurides pilguga ümbritsevat pimedust. Mitte midagi ei juhtunud. Öös polnud ei hääli, ei liikumist. Frodo nihutas end, tundes, et vaikus kipub muutuma talumatuks: heameelega oleks ta kõigest kõrist karjunud.

«Tasa!» sosistas Rühkija. «Mis see on?» ahhetas Punapõsk samal hetkel.

Nad pigem tundsid kui nägid, kuidas lohuservale mäe vastaspoolel kerkis vari, üks, aga võib-olla mitu. Kääbikud pingutasid silmi ja varjud näisid kasvavat. Peagi polnud enam mingit kahtlust: nõlvakul seisid kolm või neli musta kogu ja vaatasid nende poole alla. Kogud olid nii tumedad, et näisid tiheda hämaruse taustal mustavate aukudena. Frodole tundus, nagu kuuleks ta tasast sisinat, tajuks mürgist hingeõhku, mis torkas ta südamesse nagu jäine nõel. Siis hakkasid kogud aeglaselt lähenema.

Hirm sai võitu Punapõsest ja Ilost ning nad viskusid kõhuli maha. Juss tõmbus Frodo kõrvale kägarasse. Frodo polnud vähem hirmul kui ta kaaslased; ta värises, nagu üdini tungiva külma käes, ning äkki tõrjus isegi hirmu kõrvale vastupandamatu kiusatus Sõrmus sõrme panna. See soov muutus kõikehõlmavaks ja enam ei suutnud ta mõelda millestki muust.

Ta polnud unustanud kääpaid ega ka Gandalfi hoiatust; ent sund heita mõttest kõik hoiatused oli nii tungiv, et vastupanu muutus üha raskemaks. Mitte et ta oleks lootnud seeläbi pääseda, või korda saata mõnd tegu, head või halba: ta tundis vaid, et peab võtma Sõrmuse ja panema selle sõrme. Hääl oli kurgus kinni. Ta nägi, kuidas Juss teda silmitseb, otsekui aimates peremehe suurt kimbatust, kuid ta ei suutnud Jussi poole pöörduda. Sulgenud silmad, võitles ta iseendaga veel veidi aega; ent juba muutus vastupanu talumatuks ja tõmmanud keti välja, libistas ta Sõrmuse aeglaselt vasaku käe nimetissõrme.

Otsekohe, ehkki muu ümbrus jäi endiselt ähmaseks ja pimedaks, nägi ta varje kohutava selgusega. Ta nägi, mis on nende mustade mantlite all. Kokku oli neid viis, viis kõrget kogu: kaks seismas lohuserval, kolm lähenemas. Frodo nägi teravaid, halastuseta silmi hõõgumas kaametes nägudes; nägi pikki halle rüüsid mantlite all, hõbekiivreid hallidel juustel, terasest mõõku kondistes kätes. Nende pilk langes temale ja tungis temast läbi, kui nad edasi tormasid. Meeleheitel tõmbas Frodo välja omaenda mõõga, mis näis lõkendavat punaselt nagu tõrvik. Kaks kogu seisatasid. Kolmas oli pikem kui ülejäänud: ta pikad juuksed kiiskasid ning kiivril sätendas kroon. Ühes käes hoidis ta pikka mõõka, teises nuga; nii nuga kui seda hoidev käsi kiirgasid kahvatut valgust. Vari lähenes ja tormas Frodole kallale.

Selsamal hetkel viskus Frodo ettepoole, näoli maha, ja kuulis end hüüdvat: *Oo Elbereth! Gilthoniel!* Samaaegselt virutas ta mõõgaga hoobi vaenlase jalgade pihta. Öövaikust rebestas kriiskav karje; Frodosse sähvatas meeletu, külm valu, nagu oleks ta vasakusse õlga tunginud mürgine jäänool. Teadvust kaotamas, nägi ta veel nagu läbi keerleva udu, kuidas pimedusest hüppas välja Rühkija, kummaski käes leegitsev puuoks. Viimase jõupingutusega, mõõka käest pillates, kiskus Frodo Sõrmuse sõrmest ja pigistas selle tugevasti paremasse pihku.

12. PEATÜKK
Pagemine Koolmele

Ärgates leidis Frodo, et pigistab ikka veel meeleheitlikult Sõrmust peos. Ta lamas tule ääres, kuhu oli lisatud uusi puid ja mis põles heledalt. Kolm kaaslast kummardusid ta kohale.

«Mis juhtus? Kus too kaame kuningas on?» hüüdis ta meeletult.

Teda rääkimas kuuldes olid kaaslased nii rõõmsad, et ei märganud mõnd aega vastatagi; samuti ei mõistnud nad, mida Frodo tahtis öelda. Pikapeale hakkas Frodo Jussi selgituste varal taipama, et nad polnud näinud midagi peale varjutaoliste kogude, kes nende poole tormasid. Siis äkki oli Juss õudusega märganud, et ta isandat pole enam kuskil, ning samal hetkel tormas must vari temast mööda ja ta kukkus. Ta kuulis veel Frodo häält, kuid see näis kostvat kuskilt kaugelt, nagu maa alt, ning hüüdis arusaamatuid sõnu. Midagi rohkemat nad ei näinud, kuni komistasid Frodo otsa, kes lamas maas nagu laip, nägu vastu rohtu ja mõõk keha all. Rühkija käskis neil ta üles tõsta ja asetada lebama tule äärde, ning kadus siis. Nüüd oli sellest juba hulk aega möödas.

Juss hakkas ilmselt uuesti Rühkijas kahtlema, ent sellal, kui nad omavahel kõnelesid, tuli mees tagasi, ilmudes ootamatult ööpimedusest. Kõik võpatasid, Juss tõmbas mõõga välja ja jäi seisma Frodo kohal; ent kiiresti laskus Rühkija kääbiku kõrvale põlvili.

«Mina pole Must Ratsanik, Juss,» ütles ta vaikselt, «ega ole ka nendega mestis. Püüdsin vaid välja uurida, mida nad nüüd kavatsevad teha, aga neist pole enam jälgegi. Tõepoolest arusaamatu, miks nad niimoodi kadusid ega ründa uuesti. Nende lähedalolekut pole igatahes tunda.»

Frodo lugu kuuldes jäi ta murelikuks, vangutas pead ja ohkas. Siis käskis ta Punapõsel ja Ilol soojendada nii palju vett kui nende väikestes pottides võimalik ning pesta haava kuuma veega. «Pange aga puid tulle juurde, ja hoidke Frodo soojas!» käskis ta. Siis tõusis ta, kõndis eemale ning kutsus Jussi enda juurde. «Paistab, et nüüd saan ma asjast paremini aru,» ütles ta vaikselt. «Näib, et vaenlasi oli ainult viis. Miks nad kõik siin pole, seda ma ei tea; võibolla nad lihtsalt ei lootnud vastupanu kohata. Praegu on nad ajutiselt tagasi tõmbunud. Kuid kardan, et mitte kaugele. Kui me ei suuda põgeneda, ründavad nad mõnel teisel ööl uuesti. Nad on ainult ootel, sest arvavad, et eesmärk on peaaegu saavutatud ja Sõrmus ei saa kaugemale põgeneda. Arvatavasti usuvad nad, Juss, et su isanda surmahaav allutab ta nende tahtele. Elame-näeme!»

Juss oli pisaraisse lämbumas. «Ära heida meelt!» ütles Rühkija. «Nüüd pead sa mind usaldama. Sinu Frodo on tehtud tugevamast puust kui ma arvasin, ehkki Gandalf andis mõista, et see võib nõnda olla. Ta ei ole surnud, ja minu meelest jaksab ta haava halvavale võimule kauem vastu panna, kui vaenlased arvavad. Ma teen kõik, mis suudan, et teda aidata ja ravitseda. Valvake teda hästi, kuni ma ära olen!» Ning ta ruttas taas minema, kadudes pimedusse.

Frodo tukastas, ehkki valu haavas kasvas aeglaselt, levitades hauakülmust õlast edasi kätte ning külge. Sõbrad valvasid ta kohal, soojendasid teda ja pesid haava. Pikkamisi ja vaevaliselt möödus öö. Taevasse oli kerkimas koit ja hall valgus ujutas üle nende laagripaiga, kui Rühkija viimaks tagasi tuli.

«Vaadake!» hüüdis ta; ning kummardunud, tõstis ta maast musta mantli, mida nad varem pimeduses polnud märganud. Umbes ühe jala kõrgusel alläärest oli mantlisse käristatud auk. «Seda tegi Frodo mõõgahoop,» ütles Rühkija. «Kardan küll, et muud kahju tal vaenlasele teha ei õnnestunud, sest seda kohutavat kuningat tabades puruneb iga mõõgatera, tema oma jääb aga terveks. Valusamaks hoobiks vaenlasele oli kuulda Elberethi nime.

Frodole aga oli valusaim see!» Uuesti kummardunud, võttis ta maast pika kitsa teraga noa. Nuga helkis külmalt. Kui Rühkija selle üles tõstis, nägid kääbikud, et tipu lähedal oli teras kriim ning ots oli ära murdunud. Kuid üha helenevas koiduvalguses näis noatera sulavat, haihtudes kääbikute hämmeldunud pilkude all õhku nagu suits, kuni Rühkijale jäi pihku vaid käepide. «Jah!» hüüdis rajaleidja. «Sellesama neetud relvaga löödigi haav. Vähe on maailmas järel neid, kelle ravimiskunst aitaks sääraste hirmsate relvade vastu. Kuid ma teen, mis suudan.»

Ta istus maha, asetas käepideme põlvedele ja laulis selle kohal midagi venival häälel, kääbikutele tundmatus keeles. Pannud relvajäänuse käest, pöördus ta siis Frodo poole ja rääkis vaikse häälega sõnu, mida teised ei kuulnud. Seejärel tõmbas ta vööl rippuvast kotist välja mõned pikad taimelehed.

«Neid lehti,» ütles ta, «käisin otsimas kaugel, sest siin viljatutel mägedel see taim ei kasva; leidsin ta tihnikuis teest lõuna pool, otsides pimedas lõhna järgi.» Ta muljus ühe lehe sõrmede vahel katki ja ümberringi levis terav magus lõhn. «Suur õnn, et ma selle leidsin: see on ravimtaim, mille Lääne inimesed tõid kaasa Keskmaale. Nad nimetasid seda *athelaseks* ning nüüdsel ajal kasvab seda paiguti vaid nendes kohtades, kus nad vanasti elasid või laagris olid; Põhjas ei tunne seda taime enam keegi peale üksikute kõnnumaal rändajate. *Athelasel* on palju häid omadusi, kuid sellise haava jaoks, nagu Frodol, võib isegi tema ravitoime nõrgaks osutuda.»

Rühkija viskas lehed keevasse katlasse ning pesi leotisega Frodo õlga. Aur lõhnas nii värskendavalt, et ka terved kääbikud tundsid, kuidas nende vaim selgis ja rahunes. Samuti oli taimel võime parandada haava, sest Frodo valu hakkas järele andma ja külmatunne küljes leevenes; kuid käsivars lebas jõuetult kõrval nagu ennegi; ta ei suutnud kätt tõsta ega sellega midagi teha. Kibedalt kahetses Frodo oma rumalust ja tegi endale etteheiteid tahtejõu nõrkuse pärast, sest taipas nüüd, et Sõrmust sõrme pannes oli ta allunud mitte enda, vaid oma vaenlaste tahtele. Ta kartis, et jääb nüüd

kogu eluks vigaseks ja mõtles, kuidas nad küll rännakut jätkavad. Tema ise tundis end jaluletõusmiseks liiga nõrgana.

Parasjagu arutasid teised täpselt sedasama küsimust. Kiiresti jõudsid nad otsusele, et Ilmarünkalt tuleb lahkuda niipea kui võimalik. «Minule paistab,» ütles Rühkija, «et vaenlane on sel paigal silma peal hoidnud juba mitu päeva. Kui Gandalf uldse siin viibis, lahkus ta kindlasti kohe ega tule enam tagasi. Ent nii või teisiti varitseb meid siin eileöise rünnaku järel pimeduse saabudes suur oht, ja suurem ei saa see enam kusagil olla, kuhu me ka ei läheks.»

Niipea kui päevavalgus oli käes, sõid nad kiiruga ja pakkisid asjad. Et Frodo kõndida ei suutnud, pandi ta poni selga, suurem osa muust kandamist aga jaotati ülejäänute vahel. Vaene loom oli viimastel päevadel imetlusväärselt kosunud; juba praegu näis ta palju priskem ja tugevam ning hakkas üles näitama piiritut kiindumust oma uute isandate ja iseäranis Jussi vastu. Võis aimata, mis päevi oli ta näinud Sõnajala Villu juures, kui isegi rännak tühermaal osutus nii palju kosutavamaks ta endisest elust.

Nad asusid teele lõuna suunas. See tähendas küll, et tuleb ületada tee, kuid nii oli kõige kiiremini võimalik jõuda metsasemale maale. Samuti vajasid nad küttepuid, sest Rühkija ütles, et Frodot tuleb hoida soojas, eriti öösel, ning et mingil määral pakub tuli neile kõigile kaitset. Samuti lühenes teekond selles suunas veel ühe suure kaare võrra: Ilmarünkast ida pool pööras tee põhja ja tegi sisse järjekordse pika aasa.

Aeglaselt ja ettevaatlikult läksid rändurid ringi ümber küngaste edela nõlva, jõudes mõne aja möödudes välja teepervele. Ratsanikest polnud mingit märki. Kuid teest üle kiirustades kuulsid nad kaugel eemal kaht hüüdu: jäiselt külma häält hõikamas, ja samasugust vastust. Vabisedes jooksid kääbikud üle tee ja tormasid teisel pool tihnikusse. Lõuna pool maapind langes, kuid see oli metsik, asustamata maa; kohati kasvas vaid tihedate padrikutena põõsaid ja jässakaid puid, mille vahele jäid suured lagedad alad. Hõredate puhmastena leidus maas karedat, halli rohtu; puulehed tihnikuis olid kolletunud ja varisesid. See oli rõõmutu paik; teekond edenes aeglaselt ja süngelt. Vaevaliselt edasi kõmpides rääkisid rändurid omavahel vähe. Murega silmitses Frodo kaaslasi, kes kõndisid ta kõrval, pead norus, selg kumaras kandami raskuse all. Isegi Rühkija näis väsinud ja morn.

Juba esimese rännakupäeva õhtupoolikul hakkas Frodo õlg uuesti tugevamini valutama, kuid pikka aega ei öelnud ta sõnagi. Möödus neli päeva, ilma et maastik või väljavaade oleks kuigivõrd muutunud, ainult Ilma rüngas selja taga vajus järjest madalamaks ja kauged mäed kõrgusid iga päev ivakese lähemal. Pärast kaugelt kostnud karjet polnud nad näinud ega kuulnud mingit märki, et vaenlane oleks nende põgenemist märganud või neile järgnenud. Hirmuga ootasid nad iga päev pimedusetunde ja valvasid öösiti paarikaupa, kartes iga hetk silmata musti kogusid hallis hämaruses, mida valgustas ähmaselt pilvedega looritatud kuu; kuid nad ei näinud midagi, ega kuulnud ka mingeid hääli peale kuivanud lehtede ja rohukahina. Ainsalgi korral ei tajunud nad kurjade jõudude ligiolekut, nagu enne rünnakut orus. Ent lootus, et Ratsanikud on taas kord kaotanud nende jäljed, näis ülearu roosiline. Võib-olla varitsevad nad lihtsalt hetke, et rünnata kohas, kus puudub igasugune võimalus põgenemiseks?

Viienda päeva lõpul võis märgata, kuidas maapind uuesti aeglaselt kerkib, kui rändurid hakkasid välja jõudma laiast, laugest orust, kuhu seni olid laskunud. Nüüd juhtis Rühkija neid uuesti kirdesse ning kuuendal päeval jõudsid nad pika lauge mäenõlva harjale, kust nägid kaugel eespool metsastunud küngaste kobarat. All paistis ka tee, mis kulges kaarega ümber mäejalami; paremal aga läikles tuhmilt hall jõgi kahvatus päevavalguses. Veel kaugemal paistis veel üks jõgi kivises, pooleldi uttu peitunud orus.

«Midagi pole parata, siin peame veidi maad teed mööda minema,» ütles Rühkija. «Meie ees on Härmalätte jõgi, haldjakeeli Mitheithel. See voolab alla Õginõmmedelt, saab alguse trollikaljude juurest Kaljulõhest põhja pool ning suubub kaugel Lõunas Valjuvee jõkke. Allpool ühinemiskohta kutsutakse jõge mõnel pool Hallvooks. Enne merre jõudmist kogub see jõgi endasse ohtrasti vett. Oginõmmest madalamal pääseb üle jõe ainuüksi Viimase Silla kaudu, mida mööda ka maantee läheb.»

«Ja mis on see teine jõgi, seal kaugemal?» küsis Ilo.

«Valjuvee ehk Kaljulõhe Bruinen,» vastas Rühkija. «Pärast silda kulgeb tee palju versti mööda künkajalameid, kuni Bruineni Koolmeni. Kuidas me sealt üle saame, seda ma veel ei tea. Kuid ületagem üks jõgi korraga! Niigi oleme õnnega koos, kui vaenlased ei oota meid Viimasel Sillal.»

Järgmisel hommikul varakult laskusid nad mööda mäenõlva uuesti alla ja liginesid teele. Juss ja Rühkija läksid ette maad kuulama, ent ei leidnud mingit märki ei teekäijatest ega ratsameestest. Siin, mägede all varjus, oli hiljuti sadanud - Rühkija arvates kahe päeva eest, nii et vihm oli kõik jäljed ära pesnud. Niipalju kui tema suutis otsustada, polnud pärast seda teel liikunud ühtegi ratsameest.

Nad ruttasid teed mööda edasi nii kiiresti kui jalad võtsid ja paari versta pärast, lühikese järsu languse järel, nägid enda ees Viimast Silda. Hirmuga olid nad üha mõelnud mustade kogude peale, kes võisid sillal varitseda, kuid ei näinud seal kedagi. Rühkija käskis kääbikuil varjuda tee kõrval tihnikusse ja läks ise ette.

Üsna pea ruttas ta tagasi. «Vaenlasest pole jälgegi,» teatas ta, «ja ma mõtlen kogu aeg, mida see peaks tähendama. Seevastu leidsin midagi väga iseäralikku.»

Sirutanud käe, näitas ta kääbikutele kahvaturohelist kalliskivi. «Leidsin selle silla keskel

teemudast,» ütles Rühkija. «See on berüll, haldjakivi. Kas see jäeti sinna meelega või pillati kogemata maha, ei oska ma öelda; kuid minus äratab too kivi uut lootust. Ma võtan seda kui märki, et võime silla ületada; aga pärast seda ei julge ma küll enam teele jääda, kui mõnd selgemat märguannet ei saa.»

Otsekohe ruttasid rändurid edasi. Jõe ületamisel ei takistanud neid keegi; oli vaid kuulda, kuidas vesi sulises kolme kõrge sillakaare all. Veel versta jagu vantsinud, jõudsid nad paika, kus teest vasakul suundus läbi mägise maa põhja poole kitsas kuristik. Siin pöördus Rühkija teelt ära rajale, mis lookles mööda vaikivaid künkajalameid, ja peagi kadus rännuseltskond tusaste, tumedate puude alla.

Kääbikutel oli hea meel, et rõõmutud tihnikud ja ohtlik tee olid jäänud seljataha, kuid ka siinsed paigad tundusid ähvardavad ja ebasõbralikud. Mida kaugemale edasi, seda kõrgemaks kerkisid kahel pool mäed. Siin-seal kõrgendikel ja mäekurudes silmasid kääbikud süngete iidsete kivimüüride ja tornide jäänuseid. Frodol, kes polnud ametis kõndimisega, jäi aega ette vahtida ja mõelda. Talle meenus, kuidas Bilbo oma reisist jutustades oli rääkinud ähvardavatest tornidest mägedel teest põhja pool, tolle trollimetsa lähedal, kus oli aset leidnud ta esimene suurem seiklus. Frodo arvestas, et praegu on nad umbkaudu samades paikades ja mõtles, et äkki sattuvad ka nemad sealtsamast lähedalt läbi minema.

«Kes siinseis paigus elavad?» küsis ta Rühkijalt. «Ja kes ehitas need tornid? Kas siin on trollimaa?»

«Ei!» ütles Rühkija. «Trollid ei ehita midagi. Siinmail ei ela mitte keegi. Kunagi igiammusel ajal elasid siin inimesed, aga nüüdseks pole enam kedagi järel. Neist said kurjuse käsilased, nagu legend räägib, sest nad langesid Angmari varju alla. Kõik nad hukkusid suures sõjas, mis tegi Põhja Kuningriigile lõpu. See juhtus nõnda kaua aega tagasi, et mäedki on nad unustanud, ehkki vari lasub selle maa kohal tänini.»

«Kust kuuled sina selliseid lugusid, kui maa on tühi ja kõik ammu unustatud?» päris Peregrin. «Linnud ja loomad selliseid jutte ei räägi.»

«Elendili pärijad ei ole veel unustanud kõike, mis on kunagi juhtunud,» ütles Rühkija, «ja palju sellist, mida ka mina ei tea, mäletatakse Kalju lõhel.»

«Kas sa käid Kaljulõhel sageli?» küsis Frodo.

«Jah, sageli,» kostis Rühkija. «Kunagi ma elasin seal, ja nüüdki pöördun võimaluse korral sinna alati tagasi. Oma südames olen kogu aeg seal; kuid saatusest pole mulle määratud istuda rahulikult ühe koha peal, ka mitte Elrondi kaunis kojas.»

Mäed hakkasid kahelt poolt peale rõhuma. Tee nende taga kulges oma soodu Bruineni poole, kuid kumbagi jõge polnud praegu näha. Rändurid jõudsid pikka, kitsasse ja sügavasse orgu, mille põhjas oli pime ja vaikne. Kaljuseinte kohal rippusid jämedate, väänlevate juurtega puud, mis läksid tagapool üle mäenõlvakuid katvaks männimetsaks.

Kääbikuid vaevas väsimus. Edasiliikumine oli vaevaline, sest kuristikus ei leidunud ühtki teerada ja nad pidid otsima läbipääsu mahalangenud puutüvede ning mägedest allaveerenud kaljurahnude vahel. Frodo pärast otsustasid nad liikuda mööda orupõhja nii kaua kui võimalik, sest lõhandikust väljaronimine oleks osutunud väga raskeks. Kui nad olid kaks päeva nõnda rännanud, kiskus ilm vihmale. Läänekaarde pöördunud tuuled kandsid tumedate mägede kohale kaugete merede vett, mis sadas seal alla peene, üdini tungiva vihmana. Õhtuks olid nad kõik läbimärjad ja veetsid kõleda öö, sest lõket ei saadudki põlema. Järgmisel päeval jäid teele ette veelgi kõrgemad ja järsemad mäeküljed, sundides neid pöörduma põhja, õigest suunast kõrvale. Rühkija näis muutuvat ärevaks: juba ligi kümme päeva oli möödunud sellest, kui nad lahkusid Ilmarünkalt, ja toidumoon oli otsakorral. Sadu aga jätkus.

Sel ööl jäid nad laagrisse väljaulatuval kivieendil, selja taga kaljusein, milles oli madal õõnsus, pigem lohk kui koobas. Frodo süda oli rahutu. Külma ja vihma käes andis haav järjest tugevamini tunda ja valu ning õlast õhkuv hauakülmus röövisid talt une. Väherdades küljelt küljele, kuulas ta hirmuga öö vargseid hääli: tuule vihinat kalju ümber, vee tilkumist, oksapraksatusi, vallandunud kivi veeremist mööda mäekülge. Ta tundis, kuidas üha lähemale hiilivaid mustad kogud, et teda kägistada; ent istuli karates nägi ta vaid Rühkijat, kes istus küürutõmbunult, piip suus, ja valvas. Taas pikali heitnud, vajus Frodo rahutusse unne, milles kõndis rohul oma aias Maakonnas, kuid see pilt oli kauge ja ähmane, ähmasem kui ähvardavad mustad varjud, mis kõrgusid üle heki.

Hommikul ärgates leidis Frodo, et vihm on üle jäänud. Taevas oli küll paksult pilves, kuid siin-seal hakkas pilvekate rebenema, paljastades ribadena kahvatusinist laotust. Tuul muutis taas suunda. Nad ei asunud varakult teele. Kohe pärast külma ja lohutut hommikueinet läks Rühkija üksinda minema, käskides kääbikuil kaljuseina varju hoidudes seni paigale jääda, kuni ta tagasi tuleb. Ta tahtis võimaluse korral mäele ronida, et uurida ümbrust.

Tagasi tulles polnud tal öelda midagi rõõmustavat. «Oleme kaldunud liiga kaugele põhja,» ütles ta, «ja peame nüüd otsima uuesti teed lõuna poole. Nii edasi minnes satume Ogiorgudesse Kaljulõhest kaugel põhja pool. Seal on trollimaa, mida ma eriti hästi ei tunne. Võib-olla suudaksime selle läbida ja läheneda Kaljulõhele põhjast, kuid see võtaks liiga kaua aega, sest ma ei tunne teed, ja toit on varsti otsakorral. Nii et igal juhul peame üles leidma Bruineni Koolme.»

Ülejäänud osa päevast komberdasid rändurid vaevaliselt kivirünkade vahel edasi. Kahe mäe vahel leidsid nad kuru, kust pääses vajalikku suunda, kagusse kulgevasse orgu; kuid päeva lõpupoole tõkestas teed taas kõrge seljandik, mille ülaserval mustendasid taeva taustal paljad teravad sakid, nagu murdunud saehambad. Ränduritel oli valida: kas ronida üle või minna tagasi.

Nad otsustasid üleronimise kasuks, kuid see osutus väga raskeks. Üsna varsti pidi Frodo ponilt maha tulema ja jala edasi komberdama. Isegi sel kombel nägid nad sageli meeleheitlikku vaeva, et tirida üles poni, või leida rasket koormat kandes teed iseendile. päevavalgus oli peaaegu kustunud ja kõik surmani väsinud, kui lõpuks künkaharjale jõuti. Nad olid roninud kitsale seljandikule kahe tipu vahel ning ainult veidi maad eespool algas uus järsk langus. Frodo viskus pikali ja jäi lamama, värisedes kogu kehast. Ta vasak käsi rippus elutult, õlas ja küljes oli tunne, otsekui vajutanuks keegi sinna jäiseid küüsi. Ähmaselt paistsid ümberringi kaljurahnud ja puud.

«Edasi me minna ei saa,» ütles Ilo Rühkijale. «Seegi ronimine oli Frodo jaoks liig. Olen tema pärast väga mures. Mida me peaksime tegema? Kas sinu arvates suudavad Kaljulõhe haldjad ta terveks ravida, kui me sinna üldse jõuame?»

«Elame-näeme,» vastas Rühkija. «Siin, kõnnumaal, pole minu võimuses tema heaks rohkem midagi teha; ja peamiselt tema haava pärast ma nii kiirustangi. Kuid täna õhtul me tõepoolest kaugemale ei lähe, selles on sul õigus.»

«Mis mu peremehel viga on?» päris Juss vaikselt, Rühkijale paluvalt otsa vaadates. «Ta haav oli väike, ja kasvab pealt juba kinni. Õla peal on üksainumas pisike märk, külm ja valge.»

«Frodot on puutunud vaenlase relv,» ütles Rühkija, «ja tema kehas istub mingi mürk või õel nõidus, mida mina ei suuda välja ajada. Aga ära kaota lootust, Juss!»

Öö kõrgel seljandikul oli vilu. Rändurid süütasid väikese lõkke vana männipuu sõlmiliste juurte all, mis rippusid madala õõne kohal: näis, et kunagi ammusel ajal oli seal olnud kivimurd. Kõik istusid kobaras koos. Kõle tuul vihises üle mäekuru, madalamal ohkasid ja oigasid puuladvad. Frodo lamas poolunes, nähes endast üle lendamas lõputul hulgal musti tiibu, millel istusid jälitajad, otsides teda kõikidest orgudest mägede vahel.

Siis koitis särav, ergas hommik; õhk oli puhas ning vihmaveega puhtaks pestud kahvatust taevast kumas selget kahkjat valgust. See oli julgustav vaatepilt, kuid kääbikud igatsesid päikest, mis oleks üles soojendanud nende jahtunud ja kangestunud ihuliikmed. Niipea kui valgeks läks, võttis Rühkija Ilo ühes ja ruttas idapoolsele kõrgendikule, et ümbrust uurida. Päike oli juba tõusnud ja säras heledalt, kui ta tagasi jõudis, tuues senistest paremaid uudiseid. Nüüd oli suund enam-vähem õige. Kui nad veel edasi lähevad, seljandikult alla, jäävad mäed juba vasakule. Eespool oli Rühkija taas silmanud ka Valjuvee jõge ja teadis, et Koolmetele viiv tee, mis jäi pilgu eest küll varjule, polnud kaugel nendepoolsest kaldast.

«Peame uuesti teele välja minema,» ütles ta. «Pole mingit lootust siit nende mägede vahelt läbi pääseda. Mis ohud meid teel ka ei ähvardaks, pole Koolmetele jõudmiseks muud võimalust.»

Otsekohe pärast hommikusööki seadsid kääbikud end uuesti minekuvalmis. Aeglaselt laskusid nad seljandiku lõunanõlvast alla; see läks ettearvatust palju hõlpsamini, sest sel küljel oli nõlvak laugem ning üsna varsti võis Frodo uuesti poni selga istuda. Sõnajala Villu vaene vana poni hakkas ootamatult ilmutama oskust leida ise läbipääs rasketest kohtadest ja astuda nii, et ratsanik võimalikult vähem rappuks. Rännuseltskonna tuju tõusis tasapisi. Isegi Frodo tundis end hommikuvalguses paremini, ehkki aegajalt kippus silmade ette vajuma mingi hägu; siis tõmbas ta kätega üle silmade.

Punapõsk oli teistest pisut ette läinud. Äkki pöördus ta ja hõikas teisi. «Siin on rada!» hüüdis ta.

Sinna jõudes nägid kõik, et ta polnud eksinud: nad olid välja jõudnud selgele rajale, mis kääneldes ja loogeldes tuli välja metsadest allpool ja suundus mäetipule rändurite selja taga. Kohati oli rada halvasti nähtav ja põõsastesse kasvanud, või ummistunud mahalangenud puudest ja rahnudest; ent paistis, et omal ajal oli seal käidud küllaltki palju. Rada oli rajatud tugevate kätega ning sisse tallatud raskete jalgadega. Siin-seal lebasid suu red maharaiutud või murtud puud ning vägevad kaljurahnud olid purustatud või kõrvale heidetud, et teed teha.

Mõnda aega sammusid nad mööda rada, sest vaieldamatult oli see kõige kergem tee allamäge, kuid nende minek oli ettevaatlik; rändurite ärevus kasvas veelgi, kui jõuti süngelt mustavate puude alla, kus rada muutus puhtamaks ning laiemaks. Väljunud kuusetukast, laskus rada äkki alla järsust nõlvakust ja käändus vasakule, väljaulatuva kaljunuki taha. Jõudnud ümber nuki, vaatasid kääbikud ringi ja nägid, et edasi kulgeb tee üle tasase eenduva kalju madala rahnu all, mille kohal rippusid puud. Kaljuseina küljes kõlkus ühelainsal päratu suurel hingel uks, tiideviltu irvakil.

Ukse juures jäid kõik seisma. Selle taga näis olevat koobas või kalju kamber, kuid nõnda pime, et sisse polnud midagi näha. Kõigest jõust kangutades suutsid Rühkija, Juss ja Ilo ukse pisut rohkem lahti tõmmata ning Rühkija koos Iloga astusid sisse. Nad ei läinud kaugele, sest põrandal lebas hunnik vanu konte ja ukselt oli näha, et koopas ei leidu midagi peale mõne tühja kruusi ja katkise savinõu.

«See on küll trollikoobas, see on üks mis kindel!» ütles Punapõsk. «Tulge välja, teie kaks, ja teeme minekut! Nüüd on igatahes selge, kes selle raja tegid - ja parem on siit hästi kähku minema saada.»

«Minu meelest pole selleks vajadust,» arvas Rühkija. «See on muidugi trollikoobas, kuid nagu näha, ammu maha jäetud. Karta ei peaks siin midagi olema. Aga lähme ettevaatlikult alla, eks siis paistab.»

Ukse juurest jätkus rada mööda tasast eendit ja pöördunud uuesti paremale, laskus alla mööda paksu metsaga kaetud mäenõlva. Punapõsk, kes ei tahtnud Rühkijale näidata, et ta ikka veel kardab, läks koos Iloga ette. Juss ja Rühkija tulid järel, üks ühel, teine teisel pool Frodo poni, sest rada oli nüüd nii lai, et neli-viis kääbikut saanuks kõrvuti käia. Ent üsna pea tuli Punapõsk jooksuga tagasi, Ilo tema kannul. Mõlemad olid ehmunud nägudega.

«Seal on trollid!» ähkis Punapõsk. «Väikesel lagendikul, siit veidi madalamal. Märkasime neid puutüvede vahelt. On alles pirakad!»

«Läheme õige vaatama,» ütles Rühkija ja võttis maast kepi. Frodo ei öelnud midagi, aga Juss näis pelglik.

Päike oli juba kõrgel ja säras läbi poolraagus puuokste, heites lagendikule heledaid valguslaike. Kääbikud nõksatasid lagendiku serval paigale ja piilusid hinge kinni pidades tüvede vahelt välja. Ees paistsid kolm trolli: kolm suurt trolli. Üks kummardus, teised seisid ja jõllitasid tema poole.

Häirimatult kõndis Rühkija nende juurde. «Üles, va kivimürakas!» ütles ta ja virutas oma kepi küürutava trolli turjal katki.

Mitte midagi ei juhtunud. Kääbikud ahhetasid hämmastuses, siis puhkes Frodo naerma. «On aga lood!» hüüdis ta. «Me hakkame juba unustama oma perekonnaajalugu! Need on kindlasti needsamad kolm, keda Gandalf tabas vaidlemas, kuidas saab kõige maitsvama roa kolmeteistkümnest päkapikust ja ühest kääbikust.»

«Mul polnud aimugi, et võiksime olla selle paiga läheduses! » ütles Punapõsk. Lugu teadis ta hästi. Bilbo ja Frodo olid rääkinud seda piisavalt sageli; ent uskunud oli Punapõsk seda tõtt-öelda teatud mööndustega. Nüüdki silmitses ta kivist trolle kahtlustavalt, kartes, kas äkki ei too mingi nõidus neile uuesti elu sisse.

«Te unustate mitte ainult oma perekonnaajaloo, vaid üldse kõik, mida kunagi trollidest teadsite,» ütles Rühkija. «Praegu on päevaaeg ja päike paistab, teie aga jooksete tagasi ja püüate mind hirmutada jutuga, et lagendikul on elusad trollid! Vähemalt seda oleksite võinud märgata, et ühel neist on kõrva taga mahajäetud linnupesa. Väga ebatavaline kaunistus elusa trolli puhul!»

Kõik puhkesid naerma. Frodo tuju paranes: mälestusmärk Bilbo esimesest edukast seiklusest andis julgust juurde. Samuti muutis soe päike olemise mugavaks, udu silmade ees näis veidi hajuvat. Pisut aega puhkasid nad lagendikul ja sõid lõunaeine, toetudes mugavalt vastu jässakaid trollijalgu.

«Vahest keegi laulaks midagi, kuni päike on kõrgel?» tegi Ilo ettepaneku, kui nad söönud said. «Hulk päevi pole enam ühtki laulu ega lugu kuulnud.»

«Ilmarünkast saadik,» ütles Frodo. Teised pöörasid pead tema poole. «Ärge minu peale lootke!» lisas ta. «Mul on praegu palju parem, aga laulda ma siiski ei saa. Äkki kraamib Juss midagi oma mälust lagedale.»

«Lase käia, Juss!» hüüatas Ilo. «Sinu peas on varjul rohkem, kui sa välja näitad.»

«Seda ma'nd ei tea,» ütles Juss. «Aga kuidas teile sihuke asi läheks? Ega see nüid päris luule ka ei ole, saate aru: lihtsalt üks vigurijutt. Aga see tuli mulle meelde, kui ma neid vanu kolakaid vaatasin.» Tõusnud ja pannud käed selja taha nagu koolipoiss, hakkas Juss laulma, vanal tuntul viisil:

Troll istus mäel kivitooli pääl
Ja muldvana konti ta mugis sääl.
Tal teha pold muud kui järada luud,
Sest liha sai kätte harva.
Karva! Kärva!
Ta elas koopas sügaval mäes
Ja liha sai kätte harva.

Siis tuli Tõnn, säärsaabastes põnn.
Ta ütles: «Troll, mes sul seal on?
Kas pole see könt lelle säärekont,
Kes ammu mulla all maetud?
Kaetud! Aetud!
Lell Jõnn ju aastaid surnud on,
Mu teada mulla all maetud»

«Poiss, » kostis troll, «sa oled loll!
Mes kasu on kondist mulla all?
See mehetükk oli vait kui sukk,
Kui leidsin ta säärekondi.
Tondi! Londi!
On's kade miel, kui nälgind troll
Saab söönuks ta säärekondist?»

Tõnn vastu ladus: «Ei mina saa jagu,

Kuis sääandset asja kannab su magu -
Mu kaimu närid, ja luba ei päri.
Sa anna see kont nüid seia!
Leia! Heia!
Eks ole see kadunud lelle jagu,
Sa anna see kont nüid seia! »

«Mes muud siin ikka, kui anna takka!»
Vana troll oma mokki lakkuma hakkas.
«Üks lihatükk oleks õite mekk,
Ja sinust saab magus maotäis!
Saotäis! Jaotäis!
Olen küllalt ju vanu konta lakkund,
Sust saab mulle magus maotäis.»

Ta Tõnni krabas, kuid õhku tabas
Käpp enne, kui pea asja käiku jagas.
Juba oligi naga ta selja taga,
Et trollile saabast anda.
Kanda! Hända!
Tõnn arvas, et näts, mis istumist tabab,
Peaks õpetust tal andma.

Kuid kivine mees nii väljast kui seest
On troll kel käia mägised teed.
Niisama palju tunneb hoopi kalju,
Kui trolli tagument lai.
Nüüd sai! Aiai!
Nii naeris troll, kui ägas ta ees
Tobu Tõnn, kes haiget sai.

Nüüd Tõnni jalg on tuim kui halg,
Tal elu otsani käia halb.
Kuid troll ei hooli, vaid kivitoolil
Oma pätsatud konti järab.
Närib! Kärab!
On ikka tõre ta kivine palg,
kui pätsatud konti järab.

«Noh, kas pole see hoiatuseks meile kõigile!» naeris Ilo. «Küllap sellepärast sa lõidki teda kepiga ja mitte käega, Rühkija!"

«Kust sa selle oled õppinud, Juss?» küsis Punapõsk. «Neid sõnu pole ma kunagi varem kuulnud.»

Juss pomises midagi arusaamatut. «Aga loomulikult mõtles ta need omast peast välja,» ütles Frodo. «Paistab, et sellel reisil saan Mängla Jussi kohta üsna palju teada. Algul oli ta vandenõulane, nüüd osutus naljameheks. Lõpuks saab temast võib-olla veel võlur - või sõjamees!»

«Ma loodan, et ei saa,» pobises Juss. «Mina ei taha kumbki olla!»

Pärastlõunal läksid nad mööda rada alla metsa. Arvatavasti oli see sama tee, mida paljude aastate eest käisid Gandalf, Bilbo ja päkapikud. Kõndinud mõne versta, jõudsid nad maantee kohal kõrguvale rinnakule. Siinkohal oli tee jätnud Härmalätte tema kitsas orus kaugele tahapoole ja lookles ning vonkles metsade ning kanarbikuga kaetud mäenõlvakute vahel itta, Koolme ning mägede poole. Kui nad olid rinnakust veidi maad alla laskunud, osutas Rühkija ühele kivile rohus. Vahepealsetest tuultest ja vihmadest hoolimata võis sellel ikka veel näha rohmakalt sisseraiutud päkapikuruune ja salamärke.

«Näe!» ütles Ilo. «See peab olema sama kivi, millega nad tähistasid trollide kulla matmiskohta. Ei tea, kui palju Bilbo osast veel järel on, mis sa arvad, Frodo?»

Kivi silmitsedes soovis Frodo endamisi, et Bilbo oleks koju toonud mõne muu aarde, mis oleks olnud vähem ohtlik ja millest oleks olnud kergem lahti öelda. «Mitte midagi,» ütles ta. «Bilbo jagas kõik laiali. Kord ütles ta mulle, et ei saa kunagi pidada seda kulda päriselt omaks, sest see oli röövlitelt saadud.»

Maantee oli vaikne varase õhtupooliku pikkade varjude all. Teistest ränduritest polnud mingit märki. Et nüüd polnud neil valikut, ronisid nad mäeveerult alla, pöördusid vasakule ja hakkasid minema, nii kiiresti kui said. Varsti varjas väljaulatuv kalju päikese, mis vajus kiiresti läände. Mägedest eespool hoovas vastu külma tuult.

Juba hakkasid rändurid valima paika tee ääres, kuhu jääda ööseks laagrisse, kui kuulsid äkki

midagi, mis täitis südamed korrapealt hirmuga: tagapoolt hakkas kostma kabjaplaginat. Nad vaatasid tagasi, kuid ei näinud midagi, sest tee oli väga käänuline. Nii kiiresti kui jalad võtsid, tormasid nad mööda kanarbiku ja mustikapuhmastega kaetud nõlvakut üles, kuni jõudsid väikese tiheda sarapuusaluni. Põõsaste vahelt välja piiludes nägid nad umbes kolmkümmend jalga madalamal teed hääbuvas valguses ähmase ja hallina kumamas. Kabjaplagin lähenes. Kiiresti, kergelt plagisesid kabjad, *klippadi-kloppadi-klipp*. Siis kandus tujuka tuule tõukel hooti nendeni vaikne helin, nagu tiliseksid kusagil pisikesed kellukesed.

«Musta Ratsaniku moodi see just ei kõla!» ütles Frodo pingsalt kuulatades. Lootusrikkalt nõustusid sellega ka teised kääbikud, kuid kahtlus südameist ei kadunud. Et nad olid nii kaua põgenenud jälitajate eest, tundus igasugune selja tagant kostuv hääl ebasõbraliku ja kurjakuulutavana. Põlvili laskunud, kummardus Rühkija nüüd maadligi, käsi kõrva juures ning ilme rõõmus.

Valgus hääbus ja põõsaste lehed kahisesid vaikselt. Kellukesehelin kostis nüüd selgemini ja lähemalt ning *klippadi-klipp* lähenes kabjaplagin. Siis korraga ilmus nähtavale kiiresti kappav valge ratsu, kes hämaruses helendas. Päitsed välkusid ja sädelesid, nagu oleksid need üle külvatud taevatähe sarnaste kalliskividega. Sõitja mantel lehvis seljataga tuules, kapuuts oli peast heidetud; läigeldes voogasid seljal kuldsed juuksed. Frodole näis, et ratsaniku kujust ja rõivaist kumab läbi mahedat valgust, otsekui läbi õhukese loori.

Rühkija hüppas peidupaigast välja ja sööstis alla maantee poole, karates valju hõikega läbi kanarbiku; kuid veel enne seda, kui ta oli jõudnud end liigutada või suud lahti teha, oli ratsanik hobuse ohjest seisma tõmmanud, vaadates üles tihniku poole, kus nad varjusid. Rühkijat silmates hüppas ta hobuselt maha ja jooksis rajaleidjale vastu, hüüdes: *"Ai na vedui Dúnadan! Mae govannen!»* Keel, mida ratsanik kõneles, ning ta selge, helisev hääl hajutasid kõik kahtlused kääbikute südameist: tulija kuulus haldjarahva hulka. Kellelgi laia maailma asukaist ei saanud olla häält, mis kõlanuks nii kaunina. Ent praegu kostis ta hüüdes kiirustamist või hirmu, ja kääbikud nägid, kuidas ta Rühkijale midagi rääkis, kiiresti ja tungivalt.

Peagi viipas Rühkija kääbikuile ja sõbrad kiirustasid põõsastest välja, alla teele. «See on Glorfindel Elrondi kojast,» ütles Rühkija.

«Tervitus, kui tore on viimaks kohtuda! » ütles haldjaisand Frodole. "Mind saadeti Kaljulõhelt teele, et sind üles leida. Me kartsime, et sul on ohtlik maanteel liikuda.»

«Kas Gandalf jõudis Kaljulõhele?» hüüdis Frodo rõõmsalt.

«Ei. Siis polnud ta veel tulnud, kui ma lahkusin; kuid see oli üheksa päeva eest,» vastas Glorfindel. «Elrondile toodi sõnumeid, mis talle muret tegid. Mõned mu hõimust, kes rändasid teie maal teispool Baranduini (Kangevirde jõe haldjakeelne nimi) jõge, kuulsid, et asjad on halvasti, ja saatsid võimalikult kiiresti siia sõnumeid. Nad teatasid, et Üheksa on liikvel ja et sina oled rasket koormat kandes teel vajaliku juhtimiseta, sest Gandalf pole tagasi pöördunud. Kaljulõhelgi on vähe neid, kes avalikult suudaksid Üheksa vastu võitlusse asuda; ent need, kes leidusid, saatis Elrond välja põhja, läände ja lõunasse. Ta kartis, et jälitajate eest hoidudes võid sa teelt kõrvale pöörata ja tühermaal ära eksida.

Mina pidin silmas pidama maanteed, ja ma jõudsin Mitheitheli sillale ning jätsin sinna märgi, seitse päeva tagasi. Silda valvasid kolm Sauroni teenrit, kuid nad põgenesid ja ma kihutasin nad läände. Siis kohtasin veel kaht, kuid nemad kadusid lõunasse. Sellest ajast peale olen otsinud jälgi sinust. Kaks päeva tagasi leidsin need ja tulin nende järgi üle silla; täna märkasin uuesti kohta, kus sa mägedest alla laskusid. Kuid mingem! Praegu pole aeg uudiseid rääkida. Kuna sa oled siin, peame riskima ja minema mööda teed. Viis on meil kannul ja kui nad su jäljed leiavad, kihutavad nad meile järele nagu tuul. Ja see pole veel kõik. Kus on neli ülejäänut, seda ma ei tea. Kardan, et võib-olla juba praegu ootavad nad meid Koolmel.»

Sellal kui Glorfindel rääkis, muutus õhtu üha hämaramaks. Frodo tundis kõikehõlmavat väsimust. Sellest ajast, kui päike hakkas laskuma, oli udu ta silme ees tihenenud; tema ning ta sõprade vahele näis laskuvat vari. Nüüd ründasid teda valu ja külm. Jalul kõikuma löönud, haaras ta Jussi käsivarrest.

«Mu peremees on haavatud ja haige,» ütles Juss vihaselt. «Ta ei saa öösel edasi sõita. Ta peab puhkama.»

Glorfindel püüdis kinni kukkuma hakkava Frodo, tõstis ta õrnalt kätele ja uuris tõsiselt ning ärevalt ta nägu.

Rühkija rääkis lühidalt rünnakust Ilmarünkal, samuti surmatoovast noast. Ta tõmbas välja käepideme, mille oli alles hoidnud ja ulatas haldjale. Seda vastu võttes läbis Glorfindelit võbin, kuid ta uuris käepidet tähelepanelikult.

«Kurje sõnumeid on kirjutatud sellele pidemele,» ütles ta, «ehkki teie silmad seda ei märka. Hoia see alles, Aragorn, kuni jõuame Elrondi kotta! Kuid ole ettevaatlik, puuduta seda nii harva kui võimalik! Häda meile, sest selle relva löödud haavade ravimine pole mulle jõukohane. Ma teen, mis suudan - kuid seda enam kiirustaksin teid jätkama teekonda puhkuseta.»

Kombanud sõrmedega haava Frodo õlas, muutus Glorfindel veelgi tõsisemaks, nagu oleks see, mida ta tundis, andnud põhjust ärevuseks. Kuid Frodo tajus, kuidas külm küljes ja käsivarres järele annab; ivake soojust imbus õlast alla käsivarde, ja valu leevenes. Ta pilk näis selginevat, nagu oleks pilv lahkunud päikese eest. Sõprade näod paistsid jälle selgemalt, südamesse valgus uut lootust ja jõudu.

«Sa istud minu hobusele,» ütles haldjas. «Ma lühendan jaluseid kuni sadulaservani ja sa pead

hoidma end nii kõvasti kinni, kui suudad. Ent karta pole vaja: mu hobune ei lase seljast kukkuda ühelgi ratsanikul, keda ma olen tal käskinud kanda. Ta samm on kerge ja sujuv; ja kui oht jõuab liiga ligi, kannab ta sind kiiresti ära; temaga ei suuda võistelda isegi vaenlase mustad täkud.»

«Ei, see ei lähe!» hüüdis Frodo. «Ma ei istu su ratsule, kui ta kannab mind ära Kaljulõhele või kuhugi mujale, jättes mu sõbrad ohus maha.»

Glorfindel naeratas. «Selles kahtlen ma väga,» ütles ta, «et su sõpru ähvardaks mingi oht pärast seda, kui sind enam nende hulgas pole! Minu meelest asuvad vaenlased jälitama eelkõige sind, jättes meid rahule. Sina, Frodo, ja see, mida sa kannad, asetab meid kõiki ohtu.»

Nüüd polnud Frodol enam ühtki vastuväidet ja ta aidati Glorfindeli valge ratsu selga. Poni turjale aga laoti suurem osa ülejäänute koormast, nii et kääbikud võisid nüüd astuda kergemal sammul ja mõnda aega edenes teekond üsna jõudsasti; varsti aga leidsid kääbikud, et pole lihtne sammu pidada haldja kergete väsimatute jalgadega. Ta juhtis neid üha edasi ja edasi, pimeduse mustavasse kurku, ja ikka veel edasi sügavpilvises öös. Taevas polnud ei kuud ega tähti. Alles hahetavas koiduvalguses lubas ta rändureil peatuda. Punapõsk, Ilo ja Juss juba peaaegu magasid oma edasi komberdavail jalgadel ning isegi Rühkija, otsustades longuvajunud õlgade järgi, paistis olevat väsinud. Frodo istus nagu tumedas unenäos.

Kääbikud viskusid mõne sülla kaugusel teepervest kanarbikule maha ja uinusid otsekohe. Ent näis, et vaevu olid nad silmad kinni saanud, kui Glorfindel, kes oli end seadnud valvama nende und, nad uuesti äratas. Nüüd oli päike juba kõrgel, öised pilved ning udud kadunud.

«Jooge siit!» ütles Glorfindel, valades järjekorras igaühele mingit vedelikku oma hõbenaastudega nahkpudelist. Vedelik oli selge ja maitseta nagu allikavesi ning ei tundunud suus ei külm, ei soe; ent seda rüübates tundsid kääbikud, kuidas liikmeisse valgub jõudu ja erksust. Ning kõva leib ja kuivanud puuvili, mida nad sõid pärast sõõmu haldjajooki - sest muud toitu enam polnud - näis peletavat nälja paremini kui nii mõnigi tubli hommikueine Maakonnas.

Nad polnud täit tundigi puhanud, kui pidid taas teele asuma. Glorfindel kiirustas neid üha edasi, lubades vaid kaks üürikest puhkust päevatee kohta. Nii läbisid nad enne öö saabumist peaaegu kolmkümmend versta ja jõudsid paika, kus tee keeras paremale, orunõlvast alla, suundudes otse Koolme poole. Seni polnud kääbikud kuulnud ega näinud mingit märki jälitajatest; kuid Glorfindel peatus sageli ja kuulatas hetke, kui nende samm kippus aeglustuma, nägu varjutamas ärevus. Paaril korral rääkis ta Rühkijale midagi haldjakeeles.

Ent kuitahes suur võis olla teejuhtide mure, oli selge, et kaugemale kääbikud õhtul minna ei jõua. Väsimusest uimased, püsisid nad vaevu jalul ega suutnud üldse mõelda muule kui omaenda pakitsevatele säärtele ja jalgadele. Frodo valu oli mitmekordistunud; päeval näis, nagu vajuks kogu ümbrus tontlikku halli varju. Öö saabumine isegi rõõmustas teda veidi, sest siis ei paistnud maailm enam nii veretu ja kõle.

Järgmisel hommikul varakult teele asudes vaevas väsimus kääbikuid endiselt. Nad komberdasid edasi nii kiiresti kui kurnatud jalad võtsid, kuid Koolmeni jäi ikka veel mitu versta.

«Kõige kardetavam osa teest on see, kui hakkame jõe äärde välja jõudma,» ütles Glorfindel, «sest mu süda hoiatab, et jälitajad on meil nüüd juba üsna kannul, ja et ees Koolmel võivad varitseda uued ohud.»

Tee läks nüüd järjest allamäge; kohati kasvas kahel pool kõrge rohi, milles kääbikud võimaluse korral kõndisid, et jahutada väsinud päkki. Kui keskpäev oli läbi, sukeldus tee äkki varju kõrgete männipuude all ja sealt edasi sügavasse lõhandikku, kus kahel pool kõrgusid järsud ja niisked punased kaljuseinad. Kui rändurid sealt läbi kiirustasid, jälitas neid kaja, nagu ruttaks nende kannul veel hulk jalapaare. Siis korraga, nagu läbi valgusse avaneva värava, väljus tee tunnelist lagedale. Laskunud eespool alla järsust nõlvakust, kulges maantee terve pika versta mööda tasast maad, mille lõpul paistis juba Kaljulõhe Koole. Teisel pool jõge kerkis järsk pruun kaldapank, millest väänles üles rada; tagapool aga tõusid hämarduvasse taevasse kõrged mäed, ahelik aheliku kohal, tipp tipu järel.

Lõhandikust nende taga kajasid ikka veel kellegi sammud; männioksad lõid kohisema, nagu tormaks neist läbi tuuleiilid. Hetkeks pöördus Glorfindel kuulatama ning pistis siis valju hõikega jooksu.

«Põgene!» hüüdis ta Frodole. «Põgene! Vaenlane on siin!»

Valge ratsu tormas minema. Kääbikud jooksid kallakust alla. Järelväena kiirustasid taga Glorfindel ja Rühkija. Nad olid alles poolel teel üle tasandiku, kui kuulsid mitut ratsut lähemale kappamas. Läbikäigust puude vahel, kus nad äsja olid viibinud, sõitis välja Must Ratsanik. Ta peatas hobuse ja jäi seisma, vaarudes sadulas. Talle järgnes veel üks, siis teine ning seejärel veel kaks tükki.

«Kappa minema! Kappa!" hüüdis Glorfindel Frodole.

Frodo ei kuuletunud kohe, tundes arusaamatut vastumeelsust. Tõmmates hobuse kõndima, pöördus ta ringi ja vaatas tagasi. Oma kõrgetel täkkudel paistsid Ratsanikud mäekünkal nagu ähvardavad raidkujud, mustad ja võimsad, mets ja maa nende ümber aga näis mähkuvat uttu. Äkki taipas Frodo oma südames, et vaikides käsutavad nad teda ootama. Temas ärkas hirm ja vihkamine. Ratsmed lahti lasknud, tõmbas ta tupest mõõga, mis välgatas punaselt.

«Kappa edasi! Edasi!» hüüdis Glorfindel, ja hõikas siis ratsule haldjakeeles, kõlavalt ja selgelt:

«Noro lim, noro lim, Asfaloth!»

Otsekohe sööstis valge ratsu paigalt ja kihutas kui tuul viimasele teelõigule. Samal hetkel tormasid mustad täkud künkast alla talle järele ning Ratsanike poolt kostis võigas karje, mida Frodo kunagi oli õudusega kuulnud kaugel Idakihelkonna metsades. Sellele tuli vastus ning Frodo ja ta sõprade jahmatuseks kihutas vasakult, puude ja kaljude vahelt otsekui lennates välja veel neli Ratsanikku. Kaks pöördusid Frodo poole, kaks kihutasid hullunud kapakuga Koolmete suunas, et lõigata ära ta pääsetee. Frodole näis, et nad kihutavad nagu tormituul, kiiresti kasvades ja tumenedes ning üha lähemale jõudes.

Hetkeks heitis Frodo pilgu üle õla selja taha. Sõpru ta enam ei näinud. Teda jälitavad Ratsanikud hakkasid maha jääma: nende suured täkud ei suutnud kiiruses võistelda Glorfindeli valge haldjaratsuga. Siis vaatas ta jälle ette, ja lootus kustus. Ei paistnud mingit võimalust jõuda Koolmele enne kui varitsuses olnud lõikavad ära ta pääsetee. Nüüd nägi ta neid selgelt: paistis, nagu oleks nad seljast heitnud oma kapuutsid ja mustad mantlid ning kannaksid valget ja halli rüüd. Kaametes kätes särasid paljastatud mõõgad; peas kiiskasid kiivrid. Ratsanike jäised silmad sädelesid ja nad hõikusid teda võikal häälel.

Nüüd täitis Frodo südant meeletu hirm. Mõõk ei tulnud talle enam meelde. Hääl jäi kurku kinni. Ta sulges silmad, haarates kramplikult hobuse lakast. Kõrvus vihises tuul, kuljused päitsete küljes tinisesid meeletult ja läbilõikavalt. Jääkülm surmav hingus tungis ta südamesse nagu oda, sellal kui haldjaratsu lendas viimase meeleheitliku pingutusega, otse kui valge tulesähvatus, esimese Ratsaniku nina eest läbi.

Frodo kuulis vee sumatust. Jalgadele pritsis vahtu. Siis tundis ta kiiret tõmmet ja hüpet, kui hobune jõest väljus ja mööda kivist rada edasi rüsis. Ta ronis üles järsule kaldapealsele. Frodo oli Koolmest üle.

Kuid jälitajad olid tal kannul. Tippu jõudes hobune peatus ja keeras ringi, hirnudes meeletult. All veepiiril seisid Üheksa Ratsanikku ja Frodo julgus kustus ähvarduse ees, mida väljendasid nende ülesvaatavad näod. Mitte miski ei suudaks takistada neid tulemast üle jõe niisama hõlpsasti nagu oli tulnud ta ise; ning Frodo tundis, et lootusetu oleks püüda põgeneda mööda pikka ja tundmatut teed Kaljulõhe piirini, kui Ratsanikud kord on teisele poole tulnud. Igal juhul tajus ta tungivat käsku peatuda. Taas liigahtas temas vihkamine, kuid vastupanuks ei leidunud enam jõudu.

Korraga kannustas kõige esimene Ratsanik oma hobust edasi. Vette astudes jäi too seisma ja tõusis tagajalgadele. Meeletu pingutusega ajas Frodo end sadulas sirgu ja tõstis mõõga.

«Minge tagasi!» hüüdis ta. «Minge tagasi Mordorimaale, ärge jälitage mind enam!» Ta kuulis, kui nõrk ja kile oli ta hääl. Ratsanikud seisatasid, kuid Frodol polnud seda võimu, mis Tom Bombadilil. Vaenlased naersid ta üle käredate häältega, mis pani vere tarretama. «Tule tagasi! Tule tagasi!» hõikasid nad. «Me viime sind Mordorisse!»

«Minge tagasi!» sosistas Frodo.

«Sõrmus! Sõrmus!» hüüdsid nad kooljalike häältega, ja otsemaid sundis Ratsanike juht oma hobuse vette, teised tihedalt kannul.

«Elberethi ja Lúthien Kauni nimel,» kähises Frodo viimase jõupingutusega ning sirutas mõõga üles, «te ei saa ei Sõrmust ega mind!»

Ratsanike pealik, kes oli jõudnud Koolme keskele, tõusis seepeale ähvardavalt jaluseis püsti ja tõstis käe. Frodo löödi tummaks. Ta tundis, kuidas ta keel kleepub suulae külge ja süda vasardab. Mõõk murdus ja pudenes ta vabisevast peost. Korsates ajas haldjaratsu end tagajalgadele. Esimene must hobune hakkas kaldale jõudma.

Samal hetkel puhkes vägev mürin ja kohin, otsekui kannaks vesi suuri kive jõesängis allavoolu. Ähmaselt nägi Frodo jõge kalda all kerkivat; mööda nõva tormas alla lainevahune ratsavägi. Frodole näis, nagu võbeleksid laineharjadel valged leegid, nagu kihutaks lainetes siinseal valgeid ratsanikke valgetel, vahulakalistel hobustel. Kolm Ratsanikku, kes olid jõudnud jõe keskele, kadusid: raevukas, vahune veevoog mattis nad ainsa hetkega enda alla. Kaugemale jäänud tõmbusid ehmudes tagasi.

Frodo hääbuvasse teadvusse näis kostvat hüüdeid ning talle paistis, et näeb vastaskaldal kõhklevate Ratsanike selja taha ilmumas helendavat valguskogu, tagapool aga jooksmas väikesi varjutaolisi kujusid, vehkimas tulelontidega, mis hõõgusid punaselt kogu maailma enda alla matvas hallis udus.

Hirmust hullununa sööstsid mustad hobused edasi, kandes ratsanikke kohisevatesse voogudesse. Nende kriiskavad karjed mattusid veepahinasse, kui jõgi nad minema kandis. Siis tundis Frodo end kukkumas, ja üha kasvav mühin ja segadus näis koos vaenlastega neelavat ka tema enda. Seejärel ei näinud ega kuulnud ta enam midagi.